

ВСЕСВІТ

N1-5-1959.

ВСЬ МИР * THE WORLD

LE MONDE * DIE WELT *

EL MUNDO * 全世界 * IL

MONDO * ŚWIAT * SVĚT *

UNIVERSUL * VILÁG *

СВЕТ * СВЯТ * БОГА *

세계 * БУХ ДЭЛХИЙ

TOÀN THỂ GIỚI * विश्व

of le * DUNIA * VERDEN

VÄRLDEN * دُنْيَا

O MUNDO * MAAILMA

ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ *

DE WERELD * DÜNYA

دُنْيَا

1

1959

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ЗАКОРДОНОМ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

Мир — воля мільйонів! (Виступи зарубіжних письменників). (стор. 3).

Славна річниця. (стор. 7)

БРАТНІ КРАЇНИ БУДУЮТЬ СОЦІАЛІЗМ

Розквіт нової Албанії (стор. 8).

З допомогою Країни Рад (стор. 13).

Художник-публіцист (стор. 14)

Наш друг-Ернст Буш (стор. 16)

ДАЙСОН КАРТЕР. Куди не досягають хвилі добробуту. Літературні етюди. (стор. 17).

Д. Картер (нар. 1910 р.) відомий канадський вчений і письменник. У СРСР видано його романи «Майбутнє за нас» та «Сини без батьків». Д. Картер давній друг Радянського Союзу. В багатьох своїх книгах «Секретна зброя Росії» (1943), «Гріх та наука» (1946), «Ми бачили соціалізм» (1950), «Велика мана» (1958) він розповідає правду про Радянський Союз.

Як головний редактор журналу «Норзерн Нейборз» («Північні сусіди») Д. Картер веде велику роботу, популяризуючи твори радянських письменників у Канаді.

ЦТІБОР ШТІТНІЦЬКИЙ. Грудневий вечір. Вірш. (стор. 22)

Ц. Штітніцький (нар. 1922 р.) — словацький поет і журналіст, автор п'яти поетичних збірок.

ЖОРЖЕТА СЮРЕ КАНАЛЬ. Я не жалкую, що знала тебе, Марку! (стор. 23)

Авторка — молода французька журналістка. Оповідання «Я не жалкую, що знала тебе, Марку!»

опубліковано нещодавно у прогресивному французькому журналі «Ер Клер».

РОБЕРТ БЕРНС. Свобода. Елегія на 1788-й рік. Видіння. Про війну. Напис на банкноті. Лови. Вугляр. Я ще мала. Білий мельник, білий. Тихенько, Афтоне... На колосистій ниві. Задля мого єдиного. Поцілуймося востаннє. (стор. 27)

МІЛОШ КРНО. Повернуся живий! Роман. III частина. В партизанському краю. (стор. 32)

Х. Л. ПАЧЕКО. Неписьменний та більярдна куля. Оповідання. (стор. 68)

Сучасний іспанський письменник-антифашист Х. Л. Пачеко автор популярних в Іспанії сатиричних новел. Оповідання «Неписьменний та більярдна куля» друкується в перекладі з французького прогресивного журналу «Ероп».

ДЖОН БОЙНТОН ПРИСТЛІ. Скандальна історія містера Кеттла і місіс Мун. Комедія. (стор. 71)

Джон Б. Пристлі (нар. 1894 р.) англійський письменник і драматург. Найвідоміші його романи «Затемнення в Гретлі» (1942) та «Денне світло в суботу» (1943). Д. Пристлі — автор п'єс «Небезпечний поворот» (1932), «Час і сім'я Конвей» (1937), «Він прийшов» (1945). Йому належить також ряд літературно-критичних праць. П'єса «Скандальна історія містера Кеттла і місіс Мун» написана для телебачення. В цій п'єсі, цікавій своїми сатиричними малюнками, Д. Пристлі, як і в інших творах, не йде далі критики буржуазного суспільства з точки зору самого буржуа.

ВІРІАТУ ДА КРУШ. Чорна мати. Вірш. (стор. 99)

В. да Круш — поет Анголи (португальська колонія в Африці) — учасник національно-визвольного руху.

НОЕМІЯ ДЕ СОУЗА. Заклик. Вірш. (стор. 100)

Ноемія де Соуза (нар. 1928 р.) перша жінка-поетеса Мозамбіка.

ЛІЛІНЬО МІКАЙЯ. Хлопчику з рідного краю.

Вірш. (стор. 101)

Мозамбікський поет Ліліньо Мікайя (нар. 1930 р.) широко відомий на своїй батьківщині патріотичними творами.

КАРЕЛ ЧАПЕК. Голка. Колекція марок. Оповідання.

(стор. 102)

Оповідання «Голка» та «Колекція марок» класика чеської літератури К. Чапека досі не перекладалися українською мовою.

ДЛЯ МАЛЕНЬКИХ (стор. 106)

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВА

Без слів. (Карикатури іноземних художників).

(стор. 108)

ІНФОРМАЦІЇ (стор. 154)

В ДЗЕРКАЛІ ІНОЗЕМНОЇ ПРЕСИ

(стор. 109)

КРИТИКА І ПУБЛІЦИСТИКА

Ю. Заруба. Її обличчя. (стор. 110)

Ф. Безсонов. Міжнародне значення радянської літератури 30-х років. (стор. 117)

Л. Вірина. Неореалізм, його відкриття. (стор. 124)

В. Шевчук. Поборник миру і гуманізму (до 20-річчя з дня смерті К. Чапека). (стор. 128)

Ю. Лавров. Нотатки на ходу. (стор. 132)

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

Г. Малиничев. Він бачить серцем. (Ідріз Баше Металія «Мої очі»). **Ю. Петров.** Перша ластівка. («З італійської сучасної поезії»). **Б. Морозов.** Ночі і дні Пісагуа. (В. Тейтельбойм «Зерна в піску») (стор. 135)

ХРОНІКА КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Україна очима іноземців. (стор. 140)

Видано на Україні. (стор. 143)

ІНТЕРВ'Ю «ВСЕСВІТУ»

Олександр БАНДУРА. Буде видано в 1959 році. (стор. 145)

Під небом Італії (стор. 146)

КАЛЕЙДОСКОП „ВСЕСВІТУ“

(стор. 15, 26)

МИР — *воля мільйонів!*

Традицією майже всіх народів стала зустріч Нового року. За святковими столами люди висловили багато добрих і щирих побажань: здоров'я, довголіття, щасливого життя, творчих успіхів. Однак без перебільшення можна сказати, що один тост був всенародним, він проголошувався з вуст людей доброї волі на всіх мовах — за мир! за мир! за мир! Це коротке і величне слово радує нас, бо є благородною й світлою мрією людства.

Та в наш грізний вік мир не падає з неба, він сам не приходить, його завойовують народи в мужній боротьбі проти чорних сил війни, проти імперіалістичної реакції. Недарма рух народів за мир став наймогутнішим рухом сучасності. Палії нової імперіалістичної бойні вже не раз підносили свій смолоскип, розпалюючи нові й нові вогнища у різних кутках землі. Але могутні сили миру грізними хвилями протесту гасили полум'я війни.

Сили миру незборимі завдяки тому, що на чолі їх могутній соціалістичний табір—незламний оплот миру і безпеки народів. Найвеличнішим завоюванням міжнародного комуністичного і робітничого руху є створення могутнього соціалістичного табору, очолюваного Радянським Союзом. Прості й чесні люди світу на всіх материках і континентах вбачають у цьому таборі живе втілення своїх надій і прагнень, своє щасливе майбутнє. Глибокою любов'ю і повагою користується соціалістичний табір у всіх людей доброї волі саме завдяки своїй мужній і наполегливій боротьбі за мир і безпеку народів. Дедалі більше робітників, селян, інтелігентів капіталістичних країн починають розуміти, що чим могутнішим стає соціалістичний табір, тим могутнішими стають і сили миру. Серце трударя сповнюється радістю від того, що на соціалістичні держави тепер припадає більше третини світового промислового виробництва, що вони перемагають в економічному змаганні двох світових систем.

Що принесе нам рік 1959! Над цим питанням роздумує докер з Марселя і студент з Хіросіми, сіцилійський виноградар і рурський гірник. Це питання хвилює кіпрського патріота і алжирського бійця, які не просто мріють про мир, а б'ються за нього.

Наш вік — вік перемоги людини над атомом. Але в наш вік перші атомні бомбардування сповістили світові у 1945 році про страшну загрозу, про невимовні страхіння, які несе атомна війна. Після Хіросіми і Нагасакі наука про атом пішла двома шляхами. Радянський Союз, що несе народам величні ідеї сучасності, скеровує енергію атома на благо людини, в США йде безперервна підготовка до атомної війни, до застосування термоядерної зброї, яку вони завозять у Західну Німеччину, Японію й інші країни. Масове випробування атомних бомб стало системою, і радіоактивні опади виявлені далеко від місць випробувань.

Досить! Досить! Вже час заборонити небезпечні ядерні експерименти. До цього закликає Уряд Радянського Союзу, бо саме це призведе до послаблення міжнародної напруженості. Рішучий і грізний голос всіх чесних людей світу примусить атомщиків зупинитись. Хіросіма більше не повториться. Саме з закликом боротися за мир, що став волею мільйонів, звертаються на сторінках «Всесвіту» письменники й громадські діячі різних країн.

МИР — *воля мільйонів!*

Тевкрос АНТИАС
Кіпр

Тевкрос Антіас — грецький поет,

Кіпр — мир — свобода

Найбільше жадання народів — жадання миру. Для моєї закатованої батьківщини, Кіпру, мир є спрагою у пустелі — трагічним криком з вуст мільйонів людей. Цей крик іде з глибин земних, із самих грудей, придавлених важкою бралою найжорстокішої тиранії.

Миру! Миру! — кричать поля і селяни, позбавлені спокою і мирного життя. На Кіпрі сьогодні ростуть тисячі стріл замість того, щоб росли злаки під мирним промінням сонця. Ці стріли свистять по містах і селах, сіючи страх і розпалюючи найнепримиренніший гнів у поколінні героїв і мучеників, сповненого рішучості виграти битву за свою національну незалежність. Аеродроми замість елеваторів і ескадрильї літаків там, де зграї ластівок оспівували б весну. Чорні сховища термоядерної зброї, сховища смерті там, де життя високо підняло свій ясний прапор під мирними усмішками чудового блакитного неба.

Миру! Сурмлять сурми у наших мальовничих горах, вкритих лісами і оспіваних джерелами, ріками і героїчною симфонією водоспадів, напоєних водою зимових злив. Дерев розкинули свої гілки, мов руки, що закликають світ повернутися до миру. А скелі, що нависли над крутими прірвами, вищиряються зубами на завойовників, які внизу понабудували казарм і таборів, і арсеналів зброї.

Миру! Співають хвилі, б'ючи в різьблені береги мого острова. Вони несуть на гривах пінявих хвиль найтяжче прокляття війни.

Кіпр сьогодні — величезне поле бою. Війна не закінчена для нашого миролюбного народу. Близько сорока тисяч солдатів при населенні у півмільйона продовжують варварські наскоки і жахливе катування чоловіків, жінок і ді-

тей. Вони кинули тисячі борців у концтабори і тисячі домівок кинули в обійми горя і жалоби.

Сотні могил виростили від стріл мілітаризму, і сотні матерів ніколи не надінуть іншої одежі, крім чорної.

Ця неоголошена війна погрожує розгорітися у відкриті і неприховану війну проти сусідніх миролюбних народів Середнього Сходу, проти країн соціалізму.

Кіпру не дають дихати повітрям свободи, бо він потрібний колоніалізму, який топче найсвятіші права народів. Не можна терпіти або йти на компроміс із цими злочинами, які загрожують повністю зруйнувати наш острів, нашу батьківщину.

Боротьба за свободу Кіпру — боротьба за мир.

Свобода і мир — це двоє нероздільних братів-близнят. Так бачить їх наш народ, так їх сприймає. Ми будемо ще впертіше боротися за зміцнення свободи і миру на нашому острові і в усьому світі!

Сонце, тебе я люблю, і на схилі років
П'ю життєдайне проміння, що ти посилаєш.
Близько мій захід, тим більше й палкіше жадаю
Світла й тепла для душі і для тіла старого.

Славу співаю тобі, хоч і тихне мій голос.
П'ю я вино молоде з старовинного кухля,
З кухля нового я п'ю віковичне вино
Й завжди п'янію, бо в ньому іскришся ти, Сонце!

Гордим живу. Та коли б довелося просити,
То я благав би у тебе великої ласки,—
Щоб ти очам моїм доти світило, не гасло,
Аж поки мир на землі на віки запанує!

Гаральд ХАУЗЕР
НДР

Делегати Ташкентської конференції письменників на текстильному комбінаті. В центрі Гаральд Хаузер — німецький письменник,

За братнє єднання народів

Я сповнений гордості й вдячності за те, що я, письменник Німецької Демократичної Республіки, маю можливість виступати від імені першої миролюбної демократичної держави в історії Німеччини, — історії такої багатой на трагічні помилки. Як німець я несу відповідальність за те, що відбувається і ще відбуватиметься в тих частинах моєї батьків-

щини, які й досі окуповані американцями, англійцями та французами.

Але в той час, як уряд Західної Німеччини, лицемерно заявивши про свій нейтралітет й доброзичливе ставлення до арабів, одночасно вів переговори з де-Голлем про підтримку і допомогу з боку ФРН у злочинній війні проти алжирського народу, в той час, як з аеродромів Західної Німеччини на допомогу агресії проти арабських народів Лівану та Йорданії вдень і вночі піднімалися американські й англійські бомбардувальники і транспортні літаки, в той час, як відбувалося це і ще багато іншого зла,— сотні тисяч робітників, селян та інтелігентів, громадян звільненої частини Німеччини—НДР—зібрали з власної ініціативи кілька мільйонів марок, на які було куплено і надіслано арабським народам, що ведуть визвольну боротьбу, ліки, медичне устаткування та багато інших необхідних речей. А в кіно-театрах усіх міст НДР демонструвалися фільми про само-відданий героїзм народів Азії та Африки, що борються за свою незалежність.

Представники культури і люди доброї волі в обох частинах Німеччини знають, що Європа матиме майбутнє лише в тому разі, якщо вона розкриє народам, що піднялися на боротьбу, свою велику, давню культуру, свою багатовікову скарбницю наукових знань і досягнень та негайно виступить пліч-о-пліч в братньому єднанні з народами Азії та Африки.

Я закінчую п'єсу для телебачення проти атомного озброєння Західної Німеччини, працюю над сценарієм фільму до ХІ роковин утворення НДР, і далі продовжуватиму свої доповіді в містах НДР і на Заході про новий Китай і велику гірську країну Тибет, яку я відвідав два роки тому. В 1959 році маю намір здійснити подорож по Сибіру, щоб потім надрукувати в Німеччині велику книжку, ілюстровану малюнками і фотознімками, зробленими на цій величезній і незмірно багатій території Радянського Союзу.

Я сподіваюся, що під час цієї подорожі мені пощастить ближче ознайомитися з Радянською країною і пізнати її краще, ніж це міг я зробити досі.

Від однієї думки про цю подорож я відчуваю велику радість, як завжди, коли маю можливість відвідати Радянську країну, що бурхливо розвивається.

Емі Сяо
Китай

Справа наліво: китайський поет Емі Сяо, узбецький поет Гафур Гудіам і китайський письменник Мао Дунь.

Хай затягують зашморг на власній шиї

1958 рік був надзвичайним роком. На міжнародній арені найважливішою подією був дальший розвиток національно-визвольного руху, в результаті якого американо-англійські військові істерики потерпіли поразку на Близькому та Середньому Сході.

Американці знову провокують війну на Далекому Сході в районі Тайваня. Але тут вони наразилися на залізний кулак 650-мільйонного китайського народу і тим самим агресори ще тісніше затягли зашморг на власній шиї.

Китайський народ піднявся, немов гігант; ми в темлі «Великого Стрибка» будуємо соціалізм; ми йдемо пліч-о-пліч

з країнами соціалістичного табору, очолюваного СРСР; ми не дамо порушити миру!

Завдання письменників — надихати людей на боротьбу за майбутнє, за щастя народів. Слово письменника сягає глибин людської душі.

Вірші та пісні вгамовують спрагу солдата, який стоїть на передовій лінії боротьби проти агресії за мир.

Агресія і колоніалізм — вороги азійсько-африканських та латино-американських народів.

Назим ХІКМЕТ

Туреччина

Нестаріючі слова

На всіх мовах є такі слова, які незважаючи на часте повторювання, все ж не зношуються і не старіють. Наприклад: «Я тебе люблю».

Друга половина нашого сторіччя принесла ще два таких слова: «Мир» і «Дружба».

Бенжамен МАТІП

Камерун

Чорна Африка бореться

Коротко нагадаємо, що із 41 країни Чорної Африки лише 5 незалежні, в усякому разі політично. Це — Гана, Судан, Ліверія, Ефіопія та Гвінея. Всі інші країни являють собою мозаїку колоніальних територій, де з кінця ХІХ сторіччя панує імперіалізм у різній формі: імперіалізм економічний, імперіалізм політичний та імперіалізм в галузі культури.

З погляду економіки Чорна Африка являє собою величезний резервуар, звідки імперіалістичні держави (Франція, Англія, Бельгія, Іспанія, Португалія) викачують багато мільйонів тонн найрізноманітнішої корисної сировини. З погляду політичного Чорна Африка є вотчиною, де спільні зусилля істеричного расизму, шахрайства, яке стало вже характерним, капіталістичного здирства, систематичних грабунків, корупції, яка підтримується доларами, франками та стерлінгами, об'єднуються, утворюючи те, що сучасна історія називає одним словом, повним змісту: колоніалізм.

Колоніальні умови, в яких живе негро-африканський континент, домінують, таким чином, у всьому культурному житті Африки, бо імперіалізм у галузі культури — це обскурантизм, остракізм, придушення національної культури колоніального народу. Нав'язуючи свою мову як засіб для висловлювання думок, колоніальний режим нав'язує тим самим свою власну культуру.

Отже, письменник Африки живе і сам визначає своє становище в цьому божевільному колоніальному світі, над яким нависла тінь загніваючого капіталізму, імперіалізму та расизму.

Ця дійсність зобов'язує письменника ставати до боротьби. До боротьби за беззаперечне ствердження своєї власної культури і за її автономію. До боротьби за звільнення африканського народу від отрутного впливу колоніалізму і занепадаючої буржуазії. До боротьби за відновлення справедливості африканської цивілізації. До боротьби, нарешті, за людську гідність африканця, яка затоптується в болото презирства понад шістьсот років.

Письменник Африки є сьогодні і мусить бути завжди одночасно і лікарем, і солдатом: лікарем, щоб дати своєму народові дозу проти отрути, потрібну для лікування ран від колоніалізму; солдатом, щоб боротися за завоювання африканської незалежності, без якої неможливо мати власну культуру в Африці.

І якщо колоніальні умови є головним, що визначає становище сьогоденної африканської культури, то письменники Африки для того, щоб піднести її до рівня сучасності, повинні вийти за вузькі рамки Африки, яка перебуває поки що в стані колоніальної ночі, і ступити на міжнародну арену. Бо той, хто каже «культура», той каже «гуманізм» і «взаємини».

Письменник Африки — це не той європейський напівбог, всіма шанована людина, перед якою юрба схиляє голови, щоб висловити своє захоплення і вдячність; це — представник народу, який зобов'язаний не лише відображувати дійсність, але крім того, що особливо важливо, підтримувати почуття і надії народу, його волю до боротьби, зміцнювати віру в новий світ, не завуальовувати трагізму колоніальних умов.

Африканська література, таким чином, це література молодості і майбутнього, яка виросла у вогні революційних боїв і спрямована на зміцнення миру в усьому світі й дружби між народами, незалежно від рас і релігій!

Густа ФУЧІКОВА
Чехословаччина

Щира дружба

Я пишу ці рядки в той час, коли у нас, в Чехословаччині, з жахом згадують, як 20 років тому чехословацький народ було зраджено, і гітлерівське військо окупувало країну. Наш народ ніколи не забуде, що саме доблесна Радянська Армія знищила проклятих фашистів і визволила мою любовиму батьківщину. Наш народ дуже цінує щиру, непорушну дружбу з радянським народом, тому що ця дружба означає мир і процвітання наших країн. Для зміцнення і поглиблення справжньої дружби дуже багато зусиль доклали своєю творчістю і радянські письменники. В Чехословаччині дуже популярні їхні книжки та п'єси.

Наші чеські та словацькі письменники також допомагають зміцнювати чудову взаємну дружбу. Мені здається, я можу сказати, що одна з чеських книжок, перекладених на українську мову, читачам вашого журналу досить відома. Це «Слово перед стратою» Юліуса Фучіка.

Передова художня література служить справі миру і дружби між народами всього світу. Тому я дуже дякую українським письменникам за велику роботу в справі зміцнення дружби між народами, в справі збереження миру. Бажаю, щоб 1959 рік був роком розквіту дружніх і мирних стосунків між усіма народами.

Шерлі ГРЕХЕМ
США

В ім'я кращого майбутнього

Для мене, негритянки із Сполучених Штатів, було великою радістю зустрітися з жінками України на конференції письменників країн Азії та Африки. Історія вашого народу велика й слава. Вам довелося пройти крізь тяжкі випробування, і особливо тяжкою була доля жінки. Але тепер ви займаєте належне місце в світі і разом з іншими народами Радянського Союзу крокуєте вперед у мирі, добробуті й щасті.

Американські негри вітають вас! Ми боремося зовсім в інших умовах, але ми також йдемо вперед. Ми не здамося, ми й далі діятимемо в ім'я кращого майбутнього наших дітей і дітей наших дітей.

Хай живуть мир і дружба для всіх народів світу!

БЕНЕНАГАМА
Цейлон

Бененагама — письменник

За атмосферу доброї волі

Мир! Це слово дороге кожній чесній людині на землі. На його захист підносять голос усі ті, хто хоче творити, трудитися в ім'я світлого майбутнього. Для народів Азії та Африки це слово дорожче удвічі, бо вони домоглися і домагаються свободи у тяжких битвах. Мир потрібний нашим народам для національного відродження. Мир потрібний нам для здійснення мрій наших народів про свободу.

Мільйони людей в Азії та Африці, які протягом віків перебували під гнітом іноземного панування, рішуче встають проти утисків капіталізму. В цих умовах роль письменника стала дуже важливою. Письменник повинен йти в авангарді руху народів за втілення в життя їхніх сподівань. Він мусить відтворювати в книгах думки і прагнення свого народу. Він повинен бути глашатаєм миру в своїй країні та за її межами!

Воля мільйонів
МИР!

СЛАВНА

РІЧНИЦЯ

10 років тому, 31 січня 1949 року, частини Народно-визвольної армії Китаю визволили столицю своєї батьківщини — Пекін. На фото: населення міста радісно вітає героїчних бійців.

За 10 років, що минули, численні новобудови — заводи, фабрики, житлові та адміністративні будинки, спортивні споруди — вирости в столиці КНР. Багато з них зводилося методами народного будівництва, як-от це величезне водоймище.

Братні країни
будують соціалізм

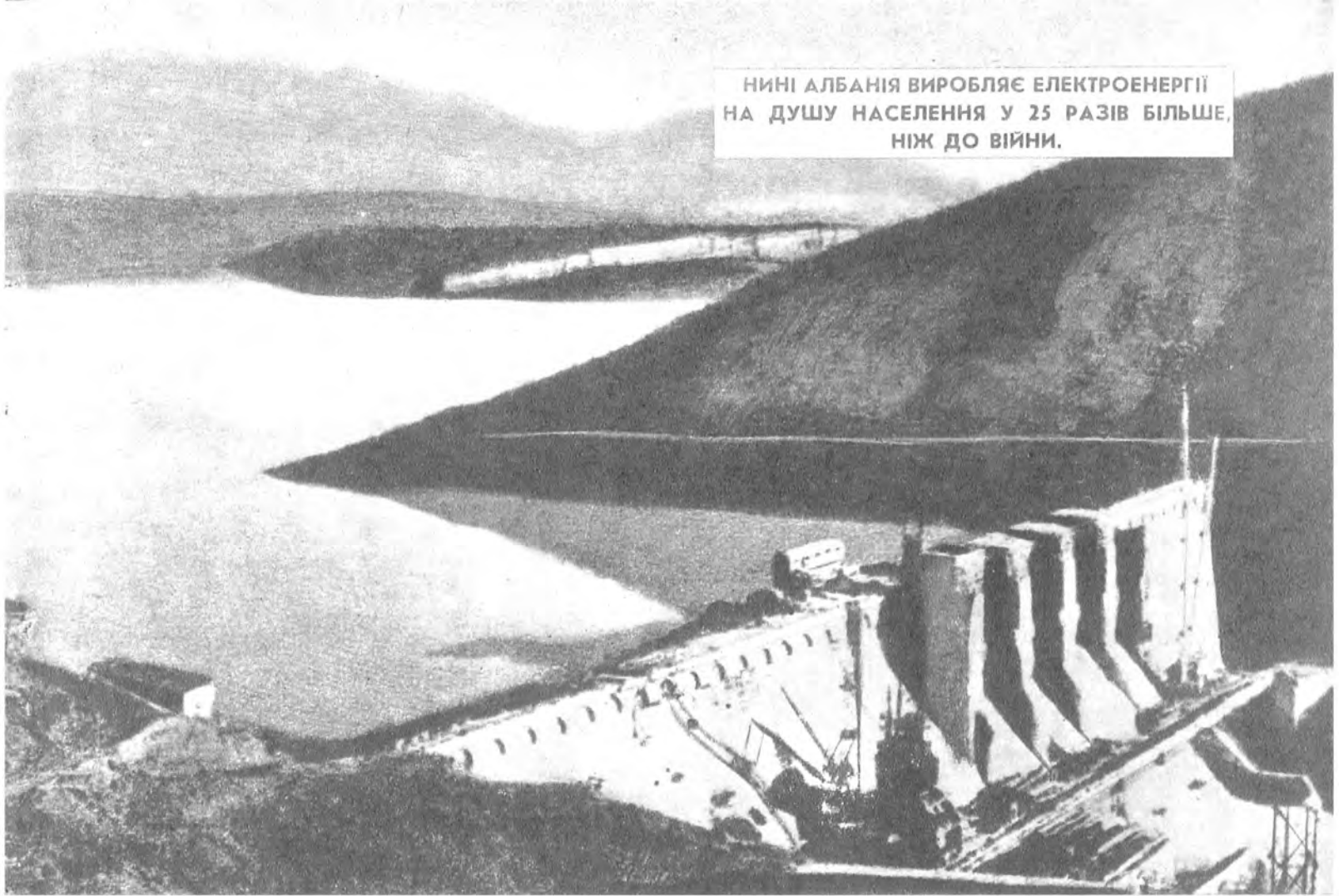
Розквіт нової Албанії

Народна Республіка Албанія. Населення
1 394 000 чол. (за даними 1955 р.). Площа
28,7 тис. кв. км.

Близь пам'ятника В. І. Леніну в Тірані.

НИНІ АЛБАНІЯ ВИРОБЛЯЄ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЮ
НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ У 25 РАЗІВ БІЛЬШЕ,
НІЖ ДО ВІЙНИ.

«Наш народ і наша партія вдарили по горах своїм могутнім кулаком і видобули з них хром, нафту, мідь, бітум. Ми осушили болота, побудували нові дороги, проклали залізничні шляхи, насадили лимонні й апельсинові дерева, створили вищі учбові заклади, оперні й драматичні театри, університети. Ніколи в житті не забуде наш робітничий клас і весь албанський народ величезну і щедру допомогу Радянського Союзу... В цій дружбі — наша сила».

(З промови першого секретаря Албанської партії праці тов. Енвера Ходжа на Ювілейній сесії Верховної Ради СРСР, присвяченій 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції).

Для Албанії
Щасливі дні попереду.
Зникне темрява,
І щасливий той,
Хто доживе,
Хто побачить її вільною!

Так писав в одному з своїх віршів полум'яний албанський поет-патріот Наїм Фрашері. В роки тяжкого турецького панування він мріяв про свободу своєї батьківщини, вірив в її щасливе майбутнє, заздрих тим, хто побачить його землю вільною...

За свою багатовікову історію албанському народові доводилось відбивати численні навали ворогів. Раніше турки, а за часів нової історії — італійські та німецькі фашисти намагалися підкорити цю маленьку героїчну країну.

Волелюбний народ країни гірських орлів, як називають свою бать-

ківщину албанці, не скорився завойовникам. 29 листопада 1944 року останній іноземний загарбник був викинутий з албанської землі, а 11 січня 1946 року Національні збори прийняли рішення про оголошення Албанії народною республікою. Спираючись на братню підтримку всіх країн могутнього табору миру і соціалізму і, зокрема, нашої великої Країни Рад, албанський народ успішно будує соціалізм, здійснює споконвічні мрії своїх синів і дочок.

Гідроелектростанція ім. Карла Маркса
Загальний вигляд.

Про багатства народної Албанії, про її досягнення розповідається в серії статей, опублікованих в німецькій газеті «Трібуне» під заголовком: «Про нове життя в країні гірських орлів». Нижче вміщується скорочений переклад цих статей.

* * *

Наприкінці березня на базарах албанських міст і сіл з'являються вишні. Ягоди ще зовсім маленькі й не дуже солодкі, але щодня вони крашають і, нарешті, стають великими, соковитими й солодкими, — так щедро напоювати плоди може лише сонце Адріатики. Вишні тут збирають аж до середини липня, і за цей час досягає багато інших плодів, які в середньоевропейській смузі ще тільки починають зріти.

Поряд із вишнями продаються чис-

**ДО ВИЗВОЛЕННЯ АЛБАНІЯ ВВАЖАЛАСЯ
НАЙВІДСТАЛІШОЮ КРАЇНОЮ ЄВРОПИ.
В 1958 р. ВАЛОВА ПРОДУКЦІЯ АЛБАНСЬКОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ ЗРОСЛА ПОРІВНЯНО З ДО-
ВОЄННИМ ЧАСОМ МАЙЖЕ В 17 РАЗІВ.**

**ТВАРИННИЦТВО — ГОЛОВНА ГАЛУЗЬ АЛБАНСЬКОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА;
ЗА КІЛЬКІСТЮ ОВЕЦЬ НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ
АЛБАНІЯ ЗАЙМАЄ ПЕРШЕ МІСЦЕ В ЄВРОПІ.**

ленні сорти слив, груш, яблук, абрикосів, персиків та фіг — не сушених, які ми звикли бачити, а свіжих, щойно струшених із дерева. Це дуже солодкі фрукти з яблуко завбільшки, з коричнювозеленою шкуркою. В Албанії вирощують три сорти фіг, які досягають у різні пори року. Багато фігових дерев плодоносить двічі на рік.

Сезон винограду триває до жовтня. Південні сорти дають великі грона: кожна ягідка не менша за добру сливу і надзвичайно солодка. Коли дивись на ці грона, стає зрозумілим, чому албанський уряд приділяє так багато уваги розвитку виноградарства. В країні вирощують два види виноградної лози — сланку і ту, що росте вгору, в'ючись по жердині. Згідно плану, до 1960 року в Албанії буде вирощено в двадцять разів більше саджанців виноградної лози, ніж у 1955 році. Район Пешкупіє перетвориться на центр виноградарства.

Збирання яблук та груш триває далеко за жовтень. Те, що певні фрукти надходять у продаж протягом кількох місяців, пояснюється передусім тим, що в різних за своїми кліматичними умовами районах країни врожай збирається в різні місяці. Так сама природа піклується про доцільний розподіл врожаю. Недарма в Албанії існує прислів'я: «Ягода на ягоду дивиться і досягає».

Сцена з музичної картини «І праця. І земля — все у нас спільне» у виконанні самодіяльного ансамблю з району Лежа.

Фатіма Імам, робітниця кооперативу села Будул, завжди одержує високі врожаї бавовни.

Коли ж із прилавків зникають виноградні грона, на півдні країни, в «албанській Рів'єрі», починається збирання цитрусових, — мандаринів, апельсинів і лимонів. Вони володіють ринком до ранньої весни.

«Віт і мбарел!» — «Добрий рік!» — говорили албанські селяни про торішній врожай цитрусових. Звичайно, високому врожаю сприяла і добра погода. Але головне в одержанні багатого врожаю було те, що селяни в своїй роботі додержувалися вказівок ЦК Албанської партії праці. До недавнього часу цитрусові культури ро-

сли по суті без догляду. Але протягом останніх років, завдяки конкретним вказівкам партії, становище докорінно змінилося.

Після Пленуму Центрального Комітету керівні працівники партії та уряду виїхали в села, де на місцях проводили з селянами бесіди, обговорюючи найкращі шляхи для запровадження в життя постанов ЦК. В Химарському районі побував голова Ради Міністрів Мехмет Шеху. В бесідах із селянами він закликав їх вчитися передовим методам ведення сільськогосподарства. Результати незабаром далися взнаки: врожайність різко підвищилася, особливо в південних районах.

Тепер в Народній Республіці Албанії налічується втричі більше цитрусових дерев, ніж до визволення. Минулого року під цитрусові було відведено нові величезні ділянки на півдні країни. 87 процентів фруктових дерев у тому районі — субтропічні рослини. Проте і наявна кількість садів ще не може задовольнити потреб населення.

На вищезгаданому Пленумі зазначалося, що кліматичні та природні умови для підвищення сільськогосподарської продукції використовуються ще не повністю. ЦК розробив план дальшого розвитку цитрусоводства, заходи якого повинні бути виконані до 1970 року. Досліди показали, що у відповідних районах можна посадити щонайменше чотири мільйони дерев. 600 тисяч нових дерев буде посаджено найближчим

часом. На 1970 рік їх буде щонайменше 2 мільйони, причому три чверті вже даватимуть плоди.

План також передбачає заходи по підвищенню прибутку з кожного дерева і покращанню якості плодів.

Виконання цього плану дасть Албанії можливість широко експортувати цитрусові до країн Європи, зокрема до країн соціалістичного табору.

Поряд із збільшенням врожаїв розширюється і плодоконсервна промисловість країни. Створюються промислові бази, про які в старій Албанії не мріяли.

* * *

За часів народної влади національна економіка зробила величезний крок вперед. Ось деякі приклади.

Вперше в історії Албанії на верфях країни почали будувати судна водозміщенням до 500 тонн. Три великі гідроелектростанції, п'ять теплових і ціла низка дизельних забезпечують електрикою потреби населення і промисловості.

Високопродуктивні підприємства—збудовані за допомогою Радянського Союзу текстильний комбінат біля Тірани, завод по виробництву тонкого волокна, бавовнопрядильна фабрика, дві бавовноочисні фабрики у Фієрі та Рогожині працюють на легку промисловість.

Зюріка Даліпі, передовий токарь заводу ім. Енвера Ходжа в Тірані.

Потреби населення забезпечують також цукровий комбінат у Корчі, рибоконсервна та рисоочисна фабрика у Влорі, тютюнова фабрика в Шкодері. На будівельну промисловість працюють скляний завод, деревообробний комбінат в Ельбасані, Влорська цементна фабрика. До 1960 року буде збудовано лісопилний завод, який вироблятиме 44 000 кубометрів пиломатеріалів на рік. З 1956 року видає продукцію нафтоочисна фабрика. На найближчий час планується будівництво інших підприємств та комбінатів.

До визволення природні багатства Албанії розкрадалися іноземними компаніями та концесіями. Тепер ці багатства належать народові й становлять основу народної економіки.

* * *

Протягом століть іноземні поневолювачі, а потім і албанські королі, перешкоджали культурному розвитку народу. До визволення в Албанії налічувалося 85 процентів неписьменних.

Після визволення ліквідація неписьменності стала одним із першочергових завдань народної влади. Уряд здійснив шкільну реформу і запровадив обов'язкове навчання для всіх дітей шкільного віку. Почалося масове будівництво шкіл.

Для дорослих була створена мережа вечірніх шкіл, а для робітників і селян—спеціальні курси. Для ді-

Селянин з Пукі виконує на çiftелі пісню про дружбу.

тей, що мешкали у віддалених районах, збудовані інтернати, де вони живуть і навчаються на державні кошти.

Рік тому в Албанії налічувалося 2250 початкових шкіл, 400—семирічних і 50—середніх, дев'ятикласних. У 1957 р. в Тірані був відкритий Державний університет. За післявоєнні роки засновано також сільськогосподарський інститут, два педагогічних інституту, ряд науково-дослідних закладів.

* * *

З словом «осінь» у нашій уяві пов'язуються дощ, туман, пронизливий вітер. Осінь у сонячній країні на узбережжі Адріатики не знає подібних явищ. Тут ця пора року, так само як квітень і травень, дуже красива: кінчається сорокаградусна літня спека, ртуть у термометрі зупиняється на 25 градусів вище нуля, і легкий вітерець приносить з моря приємну прохолоду. На вулицях Тірани дерева, як і раніше, вкриті зеленим убранням, в охайних парках не в'януть килими квітів, і навіть троянди не обсіпаються. У численних відкритих ресторанах—повно відвідувачів. Під евкаліптами, пальмами й соснами люди замовляють лимонад, пиво чи каву. Коли дивишся на жінок, що прогулюються у легких літніх платтячках, на чоловіків у сорочках, без піджаків, то мимоволі хочеться заглянути в календар—чи справді надворі вже осінь?

Щоб купатися в морі у жовтні, не

ПО ВИРОБНИЦТВУ ХРОМУ, НАФТИ, МІДІ Й
КАМ'ЯНОГО ВУГІЛЛЯ НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ
АЛБАНІЯ ВИПЕРЕДИЛА ІТАЛІЮ.

треба навіть бути надзвичайно загартованою людиною: температура води становить 22—23 градуси, лише на 10 градусів менша, ніж у середині літа.

* * *

Зима в Албанії, здається, є синонімом слова «дощ». З неба крапає, переїщить, ллє... Проте не треба перебільшувати! Це — не тропічний зимовий дощ і не дощовита зима, а щось середнє між ними. Користуючись спортивною термінологією: команда «Хмари» проти команди «Сонячне проміння»—3:1. Коли випадає гарна днинка і сонечко сяє, старі й малі заповнюють вулиці: вони знають, що завтра погода може бути зовсім іншою. В Албанії товаришка Погода змінює настрій частіше, ніж у будь-якій іншій країні...

А втім, в Албанії буває і справжня зима: в горах, на висоті більше кілометра. Та як дістатися туди? Передгір'я стають майже непрохідними, схилами течуть широкі струмки, майже річки. Вони не позначені на жодній карті, та позначати їх і не мало б сенсу, бо навесні ці річечки зникають. За цих умов зимовими видами спорту займатися в Албанії, звичайно, важко.

Отже, залишаймося на рівнині: поля й сади мокнуть під дощем, борозни перетворюються на затоплені водою канали. Та незважаючи на всі ці неприємні речі, сезон дощів необхідний для країни, бо влітку іноді протягом місяців не випадає й краплини дощу. Взимку ґрунт повинен добре просякнутися водою, мусять наповнитися резервуари, щоб у жарку літню пору поля не страждали від спраги. Бо в спеку навіть великі річки перетворюються на вузьенькі струмки, що ледве прокладають собі шлях серед великої гальки пересохлих річищ.

Колись сезон дощів був справжнім

Головний фасад Тіранського державного університету

лихом для жителів долин. Ще не так давно родючі землі Адріатичного узбережжя перетворювалися взимку на суцільне болото. Селяни самі не в силі були боротися з цим лихом, а колишні володарі країни і не думали допомагати їм. Заболочені поля були розплідниками малярії, від якої страждало 60 процентів населення. Лише народна влада поклала цьому край. Починаючи з 1947 року було осушено 60000 гектарів заболочених земель. Система зрошувальних та відводних каналів була побудована з таким розрахунком, щоб створювати резерви води для боротьби з літньою посухою...

* * *

В минулому відстала аграрна країна, що була іграшкою в руках імперіалістичних держав, Албанія стала

тепер незалежною і суверенною аграрно-індустріальною народною республікою, де вся влада належить народові, який успішно переборює тяжку спадщину економічної відсталості і будує соціалізм. В короткий історичний строк трудящі Народної Республіки Албанії створили національну промисловість, розвинули сільське господарство, успішно здійснюють кооперування села, добились видатних досягнень у галузі культурного будівництва і освіти.

Як найдорожче завоювання зберігає албанський народ дружбу з соціалістичними країнами, яка є невичерпним джерелом дальшого зміцнення й розквіту соціалістичної албанської держави. В союзі вільних народів у 900 разів, за вислозом першого секретаря Албанської партії праці тов. Енвера Ходжа, збільшились сили Албанії. Завдяки цьому албанський народ живе в мирі й щасті, має світлі перспективи ще кращого соціалістичного розквіту.

Тірана. Площа Скандербєга вночі.

З ДОПОМОГОЮ КРАЇНИ РАД

В Бхілаї (Індія) з допомогою Радянського Союзу споруджується гігантський металургійний комбінат. На фото: ра-

дянський спеціаліст і Індійські робітники на монтажних роботах.

ХУДОЖНИК-ПУБЛІЦИСТ

Побачивши вміщені в цьому номері репродукції фотомонтажів, більшість читачів, напевне, одразу ж згадає ім'я автора. І дійсно, переплутати його з ким-небудь дуже важко, бо Джон Хартфільд має свій, лише йому одному властивий почерк, який легко впізнають люди, що живуть на різних континентах.

Чудовий німецький художник завдяки силі свого таланту спромігся зробити фотомонтаж справжнім «живописом бідняків» (так було названо цей вид мистецтва ще за часів Паризької Комуні).

Якими ж засобами досягає мети німецький художник, що цілком відає себе.

свою працю, хист та натхнення на службу передовим ідеям сучасності?

Видатний майстер фотопланата, піонер у цій галузі образотворчого мистецтва Джон Хартфільд досконало володіє гострою зброєю політичної сатири. Його твори завжди вражають оригінальністю, свіжістю, вигадливістю. І, мабуть, у його оригінальності, що не є самоціллю, а засобом для передачі глибоких думок та почуттів, криється секрет бойовитості творів Хартфільда. Викривальне мистецтво художника-комуніста завжди цілеспрямоване, воно нещадно таврує тих, хто заради за-

Джон Хартфільд у своїй майстерні.

гарбницьких планів двічі кидали людство у вир світових воєн.

Ми не перебільшимо, зазначивши, що в історії Німеччини останніх десятиріч не було великих політичних подій, які б не знайшли відображення в творчості художника-інтернаціоналіста Джона Хартфільда. Це в однаковій мірі стосується і горезвісного Лейпцігського процесу, і кривавої фігури Гітлера та його поплічників, і післявоєнної боротьби німе-

цького народу за об'єднання.

Джон Хартфільд—це псевдонім Хельмута Херцфельде. Він народився 1891 р. в сім'ї письменника-соціаліста Франца Херцфельде в одному з берлінських передмість. Середовище, в якому виховувався Хельмут, участь його сім'ї в робітничому русі вплинули на переконання майбутнього художника. Хист до образотворчого мистецтва молодий Хельмут виявляв змалку. З великими труднощами він одержав художню освіту в Мюнхені та Шарлоттенбургу. Коли почалася перша світова війна, молодий художник служив солдатом у кайзерівській армії. П'яний шовіністичний чад панував над Німеччиною. І протестуючи проти німецького націоналізму, Хельмут Херцфельде обирає в цей час англійський псевдонім—Джон Хартфільд. Це був сміливий виклик тогочасній Німеччині. Але ще більшим викликом були перші фотомонтажі Хартфільда.

Змінюючи фарби на фотоплівку, за допомогою таких прозаїчних засобів, як клей та ножиці, художник створив нову дійову галузь образотворчого мистецтва, надзвичайно демократичну за своєю суттю. Хартфільд розкриває жакливі картини війни, сміливо викриває її ідеологів та винуватців.

Викривальні твори Джона Хартфільда завжди говорили правду німецькому народові. Особливою силою відзначаються численні твори художника, в яких він зображує мерзенну фігуру Гітлера,

Обличчя імперіалізму

викриває лицемірів, фарисеїв та святенників.

У роки еміграції художник таврує фашистський рейх своїми плакатами та фотомонтажами, які друкувалися багатьма виданнями і всілякими шляхами потрапляли до Німеччини.

Таким пристрасним, бойовим, темпераментним художником увійшов Джон Хартфільд у мистецтво сьогоднішнього дня. Благородна тема боротьби за мир і зараз надихає його змушнену творчість.

Подивіться на спотворене мукою личко дитини, на чоловіче обличчя, на матір, що застигла від жаху, — всі вони задихаються в полум'ї війни. Цей викривальний твір, датований 1934—1957 роками, супроводжує виразний напис «Якщо ми всі не захочемо, цього ніколи не буде».

Виятковою лаконічністю та виразністю відзначається фотоплакат, створений у 1955 р. до Міжнародного Конгресу Миру в Хельсінкі: «Вимагайте заборони атомної зброї!» Тут все ясно без слів: навіть отруйне жало гадюки вигнулося як знак долара.

Джон Хартфільд не обмежує свою творчість лише фотомонтажами та плакатами. Він тонкий ілюстратор. Його книжкові обкладинки розкривають головну ідею твору, вони цілком зрозумілі читачеві і завжди передають глибоку думку.

Видатний німецький художник — давній і добрий друг нашої країни. Він неодноразово відвідував Радянський Союз. Революційний подвиг радянських людей, що побудували новий соціалістичний світ, надиhaє Джона Хартфільда на створення багатьох чудових творів, де оспівується радість визволеної праці. Двічі — в 1931 і в 1958 рр. — у Москві відбувалися виставки творів Хартфільда, які незмінно користувалися великим успіхом.

Повернувшись у 1950 р. з еміграції на батьківщину, у Німецьку Демократичну Республіку, художник захоплюється роботою для театру. Він створює талановиті декорації до ряду спектаклів. На рідній німецькій землі Хартфільд користується загальною любов'ю та повагою. Він почесний член Німецької спілки художників і член Німецької Академії мистецтв.

Анатолій КРОЛЬ

Сіяч смерті.

Якщо ми всі не захочемо, цього ніколи не буде.

Вимагайте заборони атомної зброї.

КАЛІФОРНІЯ «ВСЕСВІТУ»

ПОЧАТОК ШКІЛЬНОГО РОКУ. Не в кожній країні шкільний навчальний рік починається тієї ж пори, що й у нас, тобто 1 вересня. Так, наприклад, у Данії початок шкільного року припадає на 1 квітня, у Франції — 1 жовтня, в Швеції — 15 серпня, у Норвегії — 20 серпня.

КИТАЙСЬКА БАВОВНА. Тогорічний валовий збір бавовни в Китайській Народній Республіці становив три з половиною мільйони тонн. Для порівняння можна сказати, що в Сполучених Штатах в тому році було зібрано лише 2,6 млн. тонн бавовни. Таким чином, по загальному виробництву бавовни народний Китай випередив США майже на мільйон тонн.

КАПІТАЛІСТИЧНА ЛОГІКА. У найбільшому місті Каліфорнії — Лос-Анжелосі вже багато десятиріч не вистачає прісної води. З одного боку в нього Тихий океан, а з другого — безводна пустеля. Через нестачу води найближчим часом доведеться закрити ряд підприємств. А в сусідньому штаті Арізона тече повноводна ріка Колорадо. З Арізони в Каліфорнію можна було б прокласти водопровід і забезпечити Лос-Анжелос водою. Та бідна Арізона, що заздрить багатій Каліфорнії, відмовляється дати воду. Всі відмови так і формуються: «Якщо в Лос-Анжелосі не вистачає води, хай власники заводів демонструють свої підприємства і перевезуть їх до нас, в Арізону». З капіталістичної точки зору — цілком логічно! Так в усякому разі визнав конгрес Сполучених Штатів, який відмовив каліфорнійцям в домаганні «чужої» води.

ПИВО — МОЖНА! Група американських науковців видала «наукову» працю з питання «Чи можна пити пляшкове пиво після атомного нальоту?» Спираючись на свої «дослідження», «науковці» ствердно відповідають на це запитання, зазначаючи, що треба лише перед вживанням «старанно ліквідувати атомний пил з поверхні пляшок».

Наш друг — Ернст Буш

«Білим братом Робсона» назвали німецького співака і актора Ернста Буша захисники Мадріда, бійці славної Інтернаціональної бригади.

Ернст Буш... Людина яскравої біографії і яскравого хисту — актор і боець, співак і трибун.

Німеччина 1918 року, місто Кіль. Сюди долетіли іскри великого полум'я російської революції. Кільські матроси підняли повстання, поклавши початок листопадовій революції в Німеччині. Син кільського робітника і сам робітник, вісімнадцятирічний Ернст Буш бере участь у революційних подіях. Починається його біографія бійця, революціонера. Буш стає одним з організаторів комсомолу Німеччини, вступає до лав Комуністичної партії. Віднині його життя вже не можна відділити від розвитку комуністичного руху в Німеччині.

Буш стає не тільки революціонером; він стає і натхненним митцем — актором і співаком. Шлях Буша — революціонера й бійця починався в полум'ї листопадового повстання, в перших осередках німецького комсомолу і Комуністичної партії, шлях Буша-митця починався в робітничих самодіяльних гуртках, у театральних агітпропгрупах.

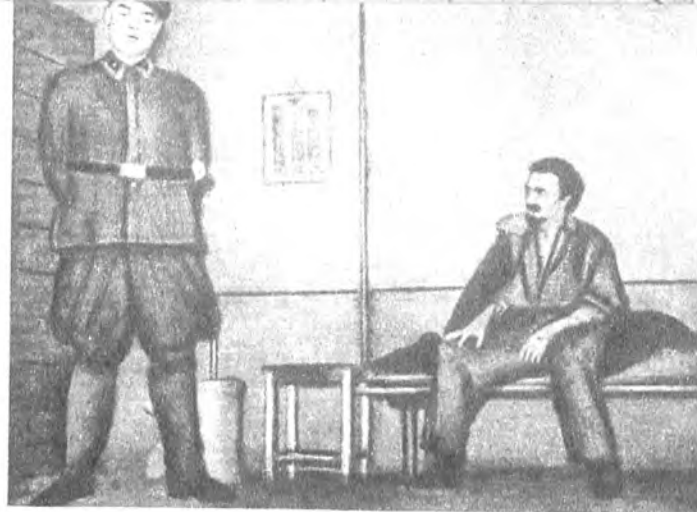
Колись один настирливий газетний репортер домагався від Буша відповіді на запитання — хто він власне, митець чи революціонер? Дивне запитання! Хіба можна відокремити в Буші одне від одного? Революційна боротьба надихала його як митця, а свій хист він віддавав справі революції.

В молодому Ернсті Буші поєднувалися два чудових обдарування — драматичного актора і темпераментного співака, майстерного виконавця бойових, революційних пісень. Важко сказати, що його більше вабило —

театральна сцена чи концертна естрада. Якщо тепер Ернст Буш весь віддався театру і рідко виступає як співак, то це, напевне, пояснюється його віком, двома важкими пораненнями, страшними роками ув'язнення у фашистських концтаборах... Проте ті, кому пощастило бути на концерті Буша під час тогорічних гастролей театру «Берлінер Ансамбль» у Радянському Союзі, почули співака, якого знали раніше. Він так само схвилював слухачів, як робив це двадцять п'ять років тому.

Біографію Ернста Буша важко викласти стисло, настільки вона багата, насичена великими й бурхливими подіями. Ставши професійним артистом, Буш залишився в центрі революційної боротьби німецького і не-

Великий успіх принесла Ернсту Бушу роль секретаря губкому у виставі «Штурм». Берлінський «Дейчес театр».

Улюблена роль Буша — Юліус Фучік в п'єсі українського драматурга Ю. Буряківського (в постановці берлінського «Дейчес театр»).

лише німецького пролетаріату. Вище ми вжили термін — концертна естрада. Але коли мова йде про Буша-співака, цей термін можна вжити лише умовно. Естрадами, які справді відповідали хисту Буша, були широкі берлінські площі, де він співав на мітингах Комуністичної партії, закликаючи німецький пролетаріат до боротьби проти фашизму, до єдності. Цими естрадами були ділянки фронту під Гвадалахарою і в обложеному Мадріді, де пісні Буша були справжньою зброєю, кликали до бою, вселяли мужність.

Пісні, створені видатними німецькими поетами Брехтом, Вайнертом, Мюзамом, композитором Гансом Ейслером звучали у виконанні Ернста Буша з величезною емоційною силою, справляли на слухачів надзвичайно сильне враження. Стали відомі в різних країнах «Пісня єдиного фронту», «Пісня болю солдатів», «Пісня солідарності», бойові пісні республіканських бійців Іспанії.

Пісні Ернста Буша завжди були зброєю робітничого класу. Навіть фашисти мусили це визнати: в 1943 р., коли Буш потрапив у їхні пазурі, вони написали в обвинувальному висновку, що його пісні поширювали в Європі комунізм...

З ім'ям Буша пов'язана й історія німецького революційного театру, зародження нової, соціалістичної драматургії, перші вистави радянських п'єс у Німеччині. «Матроси з Каттаро» Фрідріха Вольфа, «Мати» Бертольта Брехта за твором Горького, — в цих виставах, які знаменували початок німецького пролетарського театраль-

ного мистецтва, брав тоді участь Ернст Буш, створюючи незабутні сценічні образи.

Найбільшого розквіту мистецтво Буша — драматичного актора досягло останніми роками в створеному Брехтом театрі «Берлінер Ансамбль». Як дружба і спільна робота з композитором Гансом Ейслером мала велике значення для Буша-співака, так і дружба і спільна робота з видатним письменником і театральним діячем Бертольтом Брехтом мала виняткове значення для Буша-актора. Саме в театрі Брехта і його п'єсах Ернст Буш створив сильні сценічні образи — повара в спектаклі «Матінка Кураж та її діти», судді Аздака в «Кавказькому крейдяному колі», нарешті Галілея в одноіменній п'єсі Брехта. Зовсім недавно Ернст Буш знову порадував глядачів чудовим виконанням ролі секретаря губкому партії в п'єсі Білль-Білоцерківського «Штурм». З великим успіхом у Берліні йде п'єса українського драматурга Юрія Буряківського про Юліуса Фучіка з Бушем у заголовній ролі.

Майже сорок років життя в мистецтві й боротьбі! Тут і роки згуртування німецького робітничого класу й боротьби проти загрози фашизму, еміграція, війна в Іспанії, гітлерівська в'язниця, чекання смертного вироку і радісне визволення Радянською Армією. Скрізь і завжди Ернст Буш був таким, яким його знають і люблять мільйони людей — незламним борцем, який віддає свій талант благодійній справі служіння свободі, людству.

Яків ВАЛАН.

КУДИ НЕ ДОСЯГАЮТЬ ХВИЛІ ДОБРОБУТУ

Малюнки О. Овчинникової

ЛІТЕРАТУРНІ ЕТЮДИ

Вночі я раптом прийшов до пам'яті і зажадав відповіді на традиційне запитання, яке завжди постає перед жертвою нещасного випадку: «Де я?»

Відповісти було досить легко: я знаходився в хірургічному відділенні великої лікарні, в ліжку, щедро оздобленому дротами, стержнями, блоками та противагами. Напевне, я — за влучним висловом хірургів — був «нетранспортабельний».

Відомо, що людина — істота громадська, і ось наступного ж дня я вже почав знайомитися з хворими, що лежали поруч. Коли мої нові знайомі перетворились на друзів, я знов запитав себе: «Де я?», але цього разу моє запитання мало зовсім інший зміст.

За хворими нашої палати доглядав талановитий хірург. Звичайно, головним його заняттям було лікувати тих заможних громадян, які мають змогу платити за окремі, добре обладнані палати, що містились в протилежному крилі лікарні. Але хірург витрачав чимало часу і на лікування жертв нещасних випадків на виробництві, бо за цю роботу лікарі одержують добру платню від урядової страхової комісії. Мені пощастило: я

опинився в тій частині лікарні, де лежали робітники, а лікував мене саме цей відомий спеціаліст.

Наш сірий маленький світ був точнісінькою копією великого міста, що вирувало за стінами лікарні. Поряд з палатою, в якій лежали робітники, знаходились кімнати, де лікували покидьків суспільства — люмпен-пролетарів, колишніх карних злочинців, жертв алкоголізму та поліцейського свавілля.

З трьох боків лікарню оточують найжахливіші трущоби міста. А з четвертого боку — хмарочоси. Дві величезні авеню «фінансового району». Найбагатіші банки Канади, біржі, палаци нафтових та уранових магнатів. Ці будівлі закривають тінню весь район. Лише опівдні на мить заглядає сонце в нашу палату, щоб негайно ж зникнути.

Вдень лікарня аж гула від шуму хвиль добробуту, що доносився з багатих кварталів — ушелін Бей та Янг Стріт. А вночі хворі не мали спокою від виття поліцейських сирен, що збирали на вулицях трущоб свій нічний урожай.

Однієї ночі, одержавши чималу дозу снотворного, я впав у забуття і мені привидилося, що поряд стоїть Максим Горький. Завжди непримиренний до морального занепаду людини, Олексій Максимович похмуро дивився на сусідні ліжка, де скулившись спали скалічені люди. Мені здалося, що його губи сердито ворухнулися, коли він тут, в серці Канади, в другій половині двадцятого віку, кинув погляд на такі знайомі йому ще за часів царату «створіння, що колись теж були людьми».

Я зробив відчайдушну спробу затримати Горького в палаті. Я намагався гукнути: «Товаришу! Тут кожне життя — роман! Розпитайте хоча б одного з них, — і ви матимете нову п'єсу! Досить вислухати історію його життя, а у прийомний день побалакати з дружиною».

Тут тінь Горького зникла, а перед моїми очима пройшла ціла низка картин.

* * *

Кожного разу, коли відомий хірург оперував Теда, він відтинав лише частину хворих ніг. Протягом трьох років Тед витримав п'ять ампутацій. Ті, кому він розповідав про ці безконечні тортури, стискали кулаки від гніву. Сам Тед, лагідний парубок років тридцяти, з таким здивованим завжди обличчям, розповідав свою історію дуже неохоче.

— Народився я на півночі. Потім переїхав сюди. Працював на лісорозробках на тракторі. Офіційно визнаний нещасний випадок трапився зі мною навесні 1953 року, коли мене придавило деревом.— Вся розповідь Теда складалась із спогадів про два нещасних випадки, один з яких він називав «офіційно визнаним». А другий?

— Ногу придавило деревом саме під час роботи,— розповідав Тед далі,— і страхова комісія змушена була виплатити мені компенсацію.

Тремтячи, немов у лихоманці, він дивився на дві величезні купи бинта та пластиру, під якими знаходилось те, що колись було його ногами.

— Нога як слід так і не загоїлась, але лікарі страхової комісії не схотіли більше розмовляти зі мною.

Одного дня, коли я працював на трельовці лісу, у трактора зламалась задня вісь. Стояв сильний мороз, але я вирішив податись до міста пішки і дорогою впав, відчувши страшенний біль у нозі. Коли мене знайшли, обидві ноги були відморожені.

Так Тед почав фігурувати в архівах страхової комісії, як «сумнівний випадок».

— Комісія довела, що, йдучи до міста, я не перебував на роботі, і тому вони не зобов'язані виплачувати мені компенсації. Я зчинив галас, і мене погодилися надіслати до цієї лікарні.

Тед ще не звик до свого каліцтва і, мабуть, не зовсім усвідомив жорстокість хазяїна, уряду та медичних працівників, бо закінчував свою розповідь з майже телеграфною лаконічністю.

— Вони не погоджуються повністю ампутувати ноги. Якщо я втрачу обидві ноги — це зветься цілковитою непрацездатністю. Треба буде сплачувати мені пенсію. Ні! Хірург залишить мені культі, і я якось зможу пересуватись.

Попередні чотири операції виявились невдалими, а зараз було зроблено ще одну, остаточну,— і Тед зможе «якось пересуватись».

Він зауважив:

— За два місяці мене звідси виженуть. Не було повної ампутації — не буде й пенсії.

І дійсно, через шістьдесят днів Тед на милицях пошкитилгав з лікарні. Міські благодійники дозволили йому протягом місяця займати ліжко у нічліжці та безкоштовно одержувати їжу двічі на день.

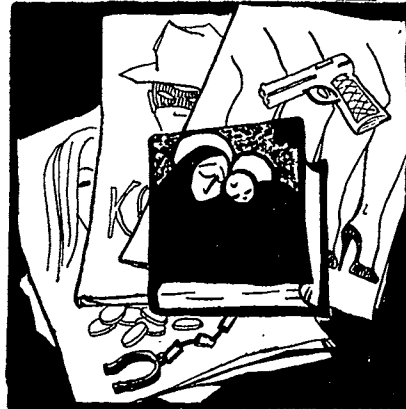
Кілька разів на тиждень Тед приходив до нас у гості. Завжди в обідні години. В ці дні більшість з нас раптом втрачали апетит, і Теду доводилось доїдати порції супу, м'яса та молока.

Непомітно промайнув місяць, і Тед прийшов прощатись. Похмуро посміхаючись, продемонстрував, як він може пересуватись без милиць. Наочний доказ того, що він має обидві ноги і йому не треба пенсії.

Через деякий час я знову зустрів Теда. Ми розмовляли, не дивлячись один одному у вічі. Після численних невдалих спроб знайти роботу Тед усвідомив, що він вступив до лав найжахливішої з суспільних верств капіталізму — загону непрацездатних. Він почав тинятись по шосейних дорогах, зупиняти вантажні машини, прохаючи,

щоб його підвезли до сусіднього міста. Шофери здалеку помічали Теда, який ледве плентався по шосе на своїх милицях, і зупинялись. Дорогою Тед розповідав свою історію, і на прощання шофер завжди давав йому пару доларів.

— Протягом дня я можу зробити біля п'яти поїздок,— сказав Тед.— Можна так їздити і вночі. Зараз по шосе безперервно їздять грузовики. Це найкраще свідчення того, що в нашій країні розквітає добробут!

* * *

Пригадую, що за час мого перебування в лікарні лише один хворий не викликав ні в кого співчуття. Це був муляр Монті. Звалившись на будівництві з риштувань, він мало не розбився на

смерть, але на щастя відбувся лише поламаною ногою.

Монті вважав, що має право дивитись на всіх згори, бо його сестра була настоятелькою одного з найбільших в країні монастирів. Мабуть завдяки високій посаді сестри, а також тому, що падіння з кроків дуже налякало його, Монті був релігійно настроєний. Дивно було дивитись, як величезна, могутня людина з хитрим, нахабним обличчям молиться та перебирає четки.

Серед хворих іноді траплялись алкоголіки і наркомани. Одного разу тут опинився навіть психічнохворий, який вночі намагався повіситись. Ми сприймали недоліки цих людей точнісінько так, як вони сприймали наші поламані руки, розбиті голови та ампутовані ноги.

Але принизлива боягузливість — це вже занадто!

Лікарня мала католицьку церкву, де щоранку служили месу, а прикуті до ліжка пацієнти мали змогу причаститись, не рухаючись з місця. І ось кожного дня на світанку до палати заходили кілька монашок із свічками та дзвіночками в руках. Попереду сунув «святий отець» із «тілом та кров'ю Христовими», щоб напоїти Монті щоденною порцією духовної отрути.

Серед хворих не було войовничих атеїстів, навпаки, деякі з нас вірили в бога, і нікого анітрохи не турбувала свята процесія. Але оскільки Монті причащався кожного ранку, він прокидався удосвіта, щоб умитись, поголитись і взагалі підготуватись до приходу «святого отця». Сестри-жалібниці доводилось запалювати світло о шостій годині, і хворі прокидалися на годину раніше. Сон був єдиним порятунком від невгамовного болю, і ми проклинали егоїзм муляра.

Проте одна звичка Монті навіть розважала всіх. Справа в тому, що на столику біля його ліжка лежали книжки двох сортів. Зверху — товсті релігійні томи з такими святими назвами, як «Христос — король вселюдської любові». (Іх він, мабуть, одержував від своєї сестри-настоятельки). А насподі Монті приховував іншу «літературу» — непристойні книжки та журнали!

Коли під час огляду хірург казав, що все йде гаразд і нога незабаром загоїться, решту дня Монті присвячував порнографічним журналам. Але боронь боже, якщо після перев'язки нога починала боліти! Тоді протягом цілого дня він водив носом по сторінках «Короля любові» чи «Життя двох святих».

Розмовляти з ним було неможливо. Його зовсім не цікавила доля товаришів по палаті. Якби моя воля, я повісив би над ліжком Монті як рецепт від духовної хвороби слова Карла Маркса: «Початок усякої критики — критика релігії».

* * *

Під час перебування в лікарні найтяжчим випробуванням для мене була необхідність приховувати свої політичні переконання.

Якби наш видатний хірург, який нещодав-

но одержав від ємісара Ватикану якесь почесне духовне звання, дізнався про мої політичні погляди, він безумовно відмовився б тримати мене в лікарні. А, може, він і знав, хто я такий, але вважав, що моя поява в його лікарні — це своєрідне випробування, послане самим господом богом.

Крім того, я довідався, що частина обслуговуючого персоналу — профашисти. Тому рідні та друзі тримали моє справжнє ім'я в таємниці.

Я нудьгував без газет та журналів, які неможливо було одержувати, а до того ж весь час боявся випадково видати себе яким-небудь зауваженням. Але несподівано я знайшов одностудця.

Він лежав у сусідній палаті і одного вечора зайшов до нас. Щойно він з'явився у дверях, я помітив його, і якась невідома сила потягнула мене до цього чоловіка. Він підійшов до групи хворих, що зібрались біля мого ліжка.

Коли сестра тричі погасила світло, щоб попередити, що вже час розходитись по палатах, він встиг нахилитись до мене, потиснути руку, прошепотіти своє ім'я та назвати одну з українських культурних організацій, де я не раз виступав.

— Я проходив повз вашу кімнату, — посміхнувся він, — і впізнав ваш голос.

Так в кількох словах ми обмінялись своїми «політичними візитними картками», і він почав приходити до мене щодня.

Оскільки нас оточували цікаві або ворожі уха, доводилось розмовляти дуже обережно.

— Подивіться, — казав він, наприклад, тримаючи в руці сторінку реакційної газети, де розповідалось про антиамериканське повстання на Тайвані, і чекав відповіді. Я вказав на передову, яка попереджала, що події на Тайвані — це лише провісник страшної бурі в Азії.

— Саме так! — вигукував він. — Як кажуть... коли вже твій власний собака кидається на тебе, не заходь до сусідів.

Так, оперуючи прислів'ями, вигуками та жартами, ми обговорювали останні події. Жартома ми називали моє механічно обладнане ліжко «червоним кутком».

Незабаром мій новий приятель видужав і мав поїхати з міста. Напередодні від'їзду він прийшов з прощальним подарунком.

— Ось, — сказав він з щасливою посмішкою, — прочитайте останній номер «Тайм».

Я почав перегортати сторінки і знайшов між ними газету «Правда» та статтю з журналу «Новое время».

З цього часу на столику біля ліжка у мене завжди лежали журнали «Тайм» та «Лайф» і навіть порнографічний канадський тижневик «Флеш», бо між його сторінками було дуже зручно ховати аркуші «Сов'єт літречер» — радянського літературного журналу, що виходить англійською мовою.

Прокинувшись вночі, я засвічував нічник і читав «Записки охотника». Саме так я прочитав і «Поему про море» Довженка.

* * *

Розмовляв Гордон неохоче, проте читав він дуже багато. Дружина щодня приносила йому дешеві детективні романи. Скалічена рука не давала Гордону спокою, і читання допомагало краще за всякі ліки.

Якось я почаствував його виноградом, і у відповідь Гордон простягнув мені маленьку збірку новел. Зробив він це дуже несміливо, почервонівши від сорому. Книжку було розкрито на оповіданні Ернеста Хемінгуей «Сніги Кіліманджаро». І як це сталося, що ми з ним досі не порозумілись?! Адже з того самого дня, коли це оповідання вперше з'явилося на сторінках журналу «Есквайр», воно стало одним з найулюбленіших моїх творів. У ті далекі роки на моє покоління, мрії та сподівання якого поступово

розбивалися об скелі Великої кризи, в значній мірі вплинуло це тривожне та сумне оповідання. Знов перегортаючи його сторінки, я щиро дякував Гордонові.

Надзвичайна річ! Знайти серед пацієнтів лікарні людину, яка читала Хемінгуей!

Я не був певний, що самому Гордону подобається це оповідання, і помітив, що й він вагався перш ніж запропонувати мені книжку для «серйозного читання».

Проте незабаром все з'ясувалося. Я мав другий невеличкий Хемінгуейвський шедевр «Зелені пагорбки Африки» і, запропонувавши книжку Гордону, побачив його задоволене обличчя. Виявилось, що він прочитав всі твори Хемінгуей, які тільки міг знайти. Ми почали згадувати такі твори, як «Старий та море» і «Велика Ріка».

Як це трапилось, що сезонний робітник,— а у Гордона не було ніякої професії,— мав такий вишуканий літературний смак?

Ось про що я дізнався з уривчастих спогадів Гордона. За чорних років депресії він працював на лісорозробках і мріяв про літературну творчість. Але зараз, в похилому віці, живучи з дружиною та двома синами в трущобі, він задихався від злиднів.

Цинізм Гордона був дивною сумішшю надії на здійснення юнацьких мрій та ненависті до пишномовних просторікувань про добробут, що звучали як знуцання з його пропащої сили.

Наші бесіди урвалися цілком несподівано. Якось, прочитавши статтю письменника Уільяма Фолкнера, присвячену творчості Хемінгуей, Гордон неабияк розсердився, бо Фолкнер твердив, ніби Хемінгуей, який довгий час не мав ніякої віри, нещодавно «знайшов собі бога».

Гордон саме тому й цінував Хемінгуей, бо вважав, що той бачить сенс життя в полюванні на левів, рибальстві або в коханні.

«Обов'язки? — сміявся Гордон.— Герої Хемінгуей не мають перед світом ніяких обов'язків. Вони досягають всього в житті лише завдяки самим собі».

Ми саме почали розмовляти про те, чи «знайшов Хемінгуей собі бога», чи ні, коли несподівано прийшов хірург і, оглянувши хвору Гордонову руку, виписав його геть з лікарні...

Гордон пообіцяв незабаром відвідати мене, але замість нього раптом з'явилось двоє поліцаїв. Вони прийшли дізнатись, про що Гордон розмовляв тут, в лікарні. Згодом, коли поліцаї пішли, медсестра розповіла, що, відіславши до друзів дружину з дітьми, Гордон зачинив двері своєї халупи і отруївся газом. В офіційному повідомленні про смерть Гордона зазначалось, що він «покінчив життя самогубством, перебуваючи в стані тяжкої депресії в зв'язку з фінансовими утрудненнями».

* * *

Навіть медичні працівники, вперше зустрічаючись з Луїсом, з жахом дивились на його обличчя. Під час автомобільної катастрофи Луїса викинуло з кабіни і стукнуло головою об телеграфний

стовп. З того часу пройшло три роки. Йому вже робили шосту операцію, а обличчя все ще було страшенно спотворене.

Лікарі врятували йому життя, але він осліп на одне око, на лобі залишився величезний шрам, і ліва сторона обличчя перекосилась. Коли ви знайомились з Луїсом, спочатку важко було повірити, що це — людина. Але він посміхався, і ви забували, що посміхається лише половина обличчя — такою чарівною та людяною була ця посмішка.

Я кілька разів грав у карти та розмовляв з Луїсом. Якось уночі ми з ним трохи випили, хоч віскі заборонялось приносити до лікарні, і тут я вперше побачив, як згасла Луїсова посмішка. Він почав розповідати історію свого життя.

Працюючи в пральні, його дружина захворіла на дуже тяжку хворобу ніг. Ліки не допомагали, і вона почувала себе все гірше й гірше. Нарешті, дружина стала калікою.

В той час Луїс непогано заробляв. Але не встигла ще жінка вийти з лікарні, коли трапилось нещастя з ним. Як і Тед, він не дістав пенсії, бо автомобільна катастрофа сталася не під час роботи.

Дуже швидко сім'я залишилась без копійки, хоч Луїса і його дружину лікували за рахунок страхової комісії.

Після виходу з лікарні вони оселились в халупці, яку власними руками збудували для них друзі за міською околицею.

Луїс розповів про свою боротьбу з страховою комісією. Він вимагав пенсії, яку звичайно одержують непрацездатні каліки. Жалюгідна пенсія — 40 доларів на місяць! В квітучій Канаді сорок доларів — місячна платня за маленьку кімнатку в трущобах. Але Луїс був володарем халупки, тому керівники страхової комісії вважали його домовласником, що не потребує ніякої допомоги.

— Кінець-кінцем пенсію одержала дружина, на ці сорок доларів ми й живемо.

Замість звичайної посмішки на устах Луїса з'явилась гірка гримаса.

— Я шукаю роботи вже понад два роки. Люди жахаються мого обличчя, а хазяї відмовляють мені, кажучи, що інші робітники боятимуться мене.

Луїс умовив хірурга зробити йому ще одну пластичну операцію. Треба було вставити у череп пластинку з коштовного металу, тоді обличчя буде хоч трохи схоже на людське.

— Лікар обіцяв зробити мені операцію безкоштовно, але де ж узяти грошей на пластинку? Страхова комісія грошей давати не хоче, бо її експерти вважають таку операцію зайвою.

Я вилив у чарку залишки віскі. Луїс перехилив чарку і сказав:

— Я чекаю вже десять днів. Мого лікаря ще нема. Як ви вважаєте, коли він повернеться?

Саме в цей час керівництво лікарні з'ясувало, що Луїс живе за межами міста і що страхова комісія не сплатуватиме за його утримання. Через годину Луїса в лікарні вже не було.

— І не треба було його приймати!..— репетував головний лікар.

Прощаючись, Луїс ще раз ласкаво посміхнувся до мене.

— Незабаром почнеться весна. Може й мені вона принесе роботу. От якби зібрати грошей на пластинку...

* * *

Проходили дні, і через деякий час я став одним з найдавніших мешканців нашої палати. Довше за мене тут лежав лише мій сусід Джек.

День у день лежачи поряд, ми почали ділитися їжею,

книжками, розповідали один одному про одержані листи і про свої недуги.

Джек тяжко страждав, і про його травми жалюиво й розповідати.

Багато років підряд він працював по ізоляції і був висококваліфікованим верхолазом. Якось, працюючи всередині сталевого димаря, від сильного вітру Джек втратив рівновагу і впав з величезної висоти просто на рівні ноги.

Хірургу довелося багато попрацювати, щоб зберегти потрошені кістки, але нормально функціонувати ноги вже ніколи не зможуть. Порухені нерви завдавали Джеку нестерпного болю.

Звичайно після обіду ми з ним читали вечірню газету. Ми ділили її пополам і обмінювались потім прочитаними сторінками. Якось Джек помітив, що я з охотою віддаю йому свою половинку газети. На першій полосі було вміщено величезне фото горезвісного Томі Менвіля. Цього підстаркуватого мультимільонера добре знають

громадяни Північної Америки. Його називають асбестовим королем, але уславився він головним чином своєю пристрастю до молоденьких дівчаток.

Для того, щоб його любовні справи мали пристойніший вигляд, а також з метою рекламування фірми «Менвіль», асбестовий король кожну нову коханку робить своєю дружиною.

Газети докладно розповідають про кожне чергове одруження Менвіля, а через кілька місяців не менш докладно обговорюють подробиці розлучення. З кожним роком прибутки фірми «Менвіль» зростають, і її хазяїн має змогу виплачувати чималі гроші черговій «дружині».

За останній час він виплатив понад чверть мільйона доларів лише тим «дружинам», що провели з ним по кілька ночей в готелі.

Ви скажете, кому яке діло? Але справа в тому, що мій приятель пропрацював на асбестового короля більше двадцяти трьох років, і коли я простягнув Джекові газету, перш за все йому кинулось у вічі обличчя асбестового босса. На фото Менвіль був зображений у ліжку, але не в лікарні, а в розкішному готелі. Він не корчився від болю, а стискав у обіймах біляву красуню — «дружину».

Репортаж безсоромно розповідав, що ця красуня є наймолодшою і найсексуальнішою з усіх попередніх «дружин» Менвіля.

Раптом я побачив, як почала червоніти джекова шия. Це здивувало мене.

— Менвіль більш не має ніякого відношення до фірми,— сказав Джек у відповідь на мою саркастичну посмішку.— Зараз це величезна корпорація, можливо, найбільше асбестове об'єднання у світі.

Я зрозумів почуття гордошів, яке охопило Джека від думки, що багато років свого життя він віддавав корисній праці.

Але цього вечора я почував себе дуже погано і був роздратований. Особливо обурила мене спроба Джека стати на захист бездушної монополії, яка безсоромно експлуатувала його на протязі двох десятиріч.

— Ти що, сліпий, чи читати не вмієш? Менвіль заплатив їй чотириста тисяч доларів!

— Бачив,— відповів Джек.

— Ну, друже, якраз зараз ти маєш змогу дізнатись, скільки коштують твої ноги.

Він почервонів ще дужче і похмуро спитав:

— А при чім тут мої ноги?

Злість зробила мене жорстоким:

— Хіба Менвіль придбав собі біляву красуню не ціною твоїх ніг? Ти працював на нього двадцять три роки, обслуговуючи чотири—п'ять заводів на рік, а Менвіль з кожного заводу одержував тисячі доларів прибутку. Коли завтра прийде твоя дружина, підрахуйте, і ви побачите, що Менвіль на чотириста тисяч доларів, зароблених твоїми ногами, купив собі найкращу красуню.

Джек розгнівався.

Проте, коли вранці прийшла дружина, він розповів їй про нашу розмову. Лише тоді я пожалкував, що не стримав себе. Ще молода й гарна жінка сиділа біля ліжка чоловіка, гладила теплою рукою його коліно, намагаючись полегшити біль, і стиха ридала.

На мое здивування, Джек вголос розповів мешканцям палати про те, скільки коштують його скалічені ноги в порівнянні з останньою покупкою Менвіля.

Надзвичайна тема зацікавила всіх, і в палаті розпочалася жвава дискусія.

Я лежав і прислухався до бесіди.

Напевне можу сказати, що жоден з моїх товаришів ніколи в житті не читав Маркса. Але трагічні історії, про які вони розповідали один одному, були яскравими ілюстраціями до теорії додаткової вартості в сучасному канадському капіталістичному суспільстві.

Так пройшов вечір на нашому маленькому сумному острові, куди не досягають хвилі добробуту.

З англійської переклала
Ірина ШМАРУК

Цтїбор ШТІТНІЦЬКИЙ

Грудневий вечір

Іще один грудневий день пройшов.
Моїх пташок-дівчаток сон скоряє.
В своїй кімнаті мрію в тиші знов,
А за вікном — метелиця гуляє.

Уїтмен, Лермонтов, шлю вам привіт!
Звучить Бетховен дивно, героїчно...
Вас обійму на мить, як цілий світ,
Бо світу й вам, о друзі, жити вічно.

Я розумію більше з кожним днем
Велику вашу пісню, ваші болі,
Про прагнення, якими всі живем,
Про людства шлях тяжкий до сонця й волі.

Хоч барабани б'ють так тупо, глухо б'ють,
Хоч десь вже є і атомні гармати,—
Я вірю в посмішку, могутнішу за люті;
Прикмета добра є в нас, що й казати —

По всій планеті, з заходу на схід,
Де роботяща прожива людина,
Там праця залишає добрий слід —
Червоний цвіт. Там сонячна година.

...Іще один пройшов з грудневих днів —
Буденний, сповнений турботи, бою.
Як добре бути на сторожі снів
Малих трьох доньок, будь при повній зброї,

Аж до світанку сні їх берегти...
Вщуха метелиця, засипала веранди,
З хмарин ще падає на вежі, на мости,
В колиску дня дощ білої троянди...

З словацької переклав
Олекса ЮЩЕНКО

Я НЕ ЖАЛКУЮ, ЩО ЗНАЛА ТЕБЕ, МАРКУ!

Малюнки В. Ігнатова

ОПОВІДАННЯ

Я належу до типу самотніх незаміжніх жінок, до яких ніхто не сміє причепитися, якими ніхто не може командувати. Ні батьки, ні друзі. Ніхто. На мене дивляться з подивом, часом із захопленням, але завжди з деяким жалем. І багато хто, зрозуміло, цікавиться, чи я така ж жінка як і інші. Коли я відчуваю це, то тихенько посміхаюсь і тільки собі відкриваю секрет п'ятнадцятирічної давності.

Це сталося в Ліоні, в день Визволення. Мені було тоді вісімнадцять років, я збиралась скласти іспити на ступінь бакалавра¹.

Батьки мої вели постійну боротьбу з нестатками. Щоб купити трохи масла, молока, цукру або шматок мила, вони вдавалися до різних хитрощів. Це подобалось мені і здавалось вершиною спритності.

Може, на мій погляд, це був своєрідний спосіб помститися над нашим дріб'язковим життям? Не знаю. Якби у вересні 1944 року я зрозуміла, що таке рух Опору та перемога над ворогом, мене б це не дивувало і не захоплювало.

На одній площадці з нами жила стара службовка мерії. Вона з усією щирістю віддала своє серце Петену і смішно скаржилася на «терористів» — на макі. Їх перемога, якої вона ніяк не передбачала, вразила жінку з такою силою, що вона лише мовчки спостерігала за тим, що відбу-

валося перед нашими очима. Ми обидві дивилися у вікно. Яке видовище! Вулиця чорніла від схвильованого натовпу людей, які щось кричали, розмахували руками. Сусідній крамар з пов'язкою на рукаві та пістолетом на боці здався мені дуже смішним. Раптом я побачила групу людей, які дивились на вікна протилежного будинку.

— Вони ховаються на даху! — почувла я.

¹ У Франції ступінь бакалавра присуджується випускникам середніх шкіл, яким надається право поступити у вищий учбовий заклад.

Щоб краще зрозуміти, що сталося, я швиденько збігла сходами вниз і там побачила його. Він нерухомо стояв на розі вулиці, на краю тротуару і теж дивився на дах. Мені кинулись у вічі чорне волосся, засмагле обличчя, шкіряна куртка та штани кольору хакі. Але особливо мене вразила його кам'яна нерухомість, у той час як все навкруги вирувало, було сповнене галасу і невгамовної радості. Він дивився угору, і на його обличчі була тільки цікавість. Я підійшла ближче, стала напроти нього, силкуючись надати собі такого ж виразу. Нарешті, відчувши мою присутність, він обернувся і глянув мені прямо в очі. Я навіть не уявляла собі, що на світі може існувати такий хлопець. Правда, мої подруги потім говорили, що він був дуже некрасивий.

Але мені він з першого погляду здався гарним: густі віії, темні очі, запалі щоки були для мене взірцем чоловічої вроди. Щодо погляду, то це був перший чоловічий погляд, який зустрівся з моїм. Він був серйозний, мовчазний та пильний. Я посміхнулася. Спочатку мені відповіли тільки очі — в них засвітився вогник здивування та цікавості. Потім юнак теж посміхнувся. Я зазмерла, вражена, бо його ніжна посмішка становила різкий контраст з суворим і серйозним обличчям. Нарешті, я зважилася спитати:

— Що тут діється?

— На даху сховалися поліцаї.

— Ну і що?

— Зараз нічого, але цікаво, чи будуть вони стріляти.

— В кого?

— В тих, хто захоче їх упіймати, а може і в назови. Хіба знаєш, чого чекати від пацюків у пастці?

— Їх, мабуть, заарештують.

— Хто?

— Вони, — я непевним рухом вказала на крамаря та його товаришів, які про щось жваво розмовляли.

Хлопець посміхнувся. В цей момент пролунав перший постріл. Вулиця враз спустіла. Затихли й люди біля крамаря. Мій новий знайомий не рушив з місця, але я помітила, що і він здригнувся. Його очі знову спалахнули вогнем, і тепер він був схожий на дикого kota, який збирається плигнути на свою жертву. Я стояла біля нього, навіть не намагаючись ховатися. Хлопець обернувся до мене:

— Ви знаєте цей квартал?

— Авжеж, я живу ось тут, — і вказала на свій будинок.

— Проведіть мене, я подивлюся, що можна зробити.

Не питаючи ні про що, я повела його. З мого вікна хлопець уважно оглянув протилежний будинок, спитав, як потрапити на горище, відшукав очима маленьке віконечко, крізь яке можна було вилізти на дах, і сказав:

— Я зараз повернуся.

Певна, що він обов'язково повернеться, я чекала біля дверей. Тепер вулиця була зовсім без-

людною. Не видно було навіть крамаря з товаришами. Пролунало кілька пострілів. Що робили поліцейські? В кого стріляли?

Через півгодини мій знайомий повернувся з десятком таких же міцних хлопців, як і він сам. П'ятеро разом з ним залишилися в нашому бу-

динку, решта пішла у дім навпроти. За кілька хвилин почулася кулеметна черга і якісь невіразні вигуки. Згодом з'явилося двоє ледь живих від страху поліцейських, оточених хлопцями, і наш крамар, з револьвером на боці, та його товариші, що несли зброю арештованих. Потрібно було всього десять хвилин, щоб усе знову стало на своє місце. Хлопець у шкіряній куртці теж вийшов на вулицю.

— Охороняйте зброю, — сказав він крамарю, — ми потурбуємося про цих типів.

І поліцаїв повели. Мій знайомий трохи відстав, глянув на мої вікна, а коли я підійшла до нього, він простягнув мені руку і сказав:

— Дякую вам. До побачення!

— Щасливо!

— Як вас звуть? Мене — Марко.

— Сімона.

Він пішов, а я все ще стояла, схвильована тим, що відбулося, тією швидкістю і легкістю, з якою він все улагодив. На вулиці знову стало гомінко. Люди, обговорюючи цей випадок, потроху поверталися до своїх буденних справ. Мені дуже не хотілося йти до матері, і я пішла до подруги по коледжу. Ми вдвох бродили вулицями. Всюди було радісно і весело, а особливолюдно — на набережних. До пізнього вечора ми гуляли, кидалися на шию солдатам армії де Латтр де Тасіньї, яких спочатку прийняли за американців.

— Янкі?! — гнівно говорили солдати. — Вони прийдуть через два-три дні, коли все буде зроблено!

Опівночі я повернулася додому і лягла у ліжко; перед очима пропливали події сьогоднішнього дня, але найчастіш у пам'яті вставав образ Марка. Наступного ранку я побачила його на тому ж

самому місці, що і вчора, але цього разу він дивився на мої вікна. Помітивши мене, Марко привітно посміхнувся. Перестрибуючи через чотири східці, я миттю збігла вниз. Всю дорогу мій новий друг мовчав, а я, відчуваючи ніяковість від цієї мовчанки, цокотіла за двох. За якусь годину він знав усе моє життя, а я про нього — нічого.

— Що ви зробили з поліцаями? — спитала я віддихуючись.

— Їх посадили у в'язницю. Вони за все дадуть відповідь.

Опівдні ми розсталися, потиснувши один одному руки і посміхнувшись на прощання. Його посмішка стала для мене просто необхідністю. Кожного ранку він приходив на те саме місце і говорив уже трохи більше. Це були розмови про дуже серйозні речі, вони відкрили мені новий світ. В ньому хлопці й дівчата були зайняті не тільки фліртом та танцями, для них слово «зазу»¹ вважалось образою. Ми говорили про майбутнє Франції і людства. Марко малював мені картини нового життя, яке, як він запевняв, вже скоро настане. Цим новим життям, цим майбутнім буде соціалізм. Мені все це здавалось нездійсненним, але я дуже пишалась Марком. Мої друзі, з якими я його познайомила, поставилися до нього по-різному: хлопці з недовірою, дівчата баязко. Це дивувало мене, але я була дуже задоволена, що всі визнали його перевагу, як щось незаперечне. Тепер я знала кожне Маркове улюблене слово, усмішку, кожний рух.

Одного разу ми сиділи на сходах набережної. Був чудовий вечір. Багряне небо відливало золотом. Марко раптом міцно обійняв мене і поцілував.

— Це твій перший поцілунок? — запитав він.

— Так.

Марко був здивований і трохи збентежений. Потім він знову обійняв мене, а я подумала: яке велике щастя відчувати, що тебе люблять. До цього часу мене вабило до Марка якесь незрозуміле мені почуття, але я ніколи не замислювалась над тим, чи люблю його.

Цього вечора у своїй кімнаті я довго дивилась у дзеркало і не впізнавала себе. Щось незнайоме і значне робило мене кращою і схожою на жінку. Я вже не почувала себе веселим і безтурботним підлітком. І я зрозуміла, що завдяки Марку, його розповідям про життя я стала дорослою.

На другий день, побачивши його, я радісно побігла йому назустріч.

— Сьогодні ввечері мене з товаришами запросили на вечір, присвячений визволенню, — сказав він. — Хочеш піти? Буде дружня вечеря, виступатиме Арагон.

Якось зовсім випадково я прочитала «Фешенебельні квартали» Луї Арагона, і ця книга захопила мене.

Я спитала дозволу у батьків (адже я була єдиною і дуже слухняною дочкою, ніколи жодне непорозуміння не затьмарювало дружбу нашого

тріо). Цього вечора мені хотілося бути красивою. Я наділа червоне плаття, уклала в чорну блискучу сіточку своє пишне волосся, яке завжди безладно розсипалося по спині, і Марко урочисто повів мене.

«Дружня вечеря» проходила у великому залі весело і жваво. Марко називав імена керівників Опору, деякі з них були широко відомі в той час. Він показав мені Арагона, розповів про роль, яку відіграв цей письменник-борець у русі Опору. Ця людина справила на мене велике враження, і мені було дуже соромно, коли поет в кінці вечері прочитав дві поеми, яких я зовсім не знала: «Привиди» та «Марі з Франції».

Всю ніч виголошувалися промови. Я зрозуміла, що це був не тільки вечір визволення, але й вечір прощання. Ці люди, які боролися з ворогом, не збиралися складати зброю, поки не наступить мир у всьому світі.

Я подивилась на Марка.

— І ти підеш?

— Звичайно.

— Що ти будеш робити?

— Зостанусь в армії, поїду до Ельзасу, де ще кипить боротьба.

Я була приголомшена, але стримала себе.

— Ненадовго?

— Звичайно.

Після вечері відсунули столи. Я дуже любила танці і, хоч була війна, ми часто збиралися один в одного потанцювати.

Марко не вмів зробити ані кроку, але я порадила йому спробувати. Мені здавалось, що для Марка немає труднощів. З усією серйозністю він пішов у коло, і незабаром вже міг зробити кілька зграбних рухів. Ми танцювали все підряд: танго, вальси, марші, іноді перериваючи їх підскоками.

Мені ще ніколи не було так весело. Марко ж був похмурий, бо, як мені здавалось, думав про нашу скору розлуку. Після одного танцю він сказав:

— Цікаві ці жінки: то затягнуть тіло у корсет, то сховають волосся в сіточку!

Його слова прикро вразили мене, і я почервоніла. Моя сітка була моєю гордістю, а тепер, тепер вона мені пекла голову. Марко сам вирішив це питання. Швидким рухом він зняв її і сховав у кишеню.

Вечір був чудовим. Марко час від часу цілував мої очі, щоки, чоло. Я була дуже щаслива. Я чекала, коли він скаже: «Я люблю тебе», і не сумнівалась, що скаже він це дуже скоро. Тоді я відповіла б йому так само.

Марко проводжав мене додому. Коло наших дверей він поцілував мене, як у перший день, і схвильованим голосом сказав:

— Яка ти хороша дівчина, яка хороша!

Я нічого не розуміла.

— Завтра їду, — почувала я.

— Їдеш? Але ж ми побачимось іще?

— Сподіваюсь, що так.

Це були останні слова Марка, останній поцілунок. Я довго дивилась йому вслід. Заклавши

¹ Так називають французьких стиліг.

руки у кишені, він ішов швидко, не оглядаючись. Його плечі були опущені, ніби під тягарем якогось нещастя. Я відчула весь біль розлуки тільки тоді, коли Марка вже не було видно, і навіть думка про нього стала для мене нескінченною мукою.

Більше ми так і не побачились. Я довго чекала його, потім силкувалася забути, могла навіть вийти заміж, та завжди в останню хвилину мені згадувався Марко. Але згадувались не очі, не усмішка, не міцні ніжні руки...

Ось чому я назавжди — незалежна, самотня Сімона, стара діва, якою чоловіки або зовсім не цікавляться, або цікавляться дуже мало. Я часто думаю, яким було б моє життя, якби я не зустріла Марка. Звичайно, у мене був би хороший чоловік, діти. Можливо, це і називається затишним щастям, але... я ніколи не жалкую, що знала тебе, Марку!

З французької переклала
В. КОРЄВА

КАЛЕНДАР КОЛ «ВІСІТУ»

НЕЗВИЧАЙНИЙ ЖУРНАЛ. Восени того року в Парижі почав виходити журнал «Сонорама», який читається... вухами. Один номер його коштує 500 франків. Цей перший такого типу журнал є довгограючою грамофonomою пластинкою.

НАСЕЛЕННЯ КАНАДИ. На перше вересня минулого року населення Канади нарахувало 17150 тисяч чоловік.

ЄДИНА СИСТЕМА МІР І ВАГИ В ІНДІЇ. Протягом десяти наступних років на території всієї Індійської Республіки буде впроваджуватися єдина система мір і ваги. До цього, крім основної, англійської, в Індії мали місце 142 різні системи.

КОЛЕКЦІЯ ШТАНІВ. Існує і така в «старій, веселій Англії». Один з мешканців Лондона (якийсь містер Оулхуст) давно вже збирає штани історичних осіб. За його твердженням, у цій незвичайній колекції є штани Наполеона, короля Людовика XIV, колишнього президента США Вільсона, філософа Канта, композитора Бетховена.

ЗАБАГАТО НАЧАЛЬСТВА. З бюлетеня французького міністерства військово-морського флоту, опублікованого в минулому році, виходить, що у флоті налічується 220 військових кораблів і 222 адмірала.

МАТЕМАТИКА ЛЮДОЖЕРА. В португальському місті Оporto глибоке обурення батьків викликав той факт, що вчитель математики місцевої приватної школи викладав свій предмет, вдаючись до таких вправ: якщо одна атомна бомба протягом 5 хвилин вбиває 10 тисяч дітей, то скільки дітей загине протягом 3 хвилин від 7 атомних бомб. Під тиском громадськості вищезгаданий «педагог» був звільнений з посади.

НАСЕЛЕННЯ КИТАЮ — ПОНАД 650 МІЛЬЙОНІВ ЧОЛОВІК. Китайська преса повідомила, що у вересні минулого року чисельність населення країни перевищила 650 мільйонів.

Свобода

(До дня народження Вашингтона)

Не мушлю Аттики і не Еольську ліру,
Не Спарти гордої сурму,
Ні, арфу я твою, Колумбіє¹, візьму
Почать свободи пісню смілу й ширу!

Глянь! Тисячі людей навкруг
Радіють, несучи розірваний ланцюг,
Щоб кинуть деспота в обличчя
І показати йому, яке
Тепер нікчемне і бридке
Його розтоптане величчя!
— Твій зухвалості настав останній час!
Ми звільнений народ, і є держава в нас!

Де муж, подібний до богів,
З лицем ясным, чолом високим,
Щоб незворушним, смілим оком
І найлютішу бурю стрів,
Земними зверхниками зняту?

Геть, боягузе підлий, що за плату
Живеш у деспота рабом,
Що корчишся під батогом
І хвалиш руку, що тебе катує!
Чи правда, що і ти з титанської рідні,
Що і в тобі горить вогонь святий не всує?
Увесь твій рабський вид на це говорить: ні!

Сюди, сюди, свободи діти,
Що в перших лавах пломеніти
В час небезпеки звикли, у боях
Людини велич несучи, як стяг!

Альфред! Ти в зоряній киреї
Сидиш на троні між співців,
Чий здавна волелюбний спів
В бій за свободу бритта вів,—
Зречися Англії своєї!

Народи скривджені, розбивши рабства бран,
Посміли деспота збороти?..
Ім Англія твоя навпроти
Встає ворожим перебором,
Зневаживши безчестя й сором,
Громовий кида клич: нехай живе тиран!
На клич той радісно вся нечисть обізвалась,
По пеклу пролетів тріумфу гордий галас,
І той шалений клич у той безславний рік
Імення Англії ганьбою вкрив навек!

О Каледоніє², край вереску зелений,
Край ратних подвигів, де спів лунав натхненний,
Крізь сльози бачу образ твій...
Де дух свободи осяйної?
Заснув і він, як сплять герої,
З Уоллесом заснув у тиші гробовій!

¹ Мається на увазі Америка — країна, яку відкрив Колумб.

² Каледонія — давня назва Шотландії.

Спи міцно, Уоллесе, а ви, вітри, в галуззі
Над ним тихесенько летіть,
Героя в гробі не збудіть
І духу не живіть таємно в боягузів!

О Каледоніє! Чи ти це, що була
Незборна, як гроза, несхитна, як скала?
Твій зір ненавистю святою
Зухвальство деспота ламав?
Твій меч незборною судьбою
Був для загарбникових лав?

Померклий, мов зоря, що тоне за горою,
Вже не горить той зір, не сяє з тьми герою,
Й рука слаба давно забула поле бою!

Елегія на 1788-й рік

Що мруть вельможі — мало шкоди;
Хай мруть — такий закон природи!
Сьогодні гірше лихо в нас:
Рік, цілий рік назавжди згас!

О року! Скільки наробив ти
У цілм світі лиха й кривди!
О, скільки втіх забрав ти в нас!
В який куток загнав ти нас!

Король іспанський вмер; мій любий
Старенький Бовті¹ здох, беззубий;
У Пітта з Фоксом² знов гризня;
В нас півні два скублись щодня:

Один — горлай і галабурдник,
І кавалер на цілий курник;
Той — при бундючності своїй —
Зразок усім, хто любить гній.

О ви, міністри! У жалобі
До хрипоті кричіть при гробі
Старого року, бо у нім

Жилося вам безпечно всім!
Ви нагребли немало злота,
Хоч не сушила вас робота.

А вам, дівчатка, він приніс
Немало втрат, розлук і сліз,
Узявши те, чим горда кожна,
Що тільки раз віддати можна.

Глянь на корову, на вола:
І їх печаль оповила.
Сама земля над ним так плаче,
Що в Ембрю вже води нестача.

О рік новий, ти ще дитя!
Прийми ж до серця напуття —
І, крісло татове зайнявши,
Безвусий, будь обачний завше!

Прав без кайданів і тенет;
Як батько, сміливо вперед
Дивись — і те, що розпочато,
Вивершуй чесно і завзято!
А зможеш — краще, як твій тато!

Видіння

Край башти давньої вночі,
Де квітнули жовтофіолі,
Стояв я й слухав, як сичі
У небо слали скарги кволі.

Було спокійно, тихо скрізь;
Зоря услід зорі зринала;
Десь на узгірку скиглив лис —
І даль йому відповідала.

В кущах ліщини поблизу
Потік під темною стіною
Біг до ріки, чий шум внизу
Міцнів і тих, як шум прибою.

Північна мла вже розлила
Свій одсвіт — в свисті і гудінні;
Її вогні в височині
Текли, як Доля, вічно змінні.

Я погляд звів — і затремтів,
Коли побачив, як в тумані
З'явився привид — диво див, —
Дух в менестрелевім убранні.

Коли б я був стіна, й тоді
Я тут жахнувся б серед поля,
Бо літери прості, святі
Над ним палали гаслом: Воля!

Такий із арфи линув дзвін,
Що вчув би й мертвий в домовині;
Та несказаним смутком він
Сповняв британця душу нині.

Він прославляв минулі дні —
І гірко плакав над новими;
А що промовив дух — о, ні,
Я не посмію вкласти в рими!

¹ Бовті — собака Р. Вернса.

² Пітт — тодішній прем'єр-міністр Великобританії, консерватор; Фокс — один з міністрів, ліберал, противник Пітта.

Про війну

Убивство, ти гидке мені
І в славі злotosяній!
Віддам я кров свою в війні
Кохання життєдайній!

Найвище ставлю між богів
Я Злагоду й Достаток.
Я б краще одного створив,
Ніж погубив десятків!

Не хочу вмерти, як Сократ,
За всю хвалу Платона;
Не Леонідів я солдат,
Не однедум Катона.

Скажу я церкві й королю:
Нікчемні ваші чвари!
Лише з тією, що люблю,
Знайду я щастя в парі!

Напис на банкноті

Проклятий папірець! Навік
Ти на печаль мене прирік.

Ти в мене любку одбираєш,
Ти келих мій недоливаєш.

А скільки всюди бідноти
Щодня у світ пускаєш ти!

Ти крадеш кров і піт в сіроми
І в панській несеш хорому —

Й ніколи не буваєш там,
Де ти добро чинив би нам.

Без тебе мушу я у світ тікати —
Навіки, може, — з батьківської хати.

Переклав Василь МИСИК

Лови

Цвіли на луці вересі й чебреці,
Ішли на охоту ловці-молодці.
Брели по болоту, брели по мокві,
Сполюхали хлопці куріпку в траві.

Ви, хлопці, ловіть дичину на трапку,
Ви, хлопці, ловіть дичину на трапку, —
Яку на льоту, яку на скаку,
Та з засідки бийте куріпку метку.

Пурхнула куріпка над сонним зелом,
Досвітню росицю струснула крилом;
Хороша та жвава пташина дрібна,
Хупава, як пава, ясна, як весна.

З-за гаю зеленого сонце зійшло,
Веселе проміння навкруг розлило;
В куріпочки пір'я леліє рябе,
Те пір'я, пташино, зраджає тебе!

І долом ганяли, й горою ішли
Ті хлопці-мисливці, завзяті орли;
От-от дасться пташка у руки сама,
А там тільки фрр! — була та й нема.

Ви, хлопці, ловіть дичину на трапку,
Ви, хлопці, ловіть дичину на трапку, —
Яку на льоту, яку на скаку,
Та з засідки бийте куріпку метку.

Вугляр

— О хто ти, дівчино, скажи,
З чийого ти двора?
Живу я тут, зовуть мене Джейн,
Я любка вугляра.
Живу я тут, зовуть мене Джейн,
Я любка вугляра.

— Поглянь навкруг — поля, ліси,
І замок, і гора, —
Це все моє, а буде твоє,

Як кинеш вугляра.
Це все моє, а буде твоє,
Як кинеш вугляра.

Ти їстимеш і питимеш
Із злата й сребра,
Царицею ти житимеш,
Як кинеш вугляра.
Царицею ти житимеш,
Як кинеш вугляра.

— Та мав би ти, паниченьку,
І в сто раз більш добра,—
Не промінню за всі скарби
Я свого вугляра.
Не промінню за всі скарби
Я свого вугляра.

Нехай малий заробок мій,
І хатка, як нора,
Та я щаслива сплю вночі

В обіймах вугляра.
Та я щаслива сплю вночі
В обіймах вугляра.

Життя всміхається мені,
І доля не вмира,—
Бо є на світі сонце й хліб,
І ласка вугляра.
Бо є на світі сонце й хліб,
І ласка вугляра.

Я ще мала

Я, пане, мамина дочка,
Не можу жити без мами я,
Не знаю, що мені робить,
Як поберусь із вами я.

Я ще мала, я ще мала,
Я ще мала, не підросла,
Я ще мала, не підросла,
Чого б то заміж я ішла?

Є в мене платтячко нове,
Не платтячко — картиночка;
До вас піди — того й гляди
Розтягнеться шнурівочка.

Із вами ночі коротать
Було б моїм обов'язком,
В зимову ж пору ніч, як вік,
Подумаю — аж боязко.

Зима морозами кріпить,
Зима гуляє хвижею...
Приїдьте краще на той рік —
За літо я підбільшаю.

Я ще мала, я ще мала,
Я ще мала, не підросла,
Я ще мала, не підросла,
Чого б то заміж я ішла?

Білий мельник, білий

Білий мельник, білий,
Од муки біліш,
Меле, шеретує,
Заробляє гріш.

Од білого мельника
Я й сама вбілюся,
До милого мельника
Таки притулюся.

Білий мельник, білий,
Мливо сипле в кіш,
Ловко хлопець меле,
Любить ще ловкіш.

На вмілого мельника
Я не надивлюся,
Для милого мельника
Вже не поскуплюся.

Тихенько, Афтоне

Тихенько, Афтоне, тихіше дзюрчи,
І ти, моя пісне, ніжніше звучи:
Заснула кохана під шемріт води,
Тихенько, Афтоне, її не збуди!

Ти, вутко, плинь хутко, мовчи, не ячи,
Ти, дрозде, сядь осьде, не так шебечи,
Ти, голубе сизий, не вельми гуди —
Хай спить моя Мері, не знає біди.

Де б'ють журкотливі джерела-ключі,
Ходжу я по згір'ю, овець пасучи,
А душу мою пориває туди,
Де Меріна хатка покрай слободи.

Так пишно, розкішно, бальзами ллючи,
Цвітуть над водою духмяні куші...
Як вечір огорне поля і сади,
Ми ходимо з Мері гуляти сюди.

Хлюпочуться хвилі, у даль біжучи,
Як Мері йде берегом, квіти рвучи;
Ти з нею жартуєш, струмочку, завжди,
Ій ніжки цілуєш, милуєш сліди...

Тихенько, Афтоне, тихіше дзюрчи,
І ти, моя пісне, ніжніше звучи:
Заснула кохана під шемріт води,
Тихенько, Афтоне, її не збуди!

На колосистій ниві

Якось улітку, уночі,
У саме переджнив'я,
По тихій вулиці йдучи,
Кохану Енні стрів я.
Бродили вдвох ми навмання
У місячнім розливі
Та й опинились хтозна-як
На колосистій ниві.

З небес дивилися на нас
Зірниці миготливі...
Блаженна ніч, блаженний час
На колосистій ниві!
Ми з нею тут заприсяглись
В любові незрадливій.
Ми з нею вперше обнялись
На колосистій ниві.

Зайшлись розвогнені серця
В жагучому пориві,

Лились цілунки без кінця
На колосистій ниві.
Сіяла ніч до наших віч,
Ми вдвох були щасливі...
Благословляли ми ту ніч
На колосистій ниві.

Я маю втіху у вині,
В компанії гульливій,
Знайомі радощі мені
І в роздумі, і в співі.
Усе то втіхи, певна річ,
І радощі правдиві,
Та не такі, як тая ніч
На колосистій ниві.

Ой ячмінь-колосій
У полі колосіє...
Як я згадаю про ту ніч,
І досі серце мліє.

Задля мого єдиного

Я сохну, в'яну від жалю —
Нема мого єдиного!
Я виглядаю — ніч не сплю —
Його, мого єдиного.
 Гай-гай, єдиного!
 Гей-гей, єдиного!
Усе, що хочеш, я стерплю
Задля мого єдиного.

Небесні сили, вас молю —
Храніть мого єдиного!
Я так, я так його люблю,
Його, мого єдиного.
 Гай-гай, єдиного!
 Гей-гей, єдиного!
Усе на світі я зроблю
Задля мого єдиного!

Поцілуймося востаннє

Поцілуймося востаннє,
Поцілуймось на прощання!
Буду вічно я страждати,
Буду милу марно ждати.

Той нехай про щастя мріє,
В кім надії іскра тліє;
Я ж у тузі безутішній,
В непроглядній тьмі кромішній.

Ти, кохана, чарівниця,
Як же в тебе не влюбитьесь?
Хто побачить — спокій губить,
Хто полюбить — не розлюбить.

Ох, якби ми та й не знались,
Не любились, не кохались,—
Не було б тепер розлуки,
Не було б на серці муки.

Прощавай, моя дівчино,
Прощавай, моя єдина!
Будь здорова і вродлива,
Будь багата і щаслива...

Поцілуймося востаннє,
Поцілуймось на прощання!
Гірко-гірко плакати буду,
Тебе, зірко, не забуду.

Переклав Микола ЛУКАШ

ПОВЕРНУСЯ ЖИВИЙ!

РОМАН

В партизанському краю

«Ми — словаки, яких словацькі прихвосні Гітлера силоміць загнали до гітлерівської армії, щоб ми воювали проти радянських людей. Але ми відмовились підняти зброю проти слов'ян-росіян і перейшли до партизанів, щоб разом з ними боротись проти спільного ворога... за незалежність вільної Чехословаччини».

Ян Налепка в урочистому наказі до 26 роковин Великої Жовтневої революції.

Налепка повернувся після зустрічі з партизанами до полкової канцелярії. Крізь замерзле вікно дивився місяць. У грубі жеврів присок. Налепка випив вже прохолодий чай, поставив гасову лампу на оперативну карту, розкладену на письмовому столі, і замислився.

Перехід до партизанів буде найкращим різдвяним подарунком для хлопців. Коли б тільки пощастило! Він з свого боку зробить усе: зніме виставлені пости, пропустить партизанів, і ті разом із словацькими солдатами нанесуть удар по німецькому полку, що закріпився у селі. Після бою три словацькі роти і гірська артилерійська батарея перейдуть до партизанів. А командира він поставить вже перед здійсненим фактом.

Грудневі не видно було кінця, кожен день здавався за рік. Про активні дії не можна було навіть думати — німці всюди мали очі. Довгі зимові вечори Налепка просиджував з солдатами, підготовляючи їх до переходу. Це була тепер його основна робота. Крім цього, він збирав відомості про пересування німецьких військ та транспорту і відправляв їх на той бік. Число його прибічників зростало, і гестапівці зовсім розгубилися. Якщо досі сліди вели до шести-семи словаків, то тепер і рота поліцейських собак не розібралася б у цьому.

«Там я буду з Танею», — подумав Налепка і, не роздягаючись, простягнувся на ліжку. Окуляри поклав на стілець, потер очі, і широка усмішка розлилась по його обличчю.

Відчував себе як тринадцять років тому, коли

Частина III. Частина I і II див. «Всесвіт» № 5, 6 за 1958 р.

по самі вуха був закоханий у Ольгу. «Ольго, Ольго!.. Ти теж була така горда, як Таня, і така ж уперта». Порівнюючи їх у думках, прийшов кінець-кінцем до висновку: Таню все-таки він любить більше. Крім неї, його ніхто не цікавить.

Поринувши у спогади, він і не зчувся як заснув. Вранці його розбудив Чамбал.

— Вставай, Яне, вставай! — кричав він. — Я вже й Деака загітував.

Чамбал витріщив на Налепку запухлі очі, ліве вухо його аж пашіло від морозу.

— Казав, буде служити обідню в лісі, попівська його душа, — додав він.

Налепка зіскочив з ліжка, надів окуляри і накинувся на товариша:

— Ти що, з глузду з'їхав?! Невже сказав йому?

— Не все, — Чамбал помахав пальцем перед самісіньким носом Налепки, — лише...

Тут він скрутив величезну дулю і розреготався:

— Шельма попівська! Ні, не бійся, Янко. Я його лише трішки помацав. А що, кажу, коли б ми взяли та й дременули до лісу? А він мені: «І я теж з вами». Та й захропів, пес паршивий.

Налепка стиснув зуби, мовчки одягнув шинель і вийшов на вулицю. Там вже юрмилися солдати, і Кралік їм щось схвильовано розповідав. Побачивши Налепку, вони одразу ж оточили його, підштовхуючи Краліка наперед.

— Ну говори, не бійся, — гукали до нього з усіх боків. Кралік виструнчився і, не кваплячись, промовив:

— Пане капітан! Солдати мають ваших обіцянок аж по самі вуха. Обіцяєте, обіцяєте, а нім-

ці з кожним днем все більше шаленіють. Але на святвечір нас тут вже не втримає!

Налепка почервонів, глянув скося на Краліка і, наморщивши лоба, запитав:

— Не вірите мені?

— Хоч би й так! — вихопилось у когось, але Кралік запротестував:

— Вірити ще віримо, але...

— Ніхто вас тут не триматиме, — відрубав Налепка і, підвищивши голос, додав:

— Всі на склад! Одержати продукти!

Солдати розбіглися хто куди, обличчя в них так і сяяли. Через дві години вони знову зібралися у верхньому кутку села і чекали наказу. Ранці були набиті консервами, милом, сигаретами, білизною і боеприпасами. Лескован з Павліком нашвидку призначали пости, а солдати подекували між собою:

— Хай лишень смеркне!

— Хіба ми йолопи, щоб подихати разом з німцями?

В офіцерській їдальні Налепка давав останні вказівки командирам рот. Вони повинні непомітно пустити партизанів у село і по зеленій ракеті атакувати нижній куток, де зосередились німці.

В душі Налепка намагався притамувати неспокій. З дивізії його повідомили, що туди примчав Деак і побіг до полковника Палфоусека. А що коли Чамбал йому таки бовкнув щось зайве?

Після обіду пішов сніг. Зв'язківець доповів, що партизани вирушають через дві години.

Ледь стихли кроки зв'язківця за дверима, як понад лісом зчинилася стрілянина, загуркотіли танки. Прибіг захекавшись Чаплович і закричав:

— Німці! Німці йдуть!

Налепка прочинив вікно. За густою завісою лапатою снігу сунули танки, потім прогуркотів по рейках бронепоезд.

— Сто чортів! — грюкнув Налепка віконною рамою. — Нас відрізали. Сповісти партизанів, — звернувся він до Чапловича, — хай нічого не починають. Одинадцять і дванадцять роти негайно підтягти до села. Мовляв, наша хата скраю.

До офіцерської їдальні, важко дихаючи, ввалився підполковник Жак. Очі в нього були перелякані.

— Що тут робиться? — схвильовано вигукнув він.

Налепка криво посміхнувся і витягнув з кишені люльку.

— Нічого, пане підполковнику. Мені стало відомо, що на нас хочуть напасти партизани. От я й підтягую роти.

Жак вхопився обома руками за голову.

— Єзус Марія! А німці налякалися, що словаки збираються перейти до партизанів. У майора Гірнера тільки на вас і надія, що ви втримаєте солдатів...

— Звичайно, пане підполковнику, — посміхнувся Налепка.

Коли Налепка і Жак вийшли на вулицю, солдати групами поверталися до села, голосно ви-

словлюючи своє невдоволення. Побачивши Мразіка, Налепка підійшов до нього і прошепотів:

— Поки що нічого не можна робити. Тримайте язик за зубами.

В натовпі солдатів на якійсь деревині стояв надпоручик духовної служби Деак і схвильовано розмахував руками:

— Всі ми словаки! — кричав він. — Всі хочемо додому. Але майте ж краплину розуму, хлопці! В цих селах навіть не дзвонять у дзвони. Прошу вас, не піддавайтесь спокусам дівок, що зманюють вас до партизанів. Скоро ви повернетесь додому, до жінок і сімей. Там вас чекають ваші дівчата.

Солдати загули, а Деак продовжував плаксивим голосом:

— Я б теж залишився тут, вірте мені, мої дорогі. Але вдома й у мене мати! Її ж повісять! І я мушу терпіти й нести далі свій хрест. Тож тісніше ряди і дружно вперед!¹

Налепка, розштовхуючи натовп, протиснувся вперед до Деака і вигукнув:

— Хлопці, ви чули? Невже хтось з вас хотів перейти до партизанів? Поясніть йому, що ви зібралися по сигналу бойової тривоги. Ще чого доброго проголосять нас дезертирами! Але ми добре знаємо свій обов'язок...

Солдати зрозуміли в чому справа і загули, немов бджоли у вулику, а дехто навіть закричав:

— Вірно! Вірно!

II

Після цих подій 101 полк перевели з Копцевичів до Єльська.

Штаб дивізії розташувався на першому поверсі старого будинку. Підполковник Жак, якого викликав до себе командир дивізії, теж поселився тут. Він поголився, помився теплою водою, переодягнувся і спустився вниз по східцях до кабінету полковника.

Полковник Палфоусек зустрів його досить привітно, запропонував стілець біля письмового столу. Потім, зціпивши зуби, потер собі коліно. Вже давненько у нього ломило в суглобі, і на думку часто спадав курорт. І ревматизм свій підлікував би та й відпочив би трохи від цієї скаженої війни, від усіх неприємностей. Але, обмірковуючи все як слід, бачив, що ці думки ні до чого, і починав докоряти собі.

Курорт! Та це ж курям на сміх! Через два дні дивізія геть здичавіла б без нього. Ні, проте, щоб кинути її, не можна й думати. Він мусить добре тримати її в шорах. Хвала богам, що 101 полк тепер на очах. З ним найбільше неприємностей.

«Ганчірка, а не командир», подумав полковник, глянувши на Жака, а вголос промовив:

— Скажіть, що там у вас трапилось?

— В Копцевичах, пане полковнику? — не зрозумів Жак.

¹ Гасло словацьких фашистів-глінківців за часів так званої Самостійної Словацької Республіки.

Палфouseк ствердно хитнув головою.

— Так, в Копцевичах,— підтвердив Палфouseк і закашлявся.— Тьху, нежить, ревматизм... Але облишмо це,— він махнув рукою.— Я не буду доповідати німецькому командуванню про вашу дивну бойову готовність. Це б кинуло тінь на нас усіх. Але я принаймні хочу знати, чорт забирай, на якому я світі! Скажіть,— він втупив пильний погляд у Жака,— чи були якісь ознаки того, що готується організоване дезертирство?

Жак сидів, похнюпивши голову. В нього перехопило подих. Вже другий день нило серце від однієї тільки думки про розмову з полковником.

— Ні, пане полковнику,— відповів він збентежено.— Просто Налепка довідався, що партизани, пардон, бандити...

Палфouseк перебив його:

— ...хочуть напасти. Це я вже чув. Мене цікавить однак, чи не помічали ви чогось підозрілого.

— Ну, як це вам пояснити, пане полковнику? Моральний дух наших солдатів невисокий, пардон, препоганий. Але я сподіваюсь,— Жак енергійно труснув головою,— що зміна місця допоможе. А щодо Копцевичів, то це була лише нормальна бойова готовність.

— Готовність,— промимрив Палфouseк.— До речі, зверніть увагу на капітана Чамбала. Це, сто чортів його матері, бунтівник і п'яниця. Відносно Деака,— полковник посміхнувся,— цей, мабуть, скористався його настроєм. А все інше — марення п'яного і фантазія. Поетична фантазія...

Полковник розкрив товсту папку, що лежала на письмовому столі, швидко перегорнув її і скося подивився на Жака:

— Якої ви думки про Налепку?

— Як би це вам сказати, пане полковнику,— відповів розгублено Жак.— Налепка здібний і чесний офіцер.

Палфouseк не стримався:

— І авантюрист! Але ми маємо відомості,— вже тихше продовжував полковник,— що росіяни вважають його за людину, віддану райху. Не знаю,— знизав широкими плечима Палфouseк,— це, можливо, тому, що він солдат до самих кісток. Але Налепка любить популярність, легко піддається настрою, не вміє володіти собою. І занадто,— полковник погрозив пальцем,— занадто любить мудрувати.

Палфouseк підвівся і глянув на годинника. Жак зрозумів, що час іти, і теж підвівся.

— Нехай солдати відпочинуть,— гукнув йому вслід полковник.— Буде робота.

Повернувшись до своєї кімнати, Жак приліг на диван і замислився. Чому полковник так цікавиться Налепкою? Невже запідозрив його з чомусь? Він ніби і заступається за нього, та, може, лише для того, щоб відвести очі і вивідати щось від нього, Жака? Дурниці! Підполковник махнув рукою, ніби відганяючи причіпливу муху. Налепка — порядна людина. Але хто такий цей Репкін?

Перед очима Жака промайнули обличчя офіцерів: кучерявий Чамбал, Лескован в окулярах

з грубими скельцями, худе обличчя поручика Павліка, блідий, аж зелений, надпоручик інформаційної служби Гобза, чорноокий Деак... Ні, це все — чесні люди, лише Чамбал грубіян.

Підполковникові відлягло від серця. Репкіна в полку немає, принаймні серед офіцерів. А може, це тільки провокація, щоб дезорієнтувати командування?

«Цей мені ще Гобза, Хома невірний,— подумав Жак.— Завжди мене нацьковує проти Налепки».

Підполковник сів на диван і дістав з чемодана зошит з сірою картатою обкладинкою. Він зовсім забув про цей зошит. Гобза приніс його ще перед різдвом, мовляв, це щоденник Налепки, він ніби знайшов його серед книжок. При цьому звернув увагу Жака на те, що гестапо знає про цей щоденник і просить, щоб його уважно продивилися.

— Недовірливі люди,— голосно прошепотів Жак, сперся ліктем на подушку і почав читати.

«Адже Налепка писав це, коли йому було лише сімнадцять років,— похитав головою підполковник.— Що ж йому хочуть закинути за ті часи? І навіщо було влаштовувати цей таємний обшук?»

На першій сторінці вгорі було написано:

Собі на пам'ять і на згадку про любов до Оленьки, видіння золоте, чисте і прекрасне, палку душу.

Під цим стояло прізвище Налепки, написане російськими літерами, і примітка:

«III курс учительського інституту».

Жак скривився. Треба сподіватись, що Налепку не проголосять більшовиком за те, що він дванадцять років тому знав російську абетку?

В щоденник записувалась всяка всячина. Цілі сторінки присвячував молодий Налепка школі, як він відповідав, як учився, які оцінки одержував і як дунив учителя, коли забував приготувати домашнє завдання.

«Віслюк цей Гобза,— подумав підполковник.— З таких дрібниць робить висновки, що Налепка — підозріла людина!»

Щоденник читався легко, і перед очима старого офіцера поставала власна молодість.

Гідний я звести на неї очі? Гідний я її кохання, кохання ангела, я, чорний егоїст?.. О, який би я був щасливий, коли б вона мені вірила! Мені потрібна її любов, її ніжні обійми як охорона, як захист. Чому вона така стримана? Чому не подарує мені жодного гарячого погляду, обіймів, про які я безмірно мрію?.. Мені необхідно знати, чи вона мене дійсно любить. Жити без її кохання? Ні, не зможу. Краще покінчити з життям, мріючи про її обійми, як руки обіймуть мене...

Жак всміхнувся і похитав головою. Його першу любов теж звали Ольгою. І вона була непокірлива. Але чого хоче цей Гобза від Налепки? Чого?

Налепка, мовляв, не вірить у бога. Описує в кількох документах, як він перестав ходити до костюлу і називає себе матеріалістом. Це правда. Він і про плакати пише, які розклеював разом з чеськими скаутами, і про свої статті в газетах проти вчителя-глінковця. Налепка згадує,

як у нього стислося серце, коли побачив безробітних. Ну і що з цього?

Підполковник зовсім забув, що має читати щоденник, як цензор, з червоним олівцем у руці. Він ковтав рядки, як жадібний читач, відгукуючись усією душею на думки юного студента.

«Який він вже тоді був гордий та норовливий»,— подумав Жак, прочитавши, як Налепка не хотів принижуватись і на Ольжині витівки відповів ще більшою затятістю. Таким він залишився і зараз. Гордий, упертий, але з добрим серцем.

Підполковник читав далі, і все обурливішою здавалася йому поведінка Гобзи. Перед його очима проходили Налепкові друзі дитинства в розхристаних сорочках, а коли Жаків погляд зупинився на останній сторінці, яка кінчалась словами: «Моя, назавжди моя»,—серце його стиснулось і ласкава посмішка розлилась по обличчю.

III

Як блискавка, промчав по галявині вершник на гнідому коні, залишаючи на білому покрові, розметеному вітром, сліди підків. Блакитнуватий присмерк огорнув край, а у верховіттях ялин завивала вовчиця-метелиця. В молодих зарослях свистіли міни і затяжно, одноманітно торохкотіли кулемети.

З-під кінських копит летів сніг, тріщали від морозу дерева. Вершник, схилившись на спітнілу гриву, попустив поводи, і кінь, хропучи, поніс його між важким звислим гіллям.

— Стій! Пароль!— гучно пролунав чоловічий голос, немов хотів заглушити стрілянину і хурделицю.

— Волга!— крикнув вершник.

Кінь перескочив високий замет і прудко рвонувся ліворуч, де за деревами рухались людські постаті. Вершник прищпорив коня. Солдати давали йому дорогу, деякі козирили і бігли до замаскованих гармат. За довгим рядом ялин світилися віконця самотньої лісової сторожки.

Вершник зіскочив з коня на сніг, що сягав йому вище колін, і вартовий впізнав у ньому Налепку. Він взяв коня за поводи, і Налепка побіг по східцях, хрипко крикнувши:

— Накрий його ковдрою!

В маленьку кухню разом з Налепкою ввірвався струміль морозного повітря. Надпоручик Лескован закліпав очима з-під скелець окулярів і радісно привітав капітана:

— Привіт, Яне!

Він кинув на стіл телефонну трубку і схопив Налепку за рукав. На столі біля газової лампи лежала карта. Поручик Павлік підвівся з стільця і запропонував Налепкові сісти.

— Німці почали оточувати,— промовив кисло Павлік.— І Латвійська гвардія¹ вже рушила.

Він провів по карті довгу стрілку з півночі на

південний схід. Вдалині загуркотіли гармати, у вікнах задеренчали шибки.

— Німецька батарея,— Лескован злякано подивився на Налепку і пальцем показав на карті північний виступ лісу поблизу села Залізівки.

За хвилину озвалися гармати з лісу, і у Павліка заблищали очі.

— О, і у них гармати!

Артилерійська дуель тривала недовго. Гуркіт зтих, і тоді загавкали кулемети.

Налепка заклопотано схилився над картою.

— За сигналом червона ракета,— звернувся він до Лескована,— відкриєш вогонь по німецькій батареї. Партизанів пустимо водночас з нашою піхотою.— Потім, заклавши руки в кишені, підійшов до вікна і тихо додав.— І оточення як не було.

Обидва офіцери здивовано глянули на нього, Налепка посміхнувся:

— Адже шифри і коди залишились старі. А про наступ німців ми можемо нічого і не знати. От вони самі і полізуть під наші снаряди.

— Але ж у нас телефонний зв'язок,— збентежився Лескован.

Налепка подивився на годинника і сказав:

— Лінія перерізана. Лише з Чамбалом буде зв'язок.

Він зняв з голови кашкета, притиснувся лобом до шибки і, не кваплячись, повторив:

— Коди залишаються, але ситуація міняється. На місці партизанів стоятиме німецька артилерія. Ракету пустять партизани. Тільки тоді,— він знову звернувся до Лескована,— відкриєш вогонь. Зрозуміло?

«Шкода,— подумав він про себе,— що нам не радять поки що відкрито переходити...»

Високо в небі мерехтіли перші зірки. Як тільки темрява оповила землю, хуртовина вшухла. Крижане дихання новорічної ночі, наштотхуючись на шибки, розсипало по них чудесні квіти, яких не малою навіть на луках чарівниці-весна.

Вартовий поплескав Налепкового Савоя по широкій шиї і пробуркотів:

— Хоч тебе з Новим роком поздоровлю...

Павлік підійшов до Налепки аж тремтячи від цікавості і тихо запитав:

— Бачив Сабурова?

Налепка підняв комір, повернувся спиною проти вітру і заперечливо похитав головою:

— Тільки з штабною розвідкою говорив, а до штабу не дійшов.

Над узліссям звилася червона ракета. Павлік і Налепка не відривали від неї очей, спостерігаючи, як ракета гаснучи падала у пільму, наче кривава комета. У них перехопило дух, а серця шалено калатали в грудях. Біля гармат пролунала команда. За кілька хвилин вистрелила перша гармата неподалік сторожки, і ліс одразу ж відгукнувся несамовитим гуркотом, що з кожною миттю посилювався.

Павлік кипів енергією, він кинувся прожогом до артилеристів, і Налепка почув його голос:

— Бийте!

Налепка довго дивився на те місце, куди ле-

¹ Латвійська гвардія — йдеться про загони, сформовані гітлерівським командуванням із зрадників латиського народу.

Малюнки І. Принцевського

— Чапович дзвонить. Німці послали зв'язківців, щоб ми припинили вогонь.

Налепка підійшов до телефону і взяв трубку:

— Алло! — закричав він, — капітан Налепка. Що? Вже прийшли?

Кинув холодний, відсутній погляд на Лескована і спокійно промовив:

— Зрозуміло. Зв'язківців розстріляти.

Трубка брязнула об важіль. Капітан сів на стілець, розстібнув шинель і поправив окуляри.

— Ніхто в цій метушні не розбереться, як пропали зв'язківці. Не дійшли, і все. — Налепка знизав плечима. — Ще десять хвилин, — він загорнув рукав і подивився на годинник, — потім припиниш вогонь. Бачиш, Чапович сам до цього додумався.

При згадці про солдатів 101 полку тепле почуття сповнило його серце. Хай тепер гестапо шукає Репкіна! Всюди, що ні крок, то інший Репкін.

Задзвонив телефон. Лескован зняв трубку, і обличчя його засяяло.

— Добре, Йожо! Так, ще витримаємо, — повернувшись до Налепки, пояснив Чамбал. — Партизани вже проходять.

Налепка схопився з стільця і поплескав надпоручика по спині:

— Знаєш що? — вигукнув він. — Пошли зв'язківців до німців, нехай повідомлять, що пошкоджено лінію. А я піду за Чамбалом.

Налепка вибіг вузькими сіними на сходи. Небо було усяне зірками. З-за лісу вплив великий блідий диск місяця, і снігова рівнина заблискотіла в сяйві його променів. Гармати ще били, але у Налепки було напрочуд весело на душі. Він готовий був обійняти своїх солдатів.

Дозорний підвів йому коня, Налепка скочив у сідло і поскакав по звивистій дорозі. Коли він вже був на узліссі, де розташувались солдати дванадцятої піхотної роти, гуркіт гармат вщух. Десь кроків за сто чулося іржання коней, скрип коліс, хрустіння снігу під тисячами ніг.

— Вже майже годину ідуть, пане капітан, — сказав, підійшовши до Налепки, солдат Кралік.

тіли снаряди, і обличчя його було незвично схвилюваним.

«А ще кажуть, що словаки не вміють воювати», — посміхнувся він про себе і, не поспішаючи, увійшов до сторожки.

Лескован був блідий, як крейда. Тримавши в руках телефонну трубку, він прошепотів:

Він закашлявся і додав, вилаявшись.— Хай тепер німці шукають вітра в полі.

Довго сидів Налепка, не рухаючись, на коні і дивився на ліс, де сунув нескінченний потік партизанів, яких на Житомирщині називали сабуровцями. І тільки коли пройшли останні, погнав коня до Чамбалового бліндажа, а за хвилину його солдати почали стріляти навмання у повітря.

До німецького командування було послано кінних зв'язківців з донесенням, що після запеклого бою партизани прорвали оточення і кинулись до сусіднього лісу.

IV

Таня викрутила гніт в лампі, підклала сухого хмизу до залізної грубки і підійшла до вікна. В сторожці вже всі спали, але вона не могла запліщити очей. Не знала, чим себе вже й заспокоїти. Налепка написав: якщо не прийде до восьмої, щоб вона його не чекала. А зозуля на годиннику вже прокувала десяту.

«Вже, мабуть, не прийде»,— повторювала дівчина про себе...

Таня дихала на віконну шибку, втупивши погляд у темряву, що поглинула снігову рівнину. Здавалось, по землі розлився мазут. Високе зимове небо було повнісіньке зірок.

«Чумацький шлях ясно видно, він не міг заблукати»,— зітхнула дівчина.— Дорогу Ян добре знає».

Знов задивилася у п'тьму, але ніде нікого. Серце охопив неспокій. Ян писав їй, що прийде, хай хоч каміння з неба падає. Чи не трапилося з ним чого?

Одного разу вона вже чекала його тут, у сторожці, коли словацькі партизани Дворський і Віталіш поставили посеред хати новорічну ялинку. Ще й досі у неї у вухах лунають їхні пісні про вівчарів і Яношіка¹. Перехід тоді зірвався, Ян не прийшов, і вона, забившись у куток біля грубки, ледве не захлинулася від сліз.

Ян казав, що йому щастить у житті. Але щастя часто міняє нічліг. І у Яна так виходить. Колись все у нього йшло як по маслу, обкручував німців кругом пальця, аж душа раділа, а тепер?

Обхопила голову руками, а серце стискало від болю, мов кліщами. Не прийде. Щось з ним трапилося. Не уберегла його Мележова.

Не мала сили відійти од вікна. І раптом дівчині здалося, що вона чує тупіт кінських копит.

— Яне!— крикнула Таня, вжахнувшись власного голосу.

Слух її не обманув. До сторожки наблизились двоє вершників. Таня швидко поправила волосся і вискочила у сні.

— Почекай тут, у кухні,— почула Налепків голос і кинулась йому назустріч.

Налепка обійняв дівчину і поцілував. З хваць-

ко надітого кашкета на її волосся посипався сніг, а з обличчя дихнули на дівчину міцні чари зимової ночі. Таня взяла його за руку і повела до теплої хати.

— Вірила, що ти прийдеш,— промовила вона, розстібаючи йому шкіряне пальто, запорошене снігом.— Чому так пізно?

— Краще не питай,— махнув рукою Налепка.— По мені стріляли. Двоє.

— Ризикуєш, Яне.

Налепка протер запітнілі окуляри і з посмішкою сказав:

— Не можуть же всі помирати дома, у ліжку.

Налепка скинув пальто і, закохано глянувши на дівчину, додав:

— Адже я їхав до тебе, Таню.

— Як добре, що ти зі мною...

Навіть не почула, коли Ян сказав, що вночі мусить бути в Єльську. Дивилася в його очі. Як легко на душі, ясно, весело. Раптом насупила брівки і прошепотіла:

— Яне, скажи, ти мене справді любиш?

Налепка міцно пригорнув дівчину до себе і, затамувавши подих, поцілував її в губи. В грубці весело тріскотів хмиз, а в кімнаті пахло смолою.

— Ти думаєш, я прийшов би, коли б не любив тебе?

Поклав її руки собі на плечі і впився поглядом в очі, але одразу ж засмутився:

— Стежать за мною на кожному кроці, Таню. А я сподівався, що вже будемо разом... Але,— Налепка зітхнув,— добре, хоч так бачимось.

На стіні цокали старі ходики з гирями і зозулею, а Налепці здавалось, що він чує удари власного серця.

— Багато жінок я знав у своєму житті,— він

¹ Яношік — герой словацького фольклору, месник за народну кривду.

гірко всміхнувся,— і закохувався не раз. Але тебе відчуваю якось у крові... Знаєш, Таню, я іноді думаю, що ми — як дві однакові струни. Одна забринить — і одразу друга. З першої ж хвилини мене щось потягло до тебе...

Налепка взяв її обличчя у свої долоні і, замислившись, додав:

— І це «щось» я намагався в собі побороти заради Сашка.

— Не згадуй про нього, Яне.— Таня нахмурила густі брови.— Я його викреслила з свого життя. Як поганий сон...

Вони сіли на диван, і Ян відчув на своєму чолі гаряче дихання дівчини. Він рвучко притягнув Таню до себе і вкрив її обличчя поцілунками. Долоні, щоки дівчини палали, і вся вона тремтіла, мов осика.

— Ні, ні, Яне,— опиралася дівчина, коли Янові губи торкнулися її шиї.

Схилившись над нею, Налепка в захопленні шепотів їй на вухо:

— Яка ти красива, Таню. Ти завжди будеш мене любити?

— Ну, як ти можеш таке питати, Яне!

Таня мовчки дивилась на нього, широко розплющивши очі, в яких бриніли сльози.

— Моя Таня! — вихопилось у Налепки з глибини серця і він палко обійняв дівчину...

Вигорів гас у лампі, і згас блакитний вогник на сухому гноті. У комині прохололої грубки засвітив вітер. Коли місяць, зазирнувши у віконце, залив кімнату сріблястим світлом, Налепка сидів біля Тані і ніжно гладив її скроні. Розшукав її очі, і солоні сльози обпекли його губи.

— Таню, ти плачеш? — дівчина відчула його палке дихання.

Вона притулилась до Налепки і прошепотіла:

— Коли б ти знав...

Оголені дівочі руки, що скидалися при світлі місяця на білі крила, обвилися навколо його шиї.

— Яне, я боюсь за тебе. Приходь скоріше.

Налепка сперся на лікоть, схилився над Таніним обличчям і проговорив:

— Погана та вівця, що тікає з отари. Доки можливо, повинен триматись.

Він поцілував її слухняні свіжі губи. На годиннику озвалася зозуля, і Таня почала рахувати уголос, аж стріпонувшись уся:

— Боже мій, дванадцять!

Налепка кивнув головою на годинник і засміявся:

— Бачиш — мій жайворонок. Кличе мене.

— З Ромео і Джульєтти? Ні, це тільки соловейко,— сказала дівчина бадьоріше.

— Для мене жайворонок — вісник розставання, Таню. Розумієш, опівночі я мав бути у Єльську.

— Будь обережним в дорозі,— Таня ніжно смикнула його за волосся.

Одягла светр. Налепка обійняв дівчину і вже іншим, діловим тоном сказав:

— Мого листа хай негайно передадуть генералові.

Таня злегка стукнулася чолом об його чоло і по-дитячому, але суворим голосом, промовила:

— Не забудь, Мележова має вивідати у них, що відомо про мого Репкіна.

Налепка засміявся, але Таня насупилась:

— Ти злий, не смійся! Це не мій наказ, а генерала. Передаю, щоб ти повідомив німцям прізвища двох жінок, які працювали на нас, а тепер зрадили. Довіру здобудеш і зрадниць покараєш.

Дівчина вклала Налепці в руку згорнутий папірець, і він ще раз притиснув її до свого серця. Потім, перекинувши пальто через руку, вийшов у сні, відчинив двері до кухні і гукнув:

— Сідлай! Поїдемо.

V

Коли Мележова, закутана в білу вовняну хустку, увійшла до Чамбалової кімнати, її огорнув густий дим. Минула якась хвилина, поки вона роздивилась і впізнала знайомі обличчя біля столу. Причинила двері, крізь які увірвався потік свіжого повітря, і розстібнула кожух. В її руках, червоних від морозу, заблищала пляшка.

— Сто чортів! — вигукнув Чамбал.— Це якраз те, чого нам бракувало!

Підбіг Лескован і допоміг Мележовій роздягнутись.

— Дякую,— промовила вона тихенько і сіла на вільній стілець коло Павліка.

Налепка подав жінці через стіл руку і поставив перед нею чарку. Коли Чаплович налив їй коньяку, вона докірливо глянула на Налепку.

— Іване Михайловичу,— тихо сказала Мележова,— ви б не гомоніли так. На вулиці чути.

— Ну і що з того,— знизав плечима Чамбал і скривився.— Об'явили жалобу, а перед жалобою бувають поминки.

— Які там поминки,— махнув рукою Налепка.— Перемогу треба відсвяткувати.— Він узяв чарку і голосно додав: — За переможців Сталінграда!

Чамбал насупився, посовався на стільці і промимрив:

— А чого, поминки теж для декого — радісна подія. Може, спадщина перепаде,— він помахав над столом руками.— Гей, хлопці, про це треба подумати. Пам'ятаю, коли мій дідусь помер, пили тоді, як на храмове свято.

— Ні, справді, ви б трохи тихше,— занепокоїлась Мележова, і її обличчя, яке нагадувало Налепці швидко в'янучу красу польових квітів, зашарілось.

Налепка поправив окуляри і, нахилившись до Мележової, сказав:

— Не бійтеся, Сталінград вже, принаймні, днів десять як звільнили. А коли що-небудь — то Йожо Чамбал святкує день народження.

Чамбал висмикнув на лоба пасмо кучерявого волосся, витягнув губи, притримуючи під носом

чорний гребінець, і швидко викинув праву руку вперед.

— Ну чисто тобі Гітлер,— посміхнулась Мележова, і Чамбал відразу ж спохмурнів.

— Ех, хлопці,— зітхнув він,— не хотів би я бути у його шкірі. Жалобу оголосив за Сталінград!— Чамбал покрутив великою головою і грюкнув кулаком по столу.— Але хотів би я бачити, як піднімають зараз у наших корчмах келихи...

Налепка запалив люльку і, посміхнувшись, запитав:

— Як почуває себе ваш майор?

— Гірнер?— розреготалась Мележова.— Цілий тиждень ходив, наче мокра курка. Сьогодні я чула, як він жалівся Брауніасу, що в Харкові також кепські справи. Ну, піду, я хотіла вам тільки пляшку занести.

— Вісім годин, дитячий час,— ляснув у долоні Чамбал.

Мележова встала і підійшла до вішалки:

— Не хочу поночі шастати, а то мене можуть заїдозрити.

Та її умовили випити ще чарочку. Коли Мележова вийшла, Чамбал підштовхнув ліктем Лескована і покосився на Чапловича:

— Наливай, капрале. До речі,— вирячив він запухлі очі,— за що ти дістав другу личку, хотів би я знати?!

— Пана капітана запитайте,— Чаплович глянув на Налепку.

Капітан надпив чарку і з серйозним виразом сказав:

— Хай йому більше платять, якщо робить добре діло.

Він повів рукою, наче хотів відігнати від себе дим, і крізь зуби додав:

— Треба доїти козу, поки доїться.

— У тебе завжди якісь справи з тією козою,— закашлявся Чамбал і з виглядом знавця понюхав повітря.— Добряча парфюмерія, хлопці.

Він разів зо два чхнув, потім розстібнув комір сорочки і крізь сміх проговорив:

— Цікаво, чи живе вона із тим Гірнером?

— Які дурниці!— спалахнув Налепка.

— Ну, не знаю, не знаю,— погрозив пальцем Чамбал.— Але мені здається, що ця Мележова професійна шпигунка червоних. І рибка не з дрібних.

— Не верзи казна-що, Йожо,— розгнівався Налепка.— Пий краще!

Чапловичу колись здавалося, що Чамбал більш бойовий, ніж Налепка. Він довгенько порівнював їх у думках і чим далі, тим більше переконувався, що Налепка підламує фашистам ноги свідомо, хоч непомітно, а головне— він знає, чого хоче. Налепка своїм характером нагадував йому старих комуністів-друкарів. Ось і сьогодні у Чапловича знову виникло питання, чи Налепка була не член партії. На Чамбаловому балансі він бачив лише бешкети, які той чинив у п'яному вигляді. А якщо Чамбал і робив щось значне, то все це погоджувалось з Налепкою. Чапловичу Налепка був ближчий, його офіцер-

ські петлиці не заважали солдатам бачити в ньому товариша.

— Сталінград, Сталінград,— порушив його думки Чамбалів голос. Павлік і Лескован почали тимчасом партію в шахи.— Але грець би його вхопив, Яне, скажи відверто, ти гадаєш, що війну можна виграти такими Сталінградом?

— А ти що думаєш?

— Що думаю,— знизав плечима Чамбал.— Ні, камараде, без другого фронту ми будемо тільки тупцюватись на місці. Англія, Америка— ось хто вирішує. Ти гадаєш,— додав він за хвилину,— що я бевзь, дурний селюк. Так і пани німці зволіють про мене думати, додаючи іще— п'яниця. Але хай собі думають, чорт з ними!

Він одним духом випив чарку коньяку і, чекаючи поки наллють другу, вів далі:

— Так ось, Яне, щоб ти зрозумів. Ми німців б'ємо добре, сам знаєш, але не заради твоїх ідеалів. Я хочу старої республіки, розумієш? Тоді нам було добре...

Налепка сидів, як на колючках. Чамбалові слова впилися йому в серце, ніби гострий ніж. Ледве стримався, щоб не кинутися на нього. І коли Чамбал у пориві щирості признався, що він писав генералові Сабурову, Налепка й словом не обмовився про свою переписку з генералом. Лише невинно запитав:

— А старі зв'язки ти підтримуєш?

Чамбал нахмурився і здивовано глянув на Налепку:

— Ти до чого гнеш?

— Пам'ятаєш, ти розповідав мені, як іще у Братиславі познайомився з людиною з англійської розвідки?

— Ах, ось що,— з удаваною байдужістю зіхнув Чамбал.— Йй-бо ти наївний, хіба ж звідси це можливо? Дідька лисого. Але я знаю одного німецького офіцера, з яким у нас однакові погляди.

Поки Чамбал говорив, він встиг тричі налити собі коньяку. Налепка хотів його зупинити, але Чамбал сперся руками на стіл і вишкірив зуби:

— Не хвилюйся за мене. Я із здорового кореня, і шлунок маю добрий.

Налепка підійшов до вікна. Ніч була чорна, мов саж, вулицями гуляв вітер.

VI

— Цей лист— явна провокація, пане полковнику,— впевнено сказав надпоручик Гобза.

Полковник Лаубе, який тиждень тому повернувся до Єльська, згасив сигару в попільниці і поклав собі на коліна руки.

— Вас хотіли очорнити,— заговорив він.— Але мене зараз цікавить інша річ.

Гобза повернувся до полковника бліде обличчя, в його очах вже не було страху. Коли Лаубе вдруге викликав Гобзу, у нього волосся піднялося сторч. Адже до рук гестапо потрапив лист з печаткою партизанського штабу, в якому Гобзі дякували за інформацію і ставили перед ним но-

ві запитання. Надпоручик вже давно збагнув: його хочуть знищити, бо він став їм, наче кістка, поперек горла.

— Я ніколи не мав справи з партизанами,— додав пошепки Гобза, але полковник його вже не слухав.

Він розвалився у кріслі перед чашкою чорної кави і затарабанив пальцями по круглому столу. Потім, закривши руку за борт мундира, втупив у Гобзу холодний погляд:

— Слухайте, надпоручику, ваші здогади цікаві. Але докази! Маєте докази? Що вам відомо про Чамбала?

— Ну, він підбурює солдатів проти вас, двічі возив зброю до лісу. Про фюрера,— Гобза почервонів,— не гоже висловлюється. І потім, на-смільсь доповісти, пане полковнику, найбільше дезертирів — в його роті.

— Добре,— спокійно хитнув головою Лаубе.— А Налепка?

— Того я бачив біля Салізівки. Якось увечері, це було в кінці січня, я зустрів неподалік аеродрому німецького лейтенанта, який дуже скидався на Налепку. Я прослідкував за ним і бачив, як він повернув до будинку, де живе Налепка.

Лаубе стиснув зуби:

— Так це був він?

— Так, пане полковнику. Це він дав наказ вашим льотчикам приземлитися на партизанському аеродромі. А про його зв'язки з бандитами ви вже маєте відомості.

— Свідків дистанете?

Гобза знизав плечима і похмуро сказав:

— Це дуже важко, пане полковник. Солдати на його боці. Але я твердо переконаний,— Гобза випростався на стільці, немов тільки усвідомив, що говорить з німецьким полковником,— що Репкін — це або Чамбал, або Налепка.

— Що, коли б ви запропонували їм працювати разом?

— Це неможливо, пане полковник. Я служив у штабі міністерства, я гардист, не повірять вони мені.

— Шкода,— спохмурнів Лаубе.— Але тепер ближче до справ. По-перше, тримайте язик за зубами, надпоручику. Зрозуміло? Не спускайте їх з очей і спробуйте розплутати увесь цей клубок. За діями цього Репкіна ховаються не лише двоє офіцерів.

Надпоручик Гобза вийшов з кімнати Лаубе, сповнений впевненості. Полковник поставив його на ноги.

Останні місяці Гобза почував себе не в своїй шкурі. Партизани переслідували його навіть уві сні, отруювали йому життя на кожному кроці. На східний фронт Гобза поїхав добровільно. І навіть не через вигоди і платню, а скоріше з переконання. В Братиславі він не мав спокою. Йому здавалось, що більшовизм загрожує загинеллю словацькій державі, за яку він боровся ще студентом. Коли німецький наступ на Схід почав захлинатися, Гобза подумав, що й він мусить внести свою лепту, щоб загнати червону небезпеку далеко в Азію.

Вони з братом поділили ролі: надпоручик Гобза хотів боротися з мечем у руках, в той час як його брат, якого недавно висвятили у священники і послали до Ватикану, вирішив воювати проти Росії святим словом.

Але в дійсності війна була набагато тяжчою, ніж її собі уявляв Гобза, і його перший запал скоро розвіявся, мов дим. Одне лихо простягало руку іншому. Німці відступали по всіх фронтах, і Гобза ходив, наче сновиди, прикро вражений до глибини душі. Тільки-но опам'ятався він від сталінградської жалоби, як вже треба було оплакувати сто двадцять тисяч німецьких солдатів у Харкові, котрий більшовики також взяли. І все частіше Гобза хапався за соломинку. Сподівався, що Гітлер має секретну зброю і, коли треба буде, покаже її світові. Інакше звідкіля б бралася така впевненість у полковника Лаубе? Хіба він міг хоч на мить припустити, що воєнна перевага на другому боці? Адже полковник, безперечно, у курсі справ. Знає, на що спроможний вермахт і що йому під силу.

Зовні Гобза був справжній німецький офіцер. Такий же стриманий і пихатий, як вони, і так само спалахувала ненависть в ньому, коли чув, що тутешні люди зробили те чи інше, що не йшло нога в ногу з наказами німецької армії. Але Гобза все ж таки чимось відрізнявся од німецьких офіцерів. Важко сказати, щоб він ненавидів радянських людей лише за те, що вони — росіяни або українці. Це зовсім не так. Адже колись, ще до того як Гобза став довіреним банку, він навіть писав віршики під псевдонімом Мартин Слов'янов. Він скоріше шкодував радянських людей і гнівався на них, чом не повстали проти своєї влади.

З такими думками Гобза дивився на всіх, кого зустрічав на вулиці. Сонце було ще мляве, воно ледве впоралося з снігом та бурульками, довго і ласо облизуючи їх, але чорт вже сидів у ньому. Воно виманило всіх на вулиці, старих і малих. Дехто навіть поскидав кожухи, оживши, як муха по весні, але за годину студений вітер знову шмагнув по обличчях.

Гобза підійшов до кам'яного будинку біля косятулу і подзвонив.

Йому відчинив надпоручик духовної служби Деак.

— Добре, що ти прийшов,— привітав він Гобзу на порозі.— Щойно у мене був твій заступник.

Гобза невдоволено пирхнув, а Деак засміявся:

— Невже ревнуєш, що він зі мною радиться?

Вони увійшли в кімнату, всю обвішану іконами та малюнками на релігійні теми, які доповнювались двома портретами жінок з оголеними плечима. Гобза подивився на них і пробуркотів:

— Ну і гульвіса ж ти, Рудо.

Деак махнув рукою, підсунув Гобзі стільця, і його страждальницьке обличчя скривилось у кислій посмішці.

— А я знаю те, чого не знаєш ти,— промовив він.— Ми схопили Віталіша із 101 полку.

— Того, що втік до партизанів?

Деак кивнув головою:

— Того самого. З листом ішов.
Його чорні задумливі очі заіскрили.
— Знаєш, хто такий Репкін? — таємниче запитав він.

Гобза зміряв його недовірливим поглядом:

— Чамбал?

— Ні, той другий.

— Значить, Налепка?

— Ти винятковий шпик, — розреготався Деак. — З тобою б ми далеко пішли.

Цей Деаків жарт стьобнув Гобзу по обличчю, немов кропива.

— Брауніас дав нам пораду, — захоплено розповідав далі Деак. — Ми розіграли з цим Віталішом комедію, начебто його ведуть розстрілювати. І він сказав.

— А подробиці? — вигукнув Гобза. — Для Лаубе потрібні факти.

— Мовчить, наче пень, — спохмурнів Деак. — Та ще й намагається викрутитись, мовляв, він бовкнув перше-ліпше, що йому на думку спало, боявся, щоб його не порішили. Але нічого, розбалакається, голубчик, заворує, — надпоручик всміхнувся. — Гестапо має більше можливостей, ніж духовна особа.

Гобза потер руки і хоч десь в глибині серця шкодував, що не він перший допитував Віталіша, однак йому зробилося легше на душі. Значить, вже відомо, хто такий Репкін. Отже, він, Гобза, не помилявся? Диму без вогню не буває, все, що говорили про Налепку, — свята правда.

VII

Налепка почував себе у сідлі, як на голках. Обминаючи по дорозі калюжі, в яких купався промінь призахіднього сонця, він увесь час озирався. Пахла розмокла необроблена рілля, парувала земля.

Сабуров має для нього термінове доручення, але він трохи завчасно вирушив у путь. Його лише через годину чекатимуть біля чотирьох дубів. Так що часу ще хоч відбавляй.

Налепка зупинив коня під крилатою липою і спритно зіскочив на землю. Витягнув з кишені люльку, набив її тютюном і запалив. Люлька трохи допомагає, коли людину гризе сумнів. Чому він не спитав Бенка, як потрапив на його письмовий стіл лист, адресований Репкіну?

Мабуть, він просто нервується. Налепка труснув головою і випустив хмарку диму. Людина не залізна і іноді надміру лякається. Лист від партизанів — від кого він іще може бути? Але чому листа не віддали йому просто в руки?

«Чому?» — питав сам себе Налепка, і нова хвиля неспокою охопила його. Його підозрюють, і Мележова говорила про це. Жак пропонує йому відпустку. Може, його хочуть потихеньку усунути, щоб не довідались про це солдати? Це дуже легко: надіти йому в поїзді наручники. Трое солдатів, яких відвезли до Словаччини, також про щось здогадувались. Віталіша, видно, примусили назвати його прізвище. А на допиті він

вистрибнув з вікна і вбився, так з нього більше нічого й не витягли. Однак гестапо дещо відомо.

Одержавши листа, в якому партизани призначили зустріч, він негайно осідлав коня. А от яким чином потрапив лист до кабінету — не цікавився.

Спершись на товстий стовбур липи, Налепка нервово затягнувся і пильно глянув на Савоя, що розгрібав копитом гниле листя на краю канави. Листя шаруділо. Ось з-під нього виглянула бліда стеблинка трави. Кінське копито наступило на неї, але стеблинка знову вирівнялась, немов сталева пружина, і Налепка мимоволі посміхнувся.

«Теж не залізна, а не піддається навіть залізній підкові».

Налепка підійшов до Савоя, поплескав його по шиї і сказав:

— Не бійся, і ми не здамося.

Потім вибив люльку і сів у сідло. Кінь вдарив копитами по темному люстерку калюжі і пустився вскач. Під'їжджаючи до густого лісу, в який вела єдина стежка, Налепка натягнув поводи. Савой здивився, і Налепці здалося, що він чує хлюпання і тупіт кінських копит. Тяжке передчуття оволоділо ним.

Він не помилився. З лісу просто на нього мчали чотири вершники. Попереду скакав німецький лейтенант, а за ним — Гобза.

У Налепки мурашки забігали по спині. «Пастка, — майнула блискавкою думка. — Про зустріч знали».

Гобза під'їхав впритул до Налепки і з гордовитою усмішкою козирнув.

— Куди прямуєте, пане капітан? — ушипливо спитав він. Налепка зібрав усі свої сили, щоб спокійно відповісти йому:

— Їздив коня провітрити.

— Ми можемо приєднатися до вас, — усміхнувся Гобза і пропустив Налепку вперед.

— В мене справи, мушу повертатися, — відповів Налепка і чвалом погнав коня до села по грязькій дорозі.

Біля крайніх хат він притишив коня і повернув до будинку, де містився штаб полку. На східцях стояв Бенко і широко позіхав. Побачивши Налепку, він підбіг до нього, схопив коня за поводи і випалив одним духом:

— Пане капітан, вас питала вчителька, треба зайти на Колгоспну вулицю, номер чотирнадцять.

— Слухай, — Налепка подивився на нього. — Ти мені клав сьогодні що-небудь на стіл?

— Я? — вилупив очі Бенко. — Нічого, пане капітан.

Налепка пішов, не промовивши ні слова, а Бенко гукнув йому услід:

— І німці вас теж питали!

«Бенко не знає про лист, Мележова його кличе. Німці його питали. По дорозі до партизанів зустрів Гобзу». Все це дуже занепокоїло Налепку.

Учителька Мележова чекала його у сестри на кухні.

— Іване Михайловичу, — глянула вона стур-

бовано на Налепку,—прошу вас, скажіть, що ви знаєте про партизана Віталіша.

Налепка протер окуляри:

— Виказав, що я — Репкін,—відповів він замислено.— Але потім заперечував це і вистрибнув з вікна.

— А про лист ви нічого не знаєте?

В голові у Налепки зашуміло:

— Який лист? — проговорив він, не дихаючи, бо вже здогадався, що трапилось.

— Для вас був лист, в якому писалось, що наші вас сьогодні чекають. Лист потрапив до рук гестапівців, і вони мали підкинути його вам.

— Вскочив, по-дурному вскочив,—процідив Налепка крізь зуби.— Я знайшов його на столі.

— І були там?

Налепка, винувато похнюпивши голову, зітхнув:

— На півдорозі зустрів Гобзу з есесівцями.

— Ви не смієте тут далі залишатись! Якщо вистежать іще когось з ваших, вас заарештують.

Налепка сів на стілець з гнутою спинкою і обхопив голову долонями.

— Оце вскочив, так вскочив,—і він знову тяжко зітхнув.

Власний тон, яким він сказав це, роздратував його. Ні, він так легко не здасться, ще скаламутить у них під самим носом воду! Він ще не в їхніх пазурах. Де докази?

— Знаєте що, Ніно,—сказав Налепка,—я того листа пошлю командирові дивізії, мовляв, хтось мені його підкинув. Вони знову пошиються у мене в дурні.

— Думка непогана, але вже пізно.

Мележова усміхнулась і, лукаво примруживши очі, додала:

— Позавчора я була у сторожці. Ой,—погрозила вона пальцем,—хтось вас там дуже згадає, Іване Михайловичу.

VIII

Весняний вітер шелестів молодим, ніжним листячком берези. Полковник Палфouseк прочинив вікно і з посмішкою на обличчі вдихав свіже повітря. Навпроти через вулицю на будинку, де містився штаб німецької дивізії, майорів великий прапор із свастикою, а перед входом стояв бронеовик.

«Знову полковник Лаубе тут»,—подумав Палфouseк і з полегшенням зітхнув. Він може повідомити Лаубе цікаві речі. Хай тільки ще інші клонуть, щоб було вкупі все гніздо. А потім можна арештувати і Налепку.

Погляд Палфouseка зупинився на прапорі із свастикою. «Нема чого дивуватись Налепці»,—розмислював він далі нитку своїх думок.— «Цей прапор йому чужий, він, власне, воєне під чужим прапором. Чехословацькі школи прищепили йому ворожість до райху, але це ще не все. В Чехословаччині, мов чума, поширювались комуністичні думки. Вони заразили також молодь. До війни Налепка спілкувався з робітниками,

читав комуністичні книжки, і коли його послали на східний фронт, то послали, власне, проти його друзів».

«Налепку судити треба, про це не варто й говорити, але не завадило б судити і тісовських пропагандистів, які не вміли здобути довіря народу. А таку можливість вони мали. Цілий арсенал аргументів: незалежна держава, воєнна кон'юнктура, на власній шкурі люди фронту не відчували, а політику фюрера можна було підсолонджувати скільки завгодно набожним християнством. Прогавили цю можливість, а комуністи, хоч їх і загнали в підпілля, вели пропаганду краще».

Палфouseк не мав юридичної освіти, але ще змолоду мріяв про кар'єру прокурора. Ось і зараз він з задоволенням увійшов у роль державного обвинувача і в думках вже складав промову проти Налепки та його співучасників.

«Ач, який спритний,—всміхнувся полковник.— Щоб замести сліди, послав у штаб дивізії листа від партизанів, який йому підкинули гестапівці. А інші листи, що писалися на ім'я Репкіна, залишив собі як рецепти для розкладу полку».

Чому я був такий сліпець?!—дорікав собі Палфouseк.— Для чого ще тиждень тому послав військовому міністрові телетайп, що Налепка, мовляв, виправився і що його нема ким заступити?»

Він з досадою махнув рукою, сів на стілець і подумав:

«Буду вимагати словацького німця замість нього. На словаків не можна поклатися».

Палфouseка точив сумнів, чи Налепка не вступить іще чогось. Увесь 101 полк ненадійний, бойовий дух катастрофічно падає.

Він зняв трубку і закричав:

— Це полковник Палфouseк. Пишіть наказ!

І тут же, зморщивши лоба, мисленно поправив себе: «Не наказ, а заборону».

Увесь напружившись, полковник почав диктувати:

«Забороняю офіцерам і солдатам спілкуватися з місцевим населенням, зв'язуватися з бандитами, навіть коли б винуватці мотивували свої дії як спосіб захисту інтересів дивізії. Щодо переходу до червоних, попереджаю: кожний затриманий перебіжчик буде розстріляний на місці, а за дезертирство будуть розстріляні його близькі на Словаччині. За образу німецької армії і райху — смертна кара».

Командир охоронної дивізії».

Закінчивши диктувати, Палфouseк сердито спитав:

— Німців теж призначили до караулу?.. Ну, добре,—і з полегшенням зітхнув.

Потім одягнув шинель і вийшов на сходи. На привітання підполковника Жака відповів дуже сухо і, ніби між іншим, спитав:

— Що чути з Налепковою відпусткою?

— Він якийсь блазень, пане полковнику, відмовляється од відпустки на користь одруженого.

— Гаразд,—злісно буркнув Палфouseк і вибіг на вулицю. Гм, цей хід йому не в масть. Але нічого, він спіймає їх усіх, як рибину на гачок.

Після тривалих квітневих злив видався сонячний ранок.

«Перше травня,— подумав Палфусек,— а я й забув, що треба бути напоготові».

На вулиці не було ані душі, і полковник заспокоївся. Здається, люди вгамувались, і з голови у них вивітрились перші травні. Але тепер, при тактичних відступах по фронті, суворий окупаційний режим мусить ще більше посилитись.

Палфусек перейшов через безлюдний майдан і завернув на Колгоспну вулицю до майора Гірнера. Назустріч йому поспішали двоє німецьких солдатів з драбиною на плечах. Палфусек озирнувся довкола і побачив групу есесівців. Звідти доносила сердита лайка. Палфусек підійшов ближче, і йому аж дух перехопило від люті: над дверима нового шкільного будинку, де розташований штаб німецького полку, майорів червоний прапор.

Високий худий есесівець приставив драбину до дверей і з силою потягнув за жердину. Палфусек почервонів від злості. Над солдатами німецької армії майорить більшовицький прапор! Він плюнув з огидою і закричав на весь голос:

— Швидше!

Жердина захиталась, і в цю ж мить пролунав вибух. Есесівець полетів сторч головою, а інші попадали на землю. Палфусек теж простягнувся на мокрому тротуарі. Почувши стогін серед солдатів, він, не тямлячи себе, пробелькотів:

— Замінювали! Прапор замінювали...

Есесівець, що лежав під драбиною з розбитою головою, вже не рухався. Прапор, похилившись, зачепився за відчинену віконну раму, ніби не хотів падати. З вікна вистромила чиясь рука з великим перстнем на пальці, і з-під пурпурової тканини виглянуло обличчя майора Гірнера. Він вирячив очі на серп і молот над головою і, розкривши від здивування рота, зіщулився. Дмхнув вітер, і прапор хльоснув майора по обличчю.

IX

Надпоручик Гобза швидко відчинив двері до Налепкового кабінету. В жовтуватому світлі невеликої лампи, що горіла на письмовому столі, він здавався блідим, мов стіна. Зупинившись біля вішалки, Гобза обвів поглядом кімнату, наче йому не хотілося вірити, що вона порожня, і вклав револьвер до кобури.

За ним увійшли двоє німецьких офіцерів. Гобза безпорадно розвів руками.

— І тут його немає.

Коли в дверях разом з жандармом з'явився словацький вартовий, Гобза зміряв його від голови до п'ят поглядом, сповненим ненависті і процідив кризь зуби:

— Як це ти не знаєш, коли він вийшов?

— У нього світилось, пане надпоручик,— почервонів вартовий.— Я вже більше години стою тут, але ніхто не виходив.

Один з німецьких офіцерів, високий, стрункий

лейтенант з довгастим, надзвичайно лагідним обличчям, підійшов до письмового столу і уважно оглянув попільницю. Потім торкнувся пальцем попелу і уривчасто промовив:

— Ще теплий.

Гобза заревів на вартового:

— Чуєш, вошивець, перед самим носом у тебе прослизнув!

Вартовий скривив губи і жалісно проговорив:

— Годину вже стою тут, пане надпоручик. Не бачив я капітана.

— Сліпий кнур,— вилаявся Гобза і гукнув у сіни:

— Ковач, йди-но сюди!

В двері просунулось опецькувате обличчя капітана Ковача.

— Слухаю, пане надпоручик.

— Відведеш цього бовдура.

Ковач мотнув головою в бік вартового, зняв у нього гвинтівку з плеча і буркнув:

— Ходім!

— Підемо ще раз на Колгоспну вулицю,— сказав лейтенант.— Можливо, вже повернувся.

Гобза з двома німецькими офіцерами і трьома жандармами вийшли на двір. Одурманююче пахнув бузок, зовсім як в братиславському кварталі вілл над Дунаєм, де Гобза мав затишну холостяцьку квартиру. Він глянув на усяїне зірками небо, і гнів охопив його. «Інші вдома вилежуються,— майнула думка,— а він приносить в жертву свою молодість, сили,— все! Дармоїди!— обурювався він про себе.— Вони б усі повинні були вирушити сюди на боротьбу».

Тільки-но Гобза і його супутники опинились на вулиці, до них підійшло двоє словацьких жандармів і доповіли, що ні Павліка, ні Лескована вони не знайшли.

Гобза аж зубами заскреготав. «Втекли»,— перелякався він. А коли почув, як німецький офіцер наказує жандармові передати в штаб, щоб попередили патрулі, неспокій почав рости в ньому, як весняна гроза.

«Ні,— відігнав Гобза чорну думку,— вони не могли щось запідозрити і втекти. Адже ордер на арешт Налепки і його співучасників було видано лише годину тому».

Коли вони повернули на Колгоспну вулицю, де жив Налепка, у Гобзи наче камінь з душі звалився. У Налепки світилось, а перед цим було темно. Слава богу! Він вдома.

Жандарми вмиль оточили будиночок, а Гобза увійшов у садок. Ховаючись, нетерпляче підбіг до вікна і зазирнув у кімнату. Але одразу ж повернувся і голосно вилаявся.

— Що там таке?— підскочив до нього німецький лейтенант, у якого весь час не сходило з думки, що попів в Налепковій кімнаті був ще теплий.

— Там надпоручик Деак, а не Налепка,— грубо відповів Гобза.

Коли вони зайшли в кімнату, Деак рився в Налепковому чемодані. На столі були розкладені книжки, здебільшого російські. Побачивши Гобзу, Деак показав йому товстий том Леніна і, вишкірившись, промовив:

— Бачиш, який це птах?

— Хіба ти нічого не знаєш про нього? — не витримав Гобза. Деак втупив у нього свої великі чорні очі.

— Нічого, але допомагаю вам, обшук ось зробив...

— Він втік?

Деак знизав плечима і присів на спинку ліжка.

— Важко сказати. Не думаю, щоб він так легко з цим розпрощався, — він підняв книжку і шпурнув її на стіл.

Обидва німецькі офіцери, схилившись над чемоданом, почали викидати на підлогу все, що в ньому залишилось.

Гобза присів біля Деака. «Солдати приховували те, що робив Налепка, — розмірковував він. — Всюди у нього алібі, такого мерзотника ще світ не бачив. А чи він, Гобза, не міг би мати два обличчя? Скільки написав в інституті тих віршів про слов'янство! Ні, він ніколи не буде псом двох хазяїв. Він член гарди і, якщо треба буде, піде на шибеницю спокійно, мов до костюлу. Налепка бога забув, а хіба можна без бога?..»

Гобза глянув на купу книжок, і в його серці ворухнулася слаба надія: Налепка не міг втекти, його напевно схоплять. І потім, він має батьків у Словаччині.

Деак встав, походив нервово по кімнаті і зупинився перед Гобзою.

— А у Чамбала ви були?

— З нього ми почали, адже й він на черзі, — грубо відповів Гобза. — Не було дома.

Обернувшись до офіцерів, він з відтінком надії в голосі сказав:

— Ходімо назад до Чамбала.

В цю мить розчинилися двері і на порозі з'явився спітнілий Ковач. Виструнчившись, він захекано доповів:

— Пане надпоручику, у капітана Чамбала світитися.

Х

Під лампочкою затріпотів крильцями нічний метелик. Чамбал відвів погляд від обличчя Налепки і, насупивши брови, стежив очима за метеликом.

— Ні, Яне, не піду, — сказав він. — Зрозумій, чорт забирай, у мене дружина...

Налепка зупинився в дверях проти одчиненого вікна, крізь яке в кімнату вливались пахощі квітучого бузку.

— Баба ти, — процідив він крізь зуби і поправив ранець на спині.

Чамбал скривився і вдарив себе кулаком в груди:

— Я не боюсь, сто чортів вашій мамі, але ж ти чув, як вони погрожують. Що тобі, — він махнув рукою, — ти не жонатий. Адже я буду помагати, Яне, я не зраджу!

Обличчя Налепки спалахнуло від гніву. Він зміряв Чамбала холодним, зневажливим поглядом.

— Ти вже зрадив. — І, грюкнувши дверима,

вибіг на вулицю. Савой повернув до нього голову і заіржав. Очі його у п'ятні світилися. Налепка, схопивши коня за вуздечку, відчув, як він нервово б'є копитом та сердито кусає вудило. Офіцер мовчки скочив у сідло.

— А він не йде? — до Налепки під'їхав Павлік.

— Боягуз, — грубо відповів Налепка. — Та його й так посадять.

Лескован вже не в силі був стримувати Сиваша на місці і тихо відізався:

— Поїхали.

Четверо вершників погнали коней по кам'яних плитах Жовтневої вулиці. Лескован їхав попереду. З-під кінських копит летіли іскри.

Наче заєць, застрибало на плитах світло ліхтарика. Німецький патрульний з гвинтівкою в руках виструнчився, побачивши офіцерів. Павлік, зігнувшись в сідлі під вагою ранця, козирнув, а Бенко зайшовся реготом:

— Вітай, вітай, бо як...

Налепка дав остроги коневі, і вершники один по одному звернули у вузьку вуличку. З-за наріжного будинку виринули дві постаті, і гучний бас заглушив цокіт кінських копит.

— Стій! Пароль!

Лескован натягнув поводи і крикнув:

— Татри!

— Граната, — прогрімів бас, і вершники промчали повз крайні хати.

Легко неслись коні по вибоїстій польовій дорозі, яку з обох боків охороняли шпалери темних акацій, обвішаних мереживом білих квітів.

Спушені шлагбауми біля залізниці перегородили вершникам путь. З дерев'яної будки, віконце якої ледь світилось, вийшли солдати в словацькій уніформі. Налепка полегшено зітхнув і схилившись з коня, спокійно проговорив:

— Ну як, хлопці? Всюди тихо?

— Тихо, пане капітан, — виструнчився присадкуватий солдат.

— Німці теж патрулюють? — Язик у Павліка так і свербів, але солдат лише нехотя махнув рукою.

— Та де там!

Далеко позаду загурчали мотоцикли, по вулицях замиготіло світло прожекторів. По усьому Єльську дозорні почали бити в рейки, підвішені на стовпах. Налепка міцніше натягнув поводи.

— Тривога, — шепнув він Павлікові, — шукають нас.

Солдати підняли шлагбаум, і вершники галопом помчали у степ.

Над недалеким лісом схилявся блідий місяць. Бліднули й зірки, немов чорне небо вбирало в себе їх світло. Високо над вершниками рідшала тьма.

Коні скакали по торішній стерні, густо порослій польовими маками і сурпицею, що пахла, наче стільники, повні меду.

У Налепки стиснулось серце: як війна все спустишила: міста, села, поля — все!.. Тільки пташки, як і раніше, радісно зустрічали світанок.

Вершники обійшли село стороною, і спітнілі коні вскочили у ліс. Вони мчали піщаною лісо-

вою стежкою під бородатим гіллям сосен. Біля каламутного струмочка, в якому відбивався місяць, коні зупинилися і довго пили воду, відганяючи хвостами комарів.

Налепка погнав Савоя на галявину, де ріс величезний дуб. Над головою в нього зашуміло важке, ніби виковане з міді листя, а у верховітті гілчастої крони засвистів дрізд.

— Цікаво, чи дійшли вже інші? — озвався Лескован, і Налепка почув голос Павліка:

— Шкода, що не йде увесь полк.

— Не згадуй, — різко обірвав його Налепка. — Поїхали.

«Будемо вербувати», — подумав він і жадібно набрав у легені свіжого травневого повітря.

Далеко перед ними засвічувались ранкові зорі, защебетали перші ластівки, пролітаючи над головами, наче стріли. В серці Налепки зростало величне почуття свободи. Пахуче дихання лісу лоскотало ніздрі, хвилювало усе його ество, він був, немов та сарна, яку спіймали, а потім випустили на волю. Щось невідоме і прекрасне вабило його вперед. Налепці здавалось, що він виламав тюремні ґрати і над ним після довгих років знову сходить сонце. Погляд його летить по безмежних просторах, ноги вільно несуть його по лісах, а силу, силу, що аж клекотить в ньому, вже не треба тамувати. Довгожданне партизанське життя кличе його, як ліс птаха, і він мчить йому назустріч.

В серці зароджувалось передчуття нових днів, а перед очима на мить промайнуло Танине обличчя.

Навіть не збагнув, як вихопився далеко поперед інших. Різко натягнув поводи, розслабив коліна і на хвилину зупинив важко дихаючого коня. Вершники промчались повз нього, наче вихор, і коли вже зникли за поворотом, Налепка кинувся їм навздогін.

— Стій! Пароль! — залунало у вухах, і Лескован вигукнув умовлений пароль.

— Репкін!

Вже треті вартові за цю ніч затримували вершників, але пароль «Репкін» прозвучав уперше, відкриваючи ворота у партизанський край.

Наближались до села Ремези. З ялинового молодника до них прямувала група вершників...

— Стійте, — крикнув Налепка до своїх, і за хвилину перед ним затанцював вороний кінь.

— Товариш Репкін? — окликнув вершник Налепку.

Всі позстрибували з коней. Командир партизанського дозору потиснув їм руки і відрекомендувався:

— Федоров. Товаришу капітан, я маю передати вам привітання від нашого командира. Генерал-майор Сабуров чекає вас.

З його лоба стікає піт, він важко дихає. Потім звернув ясний погляд на Налепку і додав:

— Група ваших солдатів дісталась щасливо.

— Спасибі, — подякував Федорова Налепка, ледь стримуючи сльози.

Партизани взяли у них ранці та зброю, і незабаром вершники знову мчали на конях. Вже почало світати, коли вони виїхали на велику га-

лявину, повну людей. Втому з Налепки як рукою зняло. Приклавши руку до козирка, він відповідав на привітання почесній варті.

Назустріч йому ступнув високий кремезний чоловік в мундирі радянського генерала. У Налепки голосно закалатало серце. Все — наче сон. Немов надзвичайний сон. Не хотів вірити власним очам, що, нарешті, попав до своїх. Він скочив з коня, і генерал Сабуров міцно обійняв і розцілував його в обидві щоки. Налепка помітив сивину на скронях ще молодого генерала.

— Ну, що вам сказати, — звернувся командир з'єднання партизанських загонів до словацьких солдатів, що вишикувались в один ряд, — вітаю вас серед нас, вітаю як своїх, як рідних братів!

При останніх словах суворі риси його обличчя пом'якшали, а ясні очі засвітились внутрішнім вогнем. Генерал ще раз обійняв Налепку, а потім представив його групі командирів.

Налепку обступив натовп сабурівців. Крізь росу сліз на віях він неясно бачив обличчя, але вони здались йому такими близькими, такими знайомими. Міцно ступивши губи, він тиснув руки партизанам. Потім обернувся до генерала, виструнчився і теплим від зворушення голосом сказав:

— Дякую вам, брати! Цю хвилину ми ніколи не забудемо. Нас пригнали на вашу землю під чужими прапорами. Сьогодні ми прийшли до вас за велінням наших сердець. Хочемо навчитись у вас перемогати. Обіцяємо, — Налепка підняв вгору кулак, — що будемо битись до останнього подиху!

Вітерець підхоплював кожне його слово і відносив на галявину, а звідти котилося могутнє:

— Ура-а-а! Ура-а-а!

З-за сторічних дубів визирнуло сонце.

Налепка довго дивився на червону заграву на сході, потім глянув на вузьку стежечку, що губилась у густому лісі, і, ніби крізь сон, почув голос Сабурова:

— Оце і є наш партизанський край.

XI

В лісі було тихо, наче в могилі, тільки комарі дзижчали над болотами та піщаними стежками. Здавалось, що в ньому немає живої душі, а між тим під сторічними дубами дихало життя.

Кордони партизанського краю захищали сабурівці, серед них були і партизани 14 загону командира Артюхова і нещодавно створеного чехословацького партизанського загону капітана Налепки, які займали середню ділянку поблизу містечка Лельчиці.

Павлік сидів у виділеній хаті, залитій променями призахіднього сонця, і переписував з клаптика паперу до товстого зошита такі рядки:

Дня 18 травня 1943 року був створений за допомогою Героя Радянського Союзу командира об'єднання партизанських загонів Житомирської області генерал-майора Олександра

Михайловича Сибурова у його штаб-квартирі біля містечка Карпиничі Лельчицького району Чехословацький партизанський загін під командуванням капітана Репкіна — Налепки Яна. Завдання загону: воювати проти фашизму — ворога демократії та свободи людства і боротися проти поневолювачів Республіки Чехословацької. Командир Чехословацького загону вирішив вести цю боротьбу на території Радянського Союзу на боці українських партизанських загонів, підлягаючи генерал-майорові О. М. Сабурову.

Павлік кинув писати, підійшов до вікна і з захопленням глянув на оточений акаціями майданчик села Гнойне. П'ятдесят шість солдатів вишикувались по троє в ряд. Павліком оволоділо приємне хвилювання. Нарешті, в нього вільні руки, щоб розквитатись з фашистами. Війна, напевно, вже недовго триватиме, події розгортаються швидко.

Його і Лескована групи мали завдання наблизитись до словацьких підрозділів, роздати солдатам листівки і загітувати їх перейти до партизанів. Інші дві групи готувались замінювати мости, дороги і залізницю. Керувати ними мав безпосередньо Налепка.

Загін рушив довгою колоною по двоє в ряду. Смеркло. Провідник їхав попереду на своєму схудлому гнідку. За ним нісся на гордому Савої Налепка. Навколо важко дихав ліс, наче велетень, що розлігся спати на болотах. Звивиста дорога йшла попід крислатими дубами. Йї не було кінця й краю. Загін Артюхова, який вирушив трохи пізніше, наздогнав словаків. Молодий вороний кінь, іржучи, обігнав колону і наблизився до Налепкового Савоя.

— Ну як, товаришу Репкін,— звернувся Артюхов до Налепки.— Подобається у нас?

— А як може не подобатись,— обернувся Налепка, і, поправивши кашкета, додав:— Аби ми тільки не відставали від вас.

— Не бійтесь, у вас соколи, а не хлопці. Соколи! — вигукнув Артюхов.— З ними легко. Знаєте,— він пришпорив коня, щоб їхати в ногу з Налепкою,— на півдні було набагато гірше. Ми партизанили в степах на відкритій місцевості. Німцєві комара було видно за кілометр, а не те, що партизана.

— Партизанський край... — зітхнув Налепка, і незвичайне тепло розлилось по його жилах.

Партизанський край безмежний, безкрайї. Рої бомбардувальників над селами, окутаними димом, розжарене до червоного небо, залізничні колії, гарячі від товарних поїздів, вантажених зброєю, пшеницею, цистернами з нафтою і бензином, вирубані дерева вздовж шляхів, залізо, повішені на електричних стовпах, окопи, зелені ракети, танки... Все це говорило про те, що за спиною ворога стоїть другий фронт. Але де він проходив, ніхто не знав. Він був рухливий, наче морський прибії. Як грім серед ясного неба, відкривався він там, де ворог менше за все його чекав. Ворог знав одне: вже перші дуби і сосни — недоступні укріплення тієї землі, де майорять

по селищах червоні стяги, де живе радянська міць, де люди кують грізний меч партизанської війни. І ворог знав — цей меч невидимий. Його не брав до уваги знаменитий військовий авторитет Клаузевіц, про нього не читали офіцерам німецької армії лекцій у військових академіях, мовчали про нього Гітлер і Геббельс, а між тим вже сто тридцять років тому його відчув на власній шкурі Наполеон.

Фашисти боялися другого фронту на Балканах, в Італії, у Франції, але в сто разів більше вони боялися другого фронту на Україні і в Білорусії. Ліс наганяв на них дрож і гарячку. Коли якійсь ворожій автоколоні щастило і вона залишалась неушкодженою, шофери, виїхавши з лісу, зупиняли машини, і солдати, які наче вдруґе на світ народились, з полегкістю зітхали, падали як один на коліна і починали хреститись.

— Партизанський край,— тихо повторив Налепка і глянув на годинника. Вони вже мали бути в селищі.

Коні стишили крок. Десь далеко гурчали автомашини.

— Ех, бояться нас німці! — озвався Артюхов.— Вчора у Єльську трапилась кумедна історія. Тільки-но вигнали людей рити окопи, як над головами загудів літак. Це пілот, що нам зброю привозив, повертався на Велику землю. А генерал подарував йому якраз три свині,— стримуючи сміх, розповідав він.— І ось, значить, літак летить, а есєсівці почали по ньому стріляти. Розсердився пілот, а внизу всі немов скам'яніли. Бомба летить! Велетенська бомба, та так вие, що ніхто в житті ще не чув такого виття. Впала бомба на землю, а есєсівці геть усі в окопи пострибали. Чекають, чекають, а вибуху не чути. Тоді найсміливіший вистромив носа і як зареве від образи: «Рус збожеволів, свиньми бомбардує!» То Мишко, пілот, свиню на них кинув.

Налепка аж зайшовся сміхом, навіть сльози на очах виступили. А Артюхов кашлянув і, підвищивши голос, додав:

— Ех, і веселим буває іноді наше партизанське життя.

З темряви донеслось виття.

— Вовк? — озирнувся Налепка.

— Ні, вовк тонкіше вие.

За поворотом стояла хатинка з освітленим віконцем. Налепка сплигнув з коня, але в цей час двері враз заскрипіли і на вулиці з'явилися три постаті.

Першим підбіг до Налепки Чаплович і по-військовому виструнчився:

— Товаришу капітан, я привів двох. Інші боялися, дехто тікав від мене.

Налепка підійшов до солдатів і простягнув їм руку.

— Диви, старий знайомий,— сказав він, впізнавши в неголеному солдатіві Краліка. Потім окинув поглядом другого.

— А тебе я не знаю.

— Солдат Мажерік.

— Він прибув до нас лише тиждень тому, пане капітан,— озвався Кралік.

Налепка заклав руки у кишені і з докором промовив:

— Ми тут не пани, а товариші.— І звернувся до Чапловича:— Ну, пробував щось зробити?

— Трохи полаявся з ними, товаришу капітан,— на худому обличчі Чапловича майнула усмішка.— І от ще з десятків солдатів збираються до нас. Ще, щоб не забути,— додав він тихше.— Підполковника Жака перевели у Словацьчину. Чамбала німці забрали, а Гобза — вже небіжчик.

Очі у Налепки блиснули.

— Гобза був зрадником. Ех,— хитнув він головою,— випередив мене хтось!

Кралік засміявся і показав рукою на Мажеріка.

— Ми з Краліком міст охороняли,— почав розказувати той,— а Гобза прийшов нас заарештувати. Тільки цього мені бракувало!

— І револьвер ми в нього забрали,— похвалився Кралік.— Він Настю, ту, що з Концевичів, виказав. Німці її перед домом повісили.

Налепка прикипів на місці: тиждень тому Таня була у неї, мала там зустріч з Мележовою. Це востаннє, подумав про себе, більше він її не пустить. Згадка про веселу Настю з лукавими очима і кирпатим носиком викликала в його серці тяжкий смуток. А як Мележова? Чи не занадто твердий горішок дала їй Таня?

— Про Гобзу я ще вдома чув,— сказав, наблизившись до Налепки, Мажерік і почав розпoryвати ножом підкладку на кителі.— Коли я їхав на фронт, мені передали для вас листа.

Він простягнув Налепці згорнутий тонкий папірець і додав:

— Про вас усюди знають. Суд засудив вас до смертної кари.

Налепка буркнув собі під ніс:

— Засудили? Значить довго житиму.

Підійшовши під освітлене віконце, він розгледив папірець на долоні і з цікавістю пробіг очима по рядках.

Товаришу Н.! Ми чули, що ти перейшов. Це чудовий приклад для інших. Ми вдома теж воюємо. Вручителю цього листа можеш повністю довіряти. Фотокартки, що ти їх нам залишив, ми використали. Бажаємо великого щастя. Честь праці!

Рогач.

Колона рушила. Налепка все ще стояв і мовчки дивився на солдатів, що проходили через освітлений квадрат перед хатою, а в думках линував до рідного краю. Перед ним забіліли засніжені вершини Татр. Він бачив людну нововеську станцію і відчував на долоні потиск руки чоловіка, який перед відходом поїзда на схід сказав йому, що комуністи маюють на нього надію.

Налепка ще раз глянув на папірець і перед очима чітко вимальовалось обличчя Рогача. Налепка відчував до нього особливу пошану, бо йому здавалося, що Рогач не тільки смілий підпільник, але й член великої комуністичної сім'ї.

— Поїхали, товаришу Репкін,— донісся з шляху голос Артюхова, що вже скочив на коня. За хвилину Налепка також був у сідлі, і кінь поскакав по безмежному партизанському краю.

XII

Гірнер довго розглядав себе у дзеркалі. Нова підполковницька форма йому дуже подобалась. Він пригладив щіткою посивіле волосся, витер обличчя одеколоном і, погасивши світло, вийшов у сні.

Йому в ніс ударив приємний запах печені. Гірнер не витримав і відчинив двері на кухню. Мележова, оперезавшись білим фартухом, саме витягла з духовки підрум'янену смажену качку і полила її густою сметаною.

Гірнер покачався на носках, примружив очі і смачно прищмокнув.

— До смерті буду згадувати ваше куховарство,— прошепотів він на вухо Мележовій.

Жінка із сміхом обернулась.

— Бачите, пане підполковник, треба було раніше попросити у мене доброї руської вечері.

— Краще пізно, ніж ніколи, красуне,— відповів Гірнер і перевів погляд з качки на ставного юнака, якого спочатку було не помітив.

Юнак підвівся з стільця і, схиливши голову, привітався.

— Брат?

— Так, пане підполковник.

Мележова скинула фартух, помила руки і взяла миску з гарячим борщем.

— Можемо вечеряти, пане підполковник.

Гірнер посміхнувся і, послужливо відчинивши двері, ніжно погладив учительку по оголеному лікті:

— Добре, дуже добре...

Мележова ойкнула.

— Що ви, я ж можу розлити!

Вона сама відчинила двері і поставила миску на стіл, накритий на дві персони.

Підполковник налив у чарки французький коньяк.

— За ваше здоров'ячко, царице білоруська.

— Щось довгенько я чекаю на коронування,— засміялась Мележова і випила чарку до дна.

Гірнер з усмішкою погрозився на неї:

— Моя мила дама хоче політиканствувати. Я читаю це,— похитав він головою,— по її носику. Скажіть,— Гірнер допитливо глянув на жінку,— ваші люди думають, що ми програємо війну, адже так?

Мележова налила підполковникові повну тарілку борщу і сіла до столу.

— Як хто,— знизала вона плечима.— Та їжте, будь ласка, пане підполковник.

— Як хто,— замислено повторив Гірнер і почав з апетитом їсти.— У нас теж «як хто». Але не бійтеся, ми маємо таку зброю, якої світ ще не бачив.

Мележова охоче випила за нову фюрерову зброю.

— Ледь не забула, пане підполковник,— ска-

зала вона.— Я дуже вдячна, що ви дозволили моему братові переночувати тут. У нього нікого в Ельську немає. Брат розповідав,— додала Мележова за хвилину,— що на селі страшний голод. Ви не розсердитесь, коли я вас про щось попрошу?

Гірнер встав і посміхнувся:

— Говоріть. Для вас я зроблю все.

— Я хотіла попросити, щоб ви дозволили мені відвезти матері трошки картоплі. Я б поїхала вранці.

— Оце і все? О котрій годині ви хочете їхати?

— Якомога раніше, пане підполковник, навіть вночі, якщо це можливо.

— Все можливо. Я скажу шоферові.

І Гірнер зник у сінях. Мележова пішла на кухню. Відрізала качину ніжку і поклала її на тарілку.

— Все в порядку, товариш Кутейко,— промовила вона до юнака.

Повернувшись до кімнати, Мележова довго чекала на Гірнера. «Чудні якісь ці люди,— думала вона.— Коли в отарі між солдатами, навіть не всміхнеться. А тут он як... Що ж, це дійсно підходящий час, щоб зникнути. Заарештували Чамбала, і Брауніас сушить голову, чия рука повела його проти німецької армії. Москва чи Америка? Але як би там не було, Чамбал знає про Мележову і язика собі не відкусить. Та й в справі інших словацьких офіцерів ведеться слідство».

Почувши кроки у сінях, Мележова заходилась розрізати качку. До кімнати увійшов Гірнер. Він потер шрам на щоці і спокійно, з гордим виразом на обличчі промовив:

— Все зроблено. Шофер прийде і принесе вам ще й консерви.

— Спасибі, пане підполковник,— кинула Мележова оком на німця.

Гірнер накинувся на їжу, а Мележова раз у раз підливала йому коньяку. Потім повернувшись до кухні, і Кутейко відкоркував їй пляшку кримського мускату. Мележова всипала до неї білого порошку.

— Мускат Алупка! — облизнувся Гірнер, коли вона поставила на стіл вино.— Виноградники в Криму,— зітхнув він, а очі його аж заблищали,— це моя таємна мрія.

— Будуть, пане підполковник, будуть,— засміялась Мележова, і налила в грановані бокали вино.

Цокнулись, але Мележова тільки пригубила бокал і швидко налила собі в чарку коньяку.

— Питиму краще коньяк, бо вранці голова болітиме.

— Бажання дами для мене закон, я старий кавалер, моя мила.

Гірнер двічі спорожнив бокал, мимрячи собі під ніс:

— Після качки і людина п'є як качка.

Раптом він рвучко підвівся і замкнув двері. Мележова, стріпонувшись, вискочила з-за столу, але Гірнер схопив її за руку і міцно притиснув до себе.

— Залиштесь,— прошепотів він.

Мележова насилу вирвалася з його обіймів і заперечливо хитнула головою.

— У вас дружина дома, діти, пане підполковник.

— Я на війні,— сердито махнув Гірнер рукою,— мовчіть.

Відштовхуючи його, Мележова кокетливо примружила очі:

— Коли б ви мене хоч трошечки любили. Знаєте, я не з тих...

— Люблю, люблю,— гаряче дихання торкнулось її щоки і Мележова аж здригнулась від огиди.

— Ні,— заперечливо хитнула вона головою.— Я мушу в цьому переконатись.

Гірнер поцілував її у вуха, але Мележова злегка відсторонилася.

— Завтра, пане підполковник,— промовила вона тихо.— Завтра ввечері.

Гірнер трохи ображений відвернувся до вікна і зітхнув:

— Ох, ці мені жіночі примхи!

Повіки його обважніли, на Гірнера насунула дрімота. Він сів на диван і показав на місце біля себе:

— Ні, сьогодні! — ляснув він долонею по коліну і вже тихше додав: — Будь ласка, дайте мені чаю.

— Зараз, пане підполковник, ось тільки віднесу шоферові поїсти.

Гірнер глянув якимось стомлено на Мележову і кивнув головою. Мележова поклала на чисту тарілку три шматки качатини, взяла чарку, пляшку з мускатом і непомітно вийшла з кімнати. Тремтячи від хвилювання, вона вибігла у двір і зупинилась перед освітленим віконцем підвального приміщення. Серце її шалено закалатало, коли вона, постукавши у шибку, почувала шоферів бас:

— Хто там?

Вікну прочинилось, і Мележова подала кучерявому солдатові у розстібнутому кітелі тарілку й пляшку з чаркою.

— Іжте, це вам пан підполковник посилає,— проговорила вона стиха й швиденько повернувшись до хати. Побачивши усміхнене обличчя Кутейки, жінка прошепотіла:

— Віднесла.

Потім взяла самовар, похапцем обтерла його рушником і легко прошмигнула через сіни. Відчинивши двері до кімнати, Мележова з полегшенням зітхнула: підполковник хропів, розвалившись на канапі. Тоді вона тремтячими руками поставила на стіл самовар, боязко наблизилась до Гірнера і ушпинула його за плече. Спочатку потихеньку, далі з усієї сили.

«Спить як убитий,— зраділа вона.— Коли б ще й шофера...»

Почувши кроки в сінях, Мележова завагалась: вийти до Кутейки, чи краще почекати? Вона довго ходила круг столу, потім сіла на стілець, випила чарку коньяку і знову почала метатись по кімнаті. Раптом підбігла до шафи, витягла звідти чемодан, пальто, і, примруживши очі, зупинилась біля дверей. За хвилину почувалися важкі кроки. Мележова розчинила двері і ледь не

скрикнула від здивування: вилитий фріз! Перед нею стояв Кутейко в мундирі німецького шофера.

— Можна їхати,— прошепотів він.— Документи вже у мене.

Далі Мележова робила все немов уві сні. Кутейко схопив Гірнера за руки, вона за ноги, і вони разом винесли його з хати, поклали в легковий автомобіль марки «Мерседес» і рушили. Вартові не зупиняли їх, лише коли завернули у провулок, якийсь патрульний посвітив на Кутейку кишеньковим ліхтариком. Двоє солдатів наблизились до машини, але, побачивши номер, зробили знак рукою, щоб їхали далі. За кілька хвилин далеко позаду залишились останні будинки і перед втікачами простягнулись поля.

Опівдні підполковник Гірнер сидів, наче закам'янілий, у темній кімнатці перед киплячим самоваром. Присадкуватий партизан з чаркою в руках звернувся до генерала Сабурова:

— Так що, справді дати йому випити, товаришу генерал?

— Дай, Степане, не жаднуй,— сказав Сабуров, і брови на його поритому зморшками чолі зійшлись в одну пряму лінію.— Отже, з головним ми наче покінчили,— додав він, сідаючи навпроти Гірнера.— Я хотів би, щоб ви деякі відомості виклали в письмовій формі. Між іншим, ви—полонений Радянської Армії і завтра, коли приземлиться літак, вас заберуть звідси.

Гірнер важко дихав, наче відгодований гусак, і недовіркою з-під лоба дивився на Сабурова.

— Куди мене заберуть?

— До Москви,— спокійно відповів Сабуров.

У Гірнера трусилась рука, в якій він тримав чарку.

Сабуров раптом широко посміхнувся і додав:

— Я не знаю вашого останнього бажання. Може, хочете побачити свою красуню?

Гірнер насупився, сердито махнув рукою і мимоволі у нього вихопилось:

— Ні, нізачо в світі!

XIII

Немов чорні гайворони, пролетіли над лісом важкі бомбардувальники. Налепка враз прокинувся. Крізь густе листя гіллястого дуба рожевіли зорі. Гул літаків перейшов у слабе дзижчання, а згодом вдалині задвигтіла земля.

Лескован теж протер очі і, позіхаючи, сказав:

— Знову бомбардують.

— На мирному населенні злість зганяють,— презирливо мовив Налепка, протираючи окуляри.

Лескован набрав з ранця в жменю цукрового піску і всипав його в рот.

— Ніколи не любив солодкого,— сказав він,— а тепер тільки б те й робив, що смоктав цукор. Він зав'язав ранець і нахилився до Налепки, який саме розтирав затерплі коліна.

— Яне, ти це серйозно вирішив з харчами?

— Серйозно,— відрубав Налепка.— Дивись, у загоні вже солі немає. Із штабу усю нам посла-

ли,— Налепка знизав плечима.— А ми що тут, гості? Панькаються з нами, при штабі тримають...

Лескован вже кілька днів дунив йому голову своїми скаргами, нашіптував, що партизанське командування повинно видати кожному члену чехословацького загону автомат, а коли автоматів не вистачало, радив берегти їх для боїв на батьківщині. Зараз він знову приставав до Налепки.

— Слухай, Яне, принаймні було б видно, що ми офіцери, якби нам залишили людський харч.

«Немає в нього офіцерської гордості»,— подумав Лескован про Налепку. Йому й досі здавалось, що найвищою чеснотою офіцера є гордість. Так його вчили у військовій академії, це ж саме вбивав йому в голову батько-лісничий, в минулому — поручик.

Налепка зміряв його суворим поглядом і підвищив голос.

— Партизанський хліб не з солодких. Павлік мене теж дратує,— додав він сердито, застібаючи кітель. Потім зняв з гілки автомат, поправив кашкет з червоною стрічкою над козирком і пробурмотів:

— Офіцера видно не з черева, а з голови!

Роздратований вкрай Налепка обійшов солдатів, що спали, хто як, під дубом, і зупинився на галявині. Тут вже почали сходитись до вогню заспані партизани. Дехто крадькома хрестився.

— Виспались, хлопці?— спитав Налепка, підійшовши до казана, з якого нісся запах вареної капусти.

— Виспалися, товаришу капітан,— відповів Мразік.— Сьогодні знову капуста з свининою?

— Навіть у Сльську вам так добре не жилося,— сказав Налепка.— Але я хотів би від вас почути, чи змогли б ви трохи приборкати свої апетити. У вас тільки їжа на думці. Слушайте,— він витягнув руки з кишень,— радянські товариші не мають того, що ми...

Мразік почухав потилицю і озирнувся на інших. В нього ще й зараз печуть мозолі на долонях. Згадалось гірке життя, якого він зазнав, працюючи по копальнях, коли навіть картопля була рідко, пригадалось здрісто у крамниці...

— А чому б ні,— знизав він плечима.— Ми можемо і самі себе постачати.

— Оце я й хотів від вас почути, товариші! Адже у німців повні склади.

— Але вони зараз якраз швендяють по селах,— пробурчав хтось.

— Не бійтеся,— відповів спокійно Налепка.— Тиждень тому вони оголосили наступ проти нас і у них зараз душа в п'ятах.

Бліднули ранкові зорі, і сонце легко, мов повітряна куля, піднімалось над лісом. Десять недалеко на півночі запалало небо від пожежі.

— Це в Рубежі,— приклав до очей руку дашком Чаплович, а Дворський сердито вилаявся:

— Бити їх треба, гадів! Знову села палають.

Солдати, які хвилину тому молились, тепер так лаялися, що аж листя тремтіло.

Налепка насупився і перепитав у Чапловича:

— Рубіж, кажеш?

— Мабуть. Позавчора я там був.

Жах скував серце Налепки. Таня в Рубежі!

Блідорожеві крила заграви простяглися над рівиною, і Налепка ще більше занепокоївся.

Мразік саме підкинув під казан сухого хмизу, коли на шляху почулася стрілянина. Налепка випростався і закричав на все горло:

— Шикуйсь! Приготуватись до бою!

Звідусіль збігалися партизани. Павлікова група розташувалась якомога ближче до шляху, що вів на Борове. Інші з гвинтівками і автоматами в руках залягли в низькому підліску.

Прибіг захеканий Хован і крикнув:

— На нас напали! Сім грузовиків!

Ліс зашурхотів, під ногами партизанів тріщали сухі гілки. Налепка зупинився за товстим дубом і з його грудей вихопилось:

— Бий їх! Ур-ра-а-а!

На шляху з'явилися постаті в сивих німецьких уніформах, а з грузовиків заторохтіли кулемети. Павлікова група зайшла ворожий колоні в тил і звідти відкрила вогонь. Кілька гітлерівців пробилися до лісу і з-за дерев обстрілювали Павліка. Билися зовсім близько. Дворський міг навіть розгледіти обличчя ворогів, але з байраку ніяк не міг взяти їх на мушку.

— Став кулемет мені на спину,—закричав йому у вухо Мразік і схилився до високої трави. Стоячи так з заплющеними очима, він згадав, що колись своєю спиною він уже рятував товаришів: підпирав стояки в шахті, поки не прийшла допомога.

За якусь мить Дворський скосив з живого постаменту чотирьох фашистів, і в ту ж хвилину перед німецьким офіцером вибухнула граната Чапловича. В хмарі пилу людська постать немов провалилась під землю.

Високий партизан, в якому Налепка впізнав Мажеріка, вилетів, як пружина, на шлях і замахнувся гранатою. Але застрекотів кулемет і рука Мажеріка безсило повисла. З-за грузовика вискочив солдат в касці й кинувся до нього. Невибухла граната покотилась по дорозі, а в руках у німця блиснув багнет.

Налепка, який теж вихопився вперед, не витримав. В диску автомата кінчились патрони, тоді він вихопив револьвер, кинувся стрімголов до грузовика і, зігнувшись, вистрелив у солдата. Той похитнувся і впав на коліна, але в горлі Мажеріка вже стирчав багнет.

— Назад,—вдарив Налепці у вуха голос Чапловича, і одночасно біля вантажної машини вибухнула граната.

«Я не повинен був вириватись,—подумав Налепка, притиснувшись до крила грузовика.—Що ж далі?»

— До машин!—закричав він, але враз його приголомшила думка: адже він не знає, скільки ворогів.

Бій тривав недовго. Німці повскакували у машини і кинулись тікати. Залишилося лише два грузовики і кілька вбитих.

Лескован похапцем допитав пораненого вій-

ськового шофера, який розповів, що вони їхали до Борового по муку і сметану.

— Що з ним робити?—підбігши до Налепки, спитав Лескован.

— Хай пораненого відвезуть до села, там про нього потурбуються.

— Ти збожеволів?!—виричав на капітана очі Лескован.

Налепка подивився на червону заграву на півночі і спокійно сказав.

— Ні, не збожеволів. Але це врятує село.—І про себе всміхнувся своїй ідеї:—Нехай нагодують одного фашиста, а за це у них не попалять хати.—Потім озирнувся і обличчя його спохмурніло: над мертвим Мажеріком, знявши кашкети, стояли партизани.

— Перша жертва, товариші,—промовив, підійшовши до них, Налепка, і довго стояв мовчки з непокритою головою.

Відчував такий біль у грудях, немов би його краяли ножем. Він схилив голову, а в душі його гриз сумнів. Чи потрібна була контратака? Чи не краще було б відійти до лісу і почекати, коли німці будуть повертатись назад? Адже партизанів врятував лише випадок. І його також. Що, коли б німців було тричі по стільки?

«Я допустив, щоб нам нав'язали бій,—подумав Налепка і витер долонею спітнілий лоб.—А повинен був сам нав'язати його німцям. Тоді б не загинув товариш».

Його похмурі думки перервав Чаплович.

— Сімнадцять фріців як не було,—шепнув він,—і один офіцер.

Налепка махнув рукою:

— Шкода Мажеріка...

Дворський приймав від партизанів відбиту зброю і складав її на купу, наче дрова. Закінчивши, він зсунув набакир кашкет і з сяючим обличчям, промовив:

— Як би там не було, а добре ми фріців колошматили!

XIV

Кріз відкрите віконце дихав паркий, літній вечір. Над двома свічками, що стояли на дубовому столі, пролітали нічні метелики, а в чадному повітрі, важкому, наче свинець, дзижчали рої мух.

— Скидайте пальто, товаришу Репкін,—сказав генерал Сабуров і розстібнув комір на сорочці.—На цих болотах пара, а не повітря. Зате,—він постукав суглобами пальців по столу,—фашистам від неї серце холодне.

Налепка поклав пальто на спинку стільця, витер хусточкою палаюче обличчя і поправив окуляри. Налепка перехопив пильний погляд генерала, і йому здалося, що він іще не все йому розповів.

— Я розказував вам, товаришу генерал, про своє життя,—заговорив Налепка тихим і задумливим голосом.—Так от,—всміхнувся він,—я хотів би після війни організувати у нас перший колгосп.

— Це буде нова битва,—відповів Сабуров,—

битва за душу людини. Я це знаю, бо багато років був головою колгоспу.— Він налив у чарки горілку, почаствував Налепку і зітхнув:— Війна, війна... Коли вороги наступали на Київ, партія послала мене партизанити. Починали ми дев'ятеро, голими руками. Так. Гуркотом ми почали,— хлопнув Сабуров долонею по столу,— сміливими нападами, щоб кожен знав, що у нас— сила. З того часу наші сили зросли, дуже зросли. Зараз фашисти мусять виставляти проти нас цілі дивізії!

Раптом двері відчинились, і в кімнату увійшов огрядний партизан. Ледь глянувши на нього, Налепка зрозумів, що перед ним— жартівник. На губах партизана під великим сизуватим носом грала хитра посмішка, а в ясних сірих очах стрибали бісики.

— Ну, як, Степане,— запитав Сабуров,— буде, нарешті, вечеря?

— Буде, товаришу генерал.

Сабуров вдихнув крізь відчинені двері гострий запах смаженої баранини і звернувся до Степана:

— Адже готова вже. Чому ж не несеш?

Степан зам'явся, потер долоні і з-під світлих, немов посипаних борошном, брів, скося глянувши на Сабурова.

— Вже засмажилось, але, товаришу генерал, ще не можемо принести.

Сабуров знизав плечима:

— Чому?

— Кіт пропав, немов крізь землю провалився. Кіт! Розумієте,— відвів він погляд убік,— сусідову сучку було б шкода. Гарна сучка, товаришу генерал.

У Налепки не укладались в голові Степанові слова. Баран, кіт, сука... Якого біса він замишляє? Налепка всміхнувся і здивовано глянувши на генерала.

Степан, перехопивши Налепків погляд, враз посерйознішав, гордо підвів голову і промовив:

— В такий час ми не можемо ризикувати життям командира.

Сабуров розсміявся і хлопнув долонями по колінах.

— Не дивуйтесь. Степан без kota нас не нагодує. Тільки після того, як кіт покуштує і не здохне, мені дають їсти.

По очах Степана було видно, що той образився. Насупившись, він знизав широкими плечима і буркнув:

— Моя служба зрозуміла, Олександрі Миколайовичу.

Похнюпивши голову, він щось промимрив і вийшов з кімнати.

— Дивак,— засміявся Сабуров, відвівши погляд од дверей.— Треба його задобрити. Розумієте, він — сама пильність. Ех,— випрямився на стільці Сабуров,— Степане, Степане... А одного разу,— очі у генерала враз потемніли,— наші хлопці життям поплатилися. Трое партизанів набрали води в криниці, і двоє з них загинуло. З'ясувалось, що фашисти залишили одному недобитому куркулеві отруту, а він потім у воду висипав.

Степан повернувся похмурий і, насупивши брови, спитав:

— Солоні гриби чи огірки, товаришу генерал?

— І те, і друге, Степане,— засміявся Сабуров і налив у чарку горілки.— Ну, не сердься. Іди випий.

Степан із страшенно серйозним виразом витер рукавом рот, випив горілку і понюхав скибку хліба.

— Слухай, Степане,— підморгнув йому генерал,— а як воно там було з тією політурою?

Степанове обличчя помалу прояснілося, він підвів голову і лукаво посміхнувся.

— І такі речі траплялися, Олександрі Миколайовичу.— Степан почухав за вухом.— Отож, значить, викурили ми фріців із селища, а після них залишилося якесь барило. Довго ми сперечалися— горілка в ньому чи спирт. Ну, що ж, кажу, пожертвую своїм життям, шкода жонатих. Ковтнув я, правда, добрячу порцію. Якщо, думаю, отруєна, так щоб довго не мучитись. Ковтнув, і аж в очах потемніло, а хлопці як причепились до мене, говори, мовляв, Степан, горілка чи спирт? Бодай його з тими фашистами, політуру в барило налили!

Сабуров відпив з чарки і з усмішкою сказав:

— Ну, а зараз йди kota шукати.

Стемніло. Налепка запалив люльку, зняв окуляри і звернувся до Сабурова.

— Я хотів би вам іще щось сказати, товаришу генерал. Коли я вчителював, то час від часу відчував потребу порадитись з комуністами...

Помітивши здивування на обличчі Сабурова, він швидко додав:

— Ні, я не боюсь відповідальності, але я був би дуже радий, коли б ви дали мені комісара. Радянського товариша.

Сабуров глянувши на Налепку теплим лагідним поглядом і міцно потиснув йому руку.

— Гаразд, Яне, я вже думаю про це. Рекомендую тобі Федорова. Це перевірений старий член партії. Ех, партія,— помовчавши хвилину, зітхнув Сабуров,— хіба без партії був би Репкін? Ні, за що в світі. Лише там, де діє партія, можуть рости такі люди. Я теж спершу не мав точних інструкцій, що робити, а ти й поготів. Але,— Сабуров стиснув кулак,— ми вистояли і зустрілись, бо нами керувала одна ідея.

Генерал закашлявся важким, сухим кашлем і додав:

— Твою заявку я пошлю до Москви, вашим товаришам.

Двері рвучко відчинилися і на порозі з'явився усміхнений Степан з глиняним глечиком в руках. Саме в цей час у віконце зазирнув місяць. Сабуров посварився пальцем.

— Гей, гей, Степане, ти, я бачу, орієнтуєшся не на kota, а на місяць.

— Знайшовся кіт,— спокійно і гордо доповів Степан.— Коли я був у Монголії...

— Ну тебе. Знову три мішки гречаної вовни.

— Ні, ні,— посерйознішав Степан,— зараз я не брехатиму, товаришу генерал. Знаєте, там одна старенька сто п'ятдесят років мала, бо тіль-

ки при місяці вечеряла. Не погано було б і вам стільки прожити.

Сабуров глянув на Налепку, і кімната сповнилась гучним чоловічим реготом.

XV

Ще стояло літо, а вже полили справжні осінні дощі. Другий тиждень періщило, не вщухаючи. Свинцеві хмари висіли, мов парусина, над землею, здувались болота, навіть на піщаних стежках стояли калюжі. Куріні з гілок, розставлені під крислатими дубами, майже не захищали партизанів від зливного дощу.

Партизани вилазили з куренів, змокли до кісток, тремтячи від холоду. Звідусіль натискав ворог. Зверху засипав листівками, повними погроз і обіцянок, мовляв, німці будуть випробувати в білоруських лісах секретну зброю, а з райху прибувають нові дивізії. Хто складе зброю і здасться у полон, того чекає милість фюрера.

Ворожі склади з провіантом і зброєю охоронялись танками. Важко було з харчами, кілька днів тому кінчилась остання сіль. Похолоднішало так, що навіть гриби не росли.

Літній ранок скидався скоріше на жовтневий вечір. Хлопці дожовували останні шматки баранини без солі і запивали її гарячою водою. Холодний лой прилипав до піднебіння, а по шкірі аж мурашки бігали. Краліка душив кашель; голос в нього був захриплий, а невеличке худе обличчя з довгим носом — давно неголене.

Дворський, не маючи сили триматися на ногах, сів на мокрий мох, і голова його безсило впала на пень. На зеленкуватому обличчі з запалими щоками хворобливо світилися очі, в яких не залишилось і сліду від лукавих вогників.

— Хай буде, що буде, а в мене немає більше сил,— приглушено промовив він.

— У мене також,— зітхнув Кралік і довго чув у пазусі.

Вночі він майже не заплющив очей, цокотів зубами і увесь тремтів від холоду. А коли під ранок задрімав, йому приснився сонячний день і корчма край села, перед якою стояли вози. Він ніби продав повну бричку дранок і, стьобнувши свого каліченого Мишка, що шкутильгав на передні ноги, саме збирався їхати додому, коли раптом з-за хат вискочили німецькі солдати. Кралік прокинувся, обливаючись холодним потом і міцно стискаючи автомат.

Набравши в жменю листя, Павлік тремтячими руками чистив чоботи. Важко дихаючи, він кинув Чапловичу:

— Не витримаємо далі. Люди похворіли...

— Мусимо, товаришу поручик,— махнув рукою Чаплович.— Вчора я їздив з капітаном. В селах повно німців і мадярів.

— Вони бояться вечора,— хотів заспокоїти його Павлік. Чаплович кисло посміхнувся.

— Але зараз ще тільки обід.

— Ах, обід,— позіхнув Павлік і похлопав себе долонею по губах.— Собака погода.

— Мало молишся,— почув він за спиною голос Налепки, який непомітно під'їхав до них. По неголеному обличчю його стікав струмочками дощ, а на чолі під козирком кашкета виступили краплі холодного поту.

— Немає більше сили,— прошепотів Павлік.

— Не говори дурниць, Владо,— гримнув на нього Налепка і стиснув зуби від гострого судорожного болю в шлунку.

— Ми мусимо йти далі.

Він стояв згорблений, ослаблений, але, почувши нарікання, зібрав усі сили і твердим кроком направився до партизанів.

— Хто не спроможний йти далі?— заглушив шарудіння дощу його різкий голос.

Дворський підпер голову руками і через силу сердито закричав:

— Я не піду, можете мене розстріляти.

Налепка зміряв його холодним поглядом і на скронях його напулися жили.

— Боягуз!

— Я хворий, в мене немає сил...

Мразік благально подивився на Налепку і тихо сказав:

— Відпочити треба.

— Мені вже кришка,— пробелькотів Дворський.

— Ми не для того прийшли сюди, щоб подихати, як пацюки,— спокійно відповів Налепка.— Дворський, встать!

Дворський, стогнучи, підвівся на ноги. За ним помалу один за одним підвелися й інші. Кралік, спершись на товсту гілку, зітхнув:

— Голодуємо, боеприпасів немає.

— Нам треба відпочити,— повторив Мразік.

— Ех, товариші,— проговорив з докором Налепка,— забули ви про присягу. Відпочинемо, коли буде на те час. Зараз за нами по п'ятах женеться ворог! Мусиш триматися,— звернувся він до Дворського.— А хворобу вибий із голови.

У Налепки гарячково світилися очі. І в нього були запалі щоки, а очі від утоми застили туман. Але відповідальність за життя товаришів вливала сили в його м'язи, зміцнювала волю.

Дощ лив не вщухаючи, і напоена земля не встигала вбирати в себе мутні калюжі. Налепка стояв впевнено, широко розставивши ноги, і слаба посмішка грала на його обличчі.

— Слухайте, товариші,— раптом промовив він.— Ворог хотів би нас знищити на цьому мокрому трикутнику. Знаєте що? Заспіваємо! Нас чекає довгий похід. Ну,— звернувся він до Дворського,— починай!

Солдати забурчали. Але Налепка бадьоро додав:

— Фашисти хочуть, щоб ми всі передохли, тому ніхто не сміє хворіти, розумієте? Ну, а тепер заспіваємо.

По долинам и по взгорьям
Шла дивизия вперед...

затягнув Налепка на повний голос. Спочатку до нього приєдналось лише трое-четверо. Але потім пісня захопила всіх. Навіть Дворський заспівав, немов хотів заглушити цією піснею свою слабкість.

«Ех, пісня,— подумав Налепка,— чим ми ще хвилину тому відрізнялися від зацькованого звіра? А зараз?..»

Його ликоманило, в очах стояв туман, губи посіріли. Щоб ніхто не помітив, що він ледве стоїть на землі, Налепка схопився за гілку, але голос його наче примерз до горла. Йому здалося, що він стоїть серед учнів в Ступаві і диригує співочим гуртком. Він і сам не помічав, як помахував в такт правою рукою. В голові знову запаморочилося. Адже два дні він не заплющував очей, майже нічого не їв, і до того ж його мучила пропасниця й тупий біль у шлунку.

— Що з тобою? — спитав у нього Павлік, коли пісня затихла.

Дворський теж, глянувши на Налепку, побачив, що обличчя капітана позеленіло, мов трава. Збагнув, що командир стримує себе, що йому, мабуть, гірше, ніж іншим, і ця думка перевернула усю його душу.

— Нічого, що ти вигadaв,— роздратовано буркнув Налепка.— Співайте далі!

Партизани пошепотіли між собою, і от над лісом звилася нова пісня.

Виряджала мати
Сина у солдати,
Ой, не буде мати
Внуків колахати.

Налепка глибоко зітхнув, провів рукою по обличчю, потім ковзнув поглядом по забризканому грязюкою пальці, по брудних промоклих чоботях і його пересмикнуло. Невже він теж піддався похмурому настрою? Так, щось в ньому обірвалося, як і у Дворського. Але ні, він не сміє занепадати духом! В нього справді страшний вигляд. Як же він може далі керувати загonom, додавати мужності хлопцям? Налепка непомітно перемиг гострий біль, і жоден м'яз не ворухнувся на його обличчі. А коли йому полегшало і на щоках з'явився рум'янець, він підійшов до Дворського і, підвищивши голос, сказав:

— Слухайте, товариші. Піснею ми проженемо хворобу, а зробивши марш, вирвемося з оточення, навіть коли б саме пекло постало проти нас. Усім поголитись, через півгодини вирушаємо.

«Рухливість — мати партизанської війни»,— згадалися йому слова комісара Федорова, який тиждень тому з'явився в їхньому загоні. В душі він докоряв собі, що іще не подякував генералові, який призначив йому справді випробувану людину. Такого комісара йому і треба було. «А як швидко він оговтався серед хлопців»,— подумав Налепка з вдячністю.

Коли він зайшов до куреня, Федоров саме голівся. Потім вмився дощовою водою, міцно розтер кругле червонувате обличчя рушником і простягнув бритву Налепці.

— Тупа, але голитися можна,— посміхнувся Федоров, розчісуючи гребінцем посивіле волосся. Добродушне обличчя його стало серйозним, і вже тихше він додав:

— Ми не сміємо нехтувати жодною дрібницею, Яне. Коли людина голиться і в важких

умовах, це свідчить про її внутрішню дисципліну. Тут це теж необхідно, адже ми, власне кажучи, військова частина.

Налепка, намиливши обличчя, погодився з ним.

— Це правда, здичавів я. А знаєш чому? Мене дратує Павлік. Поки пройдеш з ним кілометр, він разів із десяти мие чоботи. Чисто тобі той гусар із шабатурки. Але це, безумовно, інша крайність.

Потім глянув стурбовано на комісара і спитав:

— Де Таня?

Федоров легенько підштовхнув його ліктем і пожартував:

— Ого-го! Поголився і вже хоче подобатись. Скоро буде,— додав він за хвилину.— Пішла руку перев'язати Кутейку.

Федоров, сидючи зі схрещеними ногами на підлозі, задивився великими світлими очима, що враз потеплішали, у далину. Згадав свою дружину, з якою розлучився в місячну ніч два роки тому. Тоді він залишився в місті, над яким кружляли німецькі бомбардувальники, а його дружина пішла з армією до Харкова. З того часу він нічого про неї не знає і в куточку серця трошки заздрить Налепці, що та, яку він любить, так близько біля нього.

Налепка, гладко виголений і вмитий, попрямував до хлопців, що саме шикувалися в довгий ряд, сперечаючись між собою, чи витримають вони сорок кілометрів маршу.

— Справді, хлопці,— почувся голос Краліка.— Тут нас усіх німці накрили б. Мусимо йти.

«Здається, ми розчавили черв'яка скептицизму й покірливості»,— полегшено зітхнув Налепка. Він був переконаний, що зараз солдати в разі потреби пішли б і в атаку. Пісня додала їм тепла, сміливості. І Налепка відчув, що він міцно тримає в руках бойовий дух загону.

За хвилину заіржали осідлані коні, по калюжах зачавкали важкі солдатські чоботи і, звиваючись, наче довга гадюка, колона помалу зникла в густому лісі.

Тільки дощ лив невсущаючи, рясний, холодний дощ.

XVI

— Розвідка для нас — половина успіху,— сказав Федоров Налепці.— Коли ми дізнаємось про сили противника, перевага на нашому боці.

Мжило. Дубове листя було срібним від дощу. Налепка витер скельця бінокля і приклав його до очей. З широкої просіки йому добре було видно шлях. Там замигтіли якісь постаті, на мить зупинилися біля електричних стовпів і потім шмигнули у високі зарості.

— Де Чапович? — звернувся Налепка до Федорова.— Піду подивлюсь, як там мінери.

Він скочив на коня, прив'язаного до сосни, і помчав просікою. Кінські копита розбризкували калюжі, на молоді дубочки летіла грязюка. А ві-

терець шелестів зеленим листям осики, немов зелені метелики тріпотіли крильцями.

Дрібні краплі дощу стікали по Налепковому обличчю, зволожуючи скельця окулярів. Усім його еством оволоділо радісне хвилювання. Він не міг дочекатися вибуху першої міни. Нервово стискав кулаки, але в той же час відчував незвичайну впевненість.

Чапловича Налепка зустрів біля самого шляху. Той сидів на коні і щось пояснював мінерам. Побачивши командира, він відрапортував:

— Товаришу капітан, дорога замінована!

Налепка мовчки вислухав його, потім наказав:

— Гаразд. Коли колона пройде, замініуй дорогу позад неї метрів за п'ятсот.

— Слухаюсь! — виструнчився Чаплович, мало не звалившись з баского коня.

Легка усмішка заграла на губах Налепки. Якось він питав у Чапловича, чи багато таких сміливих хлопців, як він, біля Трнави, і той відповів: «Знаєте, це мене комуністи обтесали».

За трухлявим пеньком заляк біля кулемета Дворський. Коли він побачив Налепку, його очі на худому обличчі пожвавішали, а на впалих щоках з'явилися ямки.

Налепка, промчавши повз нього, крикнув:

— Після першого вибуху відкрити вогонь.

Здавалося, що хмари вже досхоchu наплакались. І хоч ще накрапав дощ, в лісі почало по-троху розвиднятись.

Налепка підбаврював партизанів, об'їжджаючи на коні вогневі точки. Він довго шукав Павліка. Нарешті, побачив, як той схилився на колінах перед мокрою картою, розстеленою на поваленому дубі поблизу дороги.

— Облиш карти, Владо, — сказав, переводячи подих, Налепка. — Твоя група поки що залишається на місці до моєї команди.

Налепка повернувся ліворуч, і Савой поскакав назад на просіку. На шляху в цей час затріщали мотоцикли. Налепка, дивлячись у бінокль, пошепки рахував їх. За ними мчали грузовики.

Потім в біноклі промайнув броньовик і знову три машини з німецькими і мадьярськими солдатами. Довгу колону замикав мотоцикл.

Налепкін Савой погнав скаженим галопом вздовж дороги, коли раптом вибухнули дві міни. Кінь рвучко зупинився і повів вухами.

— Бийте ворогів Чехословаччини! — вигукнув Налепка, і осикове листя затремтіло від пострілів.

Над дорогою свистіли кулі, падали відбиті гілочки, відскакувала кора від дерев, летіли гранати. Налепка розстріляв увесь диск автомата і одразу ж кинувся за Павліком.

Броньовик наскочив на вантажну машину, в яку влучила граната.

Чотири грузовики вирвалися з затору і повним ходом помчали назад. Але шлях, по якому вони щойно безтурботно проїхали, за кілька хвилин перетворився на мінне поле. Пролунали нові вибухи.

Налепка підбіг до Павліка, вихопив з кобури

пістолет, і до партизанів долинув його дзвінкий голос:

— Вогонь!

Зчинилася стрілянина, але тривала вона недовго. Тут і там ще озивалися поодинокі гвинтівочні постріли, та партизани вже ринули на дорогу, завалену на обох поворотах грузовими машинами і вбитими.

— Майже сімдесят фріців убито, двох живцем схопили, — доповів Чаплович Налепці і радісно додав: — без власних втрат!

— Де полонені?

— Там ведуть одного, — показав Чаплович на дорогу, — а другого Дворський схопив.

За поворотом раптом знову вибухнула міна. Налепка здригнувся і стиснув коня колінами.

— Затримай німця.

Коли Налепка наблизився до повороту, звідки пролунав вибух, Дворський взяв під козилок і з лукавою посмішкою на обличчі вигукнув:

— Товаришу капітан, всі капут!

— А де живий, ну той, що ти його захопив?

Дворський, уникаючи погляду, похнюпив голову. Налепка суворо глянув на нього.

Замість Дворського відповів Мразік:

— Цей бовдур фріца на міни повів.

Налепка нахмурился.

— Що ти накоїв? Здаси кулемет і одержиш гвинтівку.

Налепка зараз, як і в бою, був разом з партизанами. Він не міг надивитись на своїх хлопців, і в серці його зростала гордість.

«Які ми були сліпці, — картав він себе, — коли гадали, що бій вирішує тільки оперативний план. А чого б він був вартий, коли б ми не мали таких людей?»

— Що робити з полоненим? — перебив його думки Чаплович.

Налепка всміхнувся.

— Відпусти його. Хай доповість в Єльську, що словаки знищили їхню каральну експедицію.

— Серйозно, товаришу капітан?

— Я не кидаю слів на вітер, Чаплович.

Загін відійшов далі в ліс, а Налепка з Федоровим і Бенком вирушили в село Борове. Федоров лукаво посміхався, помітивши, як Налепка, прищпорюючи, жене коня. В Боровому була Таня. Вона ще вчора пішла туди за полотном, яке потрібне було на бинти.

Налепка весь час бачив її перед очима. Йї перший хотів розповісти, яку радість принесли йому хлопці.

Федоров і Бенко залишились далеко позаду. Раптом Савой повів вухами. Налепка глянув уперед, і погляд його упав просто на дула гвинтівок. На краю галявини стояв з десятків обшарпаних чоловіків. У Налепки, коли він побачив їх, захолинула кров в жилах. «Ще хвилина — і вони вистрелять», — майнула думка, — але рука, що тримала повід, навіть не здригнулась. Налепка притримав коня, що мчав прямо на бандитів. Якщо він обернеться до них спиною, вони почнуть стріляти. Втекти не можна. Зняти автомат з плеча — пізно. Налепка спокійно наближався, і бульбівці були переконані, що він їх не помі-

тив. Налепку відділяли від них лише молоді осики. Несподівано він зіскочив з коня і шмигнув у густі низькі зарості. Бульбівці опам'яталися не зразу, і Налепка встиг заховатися за товстий дуб. Звідти він і відповів на постріл чергою з автомата. Стріляючи, він відступав все далі до лісу, але коли обернувся, перед ним несподівано вискочили ще двоє бандитів. «Кінець» — похолов Налепка. Та в цей час пролунав вибух гранати. Пухкий чорнозем посипався йому за комір. Коли Налепка підвів голову, бульбівці вже не рухались, а позад них стояв Федоров.

— Все в порядку? — підбіг він до Налепки і міцно обняв його. — Їдьмо швидше.

Налепка лише тепер зрозумів усю небезпеку, і холодний піт оросив його чоло.

— Коли б не твоя граната, не знаю, чим би все це скінчилося, — гірко посміхнувся він.

XVII

Коли зв'язківці повернулись і повідомили, що бульбівці збираються виступати проти партизанів, Федоров довго відмовляв Налепку не загравати з чортом.

— Я сказав, що поїду, значить поїду, — вдарив кулаком по коліну Налепка і підвівся з стільця. — Тримай поки що у себе їхніх розвідників.

— Ох, і тверда ж у тебе влада, Яне, — посміхнувся Федоров. — Твоє щастя, що тут немає Тані, а то б ми тебе вдвох швидко приборкали.

Налепка потиснув йому руку і впевнено сказав:

— Побачиш, я переконаю їх. Не так вже й важко завербувати слов'ян проти німців.

— Таких важко, Яне, — тихо сказав Федоров, насупив світлі брови і вийшов слідом за Налепкою з кімнати.

— Я переконаю їх, — повторив Налепка. А коли побачив з-за дерев'яної лазеньки як Бенко вів йому нового білого коня, в нього аж ноги засвербіли. Налепка скочив у сідло і міцно стиснув коліна. Бенків Сивий наздогнав Налепку аж біля останньої хатини лісового селища, засаженого гіллястими акаціями, які почували себе на піску, мов верблюди в пустелі.

— Думаю, що нам пощастить їх переконати! — крикнув Налепка. А Бенко з лукавою усмішкою на устах відповів:

— Побачим пана по халявах!

— Ех, шкода Савоя, — засмутився Налепка і пропустив Бенка вперед на вузьку стежку.

Сонце почало вже припикати, хоч до полудня було ще далеко. Стежку з обох боків заступав старий дубовий ліс. Дубове листя зверху було ясне, яскравозелене, а там, де його не торкались сонячні промені, — темнозелене, майже чорне. І тіні теж були тут якісь незвичайно густі. Поруч з зеленню лісу ще різкіше руділи осінні поля. Все навколо дихало спокоєм: трава і листя, гілки і жовті безсмертники, розтрушені по піску.

Налепка сприймав ліс, як похмурий і могутній твір мистецтва. Довго пригадував, де бачив подібну картину. «Це — наче олійні фарби, — ска-

зав про себе. — А наші Татри — прозора акварель».

Тепер, коли сонце виликувало хлопців від усіх хвороб, Налепці було вже легше відлучатися з загону. Та й харч покращав, і солі було вдовосталь.

«Сіль» — подумав Налепка, — і в його очах завітівся вогник. Ще хлопцем він читав казку про короля і трьох королівн. Наймолодша сказала батькові, що любить його, як сіль.

Тоді він цього не міг зрозуміти. А тепер?.. Хоч хлопці принаймні не вигукуватимуть уві сні «солі, солі!». Три повнісінькі вози привезли з німецького складу.

Вже тиждень, як на небі немає жодної хмаринки, і все-таки сонце було Налепці миле й дороге мабуть тому, що до недавня дощі лили без кінця і краю.

По дорозі до них пристав чорнявий юнак на коні охляп.

— Панове чехословаки? — спитав він Бенка, а Налепка різко відповів.

— Чехословаки — так, але не пани.

Юнак в брудній сорочці з закатаними рукавами здивовано глянув на Налепку.

— Я маю доручення провести вас до батька.

— Це добре, камараде, — пришпорив коня Налепка.

Вони звернули з дороги і довго блукали рідким лісом, крізь який було видно гречку і торішню стерню на полях. Налепці почала здаватися підозрілою ця прогулянка, і він звернувся до юнака.

— Ти не дурій, ве́ди нас прямо, ми твого батька не вкрадемо.

Юнак сухо закашлявся, косо глянув на Налепку, але нічого не відповів. Незабаром перед ними задимили комини кількох хатин з солом'яними стріхами. При вході до села їх привітав довгий ряд неголених чоловіків у папахах.

Налепка стрибнув з коня і, не кваплячись, попрямував по пилюці, що доходила йому аж до кісточок. Дехто пішов за ним слідом. Коли група наблизилась до великої хати, у Налепки пробіг по спині мороз: на кілках паркану були настромлені баранячі і коров'ячі черепи. Біля самої хати стояла шибениця, на якій висів старий бородатий чоловік.

Отаман бульбівців чекав на Налепку в темній кімнаті, обвішаній іконами і старовинними пістолями. В нього були чорні закручені вгору вуса і блискуча лиса голова. Він потиснув Налепці руку, аж кості затріщали, і завів його до другої кімнати, де стояв накритий стіл, а біля стін сиділо кілька вусатих дядьків і три молодих жінки.

— У нас, українців, є така звичка, — наморщив лоба отаман і підкрутив вуса. — Гостя спочатку нагодуй, а потім спитай: з добром до нас прийшов чи з злом.

— Можу вам наперед сказати, що з добром, — посміхнувся Налепка і цокнувся з батьком чаркою.

У нього аж очі полізли на лоб, коли побачив на столі цілу гору яєць, смаженого барана, ку-

рячі ніжки в мисці з супом, смажену рибу і, нарешті, варене поросся, полите білою підливою з хроном і сметаною. Налепка з апетитом почав їсти. Наївшись, звернувся до батька:

— Я прийшов до вас, щоб домовитись про спільні дії для нас, словаків, і для вас, українців.

— Бити більшовиків?

Налепка насупився.

— Ні, бити німців, фашистів,— відрубав він.— Вони наші вороги.

— І ті теж,— пробурчав з повним ротом отаман, витираючи масні руки вишиваною скатертиною.— І німців можна, але спочатку треба побити більшовиків.

— Чого ви, власне, хочете? За що воюєте?

Батько підморгнув бородатому худому діду, що теж сидів за столом, і грюкнув кулаком по столу.

— Чого хочемо? А тебе, мабуть, до нас більшовики послали? У розвідку? Скажи ти йому,— він тицьнув пальцем, на якому блищала велика золота каблучка, у бік старого.— Скажи, чого ми хочемо! Бо повішу й тебе, як твого кума.

Старий закліпав очима, підняв вгору сиві брови і пискляво сказав:

— Ну, Україну хочемо.

— Але яку? — спитав Налепка.

Старий відрпортував, немов читав з невидимої книжки:

— Самостійну Україну, без росіян, поляків, жидів і більшовиків.

— З німцями?

Батько знову зареготав і схопив за плече худого чоловіка в німецькій уніформі, що мовчки сидів у кутку кімнати.

— Скажи, Ганс, чи з німцями?

Промовивши це, батько вихилив склянку і знову налив собі й Налепці.

— Бачиш,— вишкірився він.— Це німецький офіцер, а дме з англійцями в одну дудку. Він до нас перебіг, ще й рацію йому з літака скинули.

— Англійці?

Отаман косо глянув на Налепку, знову випив і процідив крізь почорнілі зуби:

— Не будь таким цікавим. Гості повинні мовчати і слухати. Був такий словацький офіцер Чамбал,— додав він тихше,— теж працював тут з нашим Гансом.

Він вищипнув високу біляву дівчину за щоку, обливав товсті губи і поклав важку м'ясисту руку на плече Налепці:

— Я на Бендеру плював, розумієш? З англійцями зшиємо Україну, а німцям дамо святий спокій. Розумієш? Ой, молодий ти, юначе, молодий! Слухай,— схопив він Налепку за плече.— Ти мусиш мені підкоритись. Не пущу тебе, поки усі твої сюди не придуть.

Налепка спалахнув від гніву. Мимоволі відштовхнув батькову руку і з обуренням накинувся на нього:

— Що ти верзеш? Без більшовиків слов'яни б загинули.

— Плював я на твоїх слов'ян. А хто я такий,

того не знає,— він показав на старого,— навіть він. Але слухай, якщо ти мені не підкоришся, я власними руками тебе повішу. У мене армії мільйон.

— А в мене два мільйони,— глянув суворо Налепка на отамана.— Ти мене мусиш слухати!

Батько примружив чорні, незвичайно живі очиці, і губи його скривились, немов замість горілки він пив оцет. Налепкова сміливість його просто збентежила. Він розсміявся вимушеним сміхом і поплескав Налепку по спині.

— Ну-ну,— глянув він скося на нього і підсунув до вікна ослона.— Сядьмо. Ну, так що, як ми домовимось?

— І ви, і ми б'ємо німців, але не перешкоджаємо один одному,— холодно відповів Налепка.

Батько скрутив дулю і брудно вилаявся.

— Отаманом тебе зроблю,— промимрив він.— Може, золота хочеш?

Налепка заперечливо покрутив головою.

— Мені не треба золота.

— Тоді я тебе повішу,— заревів бандит, але Налепка тільки знизав плечима.

— Повісь, коли хочеш, але твоїх розвідників тоді не випустять. А якщо я до завтра не повернусь, десять загонів вдарять на тебе.

— Плював я на твої загоны,— вже тихше відповів батько і довго тер долонею великий тупий ніс.— Зброю тобі дам, англійську, залишайся тут...

— Тільки в тому випадку, коли битимеш німців.

Батько склав руки на животі і замислено перебирав пальцями. Раптом він, немов одразу витверезився, різко запитав:

— Ти проти нас воював?

Налепка відчув, як у нього похололи коліна, а в голову вдарила кров. Ледве стримався, щоб не кинути батькові правду у вічі.

— Якщо ні,— продовжував батько, не дочекавшись відповіді,— я тебе зараз відпущу. Але через тиждень ти прийдеш до мене разом із своїм штабом. Ми домовимось,— він тицьнув Налепку ліктем у ребра.— І дівки будуть, і гульбища, ух! Будемо бити більшовиків.

Бенкет тривав, аж поки не смерклося. Коли Налепка скакав на коні між шпалерами бульбівців назад до лісу, в нього наче камінь з душі звалився.

— Нас повісити хотіли,— прошепотів йому Бенко, якого під час бенкету тримали голодним у коморі.

— Добре хоч живими звідси вирвались,— засміявся Налепка.

В цей час за ними почулося кінське іржання. Налепка мимоволі озирнувся. На дорозі перебирав ногами високий гнідий кінь з бульбівцем на спині. Кінь повертав голову до Налепки, дарма, що бандит весь час смикав його за повід.

Налепка зиркнув на коня і у нього аж дух перехопило.

— Савой, мій Савой,— прошепотів він, і свідомість того, що він не може признатися до свого коня, обурила його.

«Ні до чого з ним не домовишся,— думав Налепка.— Хто проти комунізму, той проти слов'янства також. А ці бульбівці — точнісінько як гардисти в Ступаві».

Присмерк застав їх вже у лісі. Коні помалу перебирали ногами по вузькій стежці. Налепка низько схилив голову над спітнілою кінською гривною і з жалем у серці згадував Савоя.

Наближалася ніч. З темрявою росли й Налепчині злість і гнів. Ще вранці він вірив у кровну спорідненість, але його віра розсипалась, як пісок. Над лісом зійшов місяць, і коні пустились галопом. Біля болота вони пішли тихше. Налепка поділився з Бенком своїми думками:

— Розум керує людиною, а не кров...

Він згадав про сабуровський план завтрашнього наступу на містечко Давид-Городок і процідив крізь зуби:

— Ми їм ще покажемо!

XVIII

— Давид-Городок, *ferflucht noch einmal!*¹ — загорлав полковник Лаубе і енергійно пересунув ферзя на шаховій дошці.— Можна язик полатати.

Брауніас співчутливо глянув з-під насуплених брів на полковника. Він має підстави лаяти це місто. Тут з Лаубе трапилося таке, чого ще не було ніколи в житті. Не встигли відсвяткувати його приїзд, коли якийсь німецький солдат на підпитку дав полковникові такого ляпаса, що у того аж іскри з очей посипалися... Солдата схопили жандарми, при обшуку в кишені у нього знайшли радянську листівку. Його розстріляли, але Лаубе від цього не полегшало. Дисципліна в армії падала, всюди бродять дезертири, солдати втратили віру в перемогу.

— Іду конем,— тихо сказав Брауніас і прикрив гніт у лампі, що почала чадити.

Різнобарвні меблі, кожен предмет з іншого гарнітуру, огорнула приємна півтемрява. Настінний дзигар якось приглушено бив північ. Лаубе бгав у руці коробку від сигар, і праве око його нервово сіпалося.

— «Як змінився старий»,— подумав Брауніас.— «Був такий спокійний, урівноважений, а тепер — просто клубок нервів. А втім, як і усі в штабі».

Брауніас підкріпився розведеним спиртом, прислухався, як щось заторохкотіло у дзигарях, ніби хтось камінці пересипав у глечичку, і, не кваплячись, запалив сигарету:

— Я вже пішов, пане полковник.

— Конем? — немов прокинувся Лаубе і втупив погляд в обличчя Брауніаса.— Це азартний крок, камараде.

— На війні ми теж робимо азартні кроки, пане полковник,— невпевнено озвався Брауніас, і перед очима у нього сплило обличчя друга Еріка, який зупинявся у нього по дорозі з відпустки. Від слів його віяло жахом, що розбивав усі надії. Катастрофа була під Сталінградом, катастрофа — по усьому фронту.

— Не філософствуйте,— збентежив Брауніаса

своїм докором Лаубе.— Краще пам'ятайте про важку воду і експерименти наших військових фізиків.— Ну, а потім,— погляд полковника пожвавішав і на його наче задубілих губах застигла посмішка,— не думайте, що в особі американців ми маємо ворогів не на життя, а на смерть.

Брауніас уже давно перестав вірити в розради Лаубе і про себе бурчав, невдоволений його розпорядженнями. Полковник увесь час стирчить в кабінеті і йому здається, що уся обстановка у нього як на долоні.

— Ось дивіться,— посмілішав Брауніас, помінявши коня на слона.— Ми пустили чутку, що партизани знищені, а Сабуrow потрапив у полон. Але нам ніхто не вірить, навіть солдати.

— Повірять,— махнув рукою полковник.— Люди усьому повірять, треба тільки це їм до нудоти часто повторювати. Брехня, сказана десять раз підряд, стає іноді правдою.

Лаубе довго обмірковував наступний хід і нервово перекидав з одного кутка рота в другий запалену сигарету. Брауніасові згадалось, як нещодавно поліцаї зганяли населення на вокзал прослухати нібито Сабуrowа. Більш ніж годину стояли люди на вокзалі біля паровоза, до якого причепили спальний вагон. А коли вже набридло чекати, солдати сказали їм, що генерал Сабуrow спить, і вони не сміють його будити. Поїзд рушив далі, Сабуrowа, мовляв, на найближчій станції чекає сила-силенна народу. Брауніас написав рапорт, що маневр Лаубе мав надзвичайне деморалізуюче враження на жителів і похитнув віру у партизанів. Але сам Брауніас був глибоко переконаний, що ніхто не спіймався на цей гачок. По селах полетіла чутка, що наступ проти партизанів провалився.

— Шах,— весело вигукнув полковник, і Брауніас роздратовано схилився над шаховою дошкою.

— Здаюсь,— підняв він з кислотою посмішкою руки вгору,— мата мені вже не минути.

Вони цокнулися чарками, і Лаубе одсунув від себе шахи. Потім підвівся, підійшов, позіхаючи, до відчиненого вікна і тихо, наче про себе, сказав:

— Чудова ніч, просто створена для бомб.— І, обернувшись до Брауніаса, додав.— Не вміємо дати ради з цими бандитами. Скажіть, як по-вашому, партизанів багато?

— Напевно, тисяч із сто, пане полковник.

— Ні,— зупинився перед ним Лаубе і сунув руки у кишені,— ви помиляєтесь. Суть справи не в кількості, а в тому, що їх підтримує місцеве населення. І навіть інколи наші солдати. Згадайте, наприклад, Репкіна. Ми як сліпі цуценята ходили навколо нього.

— Ах, Репкін,— зітхнув Брауніас, так, наче полковник згадав чудового оленя, в якого він, Брауніас, не влучив.

— Це значить, що вони вміють і організовувати. Не тільки словаки та мадяри, але і наших двоє офіцерів перебігло.

— Майор Грецьмахер знаходиться в українських націоналістів,— Брауніас наповнив чарки і знизав плечима.— Не розумію, пане полковник, чому він перебіг саме до них.

¹ Прокляття (нім).

У полковника Лаубе сіпнулась повіка:
— Чому? — перепитав він здивовано. — Він був проти райху.

— Але бульбівці не проти нас.

Полковник Лаубе посміхнувся.

— Але й не з нами. Вони роблять ставку на захід. Грецмахер і Чамбал також. Та це дуже мудрі справи, камараде.

Брауніас аж диву давався, як змінився полковник, навіть на слова до своїх підлеглих пощедішав. А у вухах полковника Лаубе бринів голос його шефа, начальника німецької військової розвідки Канаріса:

«Ми повинні бути реалістами, — говорив той йому нещодавно. — І фюрер — це тільки частина дійсності. Повна дійсність — це наш вермахт плюс Америка».

Настінний годинник пробив пів на першу, і полковник Лаубе позіхнув.

— Пішли спати, — він кивнув Брауніасу головою і простягнув йому руку.

Брауніас пройшов темним коридором до сусідньої кімнати, звідки чулося хропіння. Він прочинив вікно і довго дивився на нерухомі дерева у садку, посріблені місячним сяйвом. Над парканом між двома берізками виринула з темряви голова вартового і зникла за рогом. Рівно через двадцять секунд Брауніас побачив знову ту ж саму голову, ось вона наближається до берізки, ось повертається і пливе, наче місяць серед хмар, понад дерев'яним парканом до другої берізки. Потім рух повторився, точнісінько, як у конвеєрі, і Брауніасові здалося, що вартовий не ходить, а плаває. В дитинстві у підполковника був ослик, і він так само тягав його на мотузці від стіни до стіни по балкону.

Брауніас викинув через вікно недокурки сигарети і глянув на ручного годинника. Вартовий знову виринув і знову зник за рогом. Брауніас скинув китель і розстібнув сорочку. Раптом йому почулося, ніби хтось зойкнув. Коли підполковник визирнув у вікно, голова вартового вже не з'являлася.

В густій тіні дерев Брауніас розгледів постать Великого Фріца, який стрімголов біг до паркану. В ту ж саму мить з-за куца троянд вискочила кремезна постать в німецькій уніформі. Великий Фріц захарчав і повалився ниць. Брауніас навіть не збагнув, як в руці у нього опинився пістолет. Три постаті відірвались від чорних стовбурів дерев і зникли біля входу до будинку. За ними пробіг ще один, в офіцерському кашкеті. У північній блиснули скельця окулярів. Але темрява сховала його, немов приліпила до чорної стіни. Брауніас швидко дихав, в скронях у нього стукотіло.

— Налепка, — прошепотів він з жахом. І в цю мить над головою у нього брязнула шибка.

В нічній тиші Давид-Городка залунали автоматні черги. В чорне небо звилася зелена ракета, і за хвилину на вулицях затріщали кулемети.

— Was ist los? — вигукнув хтось на ліжку

у кутку, але Брауніас стрілою вилетів з кімнати.

Пробіг темним коридором і видерся по старих східцях на горище. Будинок аж дивгтів од вибухів гранат. Підполковник видряпався на комин і виглянув крізь віконце, що світлою плямою виділялось у черепичній покрівлі. Внизу тріскотіли автомати.

— Партизани, це партизани, — шепотів Брауніас, міцно стискаючи у руках пістолет.

По вулицях літали трасуючі кулі, гриміло по всьому містечку, і в ясного місячному світлі миготіли людські тіні. Поблизу вибухнула граната. У Брауніаса похололо в грудях, зацокотіли зуби. Йому, здається, пощастило у цьому пеклі, Лаубе вже, мабуть, небіжчик.

Він бачив, як на паркан вискочив німецький офіцер, але раптом пролунав постріл, і той, звівши руки, ковзнув у високу траву.

«Боже мій, тільки б мене не знайшли», — благав у душі Брауніас, витираючи долонею холодний піт з лоба.

Над містом запала тиша, мов після бурі. То тут, то там, з-під стріх вихоплювалося полум'я, іноді свистіли заблудлі кулі. В мовчазній вологості ночі голосив вітер. Будинок штабу мовчав, наче вимерлий. Брауніас чув лише власне важке дихання і судорожно обіймав комин під дахом.

Говорили, що партизанів знищили, а вони — принаймні так здавалося — вибили цілий гарнізон і, запрудивши вулиці, захопили місто. Ніхто навіть не чинив їм опору.

У садку Брауніас вгледів Налепку. Той запалював люльку і поплескував по плечі якогось партизана.

Біля четвертої години заторохкотіли вози на суміжній вулиці. Розвиднювалося, і Брауніас рахував вози, навантажені мішками, гвинтівками, кулеметами і чоботами. Колона не мала кінця-краю. Брауніас просто дивувався: як можна прогудувати у лісі стільки коней? Проїхав віз з мінометом і протитанковими гвинтівками. Брауніас сумно зітхнув.

— Склади, наші склади...

Він запхав у рот хусточку, щоб не виказати себе кашлем, і промінь надії блиснув у його душі: вже від'їжджають.

Коли загорілися ранкові зорі, вулиці були вже порожні. Брауніас зліз з комина, але одразу зійти з горища не наважився; лише коли почув гурчання танків, набрався сміливості і спустився вниз. В загальній спальні на підлозі лежали в калюжах крові його колеги.

Брауніас зазирнув у кімнату полковника Лаубе і від жаху заплющив очі. Осколок гранати потрапив Лаубе прямо в лоб, розітнув череп.

— Є хто живий з офіцерів? — почув Брауніас, але замість відповіді тільки промимрив:

— А казали, що ми знищили...

— Біля двохсот убитих, — сказав, захекавшись, есесівець, що зайшов до кімнати, та Брауніас вже нічого не чув. Очі його заслав туман, у вухах загуло, обличчя позеленіло і він упав, втративши свідомість.

1 Що трапилось? (нім).

XIX

Весело потріскувало партизанське багаття, а над рожевими язиками полум'я висів стовп сивого диму. П'ятдесят шість хлопців сиділи великим колом, і приємний жіночий голос співав задумливу пісню:

Кому, дівчинонько, сорочку переш?
Тобі, мій юначе, бо в битву ідеш...
Як шабля зачепить, то буде на рани,
А в бою поляжеш, то буде для ями...

Налепка підсів поближче до Тані і крадькома погладив її руку. В очах у нього світилось захоплення.

— Ти моя маленька медична сестра,— шепнув він Тані і ніжно торкнувся губами її вуха.— Як добре, що ти зі мною...

Комісар загону Федоров підвівся, наблизився до вогнища і вигукнув:

— Судругов'я!¹ Сьогодні декого з наших друзів нагородили медалями «Партизан Вітчизняної війни». Поздоровимо ж їх!

Федоров влітав у російську мову словацькі слова, які він встиг підхопити від хлопців. У відповідь луною прокотилося могутнє:

— Ура! Ур-ра! Урр-а-а!

Таня притулилася до Налепки, сперлась чолом об його щоку і прошепотіла:

— Яне, ти недобрий. Першим підставляєш голову під кулі. Ти командир, я розумію, але ж ти і мій...

— Я не боягуз, Таню!..

— Я про життя думаю, Яне, про наше життя,— спалахнула Таня.— Що в порівнянні з цим один вечір?

Налепка, насупившись, глянув на неї і сказав:

— Іноді і один вечір — ціла вічність.

Потім підвівся і відчув, що усі партизани дивляться на нього:

— Товариші! — промовив Налепка і на грудях у нього блиснула медаль.— Радянська влада удостоїла нас великої довіри. Ця війна — не звичайна війна. Про нашу боротьбу згадуватимуть народи. Ми воюємо за те, щоб Чапловичу не довелося більше друкувати в книжках панську брехню, щоб я, вчитель, міг вчити дітей правді.

Спалахнув підкинутий кимось оберемок хмизу, і червоне полум'я вихопило з темряви обличчя партизанів: Павліка, Хована, Краліка, Чапловича, Лескована, Бенка, Дворського, Мразіка і багатьох інших.

— Трьох товаришів ми втратили,— продовжував Налепка,— але дорого заплатять вороги за їхню смерть. Нас іще чекають жорстокі бої, поки ми з'єднаємось з Червоною Армією, яка недавно визволила Орел і знищила там сто двадцять тисяч фашистів. Нам давали можливість летіти у тил, але ми обрали важчу дорогу. І ми витримаємо!

Партизани зааплодували. Налепка сів біля Тані, прикурив від палаючої гілки люльку і мовчки запахав синюватими хмарками диму. Дворський і Чаплович вигрібали з жару картоплини, трохи більші за горіхи.

¹ Судругов'я — (словацьк.), — товариші.

— Ти немов міну витягаєш,— засміявся Федоров.

— Та іскри летять, товаришу комісар,— обернувшись до Федорова червоне обличчя Чапловича.

Запахло картоплею, у Павліка аж слинка потекла. Запах картоплі, змішаний з ароматом палаючої смоли, навіяв на нього спогади з далекого дитинства. Ось він сидить біля вогнища і довго колупає палицею попіл згорілого бадилля, а на сусідньому полі пара худих корів тягає плуг. На пагорбах за гарманами діти запускають паперового змія, з недалекого соснового ліска подуває весняний вітерець.

— Ех, хлопці, скоріше б ця війна кінчилася,— зітхнув Павлік.— Мені вже ввижаються татранські ялини.

— Ну, кому що,— подав йому печену картоплину Дворський,— а мені так бринзою пахне. От коли б тут була ціла купа бринзи!..

— А я б знову сіль лизав,— плямкнув губами Мразік. Від цих слів у Павліка аж мурашки по спині забігали. І спогади зникли, і сон вже не брав. Що буде, коли знову кінчитися сіль? А воєни, коли задощить, куди вони подінуться? Німці, безсумнівно, займуть військами ці села. Фронт наближається, знову настануть холода, люди завошивляться, почнуть хворіти, як у липні, коли німці оточили їх. Тоді фашисти не здолали партизанів. Але коли тут осядуть фронтові війська з танками й гарматами — погано буде. Та ще й газами лякають!

Всі ці думки пронеслися у нього в голові, поки інші доїдали печену картоплю. Павліків стурбований погляд зупинився на обличчі Лескована. Вони обидва важко зносили партизанську долю. Щиро боролися з труднощами, але були моменти, коли вони, схилившись один до одного, про щось шепотіли, а в очах у них тоді з'являвся промінь надії: якщо не витримають, попросять, аби їх послали до Чехословацького армійського корпусу.

— Ну, хлопці, заспіваймо оцю,— гукнув Налепка, і його міцний голос звився над вогнищем.

Яношік, Яношік,
Іскристого злата багато ти маєш,
Скажи-но, де скарб цей ховаєш?

Всі підхопили.

Що кому до цього!

Кілька чоловік співало далі.

Лиш один я знаю, де його ховаю,
Лиш мені відомо, як його багато,
В потайній печері лежить тее злато.

Хлопці замовкли, і Налепка закінчив пісню:

Стежку до нього лиш той прорубає,
Хто буде боротись за крашную долю,
Хто меч свій підніме за правду і волю.

Очі у партизанів горіли. Рожеві сні переповнили їхні думки, перед кожним постало власне майбутнє. Павлік складав у думках довгу промову, якою він почастує вдома своїх рідних. Війна вже в печінках сидить! І в глибині серця Павлік мріяв, щоб його вибрали в депутати. Леско-

ван бачив себе у генеральській формі. Кралік сподівався, що йому дадуть у власність пристойний шинок, а Дворський охоче б залишився в армії, але його точив сумнів — щоб дотягтись до офіцера, треба вчитись. Чаплович уявляв, як він скине уніформу і з'явиться в найближчий комітет комуністичної партії. Хай там вирішать, що йому робити. А Налепка? Нахилившись до Тані, він прошепотів:

— Хотіла б ти зі мною поїхати у Словаччину?

Таня притакнула головою і відповіла:

— Хоч на край світу.

Партизани почали потроху розходитись. Дехто вже спав на листі, прямо під дубом. Федоров підклав сухих гілок до вогнища і теж пішов.

Випала роса, її краплини леліли на лопухах, немов діаманти. Ясні, наче вміті, зірки висіли над лісом. Заухала сова, хтось скрикнув уві сні, а поблизу від табору тихо ходив вартовий.

Біля вогнища залишився тільки Налепка з Танею. Вогнище вже догорало, і Таня, поклавши голову на Налепкові коліна, почала дрімати. Налепка поцілував Таню в лоб. Від її волосся війнуло запахом, що нагадував літо й чебрець.

Налепка вкрив її пальтом і довго дивився на жар. Подув вітерець. Як ртуть, затремтіло листя осики, вибілене світлом місяця, що саме сходить. З вогнища вихоплювалися іскри, немов у кузні з-під молота, і освітлювали Танине обличчя.

XX

Дні коротшали, і дихали холодом довгі темні ночі. Дикі гуси покидали партизанський край. Відлітали на південь останні ластівки. Порідішав Чехословацький партизанський загін. З кожною пролітою краплиною крові згасала не одна мрія, не одна світла надія. Але загін жив, як і раніше, жив згуртований, як могутній звір з довгими простягнутими лапами дозорів. Гинув один, але його місце заступали нові солдати, або біляві юнаки з навколишніх сіл. Загін жив у пісках і на болотах, в лісах і халупах. Жив, мов дикий птах, як жовта квітка цього краю—безсмертник.

Настав вересень. Щодня і щоночі несподівані напади на шляхи, вибухи на залізницях, нічні атаки на ворожі гарнізони, бої за провіант, сутички з бульбівцями, захоплення мін та зерна і безперервні переходи. Коні часто вже не мали сили витягати копита з сипучого піску, але хлопці, хоч і звиклі з дитинства до твердого кам'янистого ґрунту, витримували більше, ніж коні. Після дводенного маршу партизани спали як убиті просто під деревами. Багатьом від утоми навіть не хотілося їсти. Лише Налепка тихо обходив у шкіряному пальті заснулих партизанів, укривав їх шинелями, і перед очима у нього проносились картини боїв, страждання людей.

Коли ж була його перша бойова ніч? Мабуть, тоді, коли рік тому він вперше зустрівся з партизанами... А, може, ще раніше, коли повісили синьоокого Ванька?

Він бачив перед собою село у полум'ї, чув голосіння і стрілянину. А чи не тоді була його перша бойова ніч, коли він змушений був дивитись, як фашисти палять село біля Овруча?

Овруч... Вони наближаються до цього міста, і Таня з кожним днем хвилювалась все більш. Налепка спокійно зітхнув: як добре, що вона медсестра. Вона хотіла бути зв'язковою, але Налепка не дозволив. Марно переконувала його, що турбуватися про неї не прийдеться, адже зв'язкова не має права на героїську смерть. Вона муситиме берегтись, щоб повернутися живою з відомостями. Та Налепка не погодився.

Він обережно підкрався до вартових. Не помітили. Дворський, поставивши гвинтівку між колінами, сидів на поваленому дереві і пропонував партизану-новачку Сикорі сигарету.

— Не навчився ще я,— сказав Сикора.

Дворський підвищив голос:

— Ти повинен запалити. Я у німців власними руками захопив курево! Одинадцять фріців убив.

— Та в мене живіт болить, і голова від тютюну тріщить. Не до смаку мені сигарети.

— Хворий! — буркнув Дворський.— Тут не час для хвороб, розумієш? Якось один лопух теж захворів. Пропасниця його тіпала, аж підскакував. Тоді я вирішив про себе: хай буде, кажу, що буде, але я його вилікую. І наказав йому: — Співай, братухо!

Дворський запалив сигарету і, закашлявшись, вів далі:

— Він співав, аж дерева гнулись, і одразу ж видужав. Хворобу як корова язиком злизала. Ех, братіку,— похитав він головою.— Я тут вже не один день, а здоровий, як бугай. Воюю, братіку, воюю.

Налепка ледве стримав сміх. Міцно притиснув хусточку до рота, відповз і вже здаля до нього знову долинув голос Дворського:

— Я й бороду носив, але полковник наказав поголити її. Такий вже я був важливий ворог, братіку, що навіть тісовські полковники моєї бороди боялися. Я, безперечно, не поголився б, якби не одна дівчина. Застрелили її потім,— зітхнув він.— Ох і дівчина була! Чорнява, а ніжки як у сарни, а очі,— поцмокав він губами,— очі мала такі, братіку, що аж мурашки по шкірі бігали, коли дивився на неї. Ну, сам знаєш, жінка є жінка. Як почала приставати: мій любий, дорогий, мовляв, я тебе без бороди міцніше любити буду...

Дворський чимось нагадував Налепці Степана із штабу. Обидва вони шалапути. Нещодавно німці застукали Степана в сусідньому селі, і він шаснув до найближчої хати. Мало не впав, коли побачив на стіні портрет вусатого Гітлера. Молода господиня, угледівши його, зойкнула, швидко перехрестилась і взула постолі, мовляв, піде заявить німцям про партизана з зіркою на шапці. Як дружина поліцая, вона інакше не може. Чоловік уб'є її, коли повернеться з міста. Але Степан не розгубився і одразу почав залицятися до неї. Молодиччі це сподобалося, і вона три дні годувала Степана сметаною, аж поки німці

не накивали п'ятами із села. Коли потім генерал Сабуров спитав його, чи не соромно йому було обнімати жінку зрадника батьківщини, Степан виструнчився і з страшенно серйозним обличчям відповів: «Я її обнімав з почуття інстинкту самозбереження, товаришу генерал».

Налепка обійшов увесь табір. Ось із-за заростів донеслися голоси. Він повагом наблизився до вогнища, звідки пахнуло печеними грибами. Біля вогню сиділи навпочіпки Лескован і Павлік.

— Ви не спите?

— Як бачиш, з лісами прощаємось,— відповів Лескован і почастував Налепку великим печеним грибом.

— Яне,— підвівся Павлік.— А ти не надумав бува?

— Ти що, з глузду з'їхав,— засміявся Налепка.— Ні, друзі, я залишаюся тут. Адже ви чули думку хлопців? Будемо триматись до приходу Червоної Армії.

Лескован засовався на місці і несміливо спитав:

— Скажи, Яне, а ти не перешкодиш нам?

— Йолоп!— скипів Налепка.— Генерал вже завтра посадить вас у літаки. З якої рації я б тобі перешкоджав? Хочете бути в регулярній армії, недовподоби вам партизанський хліб — ну, нічого не поробиш!

Запала ніякова мовчанка. Налепка глянув на гриб і вже тихше додав:

— Коли ми організовували загін, генерал нам з самого початку давав можливість летіти в тил.

— Ішов би й ти з нами,— сказав Павлік.— Адже ми завжди були разом. І взагалі твоє місце у Москві на політичній роботі.

— Моя політична робота тут, Влодо. Тут ми найбільше потрібні.

— Не треба жартувати з долею,— Павлік схопив Налепку за руку.— Розумієш, остання хвилина буває найтяжчою.

Налепка нетерпляче глянув на годинника. Його непокоїла думка, чому не повертається з операції Чаплович. Адже вже північ.

— Ну, розважайтеся далі.— Він подав їм руку.— А що стосується останньої хвилини, Влодо, то де маєш в'язи скрутити, туди тебе ноги самі донесуть.

«Чого вони навчилися від радянських людей?— думав Налепка, простуючи галявиною.— Мабуть, нічого. Але чи можна їх засуджувати? Вони давали присягу і не знали, яке важке буде партизанське життя. Ех, яке важке...»

За хвилину він вже мчав на коні вузькою стежкою.

Вітер гудів у гіллі дубів, і над безкраїми лісами мерехтіли зірки.

Як тут все приросло до його серця — Таня, Федоров, генерал, хлопці з загону і бородаті діди по селах, назви яких перемішалися в його голові, і навіть ці старі дуби і поля з гречкою — увесь партизанський край. Але з усіх людей найближчою була Таня. А з міст, які він пройшов, — Танин Овруч. Там він з нею познайомився, там вперше вчинив опір ворогові.

П'ять місяців у партизанських лісах промайнули неймовірно швидко. Дні летіли, і Налепка не дрібнив їх на хвилини, як це робив в армії, коли не раз хвилина здавалась йому вічністю. «Радість взагалі минає, мабуть, швидше, ніж страждання,— подумав він і натягнув поводи.— Але що з Чапловичем? Чи не трапилось бува чого?»

За годину перед ним пролягли безмежні поля, і вдалині запахав паровоз. В ясній місячній ночі чітко вимальовувався на обрії довгий і тяжкий поїзд. Раптом над усім краєм залунав вибух, і з-під одного вагона вихопилося полум'я. Палаючий потік поглинув усе, чорніли лише передні вагони. Але не встиг поїзд зупинитись, як полум'я плеснуло і на них.

«Нафта або бензин,— здогадався Налепка.— Спрацювала магнітна міна».

Хмари чорного диму заступили червону заграву на небосхилі. Коли Налепка побачив дванадцятьох партизанів, що йшли навпростець через поле, в нього наче камінь з душі звалився: Чаплович і мінери Артюхова повертаються щасливо.

Наче на сміх людям, хрипло зацокотів біля залізничної колії німецький кулемет.

XXI

Сонячний осінній ранок. У повітрі плаває павутиння пізнього бабиного літа, і земля вдихає останнє вологе тепло. Налепка спав після нічної диверсії як убитий. Біля нього сиділа Таня. Хован, підійшовши до них, помітив, що очі її повні сліз.

Він простягнув Тані газету «Чехословацький партизан» і партизанський щоденник, який Налепка мав звичку контролювати. Таня приклала палець до рота, і Хован мовчки відійшов.

Вона перегорнула сторінки щоденника і, нахмуривши брови, прочитала останній запис:

«22 жовтня о 14.30 год. був повітряний наліт. Ворожий літак обстріляв нас з кулемета. Команда відкрити вогонь по літаку. Почали стріляти. Літак полетів на схід. Наказ по з'єднанню — негайно пересунутись на 1,5 кілометра на захід від лісу. О 20-й годині прихід команди загону з групою, яка повернулась з бойової операції під Єльськом. Результати операції: безперервна розвідка, підготовлена засада за 2,5 кілометра на захід від Єльська, убито 33 німці і 2 поранено; знищено 24 коня. Трофеї: дві гвинтівки, два пояси з сумками і багнетами і 80 патронів. Власних втрат загін не має. Командир загону висловив подяку всім партизанам, які брали участь в операції».

Таня лягла на бік і погладила Янові руку. Коли вона дивилася на нього, серце в її грудях стискалось від болю, а очі запливали сльозами.

За високою сосною заіржав кін, і Налепка,

який спав дуже чуйно, одразу схопився, сперся на лікоть і найшов губами Танину долоню. Він мовчки глянув дівчині в обличчя і, схиливши голову, побачив, як на листочку заіскрилась кришталева крапля.

— Роса чи сльоза, Таню?

Налепка обережно відірвав листочок конюшини і притулив його до губ. Потім поклав руку на плече Тані і погрозив пальцем.

— Ти чого плакала?

— Зовсім ні, це тобі тільки здається,— посміхнулася дівчина, але Налепка ніжно скубнув її за волосся.

— Роса не буває солоною, Танечко.

Дівчина пригорнулася до нього, поклати йому голову на груди і важко зітхнула.

— Я зовсім втрачаю розум, Яне. Розумієш, мені приснилося, що тебе поранило. Ну, я й розрюмсалась.

— Дурниці, Таню,— засміявся Налепка.— Для мене ще кулі не вилили.

— Вірю, вірю,— погладила Таня його по волоссю.— Але на мене іноді таке находить... Правда, я чудна?

Вітер труснув кронами дерев, і на землю посипалось руде листя. Сухий листок упав Тані на коліна. Вона зібгала його в руці і з тугою в голосі додала:

— Це, мабуть, тому, що вже осінь і все навкруги завмирає,— вона смутно подивилась на Налепку.— А ти завжди там, де бродить смерть...

— Мила моя,— пригорнув Налепка до себе дівчину.— Дивись, твоя сльоза впала на чотирилисник, а у нас чотирилисник — символ щастя.

Він поклав листочок у кишеню і подивився крізь голі гілки дуба на безхмарне сталеве небо. Високо над деревами ширяв яструб, погойдуючись у повітрі, наче парусний човен на морських хвилях. Широченна тінь від його крил ковзнула по жовтій траві.

— Яне, про що ти думаєш? — прошепотіла Таня.

— Про смерть, Таню,— задумливо відповів Налепка.

Дівчину пройняв дроз, і бистрий, але тужний погляд вихопився з-під густих брів.

— Ні, ти не смієш! — вигукнула вона і долоною затисла йому губи. Налепка відкинув назад голову і крізь сміх у нього вихопилося:

— Таню, їй-богу ти мене задушиш. Я не думаю про себе.— Він ніжно доторкнувся щокою до її чола.— Я думаю про те, що життя непереможне. Ось диви,— він схопив її за руку.— Позавчора ми втратили одного, а на другий день до загону прийшло четверо нових!

Налепка витягнувся на траві і закрив руки під голову. Потім витягнув з кишені люльку, але Таня з посмішкою на устах і з докором в очах вирвала її з рук.

— Спочатку поїж, а потім можеш чадити.

Налепка скрушно похитав головою і притулився щокою до її плеча. Мрія про щасливе майбутнє полонила його усього. Ця мрія була якась невиразна, туманна, але світла, немов перший весняний день.

Ніздрі його залоскотав гострий запах глици. Зовсім не схожий на той, який мають ялини і сосни тут, на рівнині. Цей аромат переповнював його легені, коли рік тому він повертався із Словаччини. І в глибині серця пробудилася туга за батьківщиною...

За кущами забрязкали армійські казанки. Федоров, посміхаючись, повернувся з гарячим супом і сів у коло між партизанів.

Раптом хтось не своїм голосом заревів біля казана, і за хвилину пролунав постріл. Налепка враз підхопився і побіг до хлопців, що нестримно реготали. Серед них тупцював, похитуючись, партизан-новачок Сикора. Дворський, виколупуючи ножем кулю з гільзи, під'южував його:

— Ану стрілай, чи влучиш?

— Що тут діється, хлопці,— накинувся на Дворського Налепка, змірявши усіх холодним поглядом.

Хлопці добре знали його. Командир — у бою, товариш — під час відпочинку,— так вони говорили про нього. Дворський по-військовому висунувся і доповів:

— Товаришу капітан, це я винен. Ми його напоїли березовим соком, так він зараз холостими патронами у пеньки влучав.

— Поле має очі, а ліс вуха,— сухо сказав Налепка.

«Як цього Дворського покарати,— думав він.— Тільки недавно повернув йому кулемет, а він знову дуріє. За заслуги двічі його похвалив і за те, що Сикорі життя зберіг, але він знову з себе дурня корчить... Добре, що хоч признався».

Налепка озирнувся і зустрівся очима з добродушним поглядом Федорова. Серце в нього пом'якшало, і він вже з робленою суворістю процідив крізь зуби:

— Ти, Дворський, не перший день у партизанах, час вже за розум взятися.

Федоров узяв Налепку під руку і сказав примирливо:

— Ходімо, Яне, до струмка. Може, грибів знайдемо. Ти ж знаєш, я дуже люблю гриби.

Налепка мовчки погодився, і вони йшли пліч-о-пліч по піщаній стежці вздовж болота.

— Не треба бути таким суворим до хлопців,— почав комісар ніби між іншим.— Інша річ — у бою...

— Ти добрий, як хліб,— поплескав Налепка комісара по спині, і обидва розсміялися.

— Добрий, добрий... Коли як,— одразу ж посерйознішав Федоров.— У нас був такий випадок у загоні: один партизан вкрав барана, і колгоспники прийшли жалітися на нього. Ох і шкода було юнака, але нічого було робити. Адже без місцевого населення партизани не проживуть. І я виніс такий вирок — смертна кара. Ти можеш собі уявити, як у мене було на душі? Коли приходять з села ціла делегація просити за нього — і я відпустив хлопця. Ну, а на другий день цей розбійник поцупив гусака. І віриш, Яне, я власною рукою застрелив його.

Очі у Федорова стали вологими, він через силу посміхнувся:

— І колгоспниці цього села назвали мене ца-

рем Федором Грозним. Бачиш, на що я заслужив... А ти мене називаєш добрим,— гірко всміхнувся він.— От якби ти мене бачив, коли я був головою райвиконкому, Яне! Був я і добрий, і твердий як креміль. Як більшовик. Що тобі більше сказати!

Роздягнувшись до пояса, Федоров і Налепка вмилися холодною водою. Витершись не було чим, а скупе сонце не могло вже зігріти. Щоб скоріше обсохнути, вони вхопили один одного за поперек і почали боротись. Налепку здивували спритні рухи неповороткого на вигляд Федорова.

Коли вони одяглися, комісар глянув на струмок і замріяно сказав:

— Після війни скупаємось у Дніпрі, Яне! На моторному човні тебе покатаю.

XXII

З дерев спадало сухе листя, кружляючи, наче метелик, над головами партизанів. У селі, окутаному листопадним туманом, почувся тупіт кінських копит. Партизани, які дрімали, прилігши вздовж дороги, не кваплячись, звелися на ноги.

— Командир їде!— закричав Дворський. Всі повискакували на шлях. Налепка скочив з коня, передав поводи Бенкові і, важко дихаючи, зупинився перед дерев'яною хатою з білими віконними рамами.

— Струнко,— пролунала команда командирів взводів. Коли партизани вишикувались у два ряди, Налепка пробіг поглядом по їхніх обличчях.

— Товариші,— почав він,— я повертаюсь від генерала Сабурова. Червона Армія визволила Київ і закріпилася на правому березі Дніпра. Фаши-

стське командування готує контрнаступ в напрямі Житомира, Коростеня й Сарн.

Налепка відкотив рукав, подивився на годинника і продовжував:

— Через півгодини ми вирушимо у напрямі Овруча. Бойове завдання нашого загону— захопити міст на шосе Коростень— Овруч.

Обернувшись до Хована, він додав:

— Склич командирів, а хлопці хай поки що відпочинуть.

Коли через хвилину Налепка увійшов у хату, Таня сиділа на ліжку з заплаканими очима. Побачивши його, дівчина підбігла і, захилинаючись від сліз, охопила його шию руками.

— Яне, батька повісили!— крикнула вона.— А Зіну забрали в Німеччину...

Налепка немов закам'янів. На лобі його пролягла похмура зморшка гніву. Скреготнувши зубами, він через силу вимовив:

— Цього не може бути!

— Зять був тут, Лука. І Бондаренка теж застрелили.

Пригорнувши Таню до себе, Налепка придушеним голосом сказав:

— Варвари!..

— Діти залишилися у знайомих, у Покалові,— прошепотіла Таня, немов боючись, що стіни мають вуха і гестаповці дізнаються про сестриних дівчаток.

Налепка ніжно погладив дівчину по волоссю і твердо промовив:

— Ми помстимося, Таню, от побачиш, помстимося.

Дівчина злякалась його голосу, його очей, і в душі у неї ворухнулось недобре передчуття.

— Яне, будь обережним,— промовила, благаючи, вона. А потім ніжно додала:— Адже тільки ти у мене залишився.

— Від мене кулі відскакують,— невесело посміхнувся Налепка і стиснув її руку.— Не бійся, все буде гаразд...— Він сів на стілець і пригорнув Таню до себе.

— Я говорив з генералом. За два дні сюди прийдуть червоноармійці, а нас відправлять у тил, у школу парашутистів.

— Візьмеш мене з собою.

Він поцілував дівочу долоню і ствердно кивнув головою.

Коли згодом Налепка сидів на коні, в його жилах грав бойовий запал. Він їхав попереду загону поруч з Федоровим. За ними гомоніли партизани, гуркотіли навантажені вози. Хтось на-свистував «Інтернаціонал».

— Бачиш,— звернувся Налепка до Федорова.— Почали молитвами, а закінчили «Інтернаціоналом».

Після двогодинного маршу комісар зупинив коня. Вдалині чулися вибухи, наче рвалися бомби і снаряди.

— Чуєш, Яне!— вигукнув Федоров.— Це говорять склади в Овручі,— він подивився у бінокль.— Верхній куток горить.

— Треба їхати швидше,— квапив його Налепка, і колона знову рушила.

«Овруч... Невже він вже сьогодні буде в Овручі? А потім Словаччина...»

Налепка заплющив очі і думав про матір. Цікаво, як вона зустріне Таню. Він ніяк не міг уявити собі тихе, спокійне життя. Якось не вірилось, що колись він кине автомат і знову сяде за книжки. А, може, він кине вчителювання? Е-е, тяжко зараз вирішувати. Учні немов до серця приросли. Але село теж вабить. Мабуть, він все ж таки вирішить так: сіяти в народі ідею спільної праці на спільній ниві. Життя на батьківщині переміниться, і роботи буде всюди досить. Мати йому якось сказала:

«Хлопці на війні, як туман на воді». Але й людина сама по собі — теж тільки туман на воді. Життя крокує вперед, залишаються жити ідеї.

Вони пройшли село Піщаницю. «Що, власне, залишиться після нього? — розмотував далі нитку своїх думок Налепка.— Що залишиться, коли в один прекрасний момент він зложить голову?»

«Мабуть те,— відповів сам собі,— про що я стільки думав — любов до радянської людини».

Загін дійшов до містечка Лукишки і розділився на дві підгрупи. Основний потік партизанів посунув вздовж лівого берега річки Норін, а кілька кулеметників залягло на краю старого, порослого високою пожовклою травою цвинтаря.

Над Овручем здіймався дим. У повітря вихоп-

лювалися червоні язики полум'я. Налепка стрибнув з коня і побіг до кулеметів. Він слідкував з-за товстеного дуба, як по вологій ріллі повзе Чаплович з трьома партизанами. Поблизу розірвалась перша міна.

— За Чехословаччину! За свободу! Вогонь!

Налепчин голос вселив відвагу в серця кулеметників. З лівого флангу посипався на міст свинцевий дощ. Дворський лежав за важким кулеметом, на випнутих вилицях натягувалась шкіра. Він згадав усі прикrostі свого життя. Священника, що відрадив від нього Марину, вусатого судового виконавця, що конфіскував у батька перину, пихатих німецьких солдатів, танк, що застряв при Копцевичах. Всі ці згадки лише посиляли його гнів. Зараз він за все розквітається!..

Налепка дивився в бінокль на шосе. Підходили нові ворожі грузовики з солдатами. З моста на вогонь партизанів-кулеметників відповідали посиленою стріляниною. На цвинтарі рвались міни. Бій тривав з невеликими проміжками майже годину. Налепка занепокоївся: здається, фашисти готуються до атаки. Ось на шосе з'явився броньовик, і одразу ж з правого флангу, з боку каламутної річки Норін, заторохкотіли автомати. «Це Федоров»,— пронеслась думка в голові Налепки. Він пробрався річищем до шосе і дав команду взводу Чапловича до атаки.

О четвертій годині Хован доповів Налепці, що Перший Чехословацький партизанський загін захопив міст без жодних втрат.

Налепка перескочив через рів і прикладом автомата розбив табличку з візантійським хрестом і написом: «Тісів міст». Потім він полегшено зітхнув — наказ виконано. Зараз треба утримувати міст руками й зубами.

Відчувши на собі погляд Федорова, Налепка почервонів і сердито буркнув:

— Цей міст будували словаки.

— Але вони його й відбили,— посміхнувся Федоров, а потім серйозно додав:

— Бачиш, ідея керує людьми, а не голос крові.

— Тісового моста як не було,— радіючи сказав Чаплович.— Скоро не буде і його палацу в Братіславі.

Налепка, запаливши люльку, підійшов до нього.

— Вулиця вільна. Візьми двох вершників, перевір обстановку.

Він подивився в бінокль, чи не побачить Таню. Потім сперся на перила мосту і довго не зводив очей з шосе, по якому мчали до міста трое вершників. Скоро до Овруча підійшов загін Артюхова і розташувався на навколишніх полях.

Налепка вже докурив люльку, коли повернулася розвідка. Чаплович, захекавшись, зіскочив з коня і виструнчився.

— Товаришу командир. Німці відійшли за майдан. В їхніх руках лишився тільки аеродром і вокзал з боку Жовтневої вулиці.

В жилах Налепки заграла кров. Щоб удержати міст, вистачить одного взводу Дворського, а сам загін увійде до міста! Налепка гордо зупинився посеред шосе і скомандував:

— Дворський залишається, інші— за мною!

Небо затягнулось хмарами і димом. Перед загоном на горбі стояли крайні хати старовинного Овруча, а вище над ними височіли голі віти тополь і акацій.

Налепка вирвався вперед і вигукнув:

— На Овруч!

XXIII

Коли партизанський загін вступив до міста Овруча, люди з крайніх хат ринулись на вулицю. У декого ще були злякані обличчя, вони ніби не хотіли вірити, що вже вільні. Коли люди побачили перших партизанів, по вулиці прокотилося луною:

— Хай живуть словаки!

Крізь натовп проштовхався високий дід з довгою білою бородою, він підійшов до Налепки, тримаючи на рушнику хлібину. З-за його спини виглядало чорнооке дівчатко, чимось схоже на старого, і простягло в тоненьких рученятах ніж і сільницю.

Налепка обійняв діда, поцілував дівчинку у чоло і тихо сказав:

— Спасибі, товариші, велике спасибі! Святкувати будемо, коли зовсім проженемо фашистів.

З натовпу до Налепки підійшов кремезний дід і, заїкаючись, вигукнув:

— Товаришу капітан!

Налепка обернувся, і по обличчю його пролетіла усмішка. Так і у Смішанах будуть вітати росян, подумав він, але придивившись краще до обличчя старого, здивовано вигукнув:

— Це ви, товаришу Сошенко?

Та підійти до нього не встигнув, бо до нього ринулась зграйка дівчат і струнка чорнява дівчина дзвінко проговорила:

— Дайте нам гвинтівки, товаришу Репкін!

— У нас є кому воювати, дівчата,— Налепка міцно потиснув їй руку,— залишилося очистити тільки кілька кварталів. Але знаєте що,— він підвищив голос— готуйте музику!

Загін рушив вгору крутою вулицею. То тут, то там ще горіли будинки, але стрілянина вже перенеслася на верхній куток містечка, де кружляли два ворожі літаки. Люди йшли по тротуару слідом за словаками.

Партизани тихо проходили по Дерев'яній вулиці біля будиночка Івана Петровича. Налепці аж у серце шпигонуло. Будинок Соколова стояв з вибитими вікнами, навіть берізку зрубали.

«Не пережила вчителя берізка»,— подумав він.

І хвіртка на паркані була відірвана. На неї обпирався Налепка, коли вперше побачив Таню.

На майдані загін розбився на дві групи, схожі на величезні багнети. Одну вів Федоров, другу— Налепка. Вже смерклося, коли прибіг зв'язковий із штабу. Сабуровські партизани визволили решту міста. Тільки аеродром і станція залишались в руках у ворога.

Налепка глянув на комісара. З аеродрому вже чулася стрілянина.

— Ходімо на вокзал,— промовив він.— Ти мене будеш прикривати.

Федоров лукаво посміхнувся.

— Ні, Яне, зараз першим піду я.

Налепка випростався і, жартуючи, сказав:

— Товаришу комісар, наказую прикривати нас, коли ми підемо в атаку,— і підійшовши до комісара, він по-братньому обійняв його.— Не бійся, вокзал буде наш!

— Не жартуй, Яне. Бережи себе.

Налепка засміявся і поплескав комісара по спині. Той спохмурнів. Генерал наказав стримувати Налепку, і він не хотів пускати його першим в атаку, але хіба даси раду з запальним словом?! Ян уперта людина. І Федоров розумів його. Адже це останній бій чехословаків на радянській землі!

Налепка обернувся до партизанів і гукнув:

— Товариші! Наше завдання— захопити вокзал. Ні кроку назад! Сподіваюсь, що цей наш останній бій буде без втрат!

При останніх словах він зняв з плеча автомат і закричав твердим, мов сталь, голосом:

— Товариші! За мною!

І кинувся вперед. Люди розсипалися поміж будинків, і хтось з партизанів завів:

Виряджала мати
Сина у солдати.

Налепка відчував у вечірній темряві, як на нього дивляться жителі Овруча. Загін наближався Жовтневою вулицею до вокзалу. Розвідники пробігли вперед вздовж парканів і за хвилину повернулися з донесенням, що на залізничній колії стоїть бронепоезд. З-за насипу перед вокзалом

лом шугнула зелена ракета і її мертве світло залило обличчя партизанів.

Налепка дав командирам взводів останні вказівки, розподілив дільниці наступу і скомандував:

— Вперед!

Партизани кинулись за ним, і на ворога полетіли перші гранати.

— В бункері вже накрилися,— озвався Мразік, але Налепці було дивно, чому ворог мовчить. Чи не хоче заманути їх у пастку?

Далеко у парку дівочі голоси заспівали:

Смело, товарищу, в ногу,
Духом окрепнем в боротьбі...

Налепка згадав Івана Петровича. Той йому розповідав, що ця пісня летіла над містом і у вісімнадцятому, коли червоні партизани гнали ворога.

Озвалися кулеметники Федорова, і в цю ж мить з боку вокзалу засвітили кулі. Партизани залягли. Вокзал був від них не далі як за триста метрів. Над Овручем опустилась листопадова ніч, важка і темна, без жодної зірки на небі.

Налепка підняв автомат над головою і голосно закричав:

— Вперед! Ура-а!

Хтось позаду застогнав. Налепка озирнувся і міцно стиснув зуби,— партизан Сикора не рухався.

З суворим обличчям крокував Налепка вниз вулицею, а за ним рухався бурхливий потік партизанів. З усіх боків гриміло:

— Ур-р-ра-а-а! Урр-а-а!

«Треба негайно прибрати їхній кулемет за насипом,— блиснула думка,— і якомога швидше захопити вокзал. Бронепоезд мусить застрянути тут. Тут убивали, тут нехай і подохнуть!»

В душі ріс неспокій. Зелені трасуючі кулі розпорювали темряву. Так літали світляки на смішанських луках, а він ловив їх шапкою. Це було давно, дуже давно...

Під ногами захлюпотіла вода в калюжі, хтось крикнув поблизу, але пісня, яку співали дівчата в парку, все ще бриніла в його душі. Налепка оглянувся і рвучко кинувся вперед. За ним рухався бурхливий потік партизанів. Раптом він відчув тупий біль у грудях. Стиснувши зуби, Налепка напружив м'язи, випростався і враз, ніби в ньому щось підломилося, впав, мов підкошений, на холодну землю. У скронях стукотіла кров, очі застилав туман. Черга з ворожого кулемета розсікла йому серце. Над вокзалом шугонуло полум'я, і червоне сяйво залило обличчя Налепки. Зморшки на його чолі розгладились, в очах згас вогник.

Перестало битися серце командира, немов годинник, у якому лопнула пружина.

А загін, який нічого не передчував, йшов, підбадьорений його голосом, у атаку. Виблискували багнети, торохкотіли автомати.

Над Налепкою схилився Чаплович. Затамувавши подих, він розстібнув на ньому шинель і розірвав закривавлену сорочку. На очі його навернулися сльози.

Коли прибігла Таня в новому білому халаті, Чаплович важко підвівся і глухо сказав:

— Пізно...

Таня стояла безмовно, не рухаючись. Пальці на її безсило опущених руках задеревеніли. Їй здалося, що вона летить вниз головою у безодню і вихор рве з корінням серце з її грудей. Дівчина дивилась перед собою невидючими очима.

«Ні,— здригнулася вона і з надією зітхнула.— Це, напевно, лише сон, можливо, один з тих страшних снів, що душать по ночах, як вампіри. Можливо, прокинеться і...»

«Ні, ні»,— благали вуста.

Таня стояла, немов скаменіла, і вітер співчутливо гладив її обличчя.

Пізно. Спізнилась. Не врятувала його. Пізно прийшла. Так, як нерідко приходить щастя у житті...

Чаплович стрепенувся. Над вокзалом проходило полум'я і високо-високо в небі засвітилась червона ракета. В її світлі було видно постаті партизанів, і Чапловичу здалося, що їх сила-силенна, набагато більше, ніж на початку бою.

XXIV

Листопадової ночі дув сирий вітер, насичений гострим запахом глици. Наїжачилась сива трава на стрімкому схилі, немов шерсть старої ведмедиці. Блідий, наче обезкровлений, місяць купався в п'яному потоці, що дзюркотів униз, в долині. Над словацькими горами мерехтіли тендітні осінні зірки. З молодняка почувся слабкий свист і по схилу скотився камінь.

По галлявині нечутно, мов звірі, пройшли п'ятеро чоловіків і спустилися вузьенькою стежкою між ялинами на шлях. Двоє з них в теплих кожухах і в папах зупинилися і насторожено озирнулись довкола.

— Почекайте,— звернувся до товаришів високий худий солдат. Він поправив автомат на грудях і глибоко зітхнув. В сріблястій імлі місячної ночі забілили їхні обличчя. Маленькі лукаві оченята, ямки на щоках, рідка козлина борідка— в ньому легко можна було впізнати Дворського. А другий вояк, високий, з орлиним носом був Чаплович.

— Завтра мине рік, як ми його поховали,— тихо промовив він, і Дворський зажурено повторив:

— Так, рік...

Рік тому, коли радянські війська вступили у звільнений Овруч, тридцять три налєпковці приєдналися до Чехословацького армійського корпусу. Декого з них скинули з парашутів у середню Словачину, інші б'ються день і ніч на Дуклі. Лєскован і Павлік загинули під час Словацького повстання, а Кралика замордували в прашівських лісах гардисти.

Чаплович марно розпитував про Таню. Він не знав, що її схопили гестапівці як парашутистку і розстріляли у Кошицях. Вони наказували дівчині повернутись обличчям до муру, але Таня гордо підняла голову, і куля влучила їй прямо у чоло, в те місце, де сходились чорні крильця її брів. Не знав Чаплович і про те, що Мележова

шасливо влаштувалася з передавачем у лісі під Берліном і зустрілася там з Ситенком, який навіть не здогадувався, що поблизу в концентраційному таборі вмирає від голоду його Зіна.

В цю саму годину в овруцькому парку від могили Героя Радянського Союзу розходився натовп людей. Старий Сошенко довго стояв посеред вулиці, що вела на станцію. З обох боків на будинках чорніли таблички: «Вулиця Яна Налепки — Репкіна».

Вгору з села простували озброєні чоловіки. Дворський звів автомат і крикнув:

— Стій! Хто іде?

До нього наблизився кремезний юнак. Очі у нього блищали завзяттям.

— До партизанів йдемо!

— Хто ви?

— Ми всі тутешні, верховинці,— сказав він.

Дворський заклав пальці у рот і по-валаському свиснув.

З молодника вибігли партизани. Чаплович пі-

дійшов до чоловіків, оглянув їх з голови до п'ят, і, нахмуривши лоба, спитав:

— А хто вам це порадив?

— В село німці прийшли,— пояснював літній згорблений чоловік,— але ми ще тиждень тому були наготові. Ось це,—забурмотів він і витягнув з кишені складений вчетверо папірець,—хтось розніс по хатах...

Дворський посвітив ліхтариком, і жмут світла впав на листівку. Чаплович почав читати вголос слова, написані великими літерами:

«Словаки, до бою! Вас кличе капітан Налепка!»

Голос Чапловича затремтів, до горла підступили сльози. Він міцно стиснув Дворського за плече і прошепотів:

— Добре колись він сказав: люди помирають, але їх ідеї залишаються жити...

Кінець.

*З словацької переклали Тамара ВЕЛИЧКО-БЕЗГУДОВА
та Анатолій СУЛИМЕНКО.*

Пракседес УРРУТІА

Щоб ти, синку, з миром спав

I

Закриваються вже вічки,
Тн стомився, погуляв.
Ніч спускає тихо крила,
Щоб ти, синку, з миром спав.

Виплива вечірня зірка
На небесний синій став.
Жайворонки замовкають,
Щоб ти, синку, з миром спав;

Хай не буде в світі воен,
Сліз ніхто щоб не пролляв.
Хай любов подушку стеле,
Щоб ти, синку, з миром спав.

Тиша падає росою,
Ірис кришталевим став,
Розкриває пелюсточки,
Щоб ти, синку, з миром спав.

Хай в затоці змовкнуть хвилі,
І прибій щоб не шептав,
І ніщо хай не шелесне,
Щоб ти, синку, з миром спав.

Хай не буде в світі воен,
Сліз ніхто щоб не пролляв.
Хай любов подушку стеле,
Щоб ти, синку, з миром спав.

II

На війну не йди, солдате,
І ніколи не стріляй,
Я благаю для синочка,—
Щоб у сні побачив май.

Син так солодко всміхнувся,
Мов зірвав троянду-цвіт
І прикрасив нею мирний
На шляху своєму світ.

Мій синок такий маленький,
З ніжним поглядом очей.
Всіх солдатів я благаю:
Не стріляйте у людей.

Хай братуються всі люди,
Щоб весь світ побудував
Для дітей колиску миру,
Щоб ти, синку, з миром спав.

Хай сплітаються всі руки,
Мир могутнішим щоб став,
Голуби нехай вуркочуть,
Щоб ти, синку, з миром спав.

Хай не буде в світі воен,
Сліз ніхто щоб не пролляв.
Хай любов подушку стеле,
Щоб ти, синку, з миром спав.

*З іспанської переклали
Єва НАРУБІНА та Лев ОЛЕВСЬКИЙ.*

Неписьменний та більярдна куля

ОПОВІДАННЯ

Мал. Р. Безп'ятова

Від мішанини різних кольорів, крапок та перетнутих ліній у нього запаморочилося в голові.

— Ну, голубчику, відповідай! Не може бути, щоб ти цього не знав.

Себастьян навіть не розуміє запитання, поставленого капітаном. Стоячи перед картою спиною до класу, він відчуває себе найнещаснішою людиною в світі, і на очі йому навертаються сльози. Він сам не знає, чого плаче. За спиною чується приглушений гомін — то перешіптуються його товариші-солдати. Йому здається, що колись він вже чув те, про що питає капітан, але що саме?

— Підійми голову, голубчику!

В енергійному голосі капітана зараз бринить нотка фальшивої ласкавості. Від одного лише звуку цього ненависного голосу, Себастьян відчуває страх. Його погляд безпорадно блукає по великому строкатому аркушу, зупиняючись на чорних крапках, лініях, позначках. Навіщо вони? Хто його знає! Він чуває потилицю і ковтає слину. Становище робиться нестерпним — зараз він знову зариде, як напередодні, а солдати реготатимуть з нього на весь клас. Що їм від нього потрібно? У Себастьяна з'являється усвідомлення якоїсь незрозумілої, але важкої провини, і йому здається цілком заслуженим і неминуче покарання, і презирство з боку капітана, і глузування товаришів. Він з такою насолодою упивається власним нещастям, що все інше раптом перестає існувати для нього.

— Стривай, Себастьяне! Де ти провів свої двадцять один рік?

Себастьян якийсь час з невимовною тугою мовчки дивиться на капітана широко розплющеними очима. В його пам'яті спливають картини дитинства, він чує лемент баби, яка вичитує його за якусь шкоду. Він знову бачить її суворе обличчя з великими і твердими, як камені-кругляки на полі, жовтими вилицями, довгий ніс з чорними порами і занесену над головою суху, кістляву руку. «Без кози краще не повертайся...»

Себастьян плаче.

— В селі.

— А що ти там робив? Чим ти займався в своєму селі? Ну, годі вже рюмсати!

Позаду Себастьяна чути сміх.

— Мовчати! — кричить капітан.

— Нічого не робив, — відповідає, нарешті, Себастьян.

Капітан встає і сходить з помосту. Притихлі солдати проводжають його поглядом до самої карти. Через відчинене вікно видно море і порт з високим силуетом підйомного крана. Гуде пароплав. Капітан, поклавши руку Себастьянові на тім'я, спочатку пишно дивиться йому в очі, потім уважно розглядає профіль. Деякий час капітан повертає голову хлопця то в один, то в другий бік з виразом глибокої зацікавленості. Весь клас регоче, а у Себастьяна знову течуть сльози.

— Ви тільки погляньте на нього! Справжня сеньйорита! Ще й рюмсає! — глузує капітан, підймаючи рукою тремтяче підборіддя хлопця. З-під довгих густих вій дивляться з безмежною добротою великі блакитні очі. Сміх солдатів стихає. — Подумайте, пробайдкувати двадцять один рік! От де лафа!

Сміх знову посилюється. Себастьян гучно підшморгує носом, ледве стримуючись, щоб не заридати на весь голос. Перед його просвітлілими очима з'являється рідне село, жовті поля, круглі пагорбки; сам він сидить на камені з багатом у руці, біля ніг на траві лежить його шкіряна куртка. То були незабутні часи! Цілими днями навколо панувала глибока тиша, яку час від часу порушувало ніжне дзенькання дзвоників отари, що розбрелась по полю, та шелест легенького вітерця. Вітер, не кваплячись, гнав по високому небу зграйки м'явих хмарок і зранку до вечора їх тіні ліниво повзли по навколишніх золотих пивах, по зелених гаях та рудих пагорбках. Його спокійний погляд сягав до обрію і надовго зупинявся там, стежачи, як гасне червоне сонце, а все навкруги

поступово загортається у дедалі густіші сутінки...

— Тихо! — кричить капітан.

Солдати враз замовкають.

— Ти, звичайно, не вмієш читати?!

— Ні.

— А їсти?

Знову вибухає сміх.

— Та перестаньте, нарешті! Слухай, Себастьяне, армія зробить з тебе людину. Ти навчишся читати. В твоєму селі, мабуть, нема школи?

Солдат пильно дивиться на нього і не перестає плакати. На це запитання він теж не може відповісти. Він не знає, ні що таке школа, ні що таке «вміти читати». Йому здається, що на нього насувається нове страшне лихо, від якого вже не буде порятунку. Йому знову стає жаль самого себе, такого самотнього в цій великій класній кімнаті з двома вікнами, серед інших солдатів, які з першого ж дня сміються з нього, з його сільської вимови, з кожного його руху.

— Ні,— стогне він.

— Гаразд, слухай мене, Себастьяне,— капітан розправляє йому плечі,— слухай уважно, що я тебе питаю: що ти робив у своєму селі? Обробляв землю, пас скотину, працював у майстерні чи, може, все життя крутив волам хвост?

Знову чути сміх солдатів, сміх, який капітан викликає навмисне певними словами, певними

вульгарними жартами, щоб потім зненацька припинити його вигуком, який майже не відрізняється від військової команди: «Мовчати!». Після цього в класі чуто лише схлипування Себастьяна, брязкіт підйомного крана в порту, куряче кудахання на подвір'ї, пирхання машин, що проносяться по вулиці або тонкий голос капітана, який знову допитує Себастьяна і шосили кричить:

— Ну, говори, тютю!!

— Я працював з батьком у полі, а до того пас овечок,— тягне Себастьян.

Капітан запалює сигарету і повертається на своє місце. Група солдатів, втомлених лекцією з воєнної теорії, вичікувально дивиться на нього, намагаючись не пропустити сигналу, що дозволить і їм закурити. Капітан, роздувши щоки, випускає густу цівку диму. Дим поволі підіймається вгору, сплітається в химерні фігури і поступово розпливається в протязі, який виносить його на двір. У вікно зазирає сонце, освітлюючи коротко підстрижені голови, жовтозелені куртки, чорні столи.

— Гаразд, Себастьяне,— каже капітан,— то, може, ти, нарешті, що-небудь скажеш мені? Тільки не рюмсай, чуєш! Заспокойся, адже тобі вже двадцять один рік. Ну, так де ти народився?

— В Бароссі.

Себастьян вже не плаче.

— В Бароссі? Де ж це воно? Чи не в провінції Бадахос?

Капітан не зводить з нього погляду, зловісно розтягуючи слова.

— Край бовдурів! — відгукується солдат з першого ряду.

Знову вибухає гучний сміх. Капітан двічі командує «мовчати!», і клас затихає, бо зараз можна нізащо позбутися своєї і так короткої зачіски, або попасти на кілька днів до гауптвахти годувати бліх, спати на підлозі і вдихати клозетні запахи.

— Хто це сказав?

Голос у нього суворий.

Всі мовчать. Себастьян злякано стежить за товаришами. Зараз він боїться за них більше, ніж за себе.

— Питаю востаннє — хто це сказав?

Капітан нерухомо сидить за столом, немов скам'янів.

— Сержанте! — гукає він. Сержант виструнчився і, рубаючи крок, рушив до нього.— Два перші ряди...

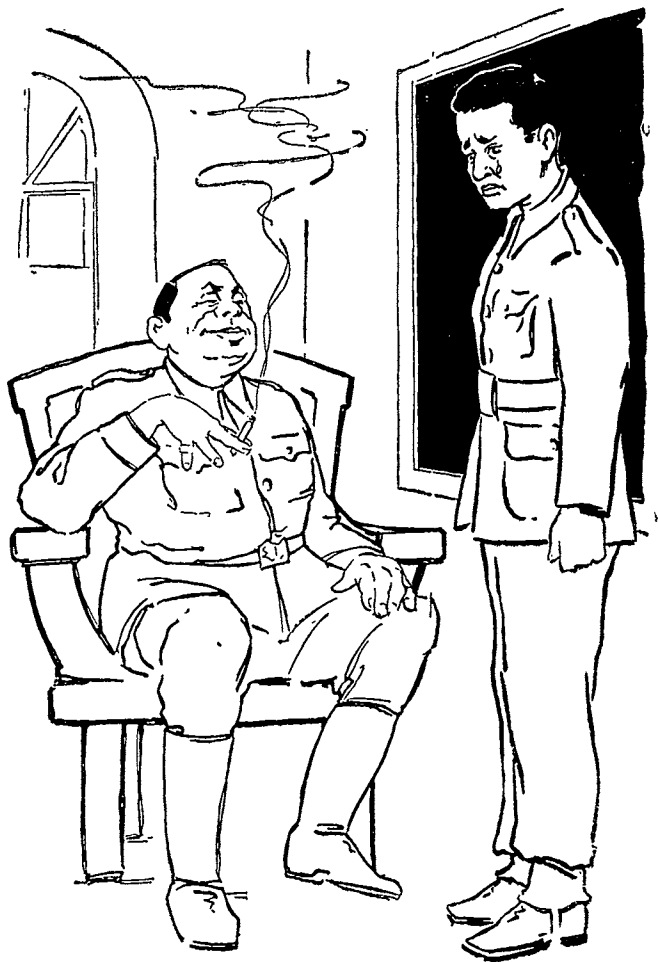
— Це я,— винувато вимовляє невеличкий на зріст солдат, підіймаючись з місця.

— Сержанте, негайно поголоти йому голову,— наказує капітан. Сержант посилав солдата, що провинився, за перукарем. Капітан продовжує викладати теорію.

— Себастьяне, Себастьяне, серце моє,— голос його стає пронизливим,— скажи ж мені, нарешті, як називається твоя вітчизна!

Себастьян безпорадно кліпає очима, наляканий до нестями капітанським окриком. «Моя вітчизна», думає він. «Що б це могло означати?»

— Я не знаю.

— Змилуйся над нами, друже! — Капітан підіймається і проходить навколо столу, з удаваним відчаєм проводячи по чолю рукою. — Ось уже півгодини, як ми хочемо почути з твоїх уст ім'я твоєї вітчизни... Себастьяне!!

«Моя вітчизна? Моя вітчизна...»

Багато років тому, коли Себастьян був ще хлопчиськом з похлиплим поглядом і мозолястими руками, відвиклим від людей після кількох років пастушого життя, після ночей, проведених серед поля, і сповнених мовчання днів, якимось, сидячи на камені, він побачив групу людей в зеленожовтому одязі з рушницями за плечима, які крокували по полю, кумедно витягуючи ноги. Вони дружно співали пісню, раз у раз повторюючи «вітчизна, вітчизна». Грізний окрик капітана враз нагадав йому і це слово, і навіть мелодію солдатської пісні, яку він потім так часто насвистував, ідучи за отарою.

В дверях з'являється перукар із своєї жертвою.

— Ви мене викликали?

— Заходь, заходь! Погоди довбешку ось цьому жартуну, щоб була гладенька, як більярдна куля.

Солдата садовлять на лавку спиною до класу, і він бачить лише Себастьяна, що зігнувся над картою Європи. Перукар, теж із солдатів, обв'язує йому навколо шиї білу серветку з темною складкою посередині.

— Ти не бритимеш мене, га? — пошепки питає Себастьян, не ворухнувши головою.

— Як накаже капітан, — шепоче перукар. — Моя справа виконувати.

Починають клацати ножиці.

— Твоя вітчизна називається Іспанія, розумієш, Іспанія, — кричить капітан. — Покажи її на карті, та швидше!

Себастьян з переляку перестає хлипати. «Мене теж побриєш», — думає він, навання водячи рукою по карті.

— Покажи пальцем! — Вигук капітана примушує його здригнутись.

Себастьян вказує на Сіцилію. На обличчі у капітана з'являється гримаса. Солдати регочуть, але за їх сміхом, як за машкарою, криється страх, що їх теж, ось так, як Себастьяна, можуть зараз запитати: «Де твоя вітчизна?»

— Пливи, пливи, — чує він позад себе.

Знову лунає сміх, але він не заглушає холодного клацання ножиць. Солдат трохи повертає голову, щоб краще бачити Себастьяна. Той дивиться кудись вбік і весь тремтить, як в лихоманці; палець його ніби приріс до карти.

— Ліворуч, чуєш?!

Сміх дедалі гучнішає, а Себастьян нічого не бачить, крім кольорових плям, знаків, ліній, крапок. На очах у нього з'являються сльози. Він відриває, нарешті, палець від Сіцилії і переводить його на Корсику.

— Гориш, голубчику, — чує він позад себе. — А тепер знайди-но своє село на цьому острові. Мовчати!

Знову лунає дружний сміх. Зараз наказ «мовчати!» треба розуміти якраз навпаки. Солдати розуміють, що капітан навмисне викликає сміх. Він і сам сміється, вдаючи, що не може стриматись — заплющує маленькі очі, поводить плечима, і крізь стиснуті губи в нього ніби ненароком виринає смішок. Іноді слина бризкає на вилоги його мундира, прикрашеного трьома орденами, і тоді він швидким рухом стирає її, наче боячись образити в собі щось надзвичайно високе.

Заплаканий Себастьян з помітним зусиллям повертається обличчям до класу. Він прийняв якесь рішення. Маленький солдат кривиться від кожного руху перукаря, відчуваючи на потилиці крижаний металевий дотик. Невблаганні ножиці продовжують клацати. Повернувшись до капітана, Себастьян хоче щось сказати, але через ридання якийсь час не може вимовити ні слова. Він ще ніколи не був таким нещасним.

— Я не знаю, — насилу шепоче він.

Його рішення — плакати не соромлячись, ридати. Інші солдати, капітан і сержант регочуть на весь голос, аж поки капітан, витираючи очі, не наказує замовкнути. Всі затихають.

— Себастьяне, у тебе голова така ж гладенька всередині, як у цього пустуна зовні. Правда, циркульнику? — Короткий непередбачений вибух сміху примушує перукаря на мить зупинитись. — Мій любий Себастьяне, бачиш, як необхідно знати, де знаходиться батьківщина! Ну, заспокойся. Іди на місце.

Той ще деякий час стоїть обличчям до класу, витираючи сльози. Краєм ока маленький солдат бачить Себастьянову голову з високим чолом і чорними бровами, яка виділяється на тлі карти Європи, закриваючи всю Іспанію.

Він відчуває на тім'ї гострий дотик бритви. Через кілька хвилин його голова буде така ж гладенька, як більярдна куля.

З французької переклав
Олекса ГЕДЗЬ.

Скандална історія містера Кеттла і місіс Мун

Комедія на 3 дії

Дійові особи

(в порядку їх появи):

Джордж Кеттл.

Місіс Твіг — служниця в домі Кеттла.

Моніка Твіг — її дочка.

Гардакр (олдермен) — член міського управління.

Стріт — поліцейський інспектор.

Делія Мун.

Генрі Мун — її чоловік.

Клінтон.

Доктор Гренок.

Дія відбувається протягом похмурого листопадового понеділка в квартирі Джорджа Кеттла в Брікмілі, містечку Середньої Англії.

Дія I

Вітальня в квартирі Джорджа Кеттла в невеликому містечку Брікмілі. Похмурий листопадовий ранок. Понеділок. Квартира міститься на першому поверсі солідної вікторіанської вілли. Двері з вітальні ведуть: у передпокій (праворуч), в кухню (ліворуч), а з аркового алькова (теж праворуч) — в спальню. Велике вікно у глибокій ніші виходить на вулицю. Треба гадати, що камін — біля «четвертої стіни». Кімната обставлена на холостяцький смак — потертими, але зручними меблями. Праворуч стоїть велика канапа, біля неї складаний столик, у протилежному кінці сцени — крісло й обідній стіл, ліворуч — невелика шафа, письмовий стіл ділової людини, телефон; у глибині сцени, праворуч, — велика радіола. Ввечері кімната освітлюється торшером (праворуч від письмового стола) та електричними бра на лівій і правій стінах. Вимикач бра — на лівій стіні.

Коли завіса піднімається, Джордж Кеттл — вродливий сорокалітній чоловік — сидить на канапі за столиком, закінчуючи сніданок. Він у темному діловому костюмі. Чутно, як надворі ллє дощ. В кімнаті ще горить світло.

Кеттл з похмурим, сумним обличчям допиває чай, витирає губи, поволі складає серветку, встає з-за столу і йде в передпокій по капелюх, пальто, парасоллю та шарф. Повернувшись, він кладе парасоллю на обідній стіл, капелюх на маленький столик, пальто кидає на спинку канапи. Потім одягає шарф та пальто і прямує до дзеркала. Тут він надиває капелюх, струшує порошок з пальта, бере теку з паперами, вимикає електрику і виходить. Чути, як грюкають за лаштунками вхідні двері. Кеттл робить все це спокійно й методично, не змінюючи виразу обличчя.

Як тільки зачиняються двері, місіс Твіг — похмура 50-річна служниця — входить справа і одразу ж вмикає радіоприймач; з нього лине гучна музика. Потім місіс Твіг виносить складаний столик та піднос з посудом і, швидко повернувшись з ганчіркою в руці, починає витирати меблі. Дзвонить телефон. Місіс Твіг бере трубку, але заважає музика. Служниця йде вимкнути радіоприймач, та коли знову підходить до телефону й гукає: «Алло, алло!», — той, хто дзвонив, уже повісив трубку. Місіс Твіг ще раз вмикає

радіоприймач, але телефон дзвонить знову. Цього разу вона спочатку вимикає радіо, а потім знімає трубку.

М-С ТВІГ *(в телефон)*. Так, але його тут нема... Не знаю. А хто його питає? Гардакр? Добре, містер Гардакр. *(Кладе трубку і прибирає. Телефон дзвонить знову. Місіс Твіг відповідає)*. Так, це квартира містера Кеттла... Ні, його нема, він у банку... *(Здивовано)*. Ви з банку? Ну, тоді я вже й не знаю, де він... Можу тільки сказати, що він поснідав, як завжди, і пішов... Ні, він був такий, як звичайно... Ні, я зараз піду додому, по понеділках я не подаю йому другого сніданку, бо вдома треба прати... Записку? Можу залишити. *(Кладе трубку, потім іде до вікна і зачиняє його)*.

Знову дзвонить телефон. Місіс Твіг бере трубку.

М-С ТВІГ. Слухаю. Його нема... Не знаю. З банку теж тільки що дзвонили, питали, де він. Я сказала, що не знаю... А хто говорить? Гардакр?.. Добре, містер Гардакр. *(Кладе трубку, підходить до канапи, витирає порох)*.

Грюкають вхідні двері, чути дзвін музичних тарілок. До кімнати входить Джордж Кеттл. Він несе коробку з дитячою грою «Половання в джунглях», мідні тарілки і барабанну паличку. Підійшовши до крісла, він кидає на нього коробку, тарілки, капелюх і паличку. Потім знімає пальто.

М-С ТВІГ *(здивовано)*. Містер Кеттл? Що трапилось? Вам стало погано?

КЕТТЛ. Ні, навпаки, мені стало добре. *(Барабанить паличкою по капелюху)*.

М-С ТВІГ *(спантеличено)*. Що ви кажете?

КЕТТЛ. Не звертайте уваги. *(Іде до передпокою і вішає пальто)*.

М-С ТВІГ. Вас питали з банку і дзвонив містер Гардакр—це, мабуть, той, що магазин Гардакра?

КЕТТЛ *(в передпокої)*. Авжеж.

М-С ТВІГ. А ви хіба не були в банку, як завжди?

КЕТТЛ *(звідти ж)*. Ні.

М-С ТВІГ. Але ж ви пішли, як і щодня...

Кеттл входить в кімнату з музичними тарілками.

КЕТТЛ *(підходячи до місіс Твіг)*. А потім вже було не так, як щодня. *(Вдаривши перед обличчям служниці в тарілки, він кладе їх на столик біля канапи і прямує до спальні)*. А тепер я хочу переодягтися.

М-С ТВІГ *(спантеличено)*. Навіщо, містер Кеттл?

КЕТТЛ *(зупиняється і відповідає через плече)*. Тому, що цей костюм мені не подобається, місіс Твіг. *(Виходить)*.

М-С ТВІГ *(розгублено дивиться йому вслід. Голосно)*. Мені здається, що вам слід подзвонити в банк, якщо ви нездужаєте.

КЕТТЛ *(із спальні)*. Я почуваю себе чудово.

М-С ТВІГ. Але чого ж ви тоді... повернулися додому?

КЕТТЛ *(звідти ж)*. Ніколи не почував себе краще.

М-С ТВІГ *(після паузи, схвильовано)*. Але як же з банком?

КЕТТЛ *(звідти ж)*. А саме?

М-С ТВІГ. Вас же там шукають.

Відповіді немає.

М-С ТВІГ *(після паузи)*. Вони не знають, що ви дома. Може, ви їм подзвоните?

КЕТТЛ *(звідти ж)*. Обійдеться.

Дзвонить телефон. М-с Твіг іде до нього.

КЕТТЛ *(кричить із спальні)*. Не відповідайте! Просто зніміть трубку і покладіть її назад. *(Місіс Твіг бере телефонну трубку і кладе її на стіл)*.

М-С ТВІГ *(після паузи)*. Ви розумієте, що робите, хазяїне?

КЕТТЛ *(звідти ж)*. Так, розумію. А ви що робите?

М-С ТВІГ. Закінчую прибирати. Я по понеділках не можу гаятись, мені треба повертатись додому раніше.

КЕТТЛ *(звідти ж)*. То йдіть собі.

М-С ТВІГ. Знаєте, містер Кеттл, а в мене нема чим вас нагодувати, бо ви ж по понеділках завжди снідаєте вдруге у себе в клубі. *(Витирає стіл)*. Може, вам купити чогось?

Кеттл виходить із спальні. Тепер він у старих плисових штанах і светрі. На ногах одні шкарпетки. Він зовсім не схожий на ту церемонну особу, що зайшла у спальню.

КЕТТЛ. Спасибі, не треба. *(Іде до столу і бере телефонну трубку. В телефон)*. До побачення. *(Кладе трубку на стіл)*. Місіс Твіг, ви можете йти додому.

Під час наступного діалогу містер Кеттл сідає на канапу і взуває кімнатні туфлі, що випадково стояли біля неї, потім витягає з кишені люльку й тютюн і запалює. Місіс Твіг тривожно спостерігає все це. Вона, видно, здивована поведінкою Кеттла.

М-С ТВІГ. А як же з телефоном?

КЕТТЛ. Все гаразд.

М-С ТВІГ. До вас же ніхто не дозвониться. Телефон буде наче весь час зайнятий.

КЕТТЛ. *(Підводиться й прямує до шафки)*. А може, йому подобається бути зайнятим. *(Наливає собі віскі з содою)*.

М-с Твіг приголомшена. Пильно дивиться на Кеттла, потім помічає коробку.

М-С ТВІГ *(виходячи на середину сцени)*. Що це, сер?

КЕТТЛ. Мисливська гра.

М-С ТВІГ. Мисливська гра?!

КЕТТЛ. Еге ж. Я випадково побачив її у вітрині і ось, купив... Можна тепер постріляти у хижаків в джунглях. Я мав таку гру е-е... років тридцять п'ять тому. Мені здається, що час вже придбати нову. *(П'є віскі)*.

М-С ТВІГ *(докірливо дивлячись на склянку)*. Я не хочу втручатися у ваші справи, хазяїне, але мушу сказати одверто, що мені не подобається, коли ви починаєте зранку пити.

КЕТТЛ. Дуже корисно! *(П'є і ставить склянку на стілик біля канапи. Потім іде до крісла).*

М-С ТВІГ. Це недобре. Ви не знаєте, які це матиме наслідки. Адже в Брікмілі ви один з найстатечніших і найповажаніших людей!

КЕТТЛ *(бере капелюх та барабанну паличку і передає їх місіс Твіг)*. Не треба про це. Скажіть мені краще, чи подобається вам Брікміл? *(Розв'язує коробку)*.

М-С ТВІГ. Ну, я жила тут все життя і...

КЕТТЛ *(перебиваючи її)*. Ні, відповідайте — він вам подобається?

М-С ТВІГ. Ні, не дуже. Але ми повинні миритися з цим.

КЕТТЛ. Чи ж повинні?

М-С ТВІГ *(здивовано)*. А хіба ні?

КЕТТЛ. Ні. *(Щоб уникнути суперечки, чомно, але твердо)*. Тепер ідіть, місіс Твіг.

М-С ТВІГ *(кладає паличку на стілик. Запитує, як звичайно)*. Ранком, я гадаю, в той самий час, пане?

КЕТТЛ *(замислено)*. Не знаю.

М-С ТВІГ *(здивовано)*. Як не знаєте?

КЕТТЛ. Можливо, мене тут не буде.

М-С ТВІГ. А куди ж ви йдете?

КЕТТЛ *(байдуже)*. Я ще не вирішив. У мене немає планів. Я не хочу жодних планів. Вони мені набридли!

М-С ТВІГ. Ви наче не при собі, правда ж, хазяїне?

КЕТТЛ *(замислено)*. Ні, не думаю.

М-С ТВІГ. Мабуть вранці ви почуватимете себе краще, так чи інакше, я прийду, як звичайно. *(Трохи вагається)*. Випили б, може, чашку чаю та полежали?..

КЕТТЛ. Ні, не треба. Це б, може, вам слід зробити, як ви гадаєте? *(Майже умовляючи)*. І справді, чому б вам не випити чашку чаю і не полежати?

М-С ТВІГ *(мрійливо)*. Якби я могла...

КЕТТЛ. А чому ви не можете?

М-С ТВІГ *(різко)*. Багато роботи — понеділок і таке інше. Ви мене дивуєте, пане. *(Кеттл бере у м-с Твіг свій капелюх)*. Що б з нас було, якби кожен так поведився?

КЕТТЛ. Не знаю. А зараз хто ми такі? На все добре, місіс Твіг.

М-С ТВІГ. *(Несхвально)*. На все добре, містер Кеттл.

М-с Твіг іде через усю кімнату й виходить на кухню. Кеттл жбуриє свій капелюх у спальню, потім відкриває коробку і розставляє на кріслі картонних левів, тигрів та інших звірів, яких можна збивати з пружинного пістолета стрілою з гумовим наконечником. Тренуючись, Кеттл тричі стріляє з різних положень. Зліва входить Моніка Твіг, вісімнадцятирічна дівчина, одягнута з дешевим шиком. Вона в плащі, на голові — шарф. Настрій у неї явно похмурий.

МОНІКА *(гукає, входячи)*. М-а-мо! М-а-а... *(помічає Кеттла)*. О! Містер Кеттл?!

КЕТТЛ. Авжеж. Ви дочка місіс Твіг?

МОНІКА *(виходячи на середину)*. Так, Моніка. Хіба моєї матері тут немає?

КЕТТЛ. Як бачите. Ви, мабуть, розминулися з нею.

МОНІКА. Я цього й боялась. Але я ніяк не

сподівалась застати вас. Хіба ви не цілісінкний день у банку?

КЕТТЛ. Так. Але сьогодні я вирішив зайнятися полюванням *(показує на гру)*.

МОНІКА *(здивовано)*. Та це ж звичайна дитяча іграшка!

КЕТТЛ. Що ж з того — мені захотілося постріляти.

МОНІКА *(її це звеселило)*. Може, ви через це і на службу не пішли?

КЕТТЛ. Через це. А ви чому не на роботі?

МОНІКА *(підходячи до канапи, конфіденційно)*. Мене тільки що знову вигнали. Завідувачка лише глянула на мене (у неї, звичайно, поганий настрій, як і в кожного у такий осінній понеділок) і сказала: «Мені здається, я попередила вас минулої п'ятниці, що ви нам не потрібні». Я їй на це: «А мені здається, що ви й не думали говорити». Тоді вона знову: «Ну, то я зараз кажу це. Ідіть по розрахунок...» *(Моніка зупиняється на півслові і запитливо дивиться на Кеттла)*. Ну, якщо я вже попала до вас, то мені хотілося б скинути і висушити плащ. Але, звичайно, я піду, якщо ви хочете. Просто нема чого стояти тут у мокрому плащі.

КЕТТЛ. Тоді зніміть його і висушіть.

МОНІКА *(прямує до дверей на кухню)*. О'кей! В кухні він висохне швидше.

Моніка виходить у кухню, Кеттл бере склянку і п'є віскі. Моніка повертається до кімнати без плаща і шарфа. Вона у вузькій сукні, що підкреслює її дівочу, але приємно повну фігуру, привабливість якої Моніка добре знає. За цей короткий час вона встигла трохи причепуритися.

МОНІКА *(помічає, що Кеттл п'є)*. Б'юсь об заклад — це віскі!

КЕТТЛ. Ви вгадали.

МОНІКА *(сідаючи на спинку канапи)*. Сподіваюсь, ви не проти того, щоб і я випила трошки?

КЕТТЛ. Ні, проти.

МОНІКА. Не думайте, я вже пила кілька разів... з хлопцями... Правда, мені не дуже подобається. *(Вона кладе ногу на спинку канапи)*. Коктейлі смачніші. Але чому ви не хочете дати мені віскі? Ви ж не скнара, ні?

КЕТТЛ *(замислено)*. І досі не знаю. Я і справді ще не почав вивчати себе. Але віскі я вам ні за що не дам. Скільки вам років? *(Підходить до Моніки і знімає її ногу з спинки канапи)*.

МОНІКА. Вісімнадцять, а що?

КЕТТЛ. Ви занадто молода. *(Він обходить канапу, піднімає з підлоги стрілу)*. На мою думку, віскі витрачається марно, коли його п'ють до тридцяти років. До речі, чому ви весь час міняєте роботу?

МОНІКА. Я ладна закладатись — це вам наговорила мати, правда ж? Я у неї вже в печінках сиджу. Але я їй кажу: в цьому немає нічого дивного. У нас в Брікмілі де не працюю — однаково нудно. *(Вказуючи на гру)*. Як ви це робите?

КЕТТЛ. Зараз покажу. *(Іде направо до канапи і стріляє)*. Ану, спробуйте. А де б ви хотіли працювати, Моніко?

Відповідаючи, Моніка двічі стріляє.

МОНІКА (*конфіденційно*). Я хотіла б бути манекеншею... або на телевізорі... або кінозіркою... А якщо не вдасться, то робити що-небудь шикарне. (*Мрійно*). Щоб мене сфотографували у нічному клубі і щоб я була у вечірньому туалеті з голою спиною і тримала бокал шампанського. «Міс Моніка Твіг у кафе де-Парі» — так було б написано під фото. І щоб я перелітала з місця на місце, як всі вони роблять, — Рим, Нью-Йорк, Голлівуд...

КЕТТЛ. Ви б, напевне, швидко стомилися від перельотів з місця на місце.

МОНІКА. Ну, тоді я зробила б передишку. «Моніка Твіг відпочиває за містом», — було б написано під фото. Або я носила б купальний костюм на півострові... як там його... ну, той, куди вони всі їздять. У мене така ж гарна фігура, як і в більшості з них... Навіть краща, ніж у декого. Я вже мала досить клопоту з нею — хлопці раз у раз мацають мене — через це мене двічі виганяли з роботи. Але досі це все, що я від неї маю. (*Знову стріляє*).

КЕТТЛ. Ви хочете вийти заміж?

Моніка кладе пістолет на столик, збирає стріли і розставляє «хизжаків».

МОНІКА. Тільки не в Брікмілі, не думайте. Вийти заміж тут — самогубство! А ви як, містер Кеттл?

КЕТТЛ. Що як?

МОНІКА (*йдуци на середину*). Мати каже, що ви, начебто, ніколи не приводите до себе дівчат. І жінки у вас немає. Вас що, зовсім не цікавить секс?

КЕТТЛ. Я вже давненько не займався цим, Моніко. Колись я був жонатий, але не вийшло... Це було ще до мого приїзду у Брікміл. (*Стріляє*).

МОНІКА. Банк, мабуть, посилає вас у різні кінці?

КЕТТЛ. Авжеж, доводиться їздити.

МОНІКА. Ну, й паскудне місце вибрали ви, коли тут оселились, мушу вам сказати. Як тільки мій брат Тед закінчить військову службу, я поїду геть звідси.

КЕТТЛ. «Міс Моніка сідає в бірмінгемський автобус» — напишуть під фотографією.

МОНІКА (*іде до канапи, схвально хихикаючи*). Ви трохи веселіший, ніж я гадала, містер Кеттл. (*Кеттл в цей час, лежачи на канапі, готується стріляти*). І у вас непоганий вигляд, коли ви так одягнені. (*В передпокої лунає дзвінок*). Хтось дзвонить до вас.

КЕТТЛ. Ну й нехай дзвонить.

МОНІКА. Ви не підійдете до дверей?

КЕТТЛ. Навіщо? Якщо хтось дійсно хоче побачити мене, він сам зайде.

Різкий стукіт у ліві двері. Член муніципалітету Брікміла Гардакр вривається в кімнату. Це літній, суворий на вигляд чоловік у досить старомодному темному костюмі комерсанта. Він дуже сердитий. Саме в ту мить, коли Гардакр входить, Кеттл стріляє.

ГАРДАКР (*виходячи на середину*). Слухайте, Кеттл, що трапилось? У банку мені сказали, нібито ви хворі.

КЕТТЛ (*спокійно*). Ну, а я не хворий.

ГАРДАКР. Здається, так воно і є. Що ви, чорт забирай, робите?

КЕТТЛ (*ввічливо*). Я грав у «Полювання в джунглях» з міс Монікою Твіг. (*Рекомендуючи*). Міс Твіг — Гардакр, олдермен.

МОНІКА (*вражено*). Магазин Гардакра?!

ГАРДАКР. Так, дівчино, — і я дуже зайнята людина. Не знаю, що ви тут робите, але буду вам дуже вдячний, якщо ви залишите нас наодинці, якщо, звичайно, не живете тут. (*З підозрою дивиться на Моніку*).

МОНІКА. Ну-ну, нічого подібного. Я прийшла сказати матері, яка працює у містера Кеттла, що мене вигнали з роботи.

ГАРДАКР. Мене це не дивує.

МОНІКА. Мене, в свій час, вигнали також і з вашого магазину. І я за ним не шкоую. У вас там, щоб ви знали, є кілька паскуд.

ГАРДАКР (*сердито*). Паскуд? Що ви цим хочете сказати?

МОНІКА. Я б вам розповіла дещо, якби заохотили.

КЕТТЛ (*приходячи на допомогу*). Вона, мабуть, і справді могла б...

ГАРДАКР (*знімаючи капелюха*). Я б не став слухати ані слова від такої дівчини. І якщо у вас, Кеттл, є хоч трохи здорового глузду, ви теж не повинні. Нехай би хтось побачив, як ви граєте з нею у дурні дитячі іграшки! Людина, що займає таку посаду...

МОНІКА. Ну, я, мабуть, збігаю до бюро, чи нема якої роботи... (*Іде до дверей на кухню*). Бувайте здорові, містер Кеттл.

КЕТТЛ. На все добре, Моніко.

ГАРДАКР. Ну, тепер послушайте, Кеттл...

МОНІКА (*Гардакру, різко*). Ви б сказали там декому з ваших старих прикажчиків, щоб вони не давали рукам волю. Трохи розважитись — ол райт, але...

ГАРДАКР (*сердито*). Дурниці! Не кажіть мені...

МОНІКА (*перекрикуючи його*). Ніхто не може вам нічого сказати, так?! Ви все знаєте?! Ну, то я не скажу, як вони вас називають, — тільки не Гардакром! (*Виходить з тріумфом*).

ГАРДАКР (*з осудом дивлячись на Кеттла, різко*). Якщо вам потрібна моя думка, Кеттл, то за цей зухвалий вибрик слід виляяти скоріше вас, аніж її. Вона не знає нічого кращого. А ви — знаєте. (*Іде до письмового стола і кладе на нього капелюх*). І ви підтримуєте її.

КЕТТЛ (*лагідно*). «Полювання в джунглях»? Не вбачаю ніякого зв'язку між ним і поведінкою ваших прикажчиків, Гардакр. Я б їх не засуджував: у Моніки, очевидно, статевого потягу хоч одбавляй, і вона досить-таки невимоглива, а коли подумати, як доводиться жити вашим прикажчикам...

ГАРДАКР (*перебиваючи*). Не кажіть дурниці! (*Іде на середину кімнати*). Всі мої прикажчики працюють у мене вже багато років, вони дуже порядні й поважні люди...

КЕТТЛ (*перебиваючи*). Саме це я й кажу. Подумайте про їх беззмистовне життя.

ГАРДАКР (*сердито*). Облиште. Я вже й так змарнував сьогодні багато часу. Перейдімо до справ. (*Тепер він говорить не так сердито, як різко*). І дозвольте нагадати вам, що мій рахунок — один з найсолідніших рахунків Лондонського і Північно-Західного банку в цьому районі. Я міг би домовитися про довготермінову позику безпосередньо з головною конторою. Але я вирішив зв'язатися з нею через вас і через нашу місцеву філію, щоб зробити, насамперед, послугу вам. І ви самі були дуже вдячні мені. А сьогодні я приходжу у банк — і що ж бачу? Вас немає, ніхто не знає, чи ви захворіли, чи подалися в Лондон, невідомо, що взагалі діється. Я приходжу сюди — і що ж ви робите?

КЕТТЛ (*посміхаючись*). Граю у «Полювання в джунглях».

ГАРДАКР. З цією маленькою — як там її? Видно, ви хворі.

КЕТТЛ. Я цього зовсім не казав.

ГАРДАКР (*спантеличений, сердито*). Ну, то що ж, по-вашому, ви робите? Б'єте байдики, та ще й у такому одягу. І це в понеділок зранку! Що б ви заспівали, якби я сповістив про це головну контору? А я майже вирішив сповістити. Справді, вирішив.

КЕТТЛ (*співчутливо*). Знаєте, Гардакр, якщо це здається вам доцільним, то, я гадаю, так і слід зробити.

ГАРДАКР (*здивований*). Ви гадаєте, мені слід зробити це? Що з вами, Кеттл? Може, випили?

КЕТТЛ (*показуючи на склянку*). Я п'ю і зараз. Можу й вам запропонувати.

ГАРДАКР (*сердито*). Ні, не можете. Я взагалі не п'ю, а тим більше у понеділок зранку, коли роботи по самі вуха. Так і вам слід було б робити, Кеттл. Та ви так і робили, — я ж знаю вас.

КЕТТЛ. Спробую пояснити.

ГАРДАКР. Ще б пак!

КЕТТЛ (*лагідно і спокійно*). Я прокинувся вранці, як і завжди. Прийняв ванну, поголився, одягнув звичайний службовий костюм. Поснідав. Переглянув «Таймс» та «Бірмінгем пост» і пішов у банк. Накрапав дощ. Це був звичайний похмурий понеділковий ранок у Брікмілі. Поки що — нічого незвичайного. Я пам'ятав, що повинні прийти ви і ще дехто з важливими справами. Мене цікавило, хто розділить зі мною ленч у клубі. І тут раптом я почув якийсь голос.

ГАРДАКР (*похмуро*). Зрозуміло. Ви почули голос.

КЕТТЛ. Ви, напевно, спитаєте, чий це був голос?

ГАРДАКР. Ні, ви самі промовили до себе.

КЕТТЛ. Почасти. Але це значно складніше.

ГАРДАКР. Нічого складного. Ви порадили собі не йти в банк на роботу і повернутися додому пити віскі і грати в полювання на левів.

КЕТТЛ (*лагідно заперечує*). Я сподівався, ви хочете, щоб я пояснив...

ГАРДАКР (*презирливо*). Кажіть, коли ви маєте сказати щось розумне. А як ні, тоді я дещо скажу.

Кеттл, не звертаючи уваги на Гардакра, знову стріляє.

ГАРДАКР (*дуже сердито*). Може, ви перестанете гаяти час на дурниці і послухаєте мене? Для вашої ж користі!

КЕТТЛ (*підводячись з канапи*). Звідки ви знаєте, що мені корисно? Я ще й сам не розібрався. Правду кажучи, я тільки починаю це розуміти.

ГАРДАКР. Я старший за вас.

КЕТТЛ. Я тільки сьогодні народився.

ГАРДАКР (*кричить*). Облиште це!

КЕТТЛ. Олдермен Гардакр, протягом останніх трьох років мені страшенно кортіло жбурнути у вас чим-небудь. І якщо ви негайно ж не зникнете, я це зараз зроблю. (*Озирається, шукаючи, що б кинути*).

Гардакр швидко йде до письмового стола і бере свого капелюха.

КЕТТЛ. Для такого випадку слід було б мати щось під руками. Ну, хоча б тістечко з кремом, яким користуються, наприклад, в старих кіноко-медіях.

ГАРДАКР (*прямує до лівих дверей і озирається*). Я йду. Але майте на увазі, що я приходив у важливій банківській справі. І от як мене зустріли! Дуже добре, я негайно ж подзвоню до головної контори.

Гардакр виходить. Кеттл, спокійно мугикаючи щось, підходить до радіо і ставить пластинку з «Половецькими танцями» з «Князя Ігора» Бородіна. Після кількох невдалих спроб знаходить третю тему, що починається партією великого барабана. Вмикає радіо на повну гучність, бере барабанну паличку і з виразом повного щастя на обличчі шукає потрібного інструмента, барабанячи по горщиках з квітами та ін. Нарешті, сідає на канапу і використовує як барабан відерце з-під вугілля. Він захоплений цим заняттям. Зліва входить інспектор поліції Стріт. Це кремезний чоловік років за п'ятдесят. Він здивований усім, що бачить і чує.

СТРІТ (*кричить*). Містер Кеттл! Містер Кеттл!

Помітивши Стріта, Кеттл вимикає радіо, інспектор йде на середину кімнати.

КЕТТЛ (*підходячи до Стріта*). Привіт, інспекторе!

СТРІТ (*докірливо*). Я дзвонив і стукав у двері, але ви не чули, містер Кеттл. Та це й не дивно. Я ніяк не міг зрозуміти, що тут діється. Може, ви лагодили своє відерце?

КЕТТЛ. Воно мені заміняє великий барабан.

СТРІТ. Барабан?!

КЕТТЛ. Так. Великий барабан. Мені завжди хотілося взяти участь у цій музиці з «Князя Ігора», та раніше ніяк не щастило. Чи не хочете побити в барабан, поки я гратиму на тарілках?

СТРІТ (*різко*). Може, це вам нема чого робити, містер Кеттл, а в мене є важливіші справи.

КЕТТЛ. А у мене нема, принаймні зараз.

СТРІТ (*підозріло*). Я заходив у банк і мені сказали, що вас можна побачити вдома. Занедажали?

КЕТТЛ (*посміхаючись*). Ні. Видужав.

СТРІТ. Що?!

КЕТТЛ. Видужав.

СТРІТ (*підозріло*). А у вас усе гаразд, містер Кеттл?

КЕТТЛ. Цілком, інспекторе. А у вас?

СТРІТ (*йому це не подобається*). Багато роботи. Тому не буду гаяти час. Пам'ятаєте, ви писали нам відносно правил стоянки автомобілів на розі біля банку? Ви питали, чи не можемо ми внести деякі зміни в правила, щоб вашим клієнтам було зручніше, особливо по вівторках та суботах. Пам'ятаєте?

КЕТТЛ. Інспекторе, я буду з вами відвертий: мені це байдуже.

СТРІТ (*здивований*). Вас це не хвилює?

КЕТТЛ. Анітрохи. Хай вони стоять там або жєніть їх — як собі хоче.

СТРІТ (*ображений*). Не думайте, що це залежить від мене, містер Кеттл. Я дію згідно з інструкціями, тільки згідно з інструкціями.

КЕТТЛ. Здається мені, це не зробило вас щасливим.

СТРІТ. Це — щасливим?.. А чому б це мало зробити мене щасливим?

КЕТТЛ. А хто ж став через це щасливим?

СТРІТ (*дуже роздратований*). Я не знаю, про що ви кажете. Щасливий — через що?

КЕТТЛ. Ну, через стоянку машин біля банку, і через довготермінову позику Гардакру, і через те, що Моніку Твіг завжди проганяють з роботи, а місіс Твіг повинна по понеділках повертатися додому раніше...

СТРІТ (*вкрай розлючений*). До чого ви ведете це все?!

КЕТТЛ (*серйозно*). Все це відбувається щодня. Чи не так? І я скажу — кому це дає щастя? Хто віщається усім цим?

СТРІТ (*заходить за канапу і, спираючись на спинку, конфіденційно*). О, у вас такий настрій? Що ж, я припускаю, трапляються дні, які тягнуться без кінця, і всі навколо здаються напівбожевільними від метушні, хвилювань і неприємностей. І тоді я теж ставив собі такі запитання. Питав дружину, коли, нарешті, добрався додому, але вона, як і всяка жінка, ніколи не могла зрозуміти, до чого я веду.

КЕТТЛ. Це не зовсім так, інспекторе. Я намагався розповісти Гардакру про голос, який чув сьогодні вранці по дорозі на службу. Гадаю, що цей голос належав мені самому — такому, який я зараз, і промовляв він до мене — тобто до того, яким я був тоді. І цей голос спитав: «Навіщо це, Джордж?» — просто так: «Навіщо це, Джордж?» А я сказав: «Ти маєш на увазі ходіння до банку похмурими понеділками в Брікмілі?» І голос сказав: «Так. Навіщо це все? І доки триватиме?»

СТРІТ. Розумію. (*Проходить до лівого кінця канапи*). І давно ви чуєте голоси, містер Кеттл?

КЕТТЛ. Ні, ні. Зовсім не те, що ви думаєте. Один голос. І тільки сьогодні вранці. Ви повинні зрозуміти це, інспекторе. Ну, докладіть зусилля — справді мій голос. Людина, що зараз розмовляє з вами, спитала...

СТРІТ (*іронічно*). А де ж тоді та, друга?

КЕТТЛ. Вона зникла.

СТРІТ (*відверто іронізуючи*). Ну-бо, з'ясуймо це. Отже, той Джордж Кеттл, який був управи-

телем брікмільської філії Лондонського та Північно-Західного банку, зник безслідно, розтанув?

КЕТТЛ. Саме так. Адже він був лише примарою.

СТРІТ. Ну, я не сказав би. Протягом тих трьох, чи кількох там, років, що я знав його, він здавався солідним, надійним чоловіком.

КЕТТЛ. І ви не помилялись.

СТРІТ. В місті його дуже поважали. І зовсім не вважали примарою.

КЕТТЛ. Якщо тільки саме місто не примарне. Ви читали коли-небудь про містечка поблизу Долини Смерті в Каліфорнії? В них ще й досі є залізничні станції, вулиці, готелі, крамниці, банки, будинки... Але немає людей, немає життя. Може, Брікміл теж таке примарне місто? Ви — солідний, надійний чоловіча, але уявіть собі, що зненацька прокидаєтесь на головній вулиці і бачите, що навколо немає нічого реального.

СТРІТ. Але ж це ви прокинулись.

КЕТТЛ. Так. Але я не досить точно пояснив. Я прокинувся людиною, а солідний, надійний чоловік зник.

СТРІТ. Тепер збагнув. Але сподіваюсь, що новий такий же доброзичливий до мене, як і той, колишній Кеттл?

КЕТТЛ. Я б сказав, ще доброзичливіший.

СТРІТ. Тоді зробіть мені, будь ласка, маленьку послугу.

КЕТТЛ. Спробую. Чого ви хочете?

СТРІТ (*серйозно*). Обіцяйте мені не виходити, поки я не повернуся. Ви нічого не втратите — погода мерзенна. У вас тут затишно, і мені здається, значно приємніше буде посидіти вдома. Чи не так? Оце і є невеличка послуга, га?

КЕТТЛ (*підводячись*). В мене справді не було наміру виходити ще раз вранці, а коли ви ще й просите, то я не вийду і вдень. Правда, мені можливо доведеться піти перед тим, як зачиняться магазини.

СТРІТ. Нічого, нічого. Я повернуся раніше. (*Прямує до лівих дверей*).

Кеттл бере один з пістолетів і підходить до столика біля канапи.

КЕТТЛ (*загрожуючи Стріту пістолетом, недбало*). Між іншим, інспекторе, я хотів би пояснити вам одну річ, перш ніж ви підете. Це позбавить вас зайвих хвилювань.

СТРІТ (*повільно й обережно наближаючись до Кеттла*). А що саме?

КЕТТЛ (*посміхаючись*). Я, знаєте, не збожеволів.

СТРІТ (*з удаваною сердечністю*). Боронь боже, містер Кеттл, я зовсім цього не думав. Ви при такому ж здоровому розумі, як і я.

КЕТТЛ. Тепер навіть при здоровшому.

СТРІТ (*щиро*). Мене це зовсім не дивує. (*Несподівано він обеззброює Кеттла і бачить, що пістолет — іграшковий. Потім помічає мисливську гру і, прагнучи врятувати становище, вказує на неї*). Що це таке?

КЕТТЛ. «Полювання в джунглях». Може, спробуєте? (*Він заряджає пістолет для Стріта, потім це один — для себе*).

Стріт сідає на правому кінці канапи, а Кеттл — на її лівому підлокітнику. Під час дальшого діалога Стріт, після того, як Кеттл перезарядив пістолети, відбирає їх у нього і не дає вистріляти.

СТРІТ. Я колись був снайпером, але дуже давно. Навряд чи мені зараз пощастить влучити. Ну, спробую спочатку в того лева. Ніколи не сподівався, що доведеться полювати в Брікмілі на левів, та ще й таким похмурим понеділком.

КЕТТЛ (*серйозно*). Авжеж. За це ви маєте дякувати мені.

СТРІТ. Звичайно. (*Він стріляє, і видно, що дуже добре. Це можна легко показати падінням мішені. Стріт дуже задоволений собою*). Впав ще один! (*Збиваючи звірів, Стріт називає їх*). Сьогодні вранці у джунглях справжнє побоїще, містер Кеттл.

КЕТТЛ. Але немає крові і немає передсмертних страждань.

У передпокої лунає дзвоник.

СТРІТ. Чуєте, дзвонять? (*Він підводиться*). Але ви не турбуйтеся, містер Кеттл. Десять прот одного — це хтось до мене, а коли й не до мене, то я можу зустріти. (*Прямуючи до лівих дверей*). Сьогодні вас ніхто не повинен турбувати.

Стріт виходить, Кеттл підводиться і ховає мисливську гру в коробку. Стріт повертається і йде до кірсла.

СТРІТ. Це приходили до вас, а не до мене. Дружина Генрі Муна в своєму червоному спортивному автомобілі. Вона була в банку, і їй порадили зайти сюди. Вона ж голова якогось фінансового комітету — Лікарського фонду радіо-службовців, здається. Ну, там, де ви скарбником. Але я сказав, що сьогодні ви не можете підраховувати гроші її радіофонду — вона й випурхнула. Сподіваюсь, я правильно зробив? Вам же, мабуть, не хотілося, щоб вас турбували сьогодні?

Кеттл (*підходячи до Стріта, замислено*). Чому це у місіс Мун червоний спортивний автомобіль?

СТРІТ. А чому б ні? Генрі Мун може дозволити собі мати два-три автомобілі. А така швидка невеличка машина якраз підходить для жінки, щоб їздити по магазинах.

КЕТТЛ (*все ще замислено*). Так, але чому така холодна й сувора жінка, як місіс Мун, вибрала яскравочервону спортивну машину? Тут щось не те.

СТРІТ (*сердечно*). О, у всіх жінок є маленькі примхи. Ну, я пішов. А ви тут розважайтеся танцями і барабанами, поки я прийду. І не забувайте про обіцянку!

Стріт виходить. Кеттл ставить гру на обідній стіл, підходить до письмового столу і, мугикаючи мелодію з «Князя Ігора», розшукує номер у телефонній книзі. Потім бере трубку й набирає номер.

КЕТТЛ (*в трубку*). Фірма Мун і Френсіс?.. Скажіть, будь ласка, містер Генрі Мун є?.. Джордж Кеттл... Так, дуже важлива. (*Чекає біля телефону*). Містер Мун?.. Це Джордж Кеттл... Ні, затримаю вас лише на хвилину. Я відносно червоного спортивного автомобіля, в якому їздить місіс Мун... О ні, я не чув, щоб

з ним щось трапилось. Скажіть, це ви купили його, чи вона сама вибрала?.. Я й не думаю жартувати. Я для того й подзвонив, щоб дізнатися... Купила сама, ага... Ні, це не банківська справа, нічого не трапилось... Страшенне нахабство?.. О, не знаю, містер Мун. Між іншим, чудове прізвище — «Мун»¹. Через це вона, мабуть, і пішла за вас.

Кеттл вішає трубку, щоб припинити розмову, потім знову знімає її і кладе на стіл. У нього такий вираз обличчя, ніби він добре попрацював. Потім підходить до радіоли, знову ставить ту ж саму пластинку. Бере музичні тарілки та барабанну паличку, сідає на канапу і намагається одночасно відбивати такт на вугільному відерці і грати на тарілках. Після кількох невдалих спроб, чіпляє, нарешті, тарілки на ноги.

Зліва входить Делія Мун. Це жінка років 35, вродлива, але сувора, в гарному, строгому вбранні. Вираз холодної суворості підкреслюється ще й тим, що місіс Мун носить великі квадратні окуляри. Видно місіс Мун приємно вражена незвичайним виглядом Кеттла. В цю мить Кеттл, переконавшись, що встигати за темпом музики надто важко, знімає з ніг тарілки, підводиться, підходить до радіоли і вимикає її. Обертається і помічає Делію.

КЕТТЛ. Привіт, місіс Мун.

ДЕЛІЯ (*підходячи до Кеттла*). Доброго ранку, містер Кеттл. Я і дзвонила і стукала...

КЕТТЛ. Не чув: тут занадто багато музики.

ДЕЛІЯ. Ви зовсім інакше виглядаєте у цьому одягу. Що ви робите?

КЕТТЛ. Я хочу включитися у той, як там його, танець з «Князя Ігора», але дуже важко одночасно грати і на барабані, тобто на вугільному відерці, і на музичних тарілках. Для цього потрібні двоє. Тоді можна було б спробувати.

ДЕЛІЯ (*не виявляючи невдоволення, але й не погоджуючись*). О, хіба?

КЕТТЛ (*серйозно*). Я звертаюсь до тієї з вас, що вибрала червону спортивну машину.

ДЕЛІЯ. Розумію. Але, може, поговоримо хвилинку про вас? Мені сьогодні тричі розповідали про містера Кеттла і все різне. Я поїхала у банк — там сказали, що ви, мабуть, хворі. Потім з'явився олдермен Гардакр у препоганому настрої і поскаржився, що ви, напевно, вже кілька днів пиячите. Я заскочила сюди, а інспектор Стріт застеріг, що мені краще не заходити, бо, на його думку, ви більш ніж наполовину збожеволіли. Тоді я удала, що поїхала, але як тільки побачила, що він подався звідси, одразу ж повернулась, вмираючи від цікавості. І ви не здаєтесь мені ні хворим, ні п'яним, ні божевільним.

КЕТТЛ. Ваша правда. Ці хлопці нічого не зрозуміли, хоч я й намагався пояснити дещо інспекторові. До речі, я недавно дзвонив вашому чоловікові відносно червоного автомобіля.

ДЕЛІЯ (*її це звеселило*). Ви дзвонили Генрі? Навіщо?

КЕТТЛ. Я повинен був з'ясувати, хто вибирав автомобіль — він чи ви самі.

ДЕЛІЯ. Б'юсь об заклад, що він страшенно розлютився.

КЕТТЛ. Авжеж, коли я сказав, що це не банківська справа.

ДЕЛІЯ. А навіщо це вам було взнавати, містер Кеттл?

¹ Мун — гра слів, англійською мовою означає «місяць».

КЕТТЛ. Коли інспектор повернувся, налякавши вас, він згадав про червоний спортивний автомобіль. І я раптом замислився: чому він у вас. Це зовсім не в'яжеться з моїм уявленням про дружину Генрі Муна. Мабуть, це моє уявлення було помилковим. *(Бере барабанну паличку)*.

ДЕЛІЯ. Тому ви й запропонували мені пограти на відерці?

КЕТТЛ. Якщо хочете, можете взяти тарілки.

ДЕЛІЯ *(беручи в нього паличку)*. Ні, я спробую на великому барабані, але попереджаю вас — не довго.

КЕТТЛ. То не робіть цього зовсім, коли не хочете.

ДЕЛІЯ. Е ні, давайте вже заграємо. Адже ви не заспокоїтесь, поки не почуєте, як це звучить?

КЕТТЛ. Перше розумне слово, яке я почув сьогодні! Дуже радий, що таки поцікавився червоним спортивним автомобілем. *(Іде до правого кінця канапи і бере музичні тарілки)*. Ви пам'ятаєте, як це там — «бум-да-да, бум-да-да, бум-да-да»?

ДЕЛІЯ. Пам'ятаю. Але я, мабуть, пропущу перше «бум», бо не знатиму, де починати. Ви розумієте мене? *(Сідає на канапу)*.

КЕТТЛ *(підходить до радіоли і вмикає її)*. Звичайно, розумію. *(Іде до канапи)*.

Вони починають. Делія б'є у вугільне відерце, Кеттл у тарілки. Під час наступної репліки Делії музика стає тихішою, щоб було чути її слова, і знову голоснішає наприкінці репліки.

ДЕЛІЯ *(після дванадцяти тактів вигукує)*. Хвилиночку! Зупиніться! Чи не краще мені у цій частині бити в тарілки, ось тут — «дідл-дідл-дідл»? Ви простягнете тарілку, а я битиму. Добре?

КЕТТЛ. Ідея. Тоді — спочатку.

Тепер в них виходить добре. На п'ятому такті Делія б'є по тарілці і т. д.

ДЕЛІЯ *(вигукує)*. Досить! Я більше не можу.

Кеттл кладе тарілки на канапу, йде до радіоли і вимикає її.

КЕТТЛ *(виходячи на середину кімнати)*. Дуже вдячний вам, місіс Мун. Знаєте, я роками мріяв про це. Хочете випити?

Делія *(з жартівливою суворістю)*. Я не звикла пити зранку, містер Кеттл. *(Кладе барабанну паличку на канапу)*.

КЕТТЛ *(беручи свою склянку)*. Але ви не звикли також грати зранку на вугільному відерці. Правда ж, пані? *(Підходить до шафки)*. Так-от — забудьмо про звички. Може, вип'єте?

ДЕЛІЯ. Гарзд.

КЕТТЛ. Я п'ю віскі. Але є херес, якщо вам більше до смаку.

ДЕЛІЯ. Будь ласка, херес. *(Кеттл виймає пляшки, наливає хересу для Делії, а віскі-соди — для себе)*. Я приходила в банк, щоб довідатись відносно рахунків Лікарського фонду радіо-службовців. Це вас цікавить?

КЕТТЛ *(чемно)*. Абсолютно не цікавить.

ДЕЛІЯ. Хіба це не жахлива відповідь для управителя банку?

КЕТТЛ. Це неможлива відповідь для управителя банку. *(Підходить до місіс Мун, простягає їй склянку, потім підіймає свою)*. Бум-да-да! *(Вихиляє)*.

ДЕЛІЯ. Дідл-дідл! *(П'є маленькими ковтками)*.

КЕТТЛ. Але я більше не управитель банку. Це трапилося сьогодні, десь о двадцять п'ятій хвилині на десяту.

ДЕЛІЯ. Так просто?

КЕТТЛ *(підходить до крісла)*. Це забрало не більше трьох секунд. Я був уже майже в банку... По дорозі... І раптом голос спитав: «Навіщо це, Джордж? Навіщо? І як довго це триватиме?» Я не зумів відповісти. От чому я поставив крапку. А там гадають, що я хворий, п'яний чи з'їхав з глузду. Але це зовсім не так. Я просто поставив крапку — і край.

ДЕЛІЯ. А що ви думаєте робити тепер?

КЕТТЛ. Недоречно запитання. Так не питає той, хто грає на вугільному відерці і музичних тарілках.

ДЕЛІЯ. Ви, очевидно, маєте рацію. Але жінки, містер Кеттл, ніяк не можуть без проєктів. Мені здається, ви ще й самі не знаєте, що робитимете.

КЕТТЛ. Знаю! Я просто не хочу бути управителем банку. Я стану протилежністю того, що інспектор Стріт називає «солідним, надійним чоловіком». Тому вам краще попросити молодого Моргана бути вашим скарбником, поки призначать нового управителя. І я трохи жалкую, місіс Мун: адже участь у вашому фонді було єдиним, що з'єднувало нас і до якогось часу давало мені втіху.

ДЕЛІЯ. До якого?

КЕТТЛ *(рішуче)*. Ні, не треба про це!

ДЕЛІЯ. Ну, навіщо ви кажете «ні»?

КЕТТЛ. Коли я повертався цього ранку додому, я знав: перше, що треба зробити — облишити лицемірство. Я лицемірив протягом довгих років, і з мене досить. Тепер, коли ви запитаєте що-небудь, я відповідатиму правду, а це може вам не сподобатись. Я не від того, щоб сказати неприємне людям, які мені не подобаються, — старому Гардакрові, наприклад, — але я не хочу ображати вас. Тому краще не говорити про це.

ДЕЛІЯ. А може, ви мене й не образите. Крім того, ви ж визнали, що в танці із «Князя Ігора» я показала себе з найкращого боку.

КЕТТЛ. Ви були бездоганні, місіс Мун.

ДЕЛІЯ. І поза всім — ви повинні це зрозуміти, — я так зацікавилась, що в мене, мабуть, підскочила температура.

КЕТТЛ. Зовні ви така ж, як і завжди.

ДЕЛІЯ. А яка саме?

КЕТТЛ. Трохи холодніша за норму.

ДЕЛІЯ *(ставлячи склянку на столик)*. Коли ви хочете сказати, що я здаюся байдужою і холодною, дозвольте повідомити вас, що я лише намагаюсь удавати з себе таку, і це коштує мені чималих зусиль.

КЕТТЛ. Ну що ж, дуже добре. А ось відповідь

на ваше запитання. Коли ми зустрічались у комітеті, хоч я й був тоді напівживий від утоми або просто куняв, мене весь час цікавило, що б сталося, якби зняти з вас ці кляті окуляри, скуйовдити ваше волосся, змінити ваш добropорядний одяг, одягти на вас різні блискучі витребеньки і позалицятися до вас.

ДЕЛІЯ *(підводиться. Від подиву їй навіть трохи перехопило дух)*. О!

КЕТТЛ. От що я мав на увазі, кажучи, що зустрічі з вами давали мені до якогось часу втіху.

ДЕЛІЯ. І ви думаєте так про всіх жінок, яких бачите?

КЕТТЛ. О, ні. Головним чином про вас.

ДЕЛІЯ *(рішуче)*. Добре! *(Іде до лівих дверей)*.

КЕТТЛ. Що ви хочете зробити? Покликати інспектора?

ДЕЛІЯ. Побачите.

Вона виходить з кімнати. Кеттл хоче піти за нею, але стримується, підходить до шафи, знизую плечима і знову наливає склянку. Вигляд у нього досить розгублений. Раптом він застигає, почувши, як за лаштунками грюкають парадні двері і клацає замок. Кеттл здивовано і захоплено дивиться на ліві двері. Знову з'являється Делія. В руках у неї кошик з пакунками та коробка з магазину готового одягу. Вона кладе все на стіл, бере свою склянку, випиває вино, потім дивиться на Кеттла.

ДЕЛІЯ. «Покликати інспектора!» По-моєму, це були безглузді слова. А ви як думаєте? *(Ставить склянку на столик)*.

КЕТТЛ. Так, найбезглуздіші з усього, що я говорив сьогодні.

ДЕЛІЯ. Вам здається, що на все це остогидле місто ви однісінька людина, яка не може більше лицемірити?

КЕТТЛ. Сподіваюсь, що ні.

ДЕЛІЯ. Так от, не ви знімете мої кляті окуляри, скуйовдите моє волосся, змініте мій добropорядний одяг, надягнете на мене різні блискучі витребеньки. Це зроблю я сама. *(Вона бере коробку)*. Де у вас спальня? *(Вказуючи на алькову)*. Там?

КЕТТЛ. Там, двері в глибині.

ДЕЛІЯ. Гаразд.

Вона виходить. Кеттл іде до торшера і вмикає його. Потім відшукує в телефонній книзі номер, бере трубку і дзвонить, щось мугикаючи.

КЕТТЛ *(в трубку)*. Магазин Гардакра?.. Це Лондонський та Північно-Західний банк. Мені потрібен олдермен Гардакр... Так, дуже терміново... *(Тепер він говорить, змінивши голос)*. Містер Гардакр?.. Це Лондонський та Північно-Західний банк... Ні, це не відносно довготермінової позики... Це стосується ж-и-т-т-я. Ми гадали, вам цікаво буде довідатись, що, на нашу думку, воно чудове. На все добре! *(Вішає трубку, потім знову знімає її і кладе на стіл. Іде до лівої стіни, вимикає бра. Освітлення кімнати стає теплим, інтимним)*.

Делія виходить із спальні. У неї тепер зовсім інший вигляд. Вона у вільній домашній сукні з м'якої тканини; волосся вже не так старанно укладене, як раніш; окуляри зникли — і вона перетворилася на дуже привабливу і милу жінку. Кеттл захоплено дивиться на неї.

ДЕЛІЯ *(виходячи на середину, показує сукню, поспіхається)*. Ну?

Кеттл заходить за крісло.

ДЕЛІЯ. Це те, що ви уявляли собі?

КЕТТЛ. *(палко)*. Ні, це набагато-набагато краще. Яке перетворення! Але скажіть мені, хто ви: ця чи та, друга?

ДЕЛІЯ. Не знаю.

КЕТТЛ. Або ще якась, зовсім інша?

ДЕЛІЯ. Можливо.

КЕТТЛ. Так само, як я — не управитель банку, солідний, надійний, і не антиуправитель, а напевно той, що не схожий на них обох!

ДЕЛІЯ. Можна мені сигарету?

КЕТТЛ *(йдучи до столика біля канапи)*. Звичайно можна. *(Простягає Делії коробку з сигаретами, що лежить на столику)*. Але якось дивно сидіти просто так і палити.

ДЕЛІЯ *(беручи сигарету)*. Авжеж. Ми ще не втрачаємо почуття міри. *(Кеттл дає Делії прикурити, і вона сідає у крісло)*. Чи не слід трохи поговорити, тільки щиро.

КЕТТЛ. Я зроблю все, що в моїх силах. Але пам'ятайте — це для мене нове. Ми, чоловіки, обдурюємо самі себе, а жінки, на мій погляд, як правило, — ні.

ДЕЛІЯ. Так. Ми просто втішаємось одним величезним самообманом: про батька, коханця або чоловіка, сина — от і все. Наскільки я знаю, у вас немає жінки?

КЕТТЛ *(стоячи зліва від канапи)*. Була. Родинне життя закінчилося під час війни, коли я був у армії. Ніякої героїки, адже я — на фінансовій службі. Я здавався їй надто нудним. І вона мала рацію — я був таким.

ДЕЛІЯ. Вона знайшла чоловіка до вподоби?

КЕТТЛ. Він торгує друкарськими машинками в Манчестері і щосуботи грає в гольф. Але це нічого не значить — він все ж таки в її очах «весь диво й бурхливе бажання».

ДЕЛІЯ. Я хотіла б знати, чи є у вас коханка...

КЕТТЛ. Немає.

ДЕЛІЯ. Я гадала, вони є у всіх вас, чоловіків, навіть у Брікмільських.

КЕТТЛ. У декого — є, у декого — нема. Мене це завжди дивує. Я й досі ще не певен: чи у нас в місті всі кохаються незаконно, чи це трапляється не так часто, як ми звикли думати?

ДЕЛІЯ *(її це розвеселило)*. І я теж не знаю.

КЕТТЛ. А як у вас із Генрі Муном?

ДЕЛІЯ. Тільки про людське око. Справа у тому... Він мені тепер навіть не подобається.

КЕТТЛ. Я майже незнайомий з ним. Але він завжди здавався мені трохи несправжнім *(переставляє попільничку з лівого підлокітника канапи на праве біля крісла)*. Як і більшість торговців. Вони здаються такими ж несправжніми, як і їхні оголошення. «Привабливий старовинний особняк з усіма сучасними вигодами» — щось у такому дусі.

ДЕЛІЯ. Генрі такий. Навіть під час суперечки він не буває справжнім.

КЕТТЛ. Ваш холодний суворий вигляд—для нього чи для себе?

ДЕЛІЯ. Для обох потроху. Він вважає такий вигляд пристойним і надійним. І це — моя відповідь Брікмільу. В іншому місці або з іншою людиною я б не турбувалася про такі речі.

КЕТТЛ. Ви давно купили цю чудову сукню?

ДЕЛІЯ. Лише сьогодні. Я побачила її у Морлея і взяла, щоб надягти потай — для власної втіхи.

КЕТТЛ. А тепер для моєї?

ДЕЛІЯ. Сподіваюсь, що так. В інших пакунках — їжа, апетитна, смачна їжа. Її я теж купила через те, що йде дощ, і у Брікміль листопад, і мені тридцять шість, і я не маю коханця. Ми зараз з'їмо її. *(Гасить сигарету)*.

КЕТТЛ. По-моєму, можна зачекати... Як ви думаєте? І дощу нема, і тепер не листопад, і ми не в Брікміль, а тридцять шість — чудовий вік, і у

вас є коханець. Встаньте, будь ласка, місіс Мун.

ДЕЛІЯ. Якщо ви цього хочете. *(Делія підводиться, і вони дивляться одне одному в очі)*.

КЕТТЛ *(дуже ніжно)*. Ви надзвичайно красиві. Ви така, яким повинне бути життя, коли про нього мужчина насмілюється думати як мужчина. За останні два роки, при кожній зустрічі з подивом поглядаючи на вас і трохи страждаючи, я, мабуть, таки знав, що ця хвилина наблизилася, коли б я наважився зустріти її. Тепер я хочу всього, чого бажаєте ви, і не хочу нічого, чого ви не бажаєте.

ДЕЛІЯ *(з легкою усмішкою)*. Ви дуже ласкаві. *(Вона повільно підходить впритул до нього)*. Але я гадала, що ви сміливіші.

КЕТТЛ. Я сміливий.

Кеттл обнімає її, і вони палко цілуються. Але швидко відстороняються і дивляться одне на одного. В цей час завіса падає.

Дія II

Та ж сама кімната. Коли завіса піднімається, вже день, десь близько третьої години. Йде дощ. Порт'єри на вікнах зашпнуті. Горить електрика. На обідньому столі і на підносі біля канапи — те, що залишилося від другого сніданку, а чашки для кави, тарілки і т. п. розставлені по всій кімнаті. Дещо з цього — навіть на підлозі коло канапи. На сцені спочатку нікого немає, але одразу ж із спальні входить Делія. Вона одягнена так само, як і під час своєї першої появи у I дії, а домашня сукня висить тепер на спинці канапи. Делія підходить до вікна, розсуває порт'єри, і, за звичкою охайної жінки, але з легкою гримасою, починає неквапливо збирати посуд, щоб винести його на кухню. З кухні входить Моніка. Вона в тому ж самому плащі, який і зараз дуже мокрий. Обидві жінки з цікавістю дивляться одна на одну.

ДЕЛІЯ *(стоячи біля обіднього столу, здивовано)*. О, добридень!

МОНІКА *(весело)*. Вітаю!

ДЕЛІЯ *(посміхаючись)*. Отже, задні двері не були замкнені?

МОНІКА. Ні. А хіба це було потрібно? *(Йде на середину кімнати. Не почувши відповіді, ве-*

село говорить). Я цього зовсім не знала.

ДЕЛІЯ *(підходить до неї. Вона, очевидно, розвеселилася, побачивши Моніку)*. А хто ви така?

МОНІКА. Моніка Твіг. Моя мати доглядає...

ДЕЛІЯ *(перебиває)*. Так, так, він мені казав.

МОНІКА. А де містер Кеттл?

ДЕЛІЯ *(махнувши рукою в бік спальні)*. Спить.

МОНІКА. Він не хворий?

ДЕЛІЯ *(з удаваною серйозністю)*. О ні. Мені здається, що він відчуває себе чудово.

МОНІКА *(по секрету)*. Так я вранці і вирішила. Мати сказала, що він хворий, а я подумала, що ні: просто йому все остогидло, як і мені.

ДЕЛІЯ. Такого похмурого понеділка, та ще й у Брікміль це може трапитися з кожним.

МОНІКА. По-моєму, тут усі дні — похмурі понеділки... Я, мабуть, висушу свій плащ на кухні.

ДЕЛІЯ. Добре, і візьміть з собою оце, Моніко. *(Дає їй кілька тарілок з обіднього столу)*.

Моніка виходить. Делія збирає чашки від кави, потім прямує до алькова. Моніка повертається з кухні без плаща і помічає сукню Делії на канапі.

МОНІКА (*вказуючи на сукню*). Це ваша?

ДЕЛІЯ. Моя. Я купила її вранці, щоб підбадьорити себе.

МОНІКА. А я бачила її у вітрині Морлея. Можна подивитись?

ДЕЛІЯ. Звичайно.

МОНІКА (*беручи сукню*). Шик! (*Притуляє до себе*). В такій я бачу себе у майбутньому, коли чогось досягну. Під фото буде написано: «Міс Моніка Твіг відпочиває вдома». (*Замріяно замовкає*).

ДЕЛІЯ (*сідаючи на бильце крісла*). Ви з тих дівчат, Моніко, які прагнуть зробити кар'єру?

МОНІКА (*досить похмуро*). Якби в мене були шанси! (*Обережно вішає сукню на спинку канапи*). І крім того, я ніяк не можу вирішити, куди мені краще податись — у модельєрки, в кіно чи в телебачення. Ви показували сукню містеру Кеттлу?

ДЕЛІЯ. Показувала. Думаю, що вона йому сподобалася. А взагалі я прийшла сюди в справах лікарського комітету, містер Кеттл його скарбник.

МОНІКА (*підходячи до крісла, загадково*). Якщо хочете знати, йому потрібні не комітетські справи...

ДЕЛІЯ. О?

МОНІКА (*загадково*). Не вони. Що йому потрібно — це жінки.

ДЕЛІЯ (*посміхаючись*). Моніко!

МОНІКА (*спалахуючи*). Мені однаково! Закладаюсь — це правда. Ви, я бачу, зовсім як моя мати, що твердить, ніби він байдужий до цього. Вона каже, що я забрала собі в голову дурницю і що безліч чоловіків байдужі до цього. А я можу лише сказати, що кожного разу, коли я наймаюсь на роботу, вони здаються мені аж ніяк не байдужими. Через це всі мої неприємності.

ДЕЛІЯ. Я бачу — у вас вони і справді можуть бути, Моніко. (*Підводиться, підходить до канапи і бере домашню сукню*). У деяких дівчат трапляються такі неприємності. Але до чого дійшов містер Кеттл? Не скажете ви мені, що...

МОНІКА (*перебиваючи, конфіденційно*). Ні-ні, він ніколи не робив жодних спроб зі мною. Він навіть не дійшов до того, щоб, знаєте, якось поглядати на мене.

Делія вішає сукню на спинку стільця, що стоїть ліворуч від обіднього столу.

МОНІКА (*йде слідом за Делією*). Але сьогодні вранці я одразу ж помітила, що йому так само набридло все кругом, як і мені, і що містер Кеттл забунтував і готовий податися з Брікміла світ за очі... (*Велично*). Обтрусити порох із своїх ніг. І я готова їхати з ним.

Під час дальшого діалога Делія збирає на піднос чашки й тарілки, які ще залишилися в кімнаті, потім сідає на бильце крісла. Моніка підходить до столика біля канапи.

ДЕЛІЯ. Але, Моніко, я не думаю, щоб...

МОНІКА (*перебиваючи, захоплено*). Я прямо

скажу йому: «Візьміть мене з собою, містер Кеттл». Майте на увазі, я попереджу його, що він тільки щабель в моїй кар'єрі. Я б використала його — так само, як і він мене.

ДЕЛІЯ. Це звучить не дуже красиво, Моніко.

МОНІКА (*велично*). Я була б з ним чесною. Він міг би поводитися зі мною на дозвіллі, як з іграшкою. Йому якраз це й потрібно. Але весь час я шукала б наступний щабель, бо шикарне життя мені подобається більше, ніж просто секс. В газеті напишуть: «Міс Моніка Твіг, сміючись, спростувала всі чутки про роман.— Ми тільки друзі,— сказала вона».

ДЕЛІЯ. А це вже з ким?

МОНІКА (*з безтурботною величністю*). О, з одним із багатих каліфорнійських акторів або східних князів.

ДЕЛІЯ. А як же бідолашний містер Кеттл, його ви покинете?

МОНІКА (*не виходячи з ролі*). Нічого не вдієш. Таке життя, правда ж?

ДЕЛІЯ (*жваво*). Не для більшості з нас. Ви допоможете мені помити посуд?

МОНІКА (*скинута з котурнів*). Мама помиє сама, коли прийде ввечері. Хай краще мама. Вона не подякує нам за допомогу, бо їй подобається доглядати містера Кеттла. Але б'юся об заклад — вона знає його значно гірше, ніж я.

ДЕЛІЯ. А я закладаюсь, що ви знаєте його значно гірше, ніж я, Моніко. Ви надто молоді, і якби я була на вашому місці, то не мріяла б так про кар'єру. Вона вимагає важкої праці і великої рішучості. Значно приємніше бути просто ніким.

МОНІКА. Тільки не в Брікмілі. Я впевнена, що здатна на щось, хоч навіть не знаю, на що саме. А як я можу дізнатися, коли мені не дають спробувати? Що б там не було, а мені страшенно набридла ця паскудна діра.

ДЕЛІЯ. А хіба немає якогось славного хлопця, що цікавився б вами, Моніко?

МОНІКА. Є. Двоє чи троє. На жаль, я не цікавлюся ними. Вони такі нудні... А інші, не нудні, не доводять справи до кінця. Людям здається, що я дуже люблю чоловіків. Тому мене й виганяють з роботи. Але я не так вже й захоплююсь цим.

ДЕЛІЯ. Заждіть ще кілька років.

МОНІКА (*обурено*). Всі ці реклами в жіночих журналах — вони мене обурюють до нестями. Все — про те, як знайти і зберегти «його». «Зробіть себе свіжою та гарною для нього!» І подумайте тільки, для чого варто робити себе свіжою та гарною!

ДЕЛІЯ (*сміючись*). Цілком згодна. Тому я й перестала читати ці журнали.

МОНІКА (*обурено*). А чому чоловіки не намагаються бути свіжими й гарними для нас? І яка нам з того користь? Фото в газеті, на якому нас знято у нічному клубі? Дорогі автомобілі та готелі — люкс? Нічого подібного, хай йому грець! Все, що ви маєте це — четверо дітлахів, кухня, брудна білизна, порепані руки і втомлені ноги. (*Вона зупиняється, потім з надією дивиться на*

Делію). Я сподіваюсь, ви справді знаєте містера Кеттла краще, ніж я?

ДЕЛІЯ (*підводячись і беручи піднос з посудом, твердо*). Безперечно, Моніко.

МОНІКА. Отже, як ви гадаєте, візьме він мене у Бірмінгем? (*Замріяно*). Вечері з вином, кава з лікерами у кімнаті відпочинку...

ДЕЛІЯ (*твердо*). Ні, Моніко. Містер Кеттл спокійна людина, йому зовсім не до смаку шалені ночі в Бірмінгемі.

МОНІКА (*з сумом*). Тоді це буде отой прикжчик з магазина Гардакра...

ДЕЛІЯ. Це вже здається значно перспективнішим.

МОНІКА. Тільки... Він такий товстий!

ДЕЛІЯ. А причина, мабуть, — саме вечері з вином. Це ж те, що вам треба. (*В передпокої лунає настирливий дзвоник*). Це на парадному?

МОНІКА. Так.

ДЕЛІЯ. Подивіться, будь ласка, хто там. І не пускайте нікого, поки не скажете мені. Відімкніть двері і гляньте, хто це.

МОНІКА (*йдучи до лівих дверей*). О'кей! Можна зробити вигляд, що я покоївка?

ДЕЛІЯ. Звичайно.

Моніка виходить наліво. Делія виносить піднос на кухню, повертається і виходить на середину кімнати. З передпокою входить збуджена Моніка.

МОНІКА (*підходячи до Делії*). Це містер Мун. Він каже, що тут його жінка. Це не ви?

ДЕЛІЯ. Я.

МОНІКА (*вражена і захоплена*). Ой, здається, буде гаряче! Що йому сказати?

ДЕЛІЯ (*ідучи до алькова*). Хай увійде. Я повернусь через хвилину.

Моніка виходить до передпокою, а Делія у спальню. Зліва входить Генрі Мун. Слідом за ним — Моніка. Мун — дуже масивний чоловік з тупим виразом обличчя. Йому далеко за сорок, він у шерстяному костюмі (як у маклерів по продажу нерухомого майна). Здивовано озиряється.

МОНІКА. Сюди, будь ласка.

МУН (*виходячи на середину кімнати*). Тут нікого немає.

МОНІКА (*вдало прикидаючись покоївкою*). Місіс Мун попросила переказати вам, містер Мун, що вона зараз вийде до вас.

МУН (*вstupившись поглядом у Моніку*). О, вона це сказала?

МОНІКА. А поки що сідайте, будь ласка, містер Мун. (*Вказує на крісло*).

МУН (*все ще здивований*). О, дякую. (*Сідає в крісло і пильно вдивляється в Моніку. Протягом кількох секунд Моніка відповідає тим же, потім сідає на канапу*).

МОНІКА. Не дуже приємна погода, містер Мун?

МУН (*роздратовано*). Що це означає?

МОНІКА. А саме?

МУН. Що з вами трапилось, моя мила? (*Здивовано приглядається до неї*).

МОНІКА (*урочисто*). Ви гадаєте, що я тут покоївкою, містер Мун?

МУН. А хіба ні?

МОНІКА (*з величезною гідністю*). Зовсім ні.

МУН. О?!

МОНІКА (*бундючно*). Якщо це вас цікавить, я широко відома актриса кіно й телебачення. З наступного тижня я починаю репетиції дуже відповідальної ролі покоївки для телеп'єси. От я й вирішила спробувати.

МУН. Ви... Ви так вирішили? Це добре. Але що ви робите тут?

МОНІКА. Готую роль.

МУН. А чому ви готуєте її саме тут?

МОНІКА (*бундючно*). О, я розумію, що ви маєте на увазі, містер Мун. Я просто заїхала до родичів у Брікміл. Але живу я завжди в Лондоні.

МУН. І давно ви живете в Лондоні?

МОНІКА. О, кілька років. А чому ви питаєте?

МУН (*переможно*). А тому, що місяць-два тому ви подавали мені каву в кафе на Маркет-стріт.

МОНІКА (*підводиться, роздратована*). Ну то й що з того?

МУН (*теж підвівся і обурено ходить по кімнаті*). Навіщо верзти оці дурниці про телевізор та актрис?

МОНІКА (*теж ходить біля правого кінця канапи*). Просто спробувала обдурити вас і не вийшло.

МУН (*самовдоволено*). Не вийшло!

Делія виходить із спальні, на ній окуляри, вона спокійна і врівноважена.

МУН (*помічає Делію, не дивуючись*). Здрастуй, Деліє.

ДЕЛІЯ (*спокійно*). Добридень, Генрі.

МОНІКА (*весело*). Ну, я залишу вас, містер і місіс Мун.

Моніка виходить на кухню, а Делія йде на середину кімнати.

МУН (*підходячи до Делії, обурено*). Це дівчисько намагалось обдурити мене. Однак я відразу ж викрив її. Нахабне маленьке чортеня!

ДЕЛІЯ. Досить влучно сказано (*сідає у крісло*).

МУН. Ще б пак! Підозріло тільки, чого вона тут.

ДЕЛІЯ. Нічого підозрілого, Генрі. Це дочка служниці Джорджа Кеттла.

МУН (*кладе капелюх і парасоль на обідній стіл*). Справді?.. Я зрозумів, що ти тут, коли побачив біля парадного твій автомобіль. (*Виходить на середину*). Інакше, звичайно, я не дізнався б про це.

ДЕЛІЯ. Авжеж, нізачо.

МУН. Безперечно. Зовсім не уявляв собі, де ти, поки не побачив твого автомобіля.

ДЕЛІЯ. Ти вже сказав це раз. Але що ти робив біля парадного?

МУН. Прийшов поговорити з Кеттлом. Він тут?

ДЕЛІЯ. Тут, у спальні.

МУН. Хворий?

ДЕЛІЯ. Ні, просто спить.

МУН (*обурено*). Спить? Це вже занадто!

ДЕЛІЯ. Після ленчу йому захотілося спати. Він частував мене сніданком.

МУН. На це була якась особлива причина?
ДЕЛІЯ. Просто нам обом захотілося їсти.
МУН. Гм, в банку мені сказали, що вранці ти шукала його. В справах Лікарського фонду?

ДЕЛІЯ. Головним чином.

МУН. Отже, не тільки через це?

ДЕЛІЯ. Задля цього я прийшла до нього. А ти?

МУН. Що я?

ДЕЛІЯ. Чого прийшов ти?

МУН. Бачиш, Кеттл дзвонив до мене зранку. Сказав секретарці, ніби терміново, а потім запитав якусь дурницю про тебе і твій автомобіль. Це здалося мені підозрілим. Я подумав, що нами зацікавились податкові інспектори, але потім за ленчем у клубі почув якісь дивні балачки про цього Кеттла. Чого тільки не мелють! Гардакр каже, що Кеттл запив, хтось інший — ніби він майже збожеволів. А на тебе яке він справив враження?

ДЕЛІЯ. Він здався мені цілком тверезим і абсолютно при здоровому розумі.

МУН. Справді? Тоді чому ж він спить?

ДЕЛІЯ. Бо хоче спати, Генрі. Я ж сказала тобі.

МУН (*обурено*). Все це дуже добре, але ж не тільки йому хочеться спати після ленчу! А якби ми всі так поводитись?

ДЕЛІЯ. Тоді ви всі не були б такими сонними ввечері.

МУН. Ну, це було б занадто, якби ми всі спали після ленчу! А ти, Деліє?!

ДЕЛІЯ. Що саме, Генрі?

МУН (*обурено*). Під три чорти... Я хочу сказати... Порядній людині не годиться частувати даму ленчем, а потім так поводитись. Ну, от скажи, чим ти займаєшся тут, поки він спить?

ДЕЛІЯ. Скажімо, я мию посуд.

МУН. Чому? Хіба не може помити служниця?

ДЕЛІЯ. Вона зайнята вдома. Адже сьогодні понеділок.

МУН (*обурено*). Звичайно, сьогодні понеділок, і це робить все особливо кумедним.

ДЕЛІЯ. Чому, Генрі?

МУН (*підходячи до крісла, сердито*). Чому? Ну, подумай сама. Не субота, не свято, не щось інше. А п о н е д і л о к. Понеділок! І ще одне. Коли Кеттл подзвонив до мене вранці і я дізнався, що це не у банківських справах, а його вилаяв. «Страшенне нахабство», — сказав я, а він відповів, що Мун — це хвилююче прізвище, і мабуть через це ти й вийшла за мене заміж...

ДЕЛІЯ (*посміхаючись*). Він так відповів? Дуже приємно.

МУН. Приємно? Що в цьому приємного? (*З підозрою дивиться на Делію*).

ДЕЛІЯ (*посміхаючись*). Ти хочеш щось запитати, Генрі?

Мун хоче щось сказати, але стримується.

МУН. Ні, нічого.

ДЕЛІЯ (*підводячись і йдучи до канапи*). Ти добре поснідав у клубі? (*Сідає, знімає окуляри і ховає їх в сумочку*).

МУН. Не дуже, печінка й бекон гірші, ніж звичайно. Але не в цьому справа.

ДЕЛІЯ. А я й не знала, що у тебе є якась справа.

МУН. Звичайно, є. Чоловік плете нісенітницю в телефон, дівчина на комутаторі, певно, слухає, а ти кажеш тільки: «Дуже приємно»! Цей самий чоловік частує тебе ленчем і потім лягає спати, а ти чекаєш його, і твій автомобіль — біля під'їзду.

ДЕЛІЯ. Навряд чи я могла б завести його в квартиру.

МУН (*сердито*). Ти прекрасно знаєш, що я маю на увазі.

ДЕЛІЯ. Ні, не знаю. А що?

МУН (*прямуючи на середину кімнати, виразно*). Деліє!

ДЕЛІЯ. Що, Генрі?

МУН (*виразно*). Я хочу поставити тобі два відвертих запитання і хочу почути дві відверті, правдиві відповіді.

ДЕЛІЯ. Ти певен, що правдиві?

МУН. Певен? Звичайно, я певен! Чому б мені не бути певним?!

ДЕЛІЯ (*лагідно*). Тому що я ніколи не відчувала, щоб тобі подобалась правда, Генрі.

МУН (*вражений*). Святий боже! Мені не подобається правда?! Про що ти кажеш? Нехай хто-завгодно приходить до мене з фактами — і я завжди ладен подивитись йому прямо у вічі. Спитай у конторі. Спитай у клубі. Навпаки, дехто навіть вважає, що я перегинаю палицю. «Ви надміру відверті, друже Генрі», — кажуть вони.

ДЕЛІЯ. Навіщо ці свідки, Генрі? Ти просто будь відвертим. Два відвертих запитання — дві відверті, правдиві відповіді. Кажи далі.

МУН (*виразно*). Тоді — номер перший. Чи дотримував я, Деліє, правил гри з тобою?

ДЕЛІЯ. Ти грав зі мною свою гру, а не мою, Генрі.

МУН. Не знаю, що ти хочеш цим сказати. Не знаю. Але облишмо поки що це. Друге запитання важливіше. (*Дуже виразно*). Ти ведеш гру, Деліє?

ДЕЛІЯ. Ти маєш на увазі, що я зраджую тебе, Генрі?

МУН (*збентежений такою відвертістю, квапливо*). Звичайно, ні. Я взагалі не говорю про це. Я знаю, що ти хочеш зробити: хочеш, щоб я сказав більше, ніж маю на увазі, потім викрутишся і запитаєш, якого біса я звинувачую тебе. О ні! Мені це не потрібно. Ти не зловиш мене на слові, моя люба. Ні в якому разі! Я лише ставлю тобі просте, відверте запитання: ти ведеш гру?

ДЕЛІЯ (*їй уривається терпець*). Але запитання зовсім не просте і не відверте. Воно нічого не означає. Яка гра? Якщо ти вважаєш, що я плету якусь інтригу, чому не скажеш прямо?

МУН (*кричить*). Бо не хочу, щоб мене різними хитрощами втягли у пастку і пошили в дурні. Старий трюк, але цього разу не вийде!

ДЕЛІЯ (*різкіше*). Тоді, ради бога, про що ти говориш?

МУН (*сердито*). Але біля будинку стоїть твій автомобіль! І вже дві чи три години. Він впадає всім у вічі. Я тільки-но повернув за ріг, і вже знав, що ти тут. Люди бачать його і щось думають! Вони скоро почнуть говорити про тебе! Мож-

ливо, вже й почали. Хіба це добре? Ти не можеш назвати це дотриманням правил гри та ще й у такому місті, як наше!

ДЕЛІЯ (*підтримуючи його*). Ти хочеш сказати, що вони порушують правила, починаючи якісь балачки?

МУН (*піддавшись на провокацію, голосно, несамовито*). Ні, звичайно, ні, і ти, чорт забирай, дуже добре знаєш, що ні! Я хочу сказати, що ти, Деліє, порушуєш правила гри, коли даєш їм право говорити про себе, або залишаєшся тут, не знаючи, хто може ввійти в будинок. Ти навіть снідаєш з людиною, яка так підозріло поводить ся і якою вже цікавляться інші. І от я й кажу, що дотримував правил гри з тобою, а ти — ні! Оце і все.

Кеттл виходить із спальні. У нього скуйовжене волосся, вигляд приємно розслабленої людини. Запалює люльку. Мун ходить навколо крісла.

КЕТТЛ (*виходячи на середину*). О, вітаю, Мун!

МУН (*обурено*). Привіт, Кеттл!

ДЕЛІЯ (*ніжно*). Вам добре спалося?

КЕТТЛ (*посміхаючись*). Чудово!

ДЕЛІЯ (*ніжно*). Сподіваюсь, ми не розбудили вас?

МУН (*обурено*). Ну, це вже занадто! Чи добре йому спалося?! Сподіваюсь, ми не розбудили його?! Та хто він такий — може, персидський шах? Йому треба було б сидіти зараз у банку. До біса його приємний сон!.. Тепер я звернуся з відвертим запитанням до вас, Кеттл.

ДЕЛІЯ (*Кеттлу*). Генрі сьогодні звертається тільки з відвертими запитаннями.

МУН (*Кеттлу*). Що, по-вашому, ви робите?

Кеттл, з насолодою затягуючись, дивиться на Муна, на Делію, потім знову на Муна.

КЕТТЛ (*повільно*). Знаєте, Мун, голубе...

МУН (*обурено перебиваючи його*). Не звертайтесь до мене — «Мун, голубе», — між нами не такі близькі стосунки!

КЕТТЛ. Вам більше подобається «містер Мун»? Я дуже радий. Мені теж до вподоби «містер Мун». Так от, містер Мун, у що мить я нічого не роблю. Як бачите, я просто, не напружуючи сил, палю люльку. До того ж у мене чистий латацький тютюн. Я завжди хотів курити чисту латакію.

ДЕЛІЯ. Чудовий аромат.

КЕТТЛ. Вам теж подобається? Я ніколи не наважувався раніше курити цей тютюн, бо вважали, що він шкодить.

МУН. Хм, шкодить!

КЕТТЛ. Тому я і почав його курити. Оце й усе, що я зараз роблю, містер Мун. А що ви пропонуєте?

МУН. Я пропоную вам робити те, що і я — дотримувати правил гри.

КЕТТЛ (*зацікавлено*). Я випадково почув, що ви розмовляли про це. Яка саме гра? Я, знаєте, теж купив вранці гру, називається «Полювання в джунглях»...

МУН (*перебиваючи, голосно*). Я кажу про Порядну Поведінку. (*Делія сміється. Мун люту дивиться на неї*).

ДЕЛІЯ. Пробач, Генрі. Просто в тебе був такий смішний вигляд...

МУН (*з гідністю*). Як тільки ти захочеш слухати серйозно, я говоритиму далі.

КЕТТЛ. Деліє, поведіться пристойно.

ДЕЛІЯ (*покійно*). Добре, Джордж.

МУН (*обурено*). На мою думку, це вже занадто — слухати, як стороння людина радить твоїй жінці поводитись пристойно...

КЕТТЛ (*перебиває його, серйозно*). Цілком згоден, містер Мун. Це справді занадто. Але йшлося про порядну поведінку.

МУН. Я чекаю від інших того, що завжди намагаюсь робити сам, — дотримання правил гри. Я робив це, незважаючи ні на які спокуси.

ДЕЛІЯ (*зацікавлено*). Справді, Генрі? А мені ти ніколи нічого не розповідав.

МУН. Звичайно, не розповідав. Але можеш повірити на слово — вони були.

КЕТТЛ (*з удиваною серйозністю*). Чи не занадто це розпливчато, містер Мун? Чи не слід вам навести деякі приклади?

ДЕЛІЯ. Безперечно. Особливо, коли зважити, що я вперше чую про таке.

КЕТТЛ (*з удиваною серйозністю*). Пам'ятайте, поки ви не переконаєте нас на прикладах, всі ваші аргументи даремні.

ДЕЛІЯ (*заохочує*). Ну-бо, Генрі. Хто, наприклад? (*Іде до правого кінця канапи*).

МУН (*сідає на лівому кінці канапи, нерішуче*). Все це так, але, знаєте, як порядна людина, я б не хотів про це говорити.

ДЕЛІЯ. А я не проти. Мені подобаються непорядні розмови.

КЕТТЛ (*сідаючи в крісло*). А я відтепер сам непорядна людина. Отже?..

МУН. Ну... наприклад... Є в нашій конторі така міс Карсон... Вона часто допомагає мені...

ДЕЛІЯ (*зацікавлено*). Це ота руда гладуха?

МУН (*з гідністю*). У міс Карсон золотисте волосся... І надзвичайно приємна фігура. Вона... е-е... досить віддана мені. Принаймні мій компаньйон Джек Френсіс, глузуючи з мене, завжди твердить це...

КЕТТЛ (*заохочуючи*). Добре! Я зараховую міс Карсон як спокусу.

МУН. Так от, кілька разів нам з міс Карсон довелося провести вечір не в Брікмілі, бо у нас були важливі справи. І що ж трапилось?

ДЕЛІЯ (*це їй дає насолоду*). І справді, що трапилось, Генрі?

МУН (*надзвичайно спокійно*). Нічого.

КЕТТЛ. Нічого?!

МУН. Нічого. Після важкого робочого дня я частував її обідом і, може, кількома коктейлями, але ми залишалися веселими хорошими друзями. Тільки веселими хорошими друзями.

ДЕЛІЯ. Закладаюсь, міс Карсон зовсім не подобається залишатися веселим хорошим другом.

МУН. Ми не про це говоримо. Я звертаюсь до вас, Кеттл.

КЕТТЛ. Цілком згоден, не про це. Мова йде про вас, а не про міс Карсон. Вона лише спокуса, перед якою ви встояли.

МУН. Вірно. Йдеться про те, що я зберіг свої позиції.

КЕТТЛ. Крім того, це чудово викладено!

МУН. Може, ми з Делією і не так добре живемо, як могли б,— хоч я вважаю, що ми непогана пара,— але якби вона дотримувала правил гри зі мною, я був би готовий дотримувати правил гри з нею.

КЕТТЛ. Якби вона зберігала свої позиції—ви б зберігали ваші?

МУН. Авжеж.

ДЕЛІЯ (*нетерпляче*). Я б хотіла, щоб ти перестав зберігати свої позиції і відверто сказав, що думаєш.

МУН. О! А що я повинен думати?

КЕТТЛ (*співчутливо*). Ну, а що б ви хотіли думати, містер Мун?

МУН (*сердито*). Справа не в тому, що думаю я, а в тому, що подумують інші. Пам'ятайте про це. (*Дивиться на годинник і підводиться*). Я мушу йти. (*Бере капелюх і парасольку*).

Кеттл підводиться, прямує до лівих дверей і відчиняє їх.

МУН. О четвертій годині у мене важлива ділова зустріч. Двоє хлопців приїдять із Лондона, щоб подивитись фабрику Мерчісона. Добрячий бізнес, якщо вигорить. (*Благально дивиться на них*). Ну, спробуймо бути розважливими, га? Є вірні й невірні шляхи навіть у таких речах. Зрештою, ніхто з нас не може дозволити собі скандалу, правда?

КЕТТЛ. Чому ж? Я можу — це одна з небагатьох речей, яку я віднині можу собі дозволити.

МУН (*ідучи до лівих дверей*). Якщо ви зважите на мою пораду, Кеттл, ви будете обережним, дуже, дуже обережним. Ви й так надто далеко зайшли. Деліє, ти додому?

ДЕЛІЯ. Ще ні, Генрі.

МУН. Побалакаєте ще? Гаразд. Ну, а я мушу бігти.

Мун виходить. Делія і Кеттл якусь хвилину багатозначно дивляться одне на одного.

ДЕЛІЯ (*лагідно*). І це — весь Генрі. Ти розумієш, що я маю на увазі?

КЕТТЛ (*ідучи до письмового столу*). Розумію. Як дзвонити до його контори?

ДЕЛІЯ. Вісім-три-п'ять-сім. А навіщо?

КЕТТЛ (*беручи трубку*). Маю термінове повідомлення для міс Карсон. (*Набирає номер*). Зайнято. (*Чекає, тримаючи трубку в руках*).

Делія, підвівшись, ходить по кімнаті. З кухні входить Моніка.

ДЕЛІЯ. Я гадала, що ви вже пішли, Моніка.

МОНІКА. Надворі лле. А я тим часом помила посуд. Знаєте, я, мабуть, скажу вам, що усе зрозуміла. Я була трохи дурною, правда? А тепер я піду, але незабаром повернуся. Мені хотілося б бути в курсі справ, можливо, я не буду зайвою. У мене горять щоки, правда, містер Кеттл?

Моніка виходить в кухню. Кеттл, який все ще стоїть біля телефону, запитливо дивиться на Делію.

КЕТТЛ. Про що це вона?

ДЕЛІЯ (*посміхаючись*). Моніка має наміри відносно тебе.

КЕТТЛ (*набираючи номер*). Дурниці! Вона ще дитина.

ДЕЛІЯ. О ні, це доросла жінка з широкими планами.

КЕТТЛ (*в телефон*). Фірма Мун і Френсіс?.. Попросіть міс Карсон, будь ласка... Так, так, дуже важливо... (*Чекає*).

Делія підходить до обіднього столу, збирає серветки, ховає їх у шухляду столу, помічає там пістолет і бере його.

КЕТТЛ. Міс Карсон?.. Це ваш друг. Раджу вам не слухати більше дурниць про «веселого хорошого друга» від Генрі Муна. Цей чоловік не може без вас жити. Ви подивилися б на вираз його очей, коли він описував вашу фігуру! Він марить і шаленіє. На все добре, міс Карсон! (*Вішає трубку, потім знову кладе її на стіл*).

ДЕЛІЯ (*показуючи йому пістолет, серйозно*). Навіщо це?

КЕТТЛ (*безтурботно*). В свій час, коли зросла хвиля злочинів, банк видав такий кожному управителеві. Але пістолет поганенький, і я навряд чи зміг би влучити з нього у щось.

ДЕЛІЯ. А я змогла б. Батько навчив мене...

КЕТТЛ (*перебиває*). Дай сюди, моя радість. (*Бере у Делії зброю, ховає її в шухляду письмового столу, потім веде Делію до крісла*). Краще побалакаємо про нас або про Генрі.

ДЕЛІЯ (*сідуючи в крісло*). Я не хочу про Генрі. (*Кеттл сідає на праве бильце крісла*). Адже ти розумієш, що саме я мала на увазі, говорячи про його нереальність?

КЕТТЛ. Я ще не певен, що ти справжня. Але більш-менш...

ДЕЛІЯ. Ти невірною почав розмову, любий. Я дуже справжня.

КЕТТЛ. Звичайно. Але ми дозволили собі зневірись у будь-якій щирості й можливості щастя. Ось чому ми гадаємо, що воно не може бути реальним.

ДЕЛІЯ. Це чоловіки думають, а не жінки.

КЕТТЛ. Тоді жінки нізащо не повинні були допустити, щоб це трапилось з чоловіками. Їм слід було б виправити це. (*Посміхаючись, дивиться на неї*). Коли ми їдемо, Деліє? Увечері?

ДЕЛІЯ (*спокійно дивлячись на нього*). Їдемо? Куди?

КЕТТЛ. Я не знаю. Куди завгодно. Просто — їдемо.

ДЕЛІЯ. Але, любий, навіщо нам їхати?

КЕТТЛ (*здивовано*). Але... але... Ти ж не сподіваєшся, що ми залишимося тут? Я гадав, це ясно з самого початку, що я зникну звідси.

ДЕЛІЯ. Вранці — так.

КЕТТЛ. Ну, а що трапилось з того часу?

ДЕЛІЯ (*посміхаючись, перебиває*). Я... Ми...

КЕТТЛ (*підводячись і йдучи на середину*). Ти... Зрозуміло. Але ж я кажу тобі, що покінчив і з банком, і з цим містом, і з будь-яким іншим, схожим на це, — з усім таким життям.

ДЕЛІЯ. Та яке це має значення тепер? Я знаю, що ти відчував, я відчувала те ж саме, але

тепер ми можемо разом сміятися з усього. Все стало іншим.

КЕТТЛ. Тільки не для мене.

ДЕЛІЯ. Виходить, любити мене — для тебе ще не досить, хоча любити тебе — було б досить для мене?

КЕТТЛ. Це нечесне запитання.

ДЕЛІЯ (*нетерпляче*). О, не ставай схожим на Генрі.

КЕТТЛ. Я саме й намагаюся не бути схожим на Генрі. Чого ж ти хочеш від мене — прикидатись цілими днями?

ДЕЛІЯ. Жінка мусить робити це і весь день, і половину ночі.

КЕТТЛ. Я гадав, ти не хочеш бути такою.

ДЕЛІЯ (*підводячись*). Я не сказала, що хочу. Але намагаюся бути розсудливою за нас обох.

КЕТТЛ (*ідучи повз канапу направо, досить роздратовано*). Не турбуйся про мене. Я поклав край розсудливості.

ДЕЛІЯ (*не приймаючи його тону, благально*). Це було добре вранці, і я покохала тебе за це. Але один з нас повинен бути розсудливим. Ти говориш про від'їзд, але не знаєш, куди тобі хочеться їхати і що ти робитимеш, коли прийдеш кудись.

КЕТТЛ (*ідучи повз канапу на середину кімнати, роздратовано*). Зараз це не має значення.

ДЕЛІЯ (*підходячи до Кеттла, виразно*). Звичайно, має. Ми ж не діти. Ніхто не збирається доглядати нас.

КЕТТЛ (*наполегливо*). Зрозумій мене, Деліє! Значення має лише одне — їдемо ми разом чи їду я сам? (*Твердо*). Тому, що я не залишуся тут. Я покінчив з цим усім.

ДЕЛІЯ (*роздратовано*). Це значить, що я не маю сили затримати тебе тут?

КЕТТЛ (*теж роздратовано*). Ні на хвилину я не думав, що ти схочеш залишитися.

ДЕЛІЯ. А що ми будемо робити, коли не залишимося? Спробуємо влаштуватися куховаркою та барменом в третьорозрядному готелі?

КЕТТЛ (*роздратовано*). Я б скоріше погодився бути барменом у готелі п'ятого розряду, ніж брікмільським управителем банку і коханцем чужої жінки. Я б відчував себе пацюком у чужій коморі і дуже швидко перетворився б на нього. Деліє, це ж зовсім не ти говориш! Це тому, що ти знову в цьому клятому одязі. Ось звідки це йде.

ДЕЛІЯ (*ідучи повз Кеттла до алькова, у нестямі*). Можеш не нагадувати мені, що я скинула його для тебе!

КЕТТЛ (*сердито*). Ну, є такий одяг, який я скинув назавжди — чорний піджак, смугасті брюки і твердий комірець.

ДЕЛІЯ (*повертаючись до нього, сердито*). Здається, я не варта зараз навіть твердого комірця. (*З парадного чути дзвоник і стукіт*). О, чорт забирай! Знову хтось прийшов...

КЕТТЛ. Треба було замкнути ці двері. (*Іде до лівих дверей*).

Різкий стукіт у ліві двері. Входять Стріт і Гардакр.

СТРІТ (*причиняючи двері, сердечно*). От я й повернувся, як обіцяв.

КЕТТЛ (*виходячи на середину кімнати*). Забирайтеся звідси!

ГАРДАКР (*проходячи від дверей на середину, підкреслено*). Мені здається, повз нас проїхав у своєму автомобілі ваш чоловік, місіс Мун?

ДЕЛІЯ. Він тільки що був тут, тому не турбуйтеся сповіщати його про мене.

КЕТТЛ. Справді, не турбуйтеся ні про що, олддермен Гардакр, просто йдіть звідси геть!

СТРІТ. Ну-ну-ну, містер Кеттл!

ГАРДАКР (*сердито*). Я нікуди не піду, доки не скажу те, для чого прийшов. У вашому банку ніхто нічого не знає про мою позику.

КЕТТЛ (*з очевидною, але стриманою люттю*). Зараз у мене найважливіша і найневідкладніша у моєму житті розмова... (*Вже не стримуючись*). А ви вдерлися з своїми дурницями та з балачками про позики. Забирайтеся звідси!

ГАРДАКР (*голосно й сердито*). Ви можете вважати себе надзвичайно дотепним, Кеттл, але я знаю, що це ви дзвонили до мене вранці і казали, ніби життя — чудове. Ну, а тепер я скажу вам дещо. Я дозвонився-таки вранці до вашої головної контори, і старший інспектор містер Клінтон спеціально приїхав до Брікміла поговорити з вами. Чи бачите ви щось чудове в цьому?

СТРІТ. Цілком вірно. Я прийшов повідомити вас...

ГАРДАКР (*переможно*). Але особисто організувавши цей приїзд, я не міг відмовитись від насолоди повідомити вас про нього.

Кеттл, не звертаючи уваги на Стріта і Гардакра, підходить до Делії.

КЕТТЛ (*Делії*). Тепер бачиш, що ти просила мене зробити?

ДЕЛІЯ. Яке значення мають вони? Я просто просила тебе зробити дещо для мене.

КЕТТЛ. Для тебе, якою я бачу тебе, цього не варт робити.

ДЕЛІЯ. Можливо, ти не бачиш мене.

ГАРДАКР (*сердито*). Він зараз побачить містера Клінтона, свого шефа. А містер Клінтон спитає, чим він займається.

ДЕЛІЯ (*сердито*). О, заткніть рота з вашим містером Клінтоном.

ГАРДАКР (*люто*). Хотів би я знати, в якій мірі це стосується вас. Повинен сказати, що коли б я був Генрі Муном...

КЕТТЛ (*йде на середину, загрозливо Гардакору*). Геть!

ГАРДАКР. Я їду. (*Швидко йде наліво і озирвається*). Але ви ще не позбулися мене.

ДЕЛІЯ (*з огидою*). О, звичайно!

ГАРДАКР (*Стріту*). Побачимось пізніше, інспекторе.

Гардакр виходить, грюкнувши дверима. Стріт похитує головою, роздратовано мимрить щось, потім сідає в крісло.

СТРІТ (*бадьоро*). Він трохи нестриманий і запальний, наш Гардакр. Але хай він не хвилює вас, місіс Мун. І я теж. Продовжуйте вашу розмову.

КЕТТЛ (*починає із стриманою люттю*). Як ви помітили вранці, інспекторе, я став досить ексцентричним. І одним з проявів цього — хоч яким би дивацтвом ви не вважали це — є невміння вести інтимну розмову з жінкою (*вже не стримуючись*) в присутності поліцейського.

СТРІТ. Співчуваю, містер Кеттл. Але, бачите, я домовився дочекатись містера Клінтона тут.

ДЕЛІЯ (*підходячи до Кеттла, спокійно*). Джордж, ти добре знаєш інспектора Стріта?

КЕТТЛ. Не дуже, а що?

ДЕЛІЯ (*йдуци за спиною Кеттла до вікна і беручи свою домашню сукню*). Він набагато хитріший і небезпечніший, ніж прикидається. От і все. Тому будь обережний.

СТРІТ. Обережний з ким?

ДЕЛІЯ (*підходячи до Кеттла, не звертаючи уваги на Стріта*). Він здається тупим, але тільки здається. І мені не подобається його хитрий тон — наче кішка з мишею. Тому слідкуй за ним. (*Йде до алькова*).

СТРІТ (*лукаво*). Це не вихід, місіс Мун.

ДЕЛІЯ (*лагідно*). Я — до ванної. Ви не заперечуєте?

Делія виходить, взявши сукню. Кеттл дивиться їй услід, потім переводить погляд на Стріта, який широко посміхається. Під час дальшої сцени Кеттл роздратовано ходить по кімнаті.

СТРІТ. Дивно, як швидко жінки починають всюди відчувати себе, наче вдома. Правда?

КЕТТЛ. Чи не могли б ви піти звідси і зайнятися власними справами?

СТРІТ. В широкому розумінні, знаєте, все навколо — наша справа. Тепер так багато шляхів для порушення закону...

КЕТТЛ. Багато шляхів, бо надто багато законів.

СТРІТ (*сердечно*). Ну, на вас можна покластися, містер Кеттл. Гадаю, ви свою обіцянку виконали? Не виходили, га?

КЕТТЛ (*різко*). Ні, не виходив.

СТРІТ. І на самоті не були, мабуть?

КЕТТЛ (*різко*). Я й зараз не на самоті. Дякую за візит. На все добре.

СТРІТ. Ми багато чого навчаємося на поліцейській роботі. На кожному кроці стикаєшся з людськими характерами...

КЕТТЛ. Дуже цікаво. Але якось іншим разом.

СТРІТ (*жваво*). Я не раз помічав, як деяких леді, що здавалися дуже спокійними, приваблювали чоловіки у ту мить, коли ті втрачають рівновагу або трохи не в собі. Це не надовго, звичайно, — в жінок вистачає здорового глузду, але вони не можуть не захопитись.

КЕТТЛ. У вас, я бачу, багато вільного часу.

СТРІТ. Якщо людина досягає мого становища в поліцейській роботі, містер Кеттл, вона втручається у події не тоді, коли вже скоїлося щось погане, а робить усе, щоб розумно запобігти лихові. Ви помічали коли-небудь, як спокійно у нас в Брікмілі?

КЕТТЛ. Мені довелося жити біля великого цвинтаря в Хендоні. Там теж усе спокійно.

СТРІТ. Ну-ну, містер Кеттл. Дозвольте мені по-

яснити. Розумно запобігти. Звичайно, ви не зробили, як нам відомо, нічого протизаконного, та коли хороша, спокійна людина зненацька вибивається з колії, я не можу не зацікавитись нею.

КЕТТЛ. Так, мабуть, міркували і в мурашнику ще до того, як виробився загальний шаблон.

СТРІТ. Це нелогічно, містер Кеттл.

КЕТТЛ. А я — цілком за нелогічність, інспекторе. Віднині я хочу бути примхливою і нелогічною людиною.

СТРІТ. Ви б не схотіли цього, якби побачили те, що бачив я. Десяткам таких людей допоміг я потрапити за ґрати. (*В передпокої чути дзвоник*). Може, ваш шеф, містер Клінтон...

КЕТТЛ (*йдуци до дверей ліворуч*). Цього разу я сам подивлюсь, хто там. Сидіть тут.

Стріт підводиться. Кеттл виходить наліво. Незабаром до кімнати входять містер Клінтон і Кеттл. Клінтон — добре одягнений чоловік років шістдесяти, з ласкавим батьківським поведженням — небезпечний тип.

КЛІНТОН (*входячи у кімнату*). А, інспекторе, от ми й знову зустрілися.

СТРІТ. Так, містер Клінтон. А де ж ваш медичний друг?

КЛІНТОН. Він буде до наших послуг десь за чверть години.

КЕТТЛ. Що ви хочете робити? Міряти мені температуру?

КЛІНТОН (*підходячи до Кеттла*). Все, чого забажаєте, містер Кеттл. Я приїхав сюди як ваш колега, бо так само працюю для Лондонського та Північно-Західного банку. Не сумніваюсь, що наш друг Гардакр гадає, ніби я зараз гримаю на вас і погрожую. Добре, хай собі думає. Але, правду кажучи, я турбуюсь про вас, а не про Гардакра. Хороший управитель для нас важливіший за хороший рахунок. Бачите, я цілком відвертий з вами.

СТРІТ. Слухати вас — насолода, містер Клінтон.

КЕТТЛ (*ідуци направо, Стріту*). Для вас це й повинно бути насолодою, і я скажу, чому: ви з ним робите один бізнес, тільки він просунувся далі й вище.

Делія входить із спальні. На ній капелюшок.

КЛІНТОН (*підходячи до столика біля канапи, грохи здивовано*). О, добрий день, місіс Кеттл.

ДЕЛІЯ (*сухо*). Я не місіс Кеттл.

КЕТТЛ (*підходячи до Клінтона, швидко*). Містер Клінтон — місіс Мун.

КЛІНТОН. Дуже приємно.

ДЕЛІЯ. Також дуже приємно. (*Дивиться на Кеттла*). Я вже мушу йти, Джордж.

КЕТТЛ. Містер Клінтон — ваш одностудець. Вам краще залишитись і послухати, що він скаже і що я відповім.

КЛІНТОН (*вагаючись*). Це... е-е... трохи незвичайно...

ДЕЛІЯ. О, якщо незвичайно — я залишаюсь. Але, Джордж, будь ласка, не поведітьесь по-дитячому.

СТРІТ. Цілком приєднуюсь до вашої поради, місіс Мун.

ДЕЛІЯ. Ви не кажіть мені цього. Це примушує мене думати, що я, можливо, помиляюсь.

КЕТТЛ. Ви дійсно помиляєтесь.

Клінтон іде до крісла і сідає. Делія стоїть біля правого кінця канапи.

КЕТТЛ (*іде на середину*). Ну, так чим можу служити, містер Клінтон?

КЛІНТОН. У вас велика практика, Кеттл, багатий досвід банківської роботи. Ви вважаєтесь чудовим управителем філії і такою людиною, яку незабаром можна перевести на більшу філію.

ДЕЛІЯ (*з жахом, мимоволі*). О ні!

КЛІНТОН. Прошу?

ДЕЛІЯ (*сідає на канапу*). Нічого, кажіть далі.

Кеттл сідає на лівий підлокітник канапи. Стріт стоїть поруч.

КЛІНТОН. Ми високо цінуємо вас, Кеттл. Ви потрібні нам, мій любий. Це ж так просто!

КЕТТЛ. Хай буде так. Я потрібен банкові, але чи потрібен він мені?

КЛІНТОН. Про це потім. Ви взяли денну відпустку. Прекрасно! Візьміть тиждень. Візьміть місяць, якщо подасте нам довідку від лікаря. Тільки вважайте банк своїм другом.

КЕТТЛ. Але мені такий друг не потрібен. З мене досить!

КЛІНТОН. Що вам дійсно потрібно — це змінити обстановку. Ви засиділись і втратили свіжість.

КЕТТЛ. Так, я втратив її. Тому й змінив обстановку, щоб просвіжитися. Залишитись тут — це знову втратити свіжість. Можливо, втратити її назавжди, сидіти на дні Мертвого моря! Може я перебільшую, місіс Мун?

ДЕЛІЯ. Ні, ви просто стали поетичним в недоречний час, містер Кеттл.

КЛІНТОН (*підводячись і йдучи на середину кімнати*). Ви служите у нас двадцять років. Навіщо відкидати їх?

КЕТТЛ. А навіщо відкидати решту мого життя?

КЛІНТОН. Хіба вам не треба заробляти гроші?

КЕТТЛ. Звичайно, треба. Я відклав лише кілька сот фунтів.

КЛІНТОН. Тоді що ж ви збираєтесь робити?

КЕТТЛ. Не уявляю собі. (*Дивиться на Делію*). Щось зовсім нереспектабельне і в недоречний час.

КЛІНТОН. Ми гарантуємо вам неабиякі гроші, мій любий Кеттл, — всі прагнуть цього.

КЕТТЛ. А може, люди помиляються, прагнучи цього?

СТРІТ. Ну, більшість злочинців стає на шлях злочину саме через це прагнення.

КЕТТЛ. Можливо, навіть усі. І, можливо, ми всі помиляємось.

КЛІНТОН. Небагато є таких, що погодились б з вами.

КЕТТЛ (*підводиться і походить біля канапи*). Я й хочу бути такою людиною, з якою небагато хто погодиться. Я марно витратив роки й роки, погоджуючись з кожним.

СТРІТ (*з притиском*). Забезпеченість варта того, щоб прагнути її. Дуже варта. Це очевидно.

КЕТТЛ. Ну, це може й не бути очевидним. Я вже був забезпеченим, Тепер буду незабезпе-

ченим. Тиждень — угору, тиждень — униз. Цього вівторка — чай з черствим хлібом, наступного — шампанське з копченою сьомгою.

СТРІТ. Так може міркувати лише маленький хлопчик.

КЕТТЛ (*виходячи на середину кімнати*). А вам не подобалось бути хлопчиком?

СТРІТ. Подобалось, але ж я повинен був зроби́тися дорослим — думати й поводитись, як мужчина.

КЕТТЛ. Це значить скрутити «хлопчиків в собі» в'язи?

СТРІТ. Може, й так.

КЕТТЛ. Минулого тижня я навіть не почував себе мужчиною. Сьогодні — почувую. Хлопчик і мужчина — та це ж чудово!

КЛІНТОН. Дуже добре. Але що б сталося, якби кожна людина кинула свою роботу, як-от ви сьогодні вранці?

КЕТТЛ. Скажіть, як ви приїхали сюди?

КЛІНТОН. Дванадцятигодинним бірмінгемським. Чому ви питаєте?

КЕТТЛ. А що б трапилось, якби кожний бірмінгемець спробував сісти в дванадцятигодинний?

КЛІНТОН (*заперечливо*). Але стривайте...

СТРІТ (*зовсім збентежений, втручається*). Тут якась каверза!

ДЕЛІЯ. Цікаво, чи є вона насправді.

КЕТТЛ (*до Делії*). Не така велика, Деліє, як в аргументі «Що б сталося, якби кожен зробив це?» Він — один з тих, що знебарвлюють, затемнюють і спустошують життя. До біса це «Що б сталося!..» Чому не припустити, що люди різні? Навіть зараз, отут.

КЛІНТОН. Але якби весь штат нашої місцевої філії пішов, як це зробили ви...

КЕТТЛ (*перебиваючи*). Навіщо припускати щось таке? Молодий Морган, паприклад, прагне стати управителем банку, так само як я — не бути ним. От і добре! Він дістає посаду, я йду у відставку.

КЛІНТОН. Але чому, Кеттл, чому?!

КЕТТЛ. Тому, що з мене досить.

ДЕЛІЯ (*схоплюючись*). І з мене теж.

КЕТТЛ (*обертається до неї, стривожено*). Деліє!

ДЕЛІЯ. Ні, я не про вас. Але я хочу подумати. Дивіться! (*Вона замислено йде до телефону, кладе зняту трубку на важіль, потім обертається до Кеттла*). Не знімайте її. Я подзвоню вам.

КЕТТЛ. І що скажете?

ДЕЛІЯ. Ще не знаю. Кажу вам — хочу подумати. Але я не можу думати, коли ви, троє чоловіків, кричите один на одного, (*Дивиться на Стріта і Клінтона*). Повірте, ви не переконаєте його. Я вже бачу це. Що ж, єдина розрада — ви теж не доб'єтесь успіху там, де я зазнала поразки.

КЕТТЛ. Деліє!

ДЕЛІЯ. Ні, Джордж, потім.

Делія швидко виходить. Кеттл хоче наздогнати її, але рідше ніж встигає вийти з кімнати, чує, як гріюкають входні двері. Кеттл похмуро й повільно підходить до шафи.

КЕТТЛ. Хто-небудь хоче випити?

КЛІНТОН *(сідаючи на канапу досить суворо)*. Не в цю пору, дякую.

Кеттл наливає собі віскі-соду.

СТРІТ *(йдучи до крісла)*. Я теж не хочу. Послухайтесь моєї поради, містер Кеттл...

КЕТТЛ *(перебиває твердо, але не грубо)*. Мені не потрібна ваша порада, інспекторе. *(Виходить на середину кімнати)*. Я не збираюсь бути п'яницею, але віднині, коли відчую, що мені хочеться випити, я зроблю це. *(Підносить склянку)*. Ваше здоров'я, джентльмени! Хай буде господь вам підтримкою і хай ніщо не засмучує вас. *(Повільно і зосереджено п'є)*. Знаєте, я вірю, що з чоловіками мого віку, які справді не живуть по-людськи, трапляється одне з двох: або вони вмирають душею — і в Брікмілі повно людей, що вмерли хтозна-коли, — або вони живуть за модою, перетворюючись на ненависників змістовного існування, на великих сірих пацюків, які нівечать справжнє хороше життя.

КЛІНТОН *(сухо)*. До речі, хто ми — ходячі мерці чи великі сірі пацюки?

КЕТТЛ *(лагідно, замислено)*. По-моєму, ви пацюки, вороги того, що я вважаю хорошим життям.

КЛІНТОН. А саме? Яке воно, ваше хороше життя?

КЕТТЛ. Я не можу точно сформулювати. Якби мені пощастило сформулювати, то я зміг би охопити його цілком, а це свідчило б, що воно менше за мене, — тобто вже не хороше життя.

СТРІТ *(досить грубо)*. Ваше хороше життя може закінчитись для вас нервовим шоком. Ви вже й зараз не відповідаєте за свої вчинки.

КЕТТЛ. Ну що ж! Віднині, джентльмени, я маю намір будь-що уникати всяких зобов'язань і відповідальності пристойного, нормального бідолашного британського громадянина!

КЛІНТОН *(сухо)*. Справді?

КЕТТЛ *(продовжуючи свою думку)*. Так. Гроші, які раніше витрачались на податки, внески, страхування, передплату, підуть тепер на подорожі, їжу та напої, на розкішне вбрання для жінки, з якою я живу, і час від часу — на симфонічні концерти. Я товаришуватиму тільки з веселими відщепенцями, буду ввічливим лише з симпатичними, приємними людьми і відверто брутальним з пихатими особами, крохмальними комерцями і бундючними любителями втручатися в чужі справи. *(Підходить до письмового столу і ставить на нього свою склянку)*. А тепер, панове, годі сперечатися. Ви можете випити зі мною, пограти в мисливську гру чи на барабані і музичних тарілках, або забирайтеся звідси.

СТРІТ. Тепер ви зрозуміли, містер Клінтон, що я мав на увазі? Все шкереберть.

КЛІНТОН *(підводячись)*. Наш друг, мабуть, вже тут і чекає на одного з нас.

КЕТТЛ *(підходячи до лівого кінця обіднього столу)*. Якщо ви маєте на увазі свого «медичного

друга», то даремно марнуєте його час. Я давно вже не почував себе краще. *(Запалює люльку)*.

СТРІТ *(із зловісною інтонацією)*. Іноді лікарська довідка пояснює таке, що може завдати людині серйозних прикростей.

Під час дальшої розмови Клінтон і Стріт повільно наближаються до Кеттла.

КЛІНТОН *(теж із злою інтонацією)*. Банкові не так вже приємно мати управителями філій людей, які раптом страйкують і починають висловлювати руйнівні думки. Ми хочемо дізнатись, що криється за цим усім.

КЕТТЛ *(мрійливо)*. Я мав цілковиту рацію. Великі сірі пацюки...

КЛІНТОН. Може, ваші рахунки в порядку, Кеттл, а може й ні. Дехто витрачає більше грошей, ніж має — на подорожі, їжу, напої!

СТРІТ *(поплескуючи Кеттла по плечу, злісно)*. Або на вбрання чужій дружині. Я помітив, що вона тут взяла нову і дуже гарну сукню.

КЕТТЛ *(у нестямі)*. О, заткніть пельку, ви, клятий йолоп! *(Намагається вдарити Стріта)*.

Стріт відбиває, потім сильним ударом покаутує Кеттла. Той падає на підлогу непритомний зліва від крісла.

СТРІТ *(стоячи над Кеттлом, спокійно)*. Так і думав, що він кине́ться на мене за цей останній маленький жарт. Чисто зроблено? Ви свідок — я мусив ударити його, захищаючись, правда ж, містер Клінтон?

КЛІНТОН. Правда. От якби доктор Гренок міг зробити з ним що-небудь зараз...

СТРІТ. Саме це я і мав на увазі. Покличте його, поки я постежу тут за нашим другом.

КЛІНТОН. Добре.

Клінтон виходить наліво. Стріт схплюється над Кеттлом і перекоується, що той непритомний. З кухні квапливо входить Моніка.

МОНІКА *(у дверях)*. Послухайте, містер Кеттл... *(Уриває мову)*. А що тут таке діється?

СТРІТ *(сердито)*. Не втручайтесь.

МОНІКА *(ідучи на середину, сердито)*. Здається, ви підбили його?

СТРІТ *(сердито)*. Самозахист. Тікайте краще звідси, дівчино. *(Дзвонить телефон. Стріт підходить і бере трубку. В телефон)*. Слухаю!.. О, це ви, місіс Мун? Це інспектор Стріт. Ні, я не можу покликати містера Кеттла... Його не...

Моніка вириває у нього трубку і, борючись, кричить в телефон:

МОНІКА. Він є! Його побито! Він непритомний...

Стріт знову відбирає трубку і відштовхує Моніку на середину кімнати. Потім вішає трубку, підходить до Моніки і кладе важку руку їй на плече.

СТРІТ *(сердито)*. Ваше ім'я?

МОНІКА. Моніка Твіг.

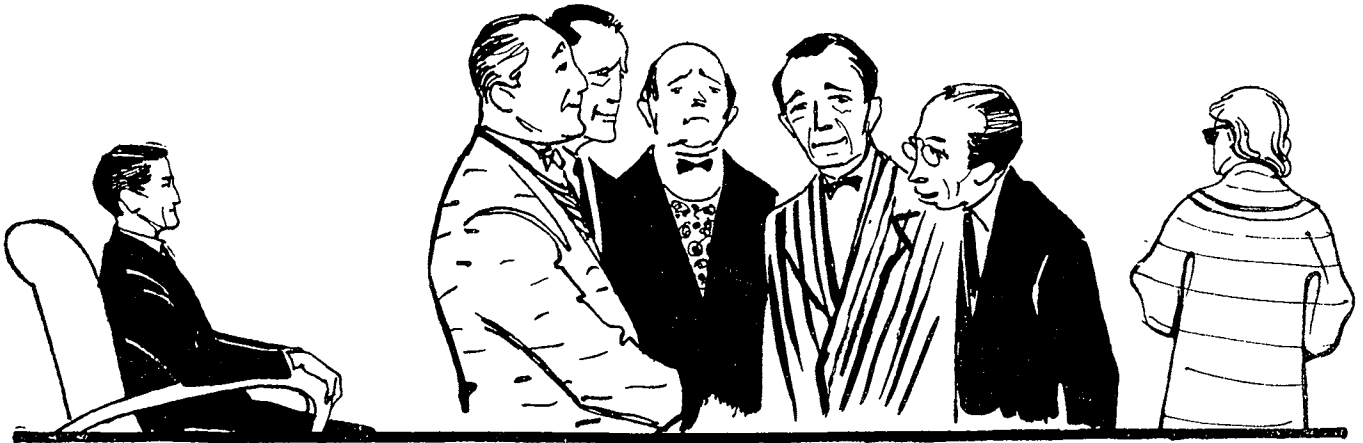
СТРІТ (*сердито*). Моніко Твіг, ви вчинили опір поліцейському офіцерові під час виконання ним службових обов'язків. Вас заарештовано.

МОНІКА (*збуджено*). Мое фото буде в газетах?

СТРІТ. Можливо.

МОНІКА (*захоплена*). О, згода-згода-згода!

Щаслива Моніка сідає на канапу і посміхається Стріту, що не зводить з неї очей. В цю мить завіса падає.

Дія III

Та сама кімната. Починається вечір. Після II дії минуло лише 5 хвилин. Стріт походить взад і вперед за канапою. Кеттл, все ще непритомний, лежить на підлозі. Моніка сидить у правому кінці канапи.

СТРІТ (*з глузливою суворістю*). Ви любите мити підлогу?

МОНІКА. Ні.

СТРІТ. А проте вам доведеться незабаром робити це.

МОНІКА. Хто сказав?

СТРІТ (*трохи роздратовано*). Я кажу. Суддя скаже. Наглядачка скаже. І начальник в'язниці скаже.

МОНІКА. А армія і флот?

Зліва входять доктор Гренок і Клінтон. Доктор Гренок — офіційно одягнений, пихатий чоловік. Він без звичайного лікарського саквояжа. Стріт зустрічає Клінтона і лікаря на середині кімнати. Моніка підводиться і йде до крісла.

КЛІНТОН (*знайомить*). Інспектор Стріт — доктор Гренок.

ГРЕНОК. Дуже приємно. Хвилиночку, прошу вибачення. (*Швидко оглядає непритомного Кеттла. Він, очевидно, задоволений тим, що побачив*). Здається, в хорошому стані. (*Хоче продовжувати огляд, але помічає Моніку*). А це хто?

СТРІТ. Не звертайте на неї уваги, доктор, її заарештовано за спробу перешкодити поліцейському офіцерові.

МОНІКА (*задоволено*). В газеті буде написано: «Гарна дівчина б'ється з поліцією». (*Підходить до канапи і зупиняється*).

СТРІТ. Замовкніть! Скажіть, він придатний для вас у такому вигляді, доктор?

ГРЕНОК. А хіба він погодився б на гіпноз, якби був при своїй пам'яті?

СТРІТ. Він ніколи не дозволив би вам підійти до нього. Він зараз бунтує, розумієте?

МОНІКА. Щастя йому!

ГРЕНОК. Нічого незвичайного. Вторинне пригнічене «я» раптом перемагає. Це похідна форма роздвоєння особи. Не головна, — бо в такому разі первинне «я» не функціонувало б так ефективно. Воно не було б адекватне його повному суспільному цілому. Ви ж не можете сказати, що він був неадекватний?

СТРІТ. Ні. Хороший, спокійний, урівноважений громадянин, про нього всі були доброї думки. Кеттл ніколи не завдавав клопоту.

КЛІНТОН. Прекрасно працював.

ГРЕНОК. Такі явища трапляються. Він не розповідав вам, що з ним сталося вранці?

СТРІТ. Він чув якийсь голос, що питав його: «Навіщо все це?»

МОНІКА (*самозадоволено*). І я чула цей голос, а відповіді не знайшла.

СТРІТ (*кричить*). Якщо ви зараз же не замовкнете, то почуєте звук ляпаса!

ГРЕНОК (*не звертаючи уваги на крик, підходить до Стріта*). Голос? Так-так, зрозуміло. Якщо я впіймаю мить, коли він саме приходитиме до пам'яті, — легенький, швидкий, вмілий гіпноз, зробить все, що потрібно. Я можу відновити контроль первинного «я», яке одразу ж заглушить —

і, можливо, дуже глибоко — бунтівливе вторинне «я». (Моніка присувається ближче до лікаря). Я зможу переконати його, що з ним трапився якийсь нещасний випадок.

МОНІКА. А я скажу, який саме.

ГРЕНОК. Ш-ш! (Моніка походить біля канапи). Цікавий випадок. В ході збільшення напруження сучасного життя з деякою неминуchoю втратою інстинктивного задоволення... Може, покладемо його на ліжку? (Жест у бік Стріта).

Стріт підходить до Кеттла і бере його за ноги. Лікар бере за плечі.

ГРЕНОК. Я кажу (Стріт і лікар несуть Кеттла до алькова), з деякою неминуchoю втратою інстинктивного задоволення і зростаючим почуттям розладу на рівні несвідомого, повинно бути все більше й більше цих часткових роздвоєнь. І якщо ми можемо лікувати це легким гіпнозом, який застосовується після шоку, значить ми досягли терапевтичного методу, якого можна дотримуватись при всіх подібних до цього випадках.

Лікар і Стріт виходять у спальню, несучи Кеттла. Моніка дивиться на них, поки вони йдуть, потім сідає у правому кутку канапи. Клінтон підходить до письмового столу, дивиться в телефонну книгу, знімає трубку й набирає номер. З кухні швидко входить місіс Твіг. Присутність Моніки дивує її.

М-С ТВІГ. Моніко! Що ти тут робиш?

КЛІНТОН. (до м-с Твіг). Не заважайте, будь ласка.

М-С ТВІГ. О-о, прошу вибачення.

КЛІНТОН (в телефон). Довідкове бюро? Коли найближчий поїзд на Бірмінгем?.. Ні, це дуже скоро. Коли ще? Дякую. (Кладає трубку і йде до крісла).

М-С ТВІГ (виходячи на середину кімнати). Пробачте, сер, це моя дочка... Ніяк не можу зрозуміти, що вона тут робить.

МОНІКА (задоволена). Мене заарештовано.

М-С ТВІГ (приголомшена). Заарештовано? Боже ти мій! Що ж ти цього разу наробила?

МОНІКА. Що значить — цього разу? Адже раніш мене ніколи не заарештовували.

М-С ТВІГ. Цього б ще не вистачало!

МОНІКА. Мое фото, мабуть, з'явиться тепер у газеті!

М-С ТВІГ (перелякана). А що скаже твоя тітка Флорі? Тепер її язик ніколи не зупиниться. (Звертається до Клінтона). Останнім часом я ніколи не знаю, чи вона правду говорить, чи бреше. Що трапилося, сер?

КЛІНТОН. Інспектор Стріт зайде за хвилину. Я не думаю, щоб це було дуже серйозно.

М-С ТВІГ. А де містер Кеттл?

КЛІНТОН. У своїй спальні. Там зараз лікар.

М-С ТВІГ (торжествуючи). Що я тобі говорила, Моніка? Хіба я не казала з самого початку, що він не при собі?

МОНІКА. Зраділа! Цей інспектор пристукнув його, от що! А зараз вони дадуть йому — як там його — отой гіпнотизм, що я бачила в кіно.

М-С ТВІГ (обурено). Ну, облиш, Моніка. Якби ти не бігала весь час у кіно і не читала б цілими

днями модних журналів, ти б так не розмовляла. А якщо не кіно, то секс, і секс...

КЛІНТОН (походжаючи). Цілком справедливо...

МОНІКА. Аякже! Ви говорите так, ніби це ми вигадали його. А він існує на світі дуже давно, хіба ні?

М-С ТВІГ. Тільки не для тебе. Ти гадаєш, що людям більше нема чого робити. Подумай, що ти бовкнула про бідного містера Кеттла, коли я сказала, що він не цікавиться цим.

МОНІКА. Е-е, коли б ти бачила цю чарівну сукню, яку жінка, що була тут, надягала, мабуть, лише для нього, і вираз її очей — як у кішки, що наїлася сметани, — ти б не казала: «Він не цікавиться сексом».

Стріт входить із спальні.

СТРІТ (несхвально). О, ми ще й досі розводи-мо теревені? І п'яти хвилин не минуло, як закінчила школу, а сидить тут і нахабно тарахтить про секс.

МОНІКА. Я закінчила школу три роки тому.

М-С ТВІГ. Не звертайте на неї уваги, пане інспекторе. Вона й сама не знає, що верзе.

МОНІКА. Знаю! Ти просто гніваєшся на мене, що я не затримуюсь довго ні на якій роботі.

СТРІТ. А чого ж це так?

М-С ТВІГ (невинно). Секс.

СТРІТ (обурено). Тепер ви починаєте?

М-С ТВІГ. Я прийшла тільки запитати, чи не хоче містер Кеттл чогось з'їсти. Я могла б зробити йому пудінг з кремом.

МОНІКА. Це буде дуже до речі, якщо він тут залишиться.

СТРІТ (підходить до м-с Твіг). Прийдіть пізніше, пані Твіг. (Підштовхуючи, веде її до кухонних дверей). Зараз ви тут зайві. І заберіть з собою вашу дочку.

МОНІКА (підводячись, розчаровано). Ви хочете сказати, що не заарештовуєте мене?

СТРІТ. Іншим разом.

МОНІКА (з обуренням). Ну, знаєте, у вас сім п'ятниць на тиждень.

СТРІТ (грімає). Геть!!

Місіс Твіг квапливо тягне Моніку на кухню.

СТРІТ (підходячи до Клінтона, конфіденційно). Я залишив з ним доктора. Спритний хлопець, здається.

КЛІНТОН. Дуже спритний. Він вже працював для нас. Знаєте, час від часу трапляються отакі випадки.

СТРІТ. Гадаю, він справиться.

КЛІНТОН. В такому разі, інспекторе, ми будемо дуже вдячні вам за подану допомогу.

СТРІТ. Нема за що, містер Клінтон. Завжди радий.

КЛІНТОН. Але, відверто кажучи, я не зовсім розумію вашу зацікавленість у цій справі. Здається, такі речі — поза межами ваших обов'язків.

СТРІТ. Це правда. Та коли я залишив його тут вранці таким безтурботним, коли я побачив, як він бавиться, — думка про нього раптом змусила мене прийти сюди знов. Адже я повинен пам'ята-

ти про свою роботу, а він про свою. Ну, де б ми всі були, якби...

КЛІНТОН (*перебиваючи, в тон йому*). Цілком правильно. Точнісінько мої слова.

СТРІТ (*обурено*). А крім того, називає великим сірим пацюком! (*Дзвонить телефон. Стріт бере трубку*). Слухаю... О, олдермен Гардакр! Говорить інспектор Стріт... Ні, ми сподіваємось, що справа в надійних руках... Приходьте, самі подивитесь. (*Кладе трубку*). Гардакр лютує. Щось там газета...

КЛІНТОН (*квапливо перебиває*). Ми не хочемо, щоб у це втягували пресу...

СТРІТ. Так я й гадав. Нам доведеться вгамувати його, містер Клінтон. Скоро він прийде. (*В передпокої лунає дзвоник*). Ні, це ще не Гардакр. Навіть він не може бути таким прудким. (*Іде до дверей. В ліві двері стукають. Стріт відгукується*). Заходьте!

Мун входить зліва. Стріт іде йому назустріч.

О, привіт, містер Мун!

МУН. Як справи, інспекторе?

СТРІТ. Чудово. Це містер Генрі Мун — один з найсолідніших наших посередників по продажу нерухомого майна. Містер Клінтон — управитель головної районної контори Лондонського та Північно-Західного банку.

МУН (*підходить до Клінтона і тисне йому руку*). Щиро радий, містер Клінтон. Приїхали в зв'язку з цими подіями? Дуже розумно, дуже розумно. (*Хвилину вагається*). До речі, тут немає моєї дружини?

СТРІТ (*підходить до нього*). Вона була тут, потім пішла. Але вона дзвонила по телефону, і я певен, що зараз знову поспішає сюди. Тому, якщо хочете побачитися з нею, вам краще зачекати.

МУН. Гарзд. Але де Кеттл?

СТРІТ. Він тут.

МУН (*урочисто*). Я повинен поквитатися з ним.

СТРІТ. Вам доведеться почекати. (*Вказує на спальню*). Зараз у нього лікар. Але не думаю, щоб це тривало довго.

МУН. Кеттл хворий?

СТРІТ. Схоже на це.

КЛІНТОН (*суворо*). Тимчасовий нервовий розлад, містер Мун.

МУН (*бундючно*). Це не дивує мене, зовсім не дивує. Я був тут раніше і сказав собі: «Генрі, друже, тримай себе в руках. Перед тобою хвора людина, душевно неврівноважена», — так сказав я. Він кілька разів дзвонив до мене в контору, плів казна-які дурниці, зовсім вивів з рівноваги мою помічницю — міс Карсон. (*До Клінтона, серйозно*). Як ви оцінюєте ділову обстановку, містер Клінтон?

КЛІНТОН (*урочисто*). В цілому — сприятлива, містер Мун, дуже сприятлива.

МУН. Радий почути це від вас, містер Клінтон. У нас теж. Справи в Брікмілі йдуть добре. Тільки-но домовився про купівлю фабрики старого Мерчісона. Ви знаєте її, інспекторе.

СТРІТ (*сердечно*). Авжеж. Добре знаю.

МУН (*самозадоволено*). Надзвичайно великий

бізнес — шестизначна цифра. Між нами, звичайно.

СТРІТ (*конфіденційно*). О, так! І якщо ця розмова між нами, містер Мун, то я скажу, що на вашому місці не дозволив би вашій дружині залящатися тут довго.

КЛІНТОН. Я цілком згоден з інспектором, містер Мун.

МУН (*дивиться то на Стріта, то на Клінтона*). О, справді? То ви гадаєте, що мені слід проводити тверду політику?

СТРІТ (*по секрету*). Я раджу вам це неофіційно, звичайно, а як друг. Просто займіть тверду позицію, містер Мун.

МУН. А може, поведистись не так? Може, допомогло б просто лагідне слово? Хіба відомі... е-е... які-небудь особливі причини?

КЛІНТОН (*тактовно*). Тут, бачите, делікатна ситуація, містер Мун, — це чоловіча справа.

МУН. Цілком вірно. (*Іде до канапи*). Розумію, що ви маєте на увазі.

СТРІТ (*конфіденційно*). Як тільки на сцені з'являються жінки, вже ніколи не знаєш, де ти, чи не правда?

МУН. Авжеж. Я багато разів помічав це.

КЛІНТОН. Мені іноді спадає на думку, що в доцільно спланованому світі їх слід було б десь ізолювати, щоб вони могли порушувати лад тільки поміж собою.

МУН. Це ідея, друже! Я буду...

Але ми ніколи не дізнаємось, що він буде робити, бо в цю мить двері рвучко розчиняються. Входить Делія. Вона в дорожньому одязі, але вигляд у неї значно менш офіційний ніж тоді, коли ми вперше зустрілися з нею. Зараз це — несамовите створіння, сповнене вогню й рішучості.

ДЕЛІЯ. Де він?!

СТРІТ. У спальні. З ним зараз лікар.

ДЕЛІЯ. Ви поранили його?

КЛІНТОН (*поспішно*). Ні-ні, не хвилюйтеся.

СТРІТ. Все гаразд.

ДЕЛІЯ (*швидко йдучи до алькова*). Я подивлюсь. (*Швидко зникає в спальні*).

МУН (*кидається до алькова і гукає*). Деліє! Деліє!

Троє чоловіків дивляться Делії вслід, не знаючи, що робити. За хвилину із спальні долинають невизначні звуки. Чути голоси Делії і доктора Гренока, який все різкіше розмовляє з нею. Але далі слова лікаря чути зовсім виразно.

ГРЕНОК (*за сценою, гукає*). Інспекторе! Інспекторе! (*вибігає із спальні*).

СТРІТ (*йдучи до алькова*). Я тут.

Лікар і Стріт ідуть у спальню. Чути звуки боротьби.

СТРІТ (*за сценою*). Ну, будьте ж розсудливою, місис Мун.

Стріт і лікар виходять із спальні, ведучи Делію, яка намагається чинити опір. Клінтон прямує до крісла.

ГРЕНОК (*обурено*). Запевняю вас, мадам, що я не дозволю заважати нам. Це стосується і мене, і хворого. Зачекавши трохи, ви зможете на власні очі переконатись, як вплинуло на нього моє лікування. Але зараз ніяк не можна втручатися. Інак-

ше я ні за що не ручаюсь. Інспекторе, будь ласка, прослідкуйте, щоб мені більше не заважали.

СТРІТ. Гаразд.

Доктор Гренок іде у спальню. Стріт відпускає Делію.

СТРІТ. Ну, місіс Мун...

Делія пильно дивиться на Стріта, потім відходить від нього, не звертаючи уваги на Клінтона і Муна.

СТРІТ (*багатозначно дивиться на Муна*). Містер Мун!..

МУН (*підходить до Делії, з відверто невеселим виразом обличчя*). Зараз, друже. (*Вагаючись*). Деліє, тобі слід би йти додому.

ДЕЛІЯ (*нетерпляче*). Це кажеш мені ти?

МУН (*нерішуче*). Атож, я.

ДЕЛІЯ. Не будь дурнем, Генрі.

МУН (*значно сміливіше*). І вони теж так думають.

ДЕЛІЯ (*тепер більш зацікавлено*). Ти маєш на увазі цих двох?

МУН (*схвильовано*). Тут делікатна ситуація. Чоловіча справа, старенька.

ДЕЛІЯ. Будь ласка, заспокойся, Генрі.

Мун повертається до канапи, Делія уважно дивиться на Клінтона й Стріта.

ДЕЛІЯ. Тепер розкажіть мені, що трапилось. Тільки не брешіть, будь ласка.

СТРІТ. Я ніколи не брешу, місіс Мун.

ДЕЛІЯ. Брешете. Ви сказали, що Кеттла немає.

СТРІТ. Не зовсім так. Я встиг лише промовити: «Його не...» Я хотів сказати: «Його не можна покликати до телефону». Адже я був змушений нокаутувати його.

ДЕЛІЯ. Чому?

СТРІТ. Тому що він напав на мене.

ДЕЛІЯ. А чого він напав на вас?

СТРІТ. Мабуть, йому не сподобались деякі мої зауваження.

КЛІНТОН (*авторитетно*). Люба місіс Мун, ви повинні зрозуміти, що Кеттл був сьогодні душевно неврівноваженим.

СТРІТ. Навіть образив нас!

ДЕЛІЯ. Як саме?

СТРІТ. Він сказав, що ми великі сірі пацюки.

МУН. Боже ж ти мій! Я повинен сказати...

ДЕЛІЯ. Мовчи, Генрі. Дозволь мені. (*До Стріта й Клінтона*). Можливо, ви так і поводитись, як великі сірі пацюки? Ви, мабуть, таки здатні на це. Де був отой лікар, коли все трапилось? Звідки він узявся?

КЛІНТОН. Він фахівець, і ми користуємось його послугами. Трапилось так, що ми призначили йому зустріч...

ДЕЛІЯ. Тут?

КЛІНТОН. Так, тут.

ДЕЛІЯ. Навіщо?

КЛІНТОН. Відверто кажучи, я не розумію, чому це вас так цікавить. Я тут у банківській справі.

ДЕЛІЯ. А я тут в особистій справі — значно важливішій.

СТРІТ. Запам'ятайте, у вас немає такої підстави для перебування тут, яка б мала пристойне пояснення.

ДЕЛІЯ. Такої підстави і у вас немає. Ви крутитесь тут цілий день, ніби це приміщення поліції, а не приватна квартира. Хіба він просив вас приходити сюди і нокаутувати його?

СТРІТ (*йдучи до крісла, сердито*). Містер Мун, якщо ви нездатні вплинути, щоб вона пішла звідси, то хоч примусьте її замовкнути.

МУН (*сидячи у кутку канапи*). Це легше сказати, ніж зробити, друже.

ДЕЛІЯ (*похмуро перелічує*). Називає пацюками, неврівноважений, його нокаутують (*виходить на середину кімнати*), фахівець вже на місці, явна брехня по телефону, ця підозріла комісія. І ви хочете, щоб я пішла звідси. Ну, ні! Немає на світі такої жінки, яка б погодилася на це. Що ви кажете, робить там лікар?

КЛІНТОН. Він лікує Кеттла.

ДЕЛІЯ. Лікує, від чого?

КЛІНТОН. В наші дні всі ми досить нервові

ДЕЛІЯ. Справді? Чому?

КЛІНТОН (*повчально*). Тому, люба пані, що ми не можемо уникнути цього.

ДЕЛІЯ. Хто ж примушує вас нервувати?

КЛІНТОН (*повчально*). Обставини, обставини!

Чути, як грюкнули парадні двері. Зліва швидко входить Гардакр.

ГАРДАКР (*підходить до Клінтона*). Ви містер Клінтон? Я Гардакр, говорив з вами по телефону. Радий, що ви так швидко почали діяти. Це єдиний шлях. Діяти! Я завжди кажу: треба засукати рукава і діяти. Сьогодні я мало не подзвонив до центральної контори.

КЛІНТОН. Добре, що ви не зробили цього. Я...

ГАРДАКР (*перебиваючи, грубо*). Уявіть собі це ідіотське становище. Мені потрібна велика позика. Я брав її через Кеттла, роблячи йому послугу. Ми завжди були в злагоді з ним. Досі. (*Сідає в крісло*). Я кажу — досі.

СТРІТ. Слухайте, олдермен Гардакр, містеру Клінтону все відомо...

ГАРДАКР (*перебиваючи, грубо*). Абсолютне взаєморозуміння, жодного невірного слова. Досі.

МУН. Ви повторюєтесь, голубе.

ГАРДАКР (*обурено*). Я маю право повторюватись! Ви б на моєму місці теж повторювались. Знаєте, скільки грошей поставлено на карту в зв'язку з цією позикою?

МУН (*гостро зацікавлений*). Ні, цікаво було б дізнатись. А скільки?

ГАРДАКР (*обурено*). Я не збираюсь, пане, розповідати вам про свої справи. І мене дивує, що ви про це питаєте. Це мій бізнес, а не ваш!

МУН. Ви ж спитали, чи знаю я. Не слід бути таким вразливим.

ГАРДАКР (*сердито*). Вразливим? Хто це каже? І навіщо я взагалі з вами розмовляю, містер Мун, — сам не знаю. Я не уявляю, що ви тут робите. Тут не місце для вас і для цієї дами також. Якби вона була моєю дружиною...

ДЕЛІЯ (*перебиваючи*). На це у мене є п'ятде-

сят відповідей — і всі вони грубі. Ну, досить галасувати.

ГАРДАКР (*голосно і сердито*). Я не галасую. І в усякому разі я не повинен слухатися вас.

Лікар Гренок виходить із спальні.

ГРЕНОК (*авторитетно*). Тихше, будь ласка.

ГАРДАКР. А ви хто такий?

ГРЕНОК (*з гідністю*). Я маю честь бути лікарем, якому доручено цей випадок. І я був би дуже вдячний, якби ви не говорили так голосно. Це непокоїть хворого. (*Делія*). Ви часом не місіс Мун?

ДЕЛІЯ. Так. А що?

ГРЕНОК. Хворий питає, чи ви тут.

Делія підходить до лікаря.

ГРЕНОК. Ні-ні, не заходьте, зараз побачите його тут. (*До Клінтона*). Мені здається, повний успіх, містер Клінтон. (*Іде в спальню*).

ГАРДАКР (*спокійно, але значуще*). Гаразд, я розмовлятиму спокійно. Але вислухайте мене. (*Він звертається головним чином до Клінтона*). Якщо я не побачу Кеттла в найближчі півгодини, якщо він не поставиться до мене з належною увагою і не попросить вибачення, — буде лихо. Я домовився через годину зустрітись в клубі з редактором «Брікміл Гералд» — моїм найкращим другом. І якщо Кеттл не вибачиться, — байдуже, лікар у нього, чи не лікар, — я розповім редактору все, що знаю, і він надрукує це.

КЛІНТОН (*стурбований*). Вельмишановний містер Гардакр, запевняю вас...

ГАРДАКР. Не турбуйтеся запевняти мене. Просто покажіть мені Кеттла при здоровому розумі — і все. І глядіть, не зволікайте довго, бо...

СТРІТ. Чи не здається вам, що це вже занадто, га?

ГАРДАКР. А ви не встрявайте!

СТРІТ. Ну-ну-ну!

ГАРДАКР (*підводячись*). Не нунукайте тут. Я вам не водій вантажної машини і не порушую правил руху.

СТРІТ (*роздратований*). А я вам що — регулювальник?

МУН. Гардакр, друже, ми знаємо, що у вас був поганий день...

ГАРДАКР. Не думаю, що він у вас був кращий.

МУН. У мене все гаразд.

ГАРДАКР (*люто*). Ви так вважаєте?

МУН (*роздратований*). Мені видніш. Не у вас же питати, який день був у мене.

ГАРДАКР. Могли б спитати.

МУН. На що ви натякаєте?

ДЕЛІЯ (*спокійно, але значуще*). Він, Генрі, натякає на мене.

ГАРДАКР (*сідаючи в крісло*). Так, я маю на увазі і вас.

ДЕЛІЯ. Мабуть, і це для газети. Якщо Джордж Кеттл не захоче трошки принизитись, ми всі потрапимо на шпальти «Брікміл Гералда», чи не так? Ну, так тепер я скажу вам щось дуже цікаве. Так мені й треба! Я повинна була б знати краще...

СТРІТ. Ви про сьогоднішній ранок?

ДЕЛІЯ (*з притиском*). Ні, про день, коли я, напевно, забула, з чим доводиться людині миритись у нас. (*Роблячи крок до Гардакра*). Але хоч так мені й треба, це не виправдає вас. А зараз я скажу вам дещо, і ви можете надрукувати це в «Гералді». Вас тут з десяток — і всі смердючки. Ви — та головна причина, через яку ніхто при здоровому розумі не хоче залишатися тут. Не фабрики й дим, не туман і бруд, не задимлені вулиці й нудні крамнички, не котлети в «Кафе старого дуба» та коричневий віндзорський суп в «Каунт-готелі» — не вони женуть звідси, а ви, ви!

ГАРДАКР (*сердито*). Досить! Ми вже й так багато почули від вас.

МУН (*голосно*). Можливо, Гардакр, друже. Але в той же час...

ГАРДАКР (*перебиваючи, брутально*). Заткніть пельку, Мун, якщо ви у неї під каблуком.

МУН (*обурено*). Під каблуком? Хто каже про каблук?

Із спальні виходить доктор Гренок.

ГРЕНОК (*ідучи за каналу*). Джентльмени, увага! Прошу вислухати мене, перш ніж містер Кеттл приєднається до нас. Зараз він одягається і через хвилину вийде сюди. Мені потрібна ваша допомога. Цього ранку вторинне «я», досі підкорене, перемогло. Внаслідок цього слова і вчинки містера Кеттла здалися вам надзвичайно дивними.

ГАРДАКР (*похмуро*). Ще б пак! Я гадав, що він п'яний.

ГРЕНОК. Зрозуміла помилка, мій дорогий сер. Алкоголь сприяє звільненню від багатьох наших суспільних гальмувань.

ГАРДАКР (*люто*). Я ніколи не п'ю! Жодна краплина не торкається моїх губ...

ДЕЛІЯ (*перебиваючи, холодно*). Ваші губи нікого не цікавлять. Кажіть далі, докторе.

ГРЕНОК (*дуже пишномовно*). Мені пощастило успішно застосувати лікування і відновити первинне «я». Пацієнт, можна сказати, одужав. Але на цій ще дуже ранній стадії ми повинні зустріти його точнісінько так, як і до цього нещасного випадку.

ГАРДАКР. Що це ви там кажете?..

ГРЕНОК. Ніяких нарікань, будь ласка. Тільки тоді, якщо ви будете допомагати мені, ваше перебування тут принесе користь, а не шкоду. Воно буде для пацієнта корисним випробуванням.

КЛІНТОН. Докторе, ви виправдали наші сподівання.

ГРЕНОК. Дякую. Це надзвичайно перспективний метод лікування, і застосовуючи його...

ДЕЛІЯ (*перебиваючи*). Хвилиночку.

ГРЕНОК (*роздратований тим, що його перебили, підходить до Делії*). Не знаю, яке ви маєте до цього відношення, мадам...

ДЕЛІЯ. Не наукове, а цілком особисте, яке це лікування?

ГРЕНОК. Якщо вам дуже потрібно знати, мадам: легкий гіпноз, проведений майже негайно після шоку.

ДЕЛІЯ. Містер Кеттл був нокаutowаний, а потім, як тільки почав опритомнювати, ви загіпнотизували його, не спитавши на це дозволу?

ГРЕНОК. За таких обставин я, природно, не мав змоги попросити в нього дозволу. Гіпноз був проведений для його ж користі. Я повинен був допомогти йому пригнітити вторинне «я» і відновити первинне.

ДЕЛІЯ. А звідки ви знаєте, яке з цих «я» — справжній Джордж Кеттл?

ГРЕНОК. Дуже просто. Первинне «я» успішно пристосовується до життя, вторинне — ні. Вторинне «я» нежиттєздатне, антигромадське, безвідповідальне, примхливе, неспроможне відігравати належну роль в сучасному суспільстві. Тому рішення відновити первинне «я» — необхідне.

МУН. Цілком правильно. Це дуже цікаво, докторе. Примушує замислитись, га?

ДЕЛІЯ (похмуро). Це не так просто — примусити його замислитись.

ГРЕНОК. Місіс... е-е... Мун, я дозволив вам залишитися тому, що хворий чомусь особливо цікавився вашою присутністю. Але я повинен попросити також і вашої допомоги — на його користь.

ДЕЛІЯ (похмуро). Не хвилюйтесь. Я допоможу.

ГРЕНОК (прислухаючись). Ш-ш-ш! Він тут.

Кеттл повільно виходить із спальні. Він в костюмі управителя банку. Блідий. Поводиться покірливо і досить заповадливо; це різко контрастує з його попередньою поведінкою. Він мляво й винувато посміхається присутнім. Делія дивиться на нього з жахом, чоловіки — схвально.

ГРЕНОК (звичайним лагідним тоном). Ну, містер Кеттл, тепер ми відчуваємо себе чудово? Зовсім не так, як тоді, коли вперше прийшли до пам'яті, га?

КЕТТЛ (теж лагідно). Докторе, коли я все пригадую, то ніяк не можу зрозуміти, що сталося зі мною. Це було жахливо. Я дивуюсь, як я міг говорити такі скандальні речі. «Ось хитрий старий клопотун, що любить втручатися в чужі справи, інспектор Стріт», — казав я. Або «ця накрохмалена манишка — Клінтон з головної контори» і «цей ідіот — Генрі Мун», — казав я вголос. — «Цей жалюгідний старий скнара — Гардакр...»

ГАРДАКР (сердито). Стривайте, що це ви?..

ГРЕНОК (перебиваючи, авторитетно). Ні-ні-ні, будь ласка. Може, йому треба пояснити...

ДЕЛІЯ (перебиваючи). Тепер я на черзі. Що ви казали про мене?

КЕТТЛ (ідучи до Делії, стривожений, виправдуючись). О місіс Мун, будь ласка, не питайте мене. Я справді не знав, що говорив і думав.

ДЕЛІЯ (владно). Далі! Що ви казали про мене?

КЕТТЛ. Це була нісенітниця. Я казав собі: «Гарна, чарівна Делія Мун; як прикро, що вона така боягузка».

ДЕЛІЯ (підходить до Кеттла і пильно дивиться на нього, говорить з підозрою). Джордж Кеттл!

КЕТТЛ (з хворобливою посмішкою). Бачите, місіс Мун, я не знав, що говорив. Я ж кажу, це

була нісенітниця. Пробачте ще раз, місіс Мун. (Підходить до Клінтона). О містер Клінтон!

КЛІНТОН (тиснувши Кеттлові руку). Приємно знову бачити вас, містер Кеттл. Я заїхав на кілька годин у Брікміл і не міг залишити місто, не побачившись з вами.

КЕТТЛ (скромно). Ви надзвичайно люб'язні, містер Клінтон. Я дуже ціную це. Шкода, що я не був у банку, коли ви завітали, але зі мною трапилось щось несподіване.

КЛІНТОН (сердечно). Не треба про це, Кеттл. Таке інколи трапляється. Тепер, гадаю, все гаразд?

КЕТТЛ. Так, дуже вдячний, містер Клінтон. Але ми не часто бачимо вас у брікмільській філії, і я сподіваюсь обговорити з вами низку справ.

КЛІНТОН (сердечно). Поговоримо іншим разом. Ось шановний містер Гардакр щось має до вас.

Гардакр підводиться.

КЕТТЛ (підходить до Гардакра, винувато). О олдермен Гардакр... Вас, мабуть, тривожить ваша довготермінова позика?

ГАРДАКР (похмуро). Звичайно, Кеттл. Я весь день у тривозі.

ГРЕНОК (швидко). Обережно!

КЕТТЛ (боязко, квапливо). Я мав сказати вам уранці, що одержав повідомлення з головної контори. Воно надійшло перед засіданням правління в середу.

ГАРДАКР (брутально). Чи досить різко говорили ви з ними?

КЕТТЛ (квапливо). Запевняю вас, містер Гардакр. І пробачте, що я вам завдав таких хвилювань.

ГАРДАКР (ідучи до лівих дверей, грубо). Добре, тільки надалі будьте обережніші, Кеттл.

КЕТТЛ (ідучи до крісла, скромно). Можете покластися на мене, олдермен Гардакр.

ДЕЛІЯ (не в силах стриматись, з огидою). О господи!

КЕТТЛ (обертаючись до Делії, з докором). Місіс Мун!

ДЕЛІЯ. Що, містер Кеттл?

КЕТТЛ (винувато). Я гадаю, вас турбує рахунок Лікарського фонду радіослужбовців?

ДЕЛІЯ. Ні.

КЕТТЛ. Як?!

ДЕЛІЯ. Мене турбує ви.

КЕТТЛ. Даруйте, але я не думаю, щоб це повторилося.

ДЕЛІЯ. Ну, досить. Я бачу, є інші, у кого ви можете просити пробачення. (Різко відходить від нього до письмового столу).

ГАРДАКР. Ну, я можу йти. Радий, що ви при здоровому розумі, Кеттл.

Делія непомітно витягає пістолет з шухляди письмового стола.

КЕТТЛ (підходить до Гардакра). Дуже вдячний вам, шановний містер Гардакр.

Гардакр швидко залишає кімнату, перш ніж Кеттл встигає відчинити перед ним двері.

КЕТТЛ (*обертаючись, до Стріта*). Інспекторе, я дуже радий бачити вас тут. Ви пам'ятаєте, я писав вам про стоянку автомобілів на розі біля нашого банку?

СТРІТ. Я приходив до вас у цьому питанні сьогодні вранці, містер Кеттл.

КЕТТЛ. О, сподіваюсь, це вас не утруднило, інспекторе?

СТРІТ. Майже ні. Але я не певен, чи дозволить доктор, щоб ми розмовляли про це зараз.

ГРЕНОК. Відверто кажучи, краще не треба.

КЕТТЛ. Дякую, докторе. Це добре — я почувую себе... (*У нього такий вигляд, ніби він зараз знепритомніє*).

Клінтон підходить до крісла, трохи підсуває його, і Кеттл сідає.

КЛІНТОН. Цілком справедливо. Адже доктор Гренок говорить так від імені банку, він теж член нашої сім'ї.

КЕТТЛ (*скромно*). Радий почути це. Я хотів би, перш ніж ви підете, містер Клінтон, сказати вам таке: Лондонський та Північно-Західний банк — це не тільки установа, що сплачує мені гроші. Мені приємно відчувати його своїм другом!

КЛІНТОН. Так воно і є, Кеттл, так воно і є.

КЕТТЛ (*ніяково посміхаючись*). Я не хочу сказати зайвого, але, так би мовити... Тому, що я багатий чим завдячую банку... я відчуваю, що він мені — як батько й мати.

ДЕЛІЯ (*розлючено*). Чому ж ви не поцілуєте його?

Кеттл відкидається на спинку крісла. Здається, він задрімав.

ГРЕНОК. Ну, джентльмени, ви, напевно, поспішаєте, а я повинен затриматись на хвилину, щоб дати пацієнту кілька порад відносно дієти, сну тощо. (*Дивиться на Кеттла*).

КЛІНТОН (*сердечно*). Звичайно. Блискуча робота, докторе. (*Дивиться на Кеттла, тихіше*). З ним усе гаразд, сподіваюсь?

ГРЕНОК (*проводячи Клінтона і Стріта до лівих дверей*). Так, так, це тільки природна реакція.

Клінтон і Стріт йдуть до дверей. Мун підводиться і підходить до Делії.

КЛІНТОН (*сердечно*). Ну, надобраніч, Кеттл!

Стріт, Клінтон і лікар виходять.

МУН. Може тобі краще піти додому, Деліє?

ДЕЛІЯ (*сідаючи на канапу, досить похмуро*). Ще ні, Генрі. Але ти йди.

МУН (*виходить на середину кімнати*). Власне кажучи, я повинен дещо зробити в конторі з отією фабрикою Мерчісона. Там на мене чекають.

ДЕЛІЯ. Хто? Міс Карсон?

МУН (*з гідністю*). Як мій помічник, міс Карсон, звичайно, буде там.

ДЕЛІЯ. Тоді йди, Генрі.

Лікар входить зліва.

ДЕЛІЯ. Не примушуй міс Карсон чекати.

МУН. Надобраніч, Кеттл.

КЕТТЛ (*сонно*). Надобраніч.

МУН (*ідучи до дверей, говорить до лікаря*). Люкс, докторе, безперечно, люкс! Ніколи б не повірив, якби не побачив на власні очі. Просто дивно, що ви, лікарі, здатні робити!

ГРЕНОК. Дякую на слові, містер Мун. Надобраніч.

МУН. Надобраніч.

Мун виходить наліво.

ГРЕНОК (*здивований тим, що Делія залишилась*). Ви не йдете з своїм чоловіком, міс Мун?

ДЕЛІЯ. Ні, він ще буде зайнятий у конторі.

ГРЕНОК. Так, але...

ДЕЛІЯ. Тому я залишаюсь тут.

ГРЕНОК. Не думаю, щоб вам слід було робити це.

ДЕЛІЯ. А я думаю. Втім... кажіть далі.

Гренок, докірливо глянувши на Делію, йде до крісла і звертається до Кеттла.

ГРЕНОК. Ну, містер Кеттл, не хочу втомлювати вас і тому не буду затримуватись. Але прошу, будьте уважні.

КЕТТЛ (*розплющує очі*). Слухаю вас, докторе.

ГРЕНОК. Так от. Погляньте на мене (*обертається і з докором дивиться на Делію*). Чого ми повинні боятися — це раптового рецидиву. Ви б не хотіли його?

КЕТТЛ. Ні, не хотів би.

ГРЕНОК. Тому вам треба дуже ретельно дотримуватись моїх порад. Живіть, як звичайно, але уникайте будь-яких хвилювань.

КЕТТЛ. Якщо я житиму, як звичайно, то ніяких хвилювань і не буде.

ГРЕНОК (*ігноруючи це*). Проста, здорова їжа. Ніякого алкоголю. Не лягайте пізно. Уникайте перевтоми, купіть, мабуть, телевізор. Про ставлення життя можемо не говорити, бо ви не одружені.

ДЕЛІЯ. Прикинемось, ніби його взагалі не існує, і всі ми — безстатеві.

ГРЕНОК (*підходячи до Делії і стоячи над нею, сердито*). Міс Мун, я змушений просити вас замовкнути. Хіба ви не розумієте, що кожна перешкода на цій стадії гіпнотичного лікування може бути надзвичайно небезпечною?

ДЕЛІЯ (*підводячись і відступаючи від лікаря на крок чи два*). А це може бути навіть ще більш небезпечним. (*Націлює на нього пістолет*).

ГРЕНОК (*стривожений*). Як ви смієте?! Покладіть зараз же!

ДЕЛІЯ (*різко*). Сідайте. (*Лікар неохоче сідає на канапу. Делія походить поруч, погрозуючи йому пістолетом*). Дозвольте повідомити спершу, що я непогано стріляю. Я не вб'ю вас, звичайно, але буду цілитись у колінну чашку і надовго покладу вас у ліжко. Це в тому разі, якщо ви не виконаєте моєї вимоги.

ГРЕНОК. Яке безглуздя! Чому я повинен коритись вашим вимогам? Що це значить?

ДЕЛІЯ. Хіба вам ніколи нічого не розповідали про жінок, містер Диплом? Взагалі ми дуже слухняні, пасивні істоти, і ви, чоловіки, легко впливаєте на нас. Ми готові вірити всяким вашим дурницям і підкорятися вашим ідіотським пра-

вилам. Але одна річ може зробити нас відчайдушними, бунтівливими, спроможними ризикнути всім. Це — кохання, докторе.

ГРЕНОК (*вимушено*). Я цілком певний, що інколи сексуальний імпульс...

ДЕЛІЯ (*перебиваючи, твердо*). Мовчіть!

ГРЕНОК (*підводячись, обурено*). Якщо ви гадаєте, мадам...

ДЕЛІЯ (*націлює на нього пістолет, люто*). Сідайте! (*Гренок неохоче сідає*). Я з насолодою підстрелила б вас, нікчема. Протягом довгих років я мріяла про те, що покохаю і що мене покохають. І сьогодні це сталося — ми знайшли одне одного. Ми були щасливі разом. Але потім я зробила дурницю. Він просив мене втекти з ним, а я відмовилась. Потім, коли я знову прийшла сюди, вже готова їхати з ним куди завгодно, я побачила тут вас. Ви знов перетворили його на святенницький, плаксивий манекен. Вранці він уже не був таким! Він ожив! Потім, коли цей чоловік був майже непритомний, ви його довели до такого жалюгідного стану, як зараз. Сьогодні він прокинувся, а ви хочете, щоб він знову ходив уві сні, як всі ви!!

ГРЕНОК (*підводячись, одчайдушно*). Місіс Мун... запевняю вас... я лише...

ДЕЛІЯ (*люто*). Сідайте, або я стрілятиму! Слово честі, стрілятиму!

ГРЕНОК (*одчайдушно*). Кеттл, я звертаюсь до вас... як до порядного громадянина...

КЕТТЛ (*спокійно*). Ні, докторе. Це ваша справа.

ДЕЛІЯ (*люто*). Так от: зробить усе, щоб зовсім звільнити його від гіпнозу!

ГРЕНОК (*іде на середину кімнати, підкоряючись*). Гаразд. Але спочатку ви повинні зрозуміти, чого саме вимагаєте від мене. Він знов стане антигромадянином, безвідповідальним типом, нездатним займати належне місце в сучасному суспільстві...

ДЕЛІЯ (*з ентузіазмом*). Я знаю!

ГРЕНОК (*суворо*). Очевидною нікчемою, екстравагантним, схильним до надмірного захоплення алкоголем, сексом...

ДЕЛІЯ (*захоплено*). Знаю, знаю!

ГРЕНОК (*дуже суворо*). І ви, безперечно, станете такою ж поганою, як і він.

ДЕЛІЯ (*захоплено*). Я сподіваюсь!

ГРЕНОК (*пильно дивлячись на неї, несамоविто*). Повія!

ДЕЛІЯ (*нестямно*). І повія відповість вам. (*Цілиться в нього*). Це ваш останній шанс. Один... Два...

ГРЕНОК (*панічно*). Зачекайте, зачекайте, я спробую! (*Повертається до Кеттла*). Ну, Кеттл... будь ласка, дивіться на мене.

КЕТТЛ (*підводячись, спокійно*). Ні, докторе. Мені набридло дивитися на вас.

За вікном світлішає: хмари розходяться, дощ вщухає.

ДЕЛІЯ (*здивовано*). Джордж!

Кеттл підходить до неї, і вони обнімаються.

КЕТТЛ. Ну, Деліє, любя, ти бачила, як усе було б, якби я залишився тут? Отже — коли ми ідемо?

ДЕЛІЯ (*в захваті*). Увечері! Зараз... Я так вирішила ще вдома. Я дзвонила, щоб сказати тобі.

КЕТТЛ. Я не знав. Тому й вирішив примусити тебе збагнути.

ГРЕНОК (*поплескуючи Кеттла по руці, здивований*). Але як же з моїм лікуванням?

КЕТТЛ. Мій дорогий, ви не зуміли б загипнотизувати навіть кроля! (*Бере в Делії зброю*). Між іншим, пістолет не заряджений. (*Кидає його на крило*). Тому не здіймайте галасу.

ГРЕНОК. Не буду. Якщо ви нічого не скажете містеру Клінтону.

КЕТТЛ. Клінтон! Я не збираюсь знову зустрічатися з ним. А що?

ГРЕНОК (*конфіденційно*). Між нами, мене лише вважають психіатром. Насправді ж я спеціаліст по вуху-горлу-носу.

КЕТТЛ. А як мої вуха-горло-ніс?!

ГРЕНОК (*серйозно*). Я добре все оглянув. Все цілком нормально.

КЕТТЛ (*ведучи лікаря до лівих дверей*). Дякую вам, докторе. Мені здається, що не слід більше затримувати вас. До побачення!

ГРЕНОК. На все добре!

ДЕЛІЯ. На все добре! (*Лікар виходить*). Ми поїдемо в моїй машині. Я запакувала два чемодани, вони вже там. Тепер я можу укласти твої речі, поки ти переодягнешся.

КЕТТЛ (*здивований*). Переодягнусь? (*З огидою дивиться на свій костюм*). А, звичайно, — на мені ж цей клятий одяг.

Він зриває з себе комірць, швидко скидає піджак. Делія виходить у спальню. Кеттл підходить до радіо і включає її. З кухні з'являється місіс Твіг з пирогом.

М-С ТВІГ (*перекрикуючи музику*). Містер Кеттл, я спекла вам пирога!

КЕТТЛ. Це чудово! Але з'їсти його доведеться вам самій. Ми ідемо. Напишу потім. Вітайте Моніку.

Моніка входить зліва.

МОНІКА. Ви самі можете привітати Моніку. Здається, ви сказали, що їдете?

КЕТТЛ. Так. Тільки ще укладемо деякі речі.

Делія входить із спальні. Вона несе чемодан, костюми.

ДЕЛІЯ. Ось, любий. (*Помічає місіс Твіг і Моніку*). О, ви тут?! (*Вона передає костюми Кеттлу, потім ставить чемодан на підлогу серед сцени, стає на коліна і починає укладати*).

МОНІКА. Якщо ви їдете вдвох, то і я з вами. Ви зможете допомогти мені.

КЕТТЛ. Що це ви кажете, Моніко?!

МОНІКА. О, не хвилюйтесь, я знаю, що ви належите їй. Я не буду робити нових спроб. Але тепер, коли інспектор пошився у дурні, він захоче помститися на мені.

КЕТТЛ. Добре, місіс Твіг.

МОНІКА (із зневагою). Тільки уявити, що я благаю когось з них підвезти мене!.. Місіс Мун, чи не хотіли б ви, щоб я була вашою покоївкою тиждень-другий?

ДЕЛІЯ. Ні, Моніко, я буду жити не так, як ви гадаєте. Але ми можемо відвезти вас до моєї се-

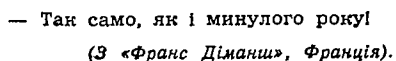
МОНІКА (з підозрою). В неї багато дітей і немає слугниці?

ДЕЛІЯ. Її чоловік режисер на телестудії.

МОНІКА (в екстазі). Тоді їдьмо зараз!

М-С ТВИГ (*кричить*). Слухайте, у мене є новина: дощ перестав іти. Я кажу — дощу нема!

З англійської перекладали
Юрій ЛІДСЬКИЙ та Леонід ТЕМІС

Віріату да К Р У Ш

(Ангола)

Чорна мати

(Пісня надії)

Існуєш ти на світі,
Наша мати,
В твоєму існуванні —
Драма раси,
Трагедія із крові й плоті,
Яку життя одвічно пише...
В ім'я, о мати, голосу твого —
По світу линуть наші голоси,
З плантацій цукрових,
З плантацій каучука,
З кофейних, рисових,
Бобовняних ланів...
З ланів Бразилії, Віргінії та Куби,
З плантацій Кароліни, Алабами...
Ти чуєш голоси дітей своїх
Із негритянських сіл далеких,
І голоси ридаючого блюзу!¹
Що виникає там, на Міссісіпі,
Луною відкликаються в вагонах...
Ти чуєш голоси дітей своїх
І плач поета Корротерса:
«О Господи, що нам робити?»
Всієї Африки ти чуєш голоси
В чудовім голосі Гільєна,
І в гордих співах Х'юза...
В ім'я твоєї спини —
Виблискують під сонцем наші спини,
І щедро утучняють кров'ю
І зрошують солоним потом
Гарячу землю,
Найпрекраснішу у світі...
Блискучі наші спини...
(о, неповторний колір їх!..)
Блискучі наші спини...
(о, як виблискують вони на сонці!)
Зневажені од віку спини,
Повішені руками Лінча...
О наші спини,
Відроджені повстанням Зумбі,

Розпрямлені колись з Туссеном¹...
Вони виблискують у звуках джазу
І розплавляють на душі кайдани...
Від сонця,
Що палає безпощадно
Сховайся ти, душе,
В ці звуки...

В ім'я твоїх обіймів,
Наша мати,
Ми, твої діти, засинали
Під любий голос твій...
Ти співом заколисувала нас,
Викохувала ніжністю своєю...
Але дітей шасливих
Ти не маєш...
У них єдина забавка —
Мотика,
Єдина радість —
Рабська праця.

В ім'я очей твоїх —
Я бачу все синівськими очима...
Я бачу океан страждання
І ясність сонця, що заходить
У краєвидах кольорів червоних...
Іще я бачу,
Як в очах твоїх
Сліпуче сяють іскри,
Диявольськи привабливі,
Тверді такі,
Міцні,
Як Віра,
Як Надія,
Як Віра в нас,
У тих твоїх синів,
Які породжують,
Передвіщають
День Людськості,
Майбутній день!

¹ Б л ю з — повільний танець.

¹ Туссен Лувертьюр (1743—1803) — вождь гаїтянського народного повстання проти колоніального рабства.

Заклик

Хто задушив сестри моєї голос,
Сестри моєї з африканських джунглів?
Її останній заклик загубився
Десь в течії ночей та днів...
Тепер, втомившись від далекої путі,
Вона ніколи більше не приходить...
Ні, більше не з'являється вона
До мене вранці,
Зволожена у сивому тумані,
З покірливістю
І з двома синами
(Один — на спині,
Другий — ще в утробі)...
У пам'яті лишились тільки очі,
І неможливо погляд їх згадати,
Щоб кров моя не заніміла,
Схвильовано відчувши рідну кров...
Хто їй заборонив
Кидати неосяжний погляд,
Який бажає
Братський голод заспокоїть...
А я —
У цьому їй
Допомогти не можу!

Хто пострілом забив сестру мою,
Хто знищив її голос героїчний?
Хто катував її,
Хто бив її до смерті?
Я бачу,
Як розквітла біля дому
Розлога серинчейра...
Але в її лілових квітах,
В п'яниловому важкому ароматі
Ховається передчуття недобре...
З проміння сонця виткана
Легка завіса
Над килимом

Із пелюстків шовкових
Чекає марно,
Що малий синочок
Сестри моєї
Буде спать під нею,
Чекає марно...
І птах
Із комишевої низької огорожі
Співає марно
Пісню для синочка,
Якого вже нема на світі,
Співає марно...
Ах, знаю, знаю,
То в останній раз
Я бачила прощальний погляд
Сумних очей сестри моєї,
І голос був її,
Як тихе шепотіння,
Що губиться в відчаї...

О Африко!
О Земле, моя мати!
Відповідай мені,
Скажи, ну що зробили
З моєю рідною сестрою з джунглів,
Чому вона до мене не приходить
Уранці,
Зволожена у сивому тумані,
З покірливістю
І з двома синами
(Один — на спині,
Другий — ще в утробі)...
О Африко!
О Земле, моя мати!
Не забувай сестру мою!
Увіковіч її
В натхненнім монументі,
Спорудь його
Ти материнськими руками.

Хлопчику з рідного краю

О хлопчику з рідного краю!
Світ для тебе —
Гіркий та зелений...
Як розтоптана квітка —
Мертвий негр на піску...

Чорного хлопчика,
Такого ж, як ти,
Забито,
Розтоптаного
У калюжі брудній
Зненависті й расизму...
Чорний хлопчик,
Такий же, як ти,
Зустрічав сонця схід
Зачарованими очима,
Він насвистував пісню
Ліловими губками,
Ніби пташка уранці...
Чорний хлопчик,
Такий же, як ти,
Босоногий,
Він сміявся так само, як ти,
Розкриваючи дитячі обійми
Назустріч дзвінкому ранку...
Це було так далеко,
Хлопчику з рідного краю,
Це було так далеко,
У країні заокеанській,
Там, далеко,
В країні,
Яка збагатилась,
Викрадаючи наших братів
На невільничих кораблях...
Там, далеко,
На американській землі,
Яку піднесли
Трудящі руки
Негрів-рабів!

Еммет Тілл
Чорний хлопчик,
Такий же, як ти...
І йому було також
Лише чотирнадцять років...
Він насвистував пісню
Так само, як ти,
Ліловими губками,
Ніби пташка уранці...
Він лежав,

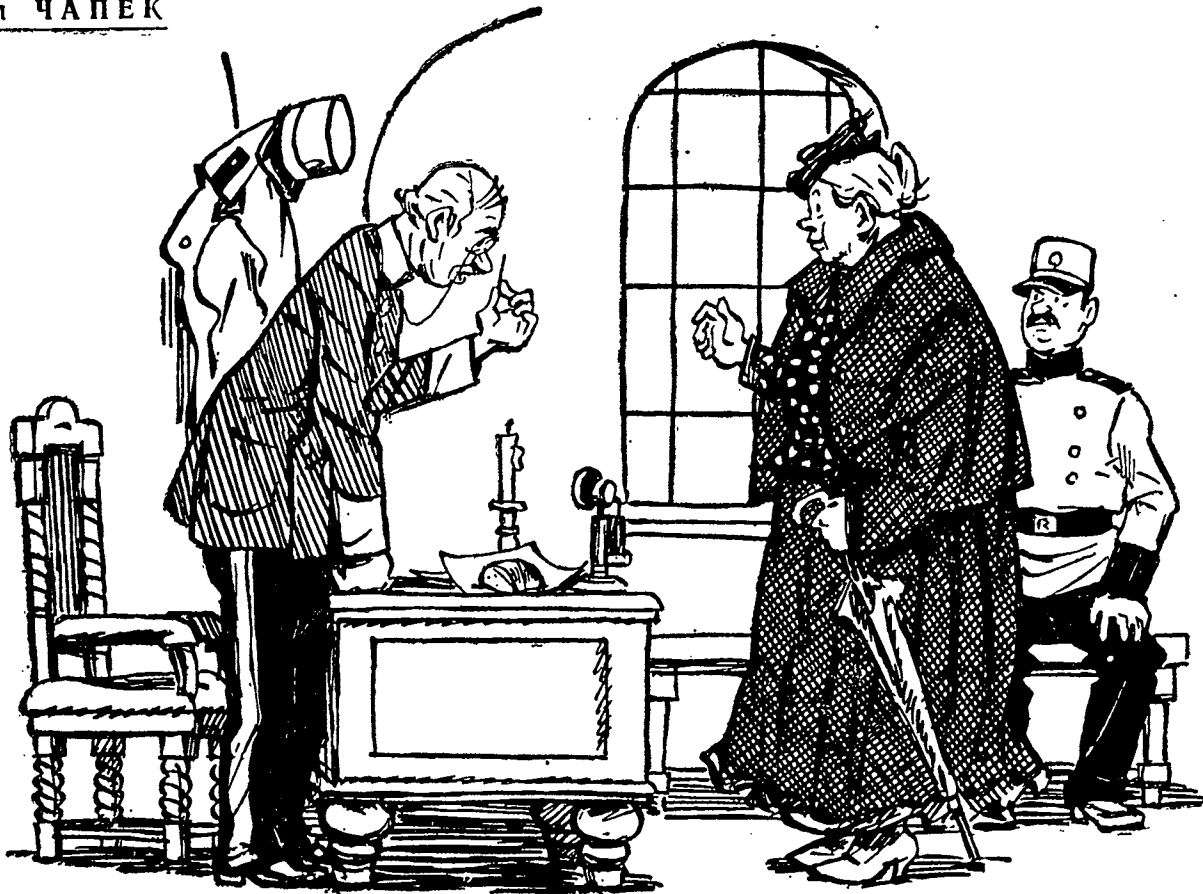
Розбитим обличчям уткнувшись у
землю,

І влилась його кров
У криваве озеро раси.
Там —
Небо також блакитне...
Там —
Зірки також блискучі,
І свята також святкують
Вінками з квіток і веселістю...
Але негр —
Це вулиця
Без золота й без хліба,
Негр —
Це вогнений шлак
Серед зненависті Ку-клукс-клана
І квітастий вінок,
Що сплітало страждання,
І надія,—
Обірвана нічною смертю...

Чорний хлопчику з рідного краю!
Еммет Тілл
Бігав так, як і ти босоногим,
Він на світі прожив
Так, як і ти —
Чотирнадцять років,
І так, як і ти —
Він місяць носив на руках...
Він мертвим лежав на землі,
Яку збагатили діди його...
Він мертвим лежав
У калюжі брудній
Зненависті і расизму...
Не забудь його,
Хлопчику з рідного краю!
Ти відкриваєш очі
В неосяжний простір
Гіркого, зеленого світу...
Еммет Тілл — забитий,
Та доля його
Лишилась у долі твоїй...
Еммет Тілл — лінчований,
Та влилась його кров
У криваве озеро раси...
Цього ти не забудеш,
Ні,
Хлопчику з рідного краю!

З португальської переклала
Лідія НЕКРАСОВА

Карел ЧАПЕК

ГОЛКА

Малюнки В. Гливенка

ОПОВІДАННЯ

— Я ніколи не мав діла з судами,— сказав пан Костелецький,— але я вам скажу, що мені дуже подобається та надзвичайна судова акуратність і ті орації та церемонії, без яких у суді не можуть обійтись, навіть коли йдеться тільки про козячу вовну. Саме це викликає певну повагу до юстиції. Якщо богиня правосуддя має в руках ваги, то хай вони будуть аптекарськими, а коли вже держить меч, то хай той меч буде гострий, як бритва. Мені пригадується один випадок, який стався на нашій вулиці.

Одна господиня, якась пані Машкова, купила собі в крамаря булочку, і коли вона цю булочку жувала, раптом її щось вколало. Вона простягла руку до рота і витягла голку, яка застрягла їй у піднебінні. Тепер тільки вона злякалась: «Госпо-

ди Ісусе, адже я могла цю голку проковтнути, і вона б мені проколола шлунок! Отже, йдеться про життя, тому я цього так не можу подарувати! Треба розслідувати, який це негідник встромив у булку голку». Ну, а потім вона пішла й понесла голку та недоїдену булку в поліцію.

Поліція допитала крамаря, допитала й пекаря, який ту булку пік, але, розуміється, ніхто не признався. Тоді поліція передала цю справу в суд, бо тепер справа полягала в тому, щоб визнати легке пошкодження на тілі. Судовий слідчий, сумлінний, розпорядливий урядовець, знову вислухав крамаря й пекаря; вони обидва божились і присягались, що ні в кого з них голка не могла попасти у булку. Судовий слідчий пішов до крамаря, де встановив, що жодної голки в крамниці нема. Потім пішов до пекаря подивитися, як печуться булочки; сидів у пекарні цілу ніч і спостерігав, як замішується тісто, як його залишають сходити, як топлять піч і ліплять булочки та сadowлять їх у піч, поки вони не спечуться й не матимуть золотого кольору. Отак він встановив, що, випікаючи булочки, справді не вживають голок.

Ви не повірите, яка це прекрасна праця випікати хліб! Як мені відомо, мій небіжчик дідуся мав пекарню. Отож, щоб ви знали, коли печуть хліб, є три великі й майже священні таїнства.

Перше — коли роблять закваску; її залишають стояти в діжі, а потім там під віком відбувається таємне перетворення: мусиш чекати, поки з борошна й води стане живий квас. Далі замішують тісто й місять кописткою; це знову скидається на священний танець абощо. Потім це закривають полотнищем і залишають тісто сходити. Друге таїнство — це коли тісто урочисто сходить і підіймається, а ти не смієш зняти полотнище, щоб з цікавості глянути туди. Ні, я вам скажу, це таке ж прекрасне й дивне, як, скажімо, вагітність. У мене завжди було враження, що в тій діжі є щось жіноче. І третє таїнство — саме випікання, те, що з тим м'яким і блідим тістом станеться в печі. Господи Ісусе, коли ж потім виймаєш такий золотисто-коричневий буханець, і він пахне так, що навіть мала дитина не може приємніше пахнути, — це справжнє чудо. Я вважаю, що в пекарнях під час цих трьох перемін треба було б дзвонити, як дзвонять у костьолі в час виносу чаші.

Я мушу сказати, що в цій історії судовий слідчий відсунувся на задній план. Проте він був не з тих, що залишають справу без наслідків. Отож він узяв ту голку й послав її до хімічного інституту, щоб встановити, чи була голка в булці перед випіканням, чи аж після нього. Той судовий слідчий дуже полюбляв наукові відзиви. В хімічному інституті тоді був професор Угер, такий собі дуже вчений вусатий пан. Коли професор одержав голку, він почав спершу лаяти суди, які завжди чогось від нього хочуть. Він пригадав, як йому одного разу послали нутроші такі зіпсовані, що навіть прозектор не міг витримати; а що мав робити хімічний інститут з якоюсь голкою? Та потім він трохи подумав, і його почала цікавити голка, розуміється з наукової сторони. «А справді, — сказав він, — може, з голкою і відбуваються якісь зміни, коли вона попаде в тісто, або коли вона в ньому печеться? Під час квашення ж бо утворюються одні кислоти, а під час випікання — інші. Це може спричинитися до деякого руйнування поверхні голки або до корозії, що можна встановити під мікроскопом». Отож він і почав досліджувати.

Передусім він накупив кілька сот голок, як зовсім чистих, так і більше чи менше іржавих, і почав у хімічному інституті пекти булки. Спершу він негайно поклав ті голки в кислоту, щоб установити, як на їх впливає процес квашення. Під час другого дослідів він поклав їх у свіжозамішане тісто; під час третього — в тісто, що сходить; під час четвертого — у викинуте. Потім поклав їх туди перед самим випіканням, далі — під час випікання. Після того він встромляв їх у ще теплі булки; нарешті — в булки вже готові.

Далі всю серію експериментів провів ще раз, для контролю. Одне слово, в хімічному інституті чотирнадцять днів нічого іншого не робили, як тільки пекли булки з голками; професор, доцент, чотири асистенти і служник день у день замішували, пекли й випікали булочки, після чого досліджували і порівнювали голки під мікроскопом.

На це пішов ще тиждень праці; але кінець кін-

цем точно встановлено, що згадана голка була встромлена у вже спечену булку, бо вона мікроскопічно, як дві краплі води, відповідала дослідним голкам, які були встромлені в готові булки.

На підставі цього відзиву судовий слідчий визнав, що голка попала в булку або у крамаря, або дорогою від пекаря до крамаря. Тоді пекар пригадав: «Бий тебе сила божа, — та саме ж того дня я прогнав з роботи хлопчака-учня, що розносив у кошику булки!»

Викликали хлопця, і він признався, що встромив голку в булочку, бо хотів помститися панові майстру. Хлопець, оскільки він був неповнолітній, дістав тільки попередження, але майстра-пекаря суд оштрафував на п'ятдесят крон умовно, бо той ручився за свій персонал. Ось вам приклад, яка буває точна й ретельна юстиція.

Але ця справа мала ще одну сторону. Я не знаю, але в нас, чоловіків, є певна амбіція чи, сказати б, упертість абощо. Одне слово, коли вже в хімічному інституті почали пекти ті булочки для дослідів, хіміки взяли собі в голову, що вони повинні їх пекти добре. Спочатку було всяко, — булочки мало виростали і були якісь непоказні; але чим більше їх пекли, тим вони ставали ліпші. Далі їх посипали маком, сіллю й тмином і так добре їх ліпили, що аж радісно було дивитись! Потім пани вчені хвалилися, що таких знаменитих, хрумких і добре випечених булок, як у хімічному інституті, нема ніде в цілій Празі.

КОЛЕКЦІЯ МАРОК

ОПОВІДАННЯ

— Якби людина подлубалась у своєму минулому, — сказав старий пан Карась, — вона б побачила, що має досить підстав на зовсім інше життя. Але одного разу, може, помилково, а може й свідомо, вона обрала собі тільки один якийсь спосіб життя і отак доживає до кінця; та біда в тому, що ті інші, ті можливі твої життя не зовсім відмерли. І нараз ти відчуваєш у них біль, як у відтятий нозі.

Десь коли я був десятирічним хлопцем, я почав збирати колекцію марок. Тата це не дуже

тішило, бо він гадав, що через це я буду погано вчитися. Але я мав товариша Лойзіка Чепелку і вкупі з ним віддавався філателістичній пристрасті. Лойзік був син катеринщика, такий собі незграбний, вкритий ластовинням хлопець, хитрий, як горобець, та я його любив, як тільки можна любити товариша. Я тепер старий чоловік, маю жінку й дітей, але скажу вам, що нема прекраснішого людського почуття над дружбу. Але на це людина здатна лиш, поки вона молода; потім вона ніби черствіє і робиться егоїстом. Ця молода дружба здебільшого стає джерелом натхнення й подиву, вона сповнює життя щерть багатством і різноманітністю почувань, що аж мусиш з кимось поділитися ними.

Мій батько був нотаріус, душа місцевого добірного товариства, вельми поважний і суворий пан. А я полюбив Лойзіка, батько якого був п'яний катеринщик, а мати — виснажена пряха. Я шанував Лойзу, ба, навіть обожнював за те, що він був здібніший від мене, за те, що був такий незалежний і прудкий, як шур, за те, що ніс у нього був всіяний ластовинням, і за те, що кидав камінці лівою рукою. Я навіть не знаю, за що саме я так любив його, але справді це була найбільша любов за все моє життя.

Так ось той Лойзік був моїм довіреним, коли я почав збирати колекцію марок. Тут хтось казав, що тільки в дозрілому віці розуміються на колекціях. Це правда. Я думаю, що збирання колекцій — це залишок або інстинкт з тих часів, коли кожний чоловік збирав собі голови своїх ворогів, здобуту зброю, велмежі шкури, оленячі роги і взагалі все те, що він міг захопити з іншого. Але колекція марок — це не тільки власність, а й повсякчасні пригоди. Людина аж тремтить, коли торкається частки далекої землі, скажімо, Бутану, Болівії або мису Доброї Надії. Ніби вона має з тими чужими краями якийсь особистий, інтимний зв'язок. Отже, в збиранні марок є своєрідний мотив подорожування, мореплавства і взагалі одвічного світового авантюризму людини. Це щось подібне до хрестових походів.

Як я вже казав, мій батько не любив цього; батьки звичайно не люблять, коли їх сини роблять щось інше, ніж вони самі. І я, панове, був такий же до своїх синів. У батьківстві взагалі є якесь мішане почуття: в ньому є велика любов, але є також і якесь попередження, недовіра, ворожість, чи якось інакше... Чим більше людина любить своїх дітей, тим більше в неї є того другого почуття. Отож я мусив з тими марками ховатися на горищі, щоб часом батько не застукав мене з ними. На горищі була стара скриня, так звана мучниця. Ми з Лойзіком залазили в неї, як дві миші, і показували один одному марки: дивись, ось це Нідерланди, ось Єгипет, це Гватемала або Швеція. В тому, що ми мусили критись з своїми скарбами, було щось грішно-прекрасне. Збирання марок таїло в собі ще й елемент пригодництва; я ходив по знайомих і незнайомих родинях і просив дозволити мені відірвати марки з їх старих листів. Десь на горищах або в секретері було повнісінько старих паперів. Це були мої найшасливіші години, коли я, сидячи долі, переби-

рав запорошені купи паперів і шукав на них якої-небудь марки, якої в мене досі не було. Дублікати я не збирав, але коли траплялося знайти стару марку з Ломбардії або що — хіба я пам'ятаю назви всіх отих німецьких земель та вільних міст — я почував просто болючу радість. Кожне бо надмірне щастя завжди завдає людині солодкого болю. А віддалік чекав на мене Лойзік. Коли я, нарешті, вилазив, я нашвидку шепотів йому в дверях: «Лойзо, Лойзіку, там був прекрасний Ганновер! Маю його!»

І ми, тримаючи здобич, мершій давали драла додому, до нашої скрині.

Були в нашому місті фабрики всякого дрантя — джуту, коленкору, бавовняного мотлоху; у нас виробляли текстиль для кольорових племен цілої земної кулі. Мені дозволили там шукати марки в кошиках на папери. Це було найбагатше місце, де я міг полювати. Саме там я знайшов Сіам і Південну Африку, Китай, Ліберію, Афганістан, Борнео, Бразилію, Нову Зеландію, Індію і Конго. Не знаю, чи звучать вам самі вже ці назви так таємниче і ніби пристрастно-жадано, як мені. Боже, яка то радість, яка жорстока радість була, коли я знаходив марку з Кореї або Непалу! Нової Гвінеї! Сієри Леоне! Мадагаскару! Слухайте, те моє захоплення можуть зрозуміти тільки мисливець, шукач скарбів або археолог, який робить розкопки. Шукати й знаходити — це чи не найбільше напруження й водночас заспокоєння, яке тільки може дати людині життя. Кожна людина хоче чогось шукати, — якщо не марки, то — правду або золоту папороть чи, принаймні, кам'яні стріли та побиті старі глечики.

То були найкращі роки мого життя, роки дружби з Лойзіком і збирання марок. Потім я захворів на скарлатину. Лойзіка до мене не пустили. Може, він приходив до нас у коридор й тихенько свистав, щоб я його почув. Одного разу мене не догледіли, чи як там, одне слово, я втік з постелі і — шість на горище подивитися на свої марки. Я був такий кволий, що ледве підняв віко тієї скрині. Але скриня була порожня: шухляда з марками зникла.

Я не можу вам описати свого болю й розпачу. Думаю, що я, мабуть, тоді скам'янів, не міг навіть плакати — так стиснуло мені горло. Спершу страшно було, що мої марки, моя найбільша радість, зникли; але ще страшніше було те, що в мене їх, очевидно, вкрав, користуючись з моєї хвороби, Лойзік, мій єдиний приятель. Це був жах, безнадія, жаль... Страшно подумати, що тільки така дитина може переживати! Як тоді зійшов я з горища — не знаю, але потім я знову лежав у гарячці, а коли опритомнював, то заглиблювався в роздуми. Батькові й тітці я про це не сказав нічого, а матері тоді вже не було. Я знав, що вони взагалі мене не розуміють, і через це я був їм ніби чужий. Давно вже я не мав з ними ніяких близьких, дитячих відносин. Лойзікова зрада стала мені майже за смертельну рану; я вперше, і чи не найбільше, зневірився в людині. «Жебрак! — казав я собі. — Лойзік — жебрак, і тому краде; це мені кара за те, що я товаришував з жебраком». На тому я й став.

Відтоді я почав ділити людей, я втратив поняття соціальної цілості людства. Та я ще не знав, як це глибоко потрясло мене тоді і що в мені зрушилось.

Коли я видужав після гарячки, я очунав і від втрати колекції марок. Тільки мені ще шпигало в серці, коли я бачив, що Лойзік має вже нових товаришів. Але коли він прибіг до мене, трохи збентежений після такого довгого часу, я йому сухо і не по-дитячому сказав: «Іди геть, я з тобою не розмовляю». Лойзік почервонів і по хвили відповів: «Ну й добре...», і з того часу він так запекло, по-пролетарському мене зненавидів.

То була подія, яка позначилась на всьому моему житті, на способі мого життя, як висловився б пан Паулус. Мій світ, можна сказати, був згальований, я втратив віру в людей, навчився нена-

Я був злий і черствий до підлеглих; оженився, не кохаючи; дітей виховував у дисципліні й страху; а своєю ретельністю й сумлінністю доскочив великої шани у людей. В цьому було тепер моє життя, все моє життя. Я не вважав ні на що інше, окрім того тільки, що було моїм обов'язком. А коли я спочину в бозі, про це повідомлять у газетах, який то я був заслужений працівник і людина зразкової вдачі. Але якби люди знали, скільки в цьому криється самотності, недовіри й зачерствілості!..

Три роки тому в мене померла дружина. Я не признавався в цьому ні собі, ні іншим, але мені було страшенно сумно. Від журби я заходився вишукувати всілякі родинні пам'ятки, що залишилися після батька й матері: фотографії, листи, мої старі шкільні зошити — мене аж душило в

видіти й гордувати. Я вже ніколи не мав друга, а коли став дорослий, почав пишатися тим, що я самотній, що мені нікого не треба, і що я нікому нікому не подарую. Потім я став помічати, що й мене ніхто не любить. Я пояснював собі це тим, що сам гордую любов'ю і плюю на всяку сентиментальність. І отак вийшла з мене пихата й честолюбна, егоїстична й педантична людина.

горлі, коли я бачив, як старанно мій суворий батько складав їх і ховав; я думаю, що він все-таки любив мене. Цього всього була повна скриня на горищі. На дні її я побачив шухляду, запечатану печатками мого батька. Коли ж я відчинив її, то знайшов там ту саму колекцію марок, яку збирав п'ятдесят років тому!

Ніде правди діти: у мене струмком полилися

сльози, а ту шухляду я відніс до кімнати, як скарб. Ось як воно було тоді, збагнув я тепер: коли я хворів, хтось знайшов мою колекцію, а батько сконфіскував її, щоб через неї я не занедбав навчання! Йому не треба було б цього робити, але і в цьому була його сувора турбота і любов. Я не знаю, але мені стало жаль і його і себе.

Потім я подумав: отже, виходить, Лойзік у мене марок не крав?! Господи Ісусе Христе, як я його скривдив! Я знову побачив перед собою хитрого вуличного хлопчиська в ластовинні... Бо зна, що з ним сталося і чи живий він. Мені стало так боляче й соромно, коли я все це собі пригадував... Через одну несправедливу підозру я втратив єдиного товариша; я втратив дитинство. Через це я почав гордувати біднотою, зробився пихатим, ні до кого вже не прихилився. Через це я ціле життя не міг дивитися на поштові марки без огиди й відрази, ніколи не писав своїй нареченій і дружині й пояснював це тим, що стою вище від усякого виявлення почуття. Моя дружина теж потерпіла з-за цього, бо я став такий черствий і самотній. І через це, тільки через це я зробив таку кар'єру і виконував так зразково свої обов'язки.

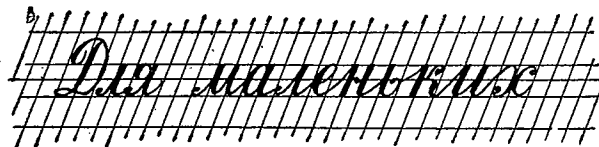
Я бачив знову усе своє життя; раптом воно здалося мені порожнім і безглуздом. А міг би я жити і зовсім інакше — спало мені на думку. Якби все це не склалося так, скільки б у мене було захвату й руху, любові, лицарства, фантазії, довіри! Таких дивних і незрівнянних речей! Боже, та ж я міг бути чим завгодно — мандрівником, актором, вояком! Адже я міг би любити людей, пити з ними, розуміти їх і я не знаю що там іше! Я себе почував так, ніби в мені розтавав якийсь лід. Я перебирав марку за маркою; там були всі вони: Ломбардія, Куба, Сіам, Ганновер, Нікарагуа, Філіппіни, — всі ті землі, куди я тоді хотів їхати і які я тепер вже не побачу. В кожній марці була частка того, що могло б бути, але не сталося. Я просидів над ними цілу ніч і судив своє життя. Я бачив, що то було якесь чуже, а не моє власне життя. Моє реальне життя взагалі перестало бути дійсністю.

Пан Карась махнув рукою. — Коли я отак подумаю, чим би тільки я міг бути, і як я того Лойзіка скривдив...

Патер Горобець, вислухавши цю розповідь, дуже засмутився і розчулився. Мабуть, і він згадав щось у своєму власному житті. — Пане Карась, — сказав він зворушено, — і не думайте навіть про те, що вже минуло, його тепер уже не можна виправити, почати знову не вдасться...

— Не вдасться! — зітхнув пан Карась і трохи почервонів. — А знаєте, я почав знову збирати колекцію...

*З чеської переклав
Клим ЗАБАРИЛО*

СОН ЧАНИР

ПРО ТЕ, ЯК ТИГР ЗГОРІВ

(Хитрий зайчик)

КАЗКА

Давно колись в одній печері в горах жив великий страшний Тигр. Був він дуже сильним та хитрим. Вісті про Тигра розлетілися скрізь. Не було жодного звіряти, яке не чуло б про нього. Від одного його імені тремтіла вся округа.

Якось Тигр піймав кількох зайченят, смачно поснідав ними й ліг відпочити на великій скелі проти сонечка. Незабаром він так міцно заснув, що аж захропів. Страшне «р-р-р-рик, р-р-р-рик» розлягалось кругом, наганяючи жах на звірів.

Почувши, що Тигр спить, старий Заєць тихенько пробрався до скелі, щоб побачити, де загинули його діти. Навколо нього зібралися всі інші зайчики і з страхом дивилися на сонного хижака. Зайчиха плакала. Тоді старий Заєць промовив:

— Тигр поїв зразу кількох моїх дітей. Що ж буде далі? Так він знищить увесь наш рід.

Зайці мовчали. Від страху в них аж очі на лоба вилазили.

Тут раптом, звідки не візьмись, прискакав захекавшись малий Зайчик. Побачивши всіх родичів у зборі і в горі, він голосно, мало не збудивши Тигра, запитав:

— Що тут трапилось? Чому плаче матуся?

— Велика біда: Тигр твоїх братів поїв. Коли ти будеш отак бігати й репетувати, то й з тобою може трапитися лихо, — відповіла Зайчиха-мати, важко зітхаючи й гірко ридючи.

— Прости, матусю, я більше не буду. Я не знав, куди ви пішли й не міг одразу вас знайти, — сказав Зайчик.

Убита горем Зайчиха-мати вигукнула:

— Та доки ж це ми будемо терпіти! Невже отак завжди буде?!

— Але ж це не така легка справа — битися з Тигром. Він одним махом переб'є половину нас. Треба до нього з хитрошами підійти.

Старий Заєць тупнув лапою й нагримав на нього:

— Молодий ти вчити нас! Що ти розумієш?
Тим часом Тигр, почувши поблизу якийсь гамір, розплющив очі:

— Хто посмів мене розбудити?!— грізно закричав він і побачив Зайчика, що стрибав біля скелі.

— О-хо-хо! А я тебе ждав! Сам обід прискакав до мене! Ага-а-а, ось я ж тебе й з'їм! — вигукнув Тигр, роззявляючи пащу. Зайчик перелякано позадкував і заволав, плачучи:

— Пане наш ласкавий, за що ж ви так гніваєтесь? Ви завжди можете мене з'їсти. Але ось краще послухайте, що я вам скажу. Вам, напевне, здається, що зайці найсмачніші. Та коли б ви з'їли хоч одного горобця, то ви б так не думали. Нема в світі нічого смачнішого, ніж горобине м'ясо!

— Але як же тих горобців наловити? — спитав він зацікавлено. — Я не можу цього зробити.

— А я можу! Ось почекайте лишень, самі побачите. Якщо я не зроблю цього, тоді можете мене з'їсти.

Тигр повірив Зайчикові. Йому дуже хотілося поласувати чимось смачненьким:

— Ну, тоді покажи мені, як ти ловиш горобчиків, і я відпущу тебе на волю.

— Ходімте зі мною. Не одним, а тисячами горобчиків почастию я вас.

Тигр встав і тихенько пішов за малим Зайчиком. Вони вийшли в поле.

— Он у тому сарайчику, пане, живуть горобці. Подивіться, пане, хіба неправду я вам сказав?

Тигр заглянув усередину, побачив там багато горобиного посліду, але жодного горобчика не було, вони поховалися в стріху.

— Де ж горобці?

— Пане, вам доведеться заховатися в хатину, коли ви хочете побачити горобців і поласувати ними. Зараз горобці гуляють, я їх прижену додо-

му. Але вони не прилетять, коли побачать вас. Ви сховайтеся в соломі й сидіть тихенько, чекайте, поки я не гукну: «Готово!»

Залишившись у сарайчику сам, жадібний Тигр усе думав, що ось-ось злетяться туди смачні горобчики. Він терпляче чекав, коли, нарешті, Зайчик гукне «готово».

Довго чи не довго так лежав Тигр, аж ось чує— щось легенько зашурхотіло. «Ага,— думає він,— це, певне, горобчики крильми шумлять, в сарай залітаючи... А-ха-ха!»

Шерхіт все дужчав і ніби наближався. Тигр чекав зайця, а його все не було. Думка про смачну їжу не давала йому спокою. Щось почало потріскувати в сараї, Тигрові стало душно. Не дочекався він зайчикового сигналу й таки визирнув. Бачить — аж то не горобчики крильцями шумлять, а вогонь стіни лиже, шумить та потріскує.

— А-а-а! Обдурив мене, клятий Зайчисько! Ось я ж тобі!..— гнівно заричав звір. Почав він шукати виходу, та де там! Кинувся в один кут, кинувся в другий — нема дверей, мов і не було. А полум'я все ближче підступає, вже його язики, мов гадюки, сичать та лижуть спину й боки Тигрові. Метався, метався звір, а з вогню так і не видерся.

А Зайці стояли навколо сарая й дивилися на Тигрову смерть.

Так маленький і слабкий Зайчик обдурив і знищив небезпечного й дужого ворога. Поки старші горювали й похвалялися, він придумав, як заманити Тигра в сарайчик, а потім підпалив його, взявши вогню з багаття, покинутого селянами.

Дізнавшись про те, що Тигр згорів, збіглися всі звірі. Вони дивилися на пожарище й раділи, хвалили хитрого Зайчика.

З корейської переклав
ЦОЙ АР ФІМ

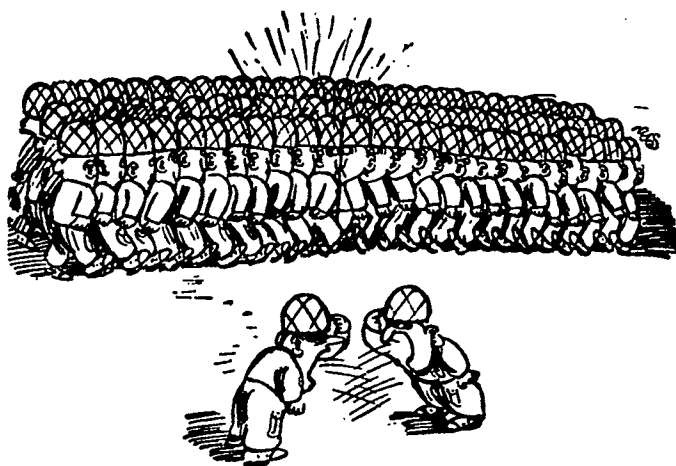
БЕЗ СЛІВ

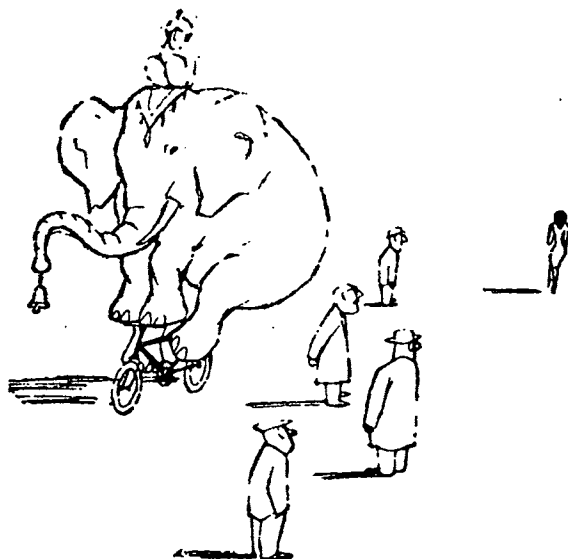
(«Штерн», ФРН).

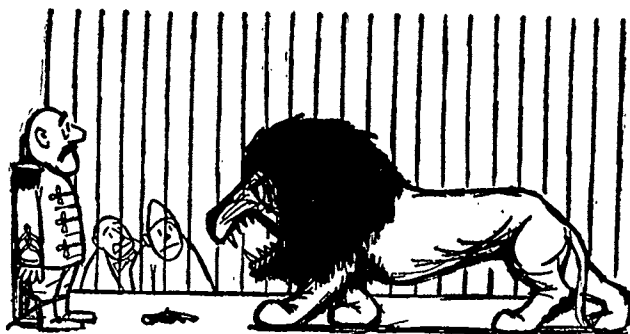
(«Віе Нюве», Італія).

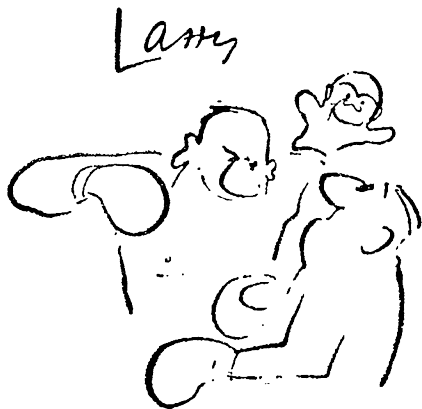
(«Нейде Ілюстрірте», ФРН).

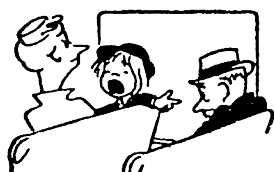
(«Парі Матч», Франція).

(Мал, худ, Шавалья, Франція).

(«Панч», Англія).

(«Біленицієль», НДР).

В ДЗЕРКАЛІ ЗАРУБІЖНОЇ ПРЕСИ

Блазні

від

Мистецтва

Після того, як західна культура подарувала людству новий вид живопису — «монохромізм» (монохроміст бере кусок полотна, фарбує його рівномірно однією якою-небудь фарбою, пише в нижньому кутку «Видіння № 7», або «№ 15», або «№ 21», і картина готова), в Західній Європі винин принципово новий вид живопису «спонтанізм». Слово «спонтанний» означає «виникаючий внаслідок внутрішніх причин без впливу іззовні».

Винахідник спонтанізму французький художник-сюрреаліст Жорж Мат'є роз'їжджає зараз країнами Західної Європи і демонструє широкій публіці процес творення картин за спонтанним методом. Одягнений у костюм, що нагадує комбінезон парашутиста, Мат'є бере кухонний ніж, пензель і стрибає перед витягнутим полотном, іноді нахилиється, скрадається вздовж по-

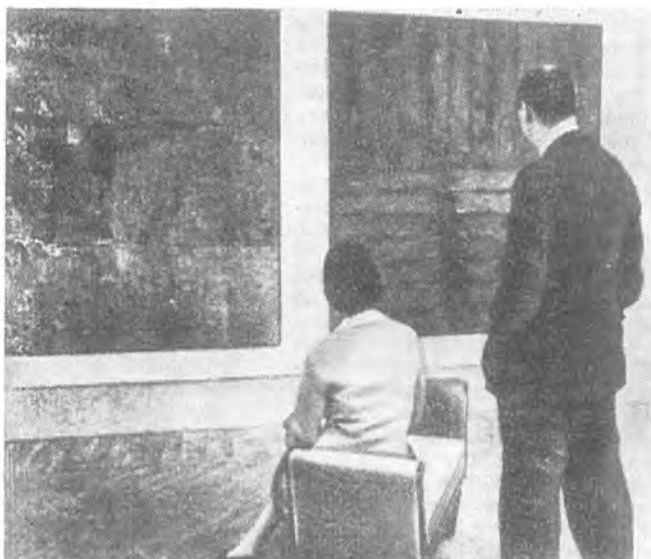

лотна з таким виглядом, ніби хоче піймати метелика, що сів на раму, потім несподівано зупиняється і починає безладно лупцювати пензлем по полотну, так що фарба бризкає на всі боки. «Пише» він таким чином переважно картини на воєнні теми.

Італієць Альберто Буррі застосовує інший творчий метод. Він бере старі джупони, мішки або роззолоту фанеру і прибиває їх цвяхами до рівних дерев'яних рам (рівні рами створюють у цьому випадку гострий контраст із «зм'ястом» картини). Одне з подібних «полотен», що викликало сенсацію на художній виставці цього року у Венеції, так і зветься «Гран санно», що означає «Великий мішок».

З американських «новаторів» можна назвати художника-сюрреаліста Дональда Костера, який створює картини при допомозі дощових черв'яків: умочує їх у фарбу і пускає повзати по всьому полотну.

Бідні черви!

Юрій ЗАРУБА

ІІ ОБЛИЧЧЯ

I. УОЛТ УІТМЕН І АЛЬФРЕД ГРЮНТЕР

«Світ, в якому існують хазяї і раби, королі й аристократи, застарів, народи світу ставлять нові віхи. Кордони й прикордонні знаки все менше можуть поділяти людей. Сучасні винаходи... об'єднують населення земної кулі в одну сім'ю. Все говорить про близькість небачених змін. В рухові опинились мільйони і десятки мільйонів людей. Ніколи ще не звучали так владно слова про справедливість у світі, де панує несправедливість, ніколи ще ідея рівності не піднімалась так гордо й рішуче у світі нерівності, як в наші дні. Ніколи ще не ставились такі гострі питання, ніколи ще так гаряче не вимагали на них відповіді. Ніколи ще проста людина не виявляла такої енергії, не була такою божественно прекрасною, як в наші дні. Вона підштовхує мільйони людей вперед, вона пробиває собі шлях, вона крокує до Північного полюсу і Південного, заселяє береги Тихого океану, індо-азіатські країни — колись мов і народів, нові архіпелаги і Австралію, досліджує Африку, здійснює розкопки в Ассирії і Єгипті, заново пише історію, розширює принципи моралі, роздумує над питанням душі, над основами основ. Вона нічого не йме на віру, а хоче сама в усьому розібратися. Що це за звуки лнуть до нас із східної півкулі, з-за Атлантичного океану? Які грядуть історичні зміни? Всюди тремтять тирані, хитаються трони, людство перебуває у хвилюванні, воно жадає кращого майбутнього, священної війни. Нікому не відомо, що станеться, але всі розуміють, що насуваються події, які знаменують найбільший моральний переворот.

Хто ж діятиме від імені Америки в цій грандіозній боротьбі?»

...Ці полум'яні рядки, сповнені найглибшої віри у творчу могутність лю-

дини, в її світле майбутнє, яке заявило про себе сліпучими блискавками на грозовому тлі грядущих битв,—ці рядки належать Уолту Уїтмену, великому американцеві, натхненному співцеві життя, мислителю, поетові і громадянину.

Памфлет, з якого взяті наведені слова, був написаний у 1856 році, понад століття тому, коли США готувалися до виборів свого вісімнадцятого президента. В ті часи США упивалися своєю молодістю, хизувалися хмільною свідомістю своєї могутності, що з дня на день зростала. Але вже тоді Уїтмен бачив, що в його країні «офіційні пости, в тому числі й президентський, продаються й купуються, стають предметом передвиборчої торгівлі, prostitуються й займаються пов'язаними чоловічої статі»; він з боєм писав про те, що «головні цілі, заради яких була створена наша держава, безсоромно відкидаються»...

Десятиліття прошуміли відтоді над поколіннями людей, і світ, що вічно розвивається скерований вперед, став невпізнаним. Проста «божественно прекрасна людина», перед якою схилявся Уїтмен, ціною невимовних зусиль зуміла піднести світлу мрію до втіленої реальності. У важкій і жорстокій боротьбі вона виплекала суспільство, яке ніколи не знатиме старечої немочі, бо воно опанувало таємницю еліксиру вічної молодості, назавжди розкріпачивши творчі сили людини. На крилах своєї могутньої мислі вона піднялась над земною кулею, в незвідану космічну дальину, оволодіваючи все новими таємницями Всесвіту, владно скоряючи своєї волі неприборкану природу, свідомо скеровуючи плин людського життя.

Та поряд з сонцевидними світами, що виникли в результаті грандіозних всеочищувальних соціальних зрушень, існують ще й старі світи, похилені й сточені часом. І триває нелегка боротьба між молодістю світу і злогою, жорстокою, егоїстичною старістю.

Юна за часів Уїтмена Америка живе сьогодні мареннями минулого і відстоює приречене часом. Ті, що нині виступають від імені Сполучених Штатів Америки, певно, усвідомлюють, яким непривабливим в очах народів є уособлений Уолл-стрітом світ,—тим-то вони так чепуряться, сподіваючись видати склеротичні плями на своєму старечому обличчі за принакний рум'янець молодості, вогнями Бродвею і блиском розкішних вітрин ввести в оману проникливий погляд, облудними словами приховати свою духовну порожнечу і жакливу фізичну відразливість. Хто і як представлятиме Америку в боротьбі, що точиться сьогодні між двома світами? Це питання гостро хвилює американських бізнесменів від політики, які не втрачають надії повернути на свій бік народи, що лишаються ще по той бік нового світу.

...1-го квітня 1953 року, о 10 годині 45 хвилин ранку, в залі засідань Комісії в іноземних справах американського сенату, в Капітолії, відкривалося позачергове засідання — знаменне і вельми цікаве, якщо зважати на розмови, що точились на ньому. В той час на пост «верховного головнокомандуючого збройними силами НАТО в Європі» мав бути призначений генерал Альфред Грюнтер. Загалом респектабельна фігура генерала, як на думку поважних сенаторів, заперечень викликати не могла. Він мав усі дані обійняти пропонований високий пост: ніхто не посмів би закинути вельмишановному Грюнтеру, що він ліберал, чи, тим більше,—радикал; навпаки, його мав би за честь назвати своїм найліпшим другом будь-хто з найзапекліших маккартистів: адже Грюнтер був глибоко переконаний, що найпершим ворогом людства є Радянський Союз і що рай на земній кулі буде забезпечено лише тоді, коли в поняття «Сполучені Штати Америки» будуть включені всі шість континентів; нарешті, Альфред був бравим воякою — про це свідчило його

запопадлива готовність хоч би в цю ж мить скинути на «нерозумний світ» яку завгодно кількість атомних бомб.

Ні, фігура Грюнтера, як представника сучасної Америки, не могла викликати найменших заперечень! І попри все, комісія вирішила влаштувати генералові своєрідний «екзамен на зрілість», оскільки вважалося, що «головнокомандуючий», крім войовничого запалу, має володіти також певним мінімумом ідей — «американських ідей!»

Розмова йшла статечно, неквапливо. Раптом, кинувши проникливий погляд на Грюнтера, який сидів дещо знічений, — адже, як не як, екзамен, і до того — в такому вишуканому і вимогливому товаристві! — сенатор Хікенлупер, штат Айова, висловився в тому смислі, що, мовляв, треба американську політику зробити більш жорсткою, треба взагалі відмовитися вести будь-які переговори з Радами, оскільки «час працює на них, а нас лише послаблює». По короткій паузі сенатор, розпалюючись від власних слів, заявив у цілком категоричній формі: треба при першій нагоді вдатися до превентивної війни.

Грюнтер неспішно поскаржився на недосить кваліфіковану («перепрошую») постановку американцями справи ведення «психологічної пропаганди» (мовляв, перш ніж братися за «гарячу» зброю, навчіться завсёйзувати серця людей). Він дозволив собі при цьому послатися на повчальний досвід британців, які, наскільки відомо Грюнтеру, в ХІХ столітті просто з шкільної лави починали оволодівати містечком «керівництва світовими справами».

Грюнтер додав: — Щоб заражати інших ентузіазмом, впливати на людей, на інші країни, — у цьому відношенні нам треба багато чому почитися...

Сенатор Хікенлупер: Скажіть, генерале, адже росіяни це вміють робити, чи не так?

Грюнтер: Так, сер.

Хікенлупер: Вони намагаються вивчати міжнародну політику. І у них є успіхи.

Грюнтер: Так, сер. Я згоден з вами, сенаторе Хікенлупер. Ми повинні стати спеціалістами в цій галузі, — я маю на увазі галузь ідей, — повинні перевершити росіян у цьому відношенні...

Понад п'ять років минуло від дня того засідання, яке подане тут з стенографічною точністю і яке було знаменним з багатьох точок зору. Хай історія судить, наскільки за цей час успішно оволодівали американці «містечком керівництва світовими справами», наскільки ефективною є далесова дипломатія, повна авантюризму та логічних дисонансів, чого домоглися грюнтери у своєму пихатому, проте позбавленому реального ґрунту прагненні «навчитися заражати інші народи ентузіазмом». Безперечно одно: сьогодні більше, ніж двадцять і сорок років тому, капіталістична Америка занепокоєна небезпечним для неї становищем «в галузі ідей». Сьогодні у сто крат більше, ніж будь-

коли, вона стурбована нерозв'язною проблемою: як завоювати собі прихильників, як утримати в обіймах тих, хто ще донедавна схилився перед «американським способом життя», як переконати народи, що сьогоднішня ретроградна імперіалістична Америка є синонімом людського прогресу, борцем за людську гідність і щастя.

Колишній посол США в Індії Честер Боулс в книзі «Не тільки гонити» до Місяця з розпачем констатує: «40 років тому Ленін зрозумів, що світове суспільство, центром якого на протязі століть була Європа, приречене на загибель і що на зміну йому має прийти новий світ... Він зрозумів, що воєнна і промислова могутність має свої суворі межі і що вирішальна перевага належатиме тим, хто розуміє політичні, економічні та ідеологічні сили, які в зростаючій мірі формуватимуть людські уми». І Боулс волає: «...Америці потрібне щось більше, ніж почуття невідкладності. Їй потрібний новий ідеал».

Сучасні грюнтери, боулси, ноуленти прагнуть замінити високий уїтменівський пафос чистого серця ерзацем псевдоідей і з їх допомогою виставити Америку перед очима народів як новітнього месію в боротьбі за кращу долю людства. Вони гадають, що нашкрябавши тут і там «ідеали», їм вдасться видати себе за поборників інтересів уїтменівської «божественно прекрасної» простої людини.

Але прекрасні ідеали не позичаються і не купуються. Сучасній капіталістичній Америці високі порівняння так само чужі, як старечій немочі юнацька снага. І справжнє обличчя сьогоднішньої Америки не сховаєш від пильного погляду народів, — потворне обличчя конаючого світу, штучно підфарбоване, в дешевій оздобі дикунських прикрас.

2. ХТО ДІЄ ВІД ТІ ІМЕНІ!

Уїтмен мріяв про те, що в двобій між правдою і злом, між зловісними тінями минулого і сонячним прогресом, між тими, що крокують до домовини і тими, кому покладено дістати найстрімкіших верховин і осягнути найпринадніші далі життя, від імені Америки виступатиме прекрасна проста людина, якій, зрештою, належить увесь цей світ, що вічно рухається, розвивається і оновлюється, світ, якому путь лежить одна, — у майбутнє, осяє найвищими людськими ідеалами, і ніколи — в минуле, огорнуте мороком пустих, нездійснених надій.

Він високо злітав на широких крилах своєї благородної мислі, Уолт Уїтмен, але водночас бачив, що юна Америка, яка тільки-но вирвалася на простори капіталістичного розвитку, вже носить в собі непристойні ознаки старечих невилкованих хвороб. Тимто так тривожно звучало його запитання: хто в боротьбі за людське щастя виступатиме від імені Америки?

Він був великим життєлюбом і оп-

тимістом, як кожна людина, що хоча б інтуїтивно відчула справжній смисл історичного розвитку. І він, мабуть, не йняв віри, що прийде час, коли його Америка стане уособленням всього ретроградного, а від імені його народу, що завойовував прерії, розбивав кайдани рабовласництва, проливав кров за справу святої свободи, — що від імені американського народу виступатимуть дикуни-ідолопоклонники, які обрали собі за кумір долар, як втілення безконечної і неминущої божественної величі.

На багато десятків мільйонів американських людей їх припадає лише кілька сотень — жалюгідна жменька. Але саме себе вони вважають дійсними представниками великої і багатокрилої країни, що стоїть на варті уламків колишньої всеохоплюючої капіталістичної імперії. Французький монарх сказав: держава — це я! Уолл-стріт говорить: всі капіталістичні держави — це я! Багатство і розкоші — це я! Політика — це я! Народи — це я!

Він, звичайно, не вигукує своїх думок, як Людовік, — не ті часи, — але він глибоко переконаний у своїй всевладності, бо, мовляв, що є сьогодні на світі над долар? А долари — в кишені Уолл-стріту...

Ціла армія найманих бізнесменів від політики, філософів, публіцистів, письменників співають дифирамби «народному капіталізму» в Америці. На Уолл-стріті посміхаються: все це в плані «накачування» громадськості «благородними ідеями». Так і мусить бути, якщо «вільний світ» хоче повернути до себе симпатії. Тому — на повний розмах рекламу про «оновлений», «народний капіталізм» в США! Повідомте світ: від 7 до 9 мільйонів американців — власники акцій! Повідомте: всі вони, таким чином, є співучасниками капіталістичного підприємства, співучасниками розподілу дивідендів.

Але, — боронь боже! — ні слова про те, що зрештою лише 1 процент населення володіє незначною кількістю акцій, що основні «кадри» акціонерів знаходяться в числі якихось 50 тисяч найбагатших сімей Америки. Ні слова про те, що в кожній великій акціонерній компанії «контрольними» пачками акцій володіють десяток-другий чоловік. Мовчить про те, що на протязі останніх двох десятиліть вартість компанії, що становлять особисту власність сім'ї Дюпон, зросла з 575 мільйонів доларів до 4 мільярдів 600 мільйонів, сім'ї Меллон — з 391 мільйона до 3 мільярдів 769 мільйонів, сім'ї Рокфеллер — з 397 мільйонів до 3 мільярдів 515 мільйонів доларів. Власники мізерної кількості акцій не повинні знати про те, що лише ці три згадані сім'ї володіють більшим продуктивним капіталом, ніж всі робітники США, взяті разом, ніж все негритянське населення, ніж все населення ряду країн, в яких США мають значні капіталовкладення. Мовчить, що США — країна небагатьох мільярдів, що кожна з таких сімей володіє прибутком, який дорівнює заробітній платні десятків тисяч робітників. Мовчить! Все це мусить лиши-

тися глибокою таємницею Уолл-стріту, все це не годиться для легенди про «вільний світ»...

Не було такої прес-конференції, на якій би Джон Фостер Даллес не вважав за потрібне сказати, розраховуючи на широкий резонанс, хоч кілька слів про «шляхетні цілі» Сполучених Штатів, про їх відданість «ідеалам свободи» і рішучу готовність «безкорисливо» відстоювати «вічні», «богом дані» порядки на землі, уособлювані соціальним ладом сучасної Америки. Це хазяям Америки подобається. Блудослів'я і святенництво — це в їх стилі. Хай громадянськість обурюється з авантюристичних прийомів, до яких вдається Даллес в зовнішній політиці, хай про його пихату політичну короткозорість складають анекдоти, — ця попри все, — знача, хоч і одіозна фігура в «кабінеті Каділлака», як називають в США уряд Ейзенхауера, вельми потрібна; він таки вірою і правдою служить своїм господарям, цей адвокат рокфеллерівської компанії «Стандард ойл».

Даллес міг би багато розповісти цікавих для широких кіл громадськості деталей з колоритної біографії свого сьогодинішнього патрона. Як адвокат рокфеллерівської фірми, він, безумовно, чудово проінформований у всіх питаннях ганебної історії династії Рокфеллерів — наймогутнішої династії мільярдерів з тих, що царюють в сьогодинішньому світі. Як державний секретар США, Даллес міг би розповісти, чікими руками і як «робиться» зовнішня і внутрішня політика США: у нього, треба сподіватися, немає найменших ілюзій щодо політики грандіозного бізнесу у «вільному світі».

Можна було б повідомити світ про те, що активи контрольованих Рокфеллерами корпорацій, як авторитетно твердять, оцінюються сьогодні в 60 мільярдів доларів — в суму, яка значно перевищує національний дохід Франції! Деталь, яка свідчить, що Уолл-стріт має рацію іронічно посміхатися, коли йому цитують Людовіка. Смішно бо, справді, порівнювати владаря колишньої монархічної Франції з некоронованим владарем сьогодинішньої «демократичної» Америки, яку він скував золотими ланцюгами.

Джон Рокфеллер-Перший міг вважатися справжнім злидарем порівняно з своїми сьогодинішніми нащадками: капітал цього засновника нафтової монополії «Стандард ойл» в 1890 році наближався «лише» до 10 мільйонів доларів. Але вже на початку XX століття цей капітал виріс до 200 мільйонів доларів, через 10—12 років — до 900 мільйонів, а початок першої світової війни Рокфеллери зустріли вже не тільки як нафтові магнати, але й як найбільші банкіри, що контролювали залізничні, компанії по видобутку міді і свинцю, приймали участь в сталевому і нікелевому тресті, в ряді вугільних концернів і страхових товариств. На початок другої світової війни Рокфеллери, разом з іншими магнатами, контролювали вже четверту частину нафтового видобутку капіталістичного світу. На цьому етапі рокфеллерівська машина для накопичування мільярдів перетво-

рюється з американської в міжнародних: інтереси Рокфеллерів приходять в бурхливе зіткнення з імперіалістичними інтересами Англії та національними інтересами латиноамериканських, арабських та інших народів. Звідси випливає необхідність перенесення центра ваги інтересів династії в галузь зовнішньої політики США.

Герой «Романа злидарів» Бертольта Брехта продажний чиновник Хейл, перефразовуючи Клаузевіца, говорить: «Політика є продовження комерції іншими засобами». Даллес міг би розповісти, як династія Рокфеллерів разом з іншими, опанувавши джерелами політики, зробила війну і воєнні готування метою всієї політики США і тим самим перетворила політику в запаморочливий бізнес.

В період другої світової війни і після неї воєнна промисловість стала, крім нафти, ще однією з головних опор Рокфеллерів. Виробництво зброї масового знищення дає казкові прибутки. Вони обіцяють бути ще більшими в результаті стрибкоподібного розвитку військової техніки. Рокфеллери, Моргани, Дюпони не є байдужими спостерігачами народження атомної ери — вони спрямовують відкриття, що могли б дати людству казкову владу над природою, в потрібне для себе русло — на виробництво зброї нечуваної винищувальної сили. На чолі науково-дослідних інститутів, в державних атомних комісіях, на чолі підприємств, що здійснюють страхотливі задуми винахідників, консультантів, відповідальними чиновниками, президентами компаній Рокфеллери ставлять своїх певних, щедро оплачуваних людей — коннєнтів, мерфі, барнардів, страуссів, макклоїв. Серед інших монополістичних династій Рокфеллери з першого дня забезпечили за собою чільне місце в бізнесі атомних озброєнь. Вони прямо чи посередньо контролюють авіаційну, електричну, воєнно-хімічну промисловість, беруть участь у поставках металів, машин для виробництва озброєнь, ракет, у видобутку сировини для атомного виробництва.

Вони, нарешті, тиснуть своїх «друзів» — запеклих конкурентів із династії Морганів, випереджають їх у вивозі капіталів за кордон і оволодівають остаточно кормом зовнішньої політики. Нельсон Рокфеллер, один з представників династії, колишній спеціальний помічник Ейзенхауера, беззаперечним тоном визначає засоби ведення політики. В секретному листі, що став надбанням гласності, він пише главі американської держави:

«Наша політика мусить бути як «глобальною», тобто такою, що охоплює всі країни світу (курсив наш — Ю. З.), так і «тотальною», тобто такою, що об'єднує політичні, психологічні, воєнні і спеціальні методи в одне ціле, іншими словами, завдання полягає в тому, щоб використати всі можливості для однієї мети».

«Для однієї мети»... Це значить — для врятування капіталістичного ладу від загибелі, яка наблизилась за останні десятиріччя впритул. Це — для завоювання нових ринків смерті, які дають такі казкові прибутки. Це —

для придушення національно-визвольних антиколоніальних рухів — грізного знамення часу. А вершина бажань творців цієї політики — припинити переможне просування ідей соціалізму континентами земної кулі, повернути історію назад, відродити «старі добрі часи».

В ім'я цієї «однієї мети» з'явилися програми балансування «на грані війни», теорії «тотальної» і «малої» воєн, тактика провокаційних конфліктів у різних кутках земної кулі, стратегія замаскованого відхилення будь-яких мирних акцій, ханжеська дипломатія, якій могли б позаздрити макіавеллі всіх часів.

Але ні Даллес, ні даллесоподібні про все це, звичайно, не говоритимуть. Не тільки тому, що вони, зрештою, лише «чорна кістка», лише добре оплачувані «слуги своїх панів», але й тому, що вони самі усім своїм єством приречених ненавидять новий світ і ту «божественно прекрасну» просту людину, яка вже поставила нові віхи історії, не зупинившись перед найтяжчими жертвами, не зламавшись під тягарем, що під силу тільки богатирів. Даллесів у сьогодинішній Америці триматимуть, незважаючи на їх авантюризм, бо вони є ідеально послідовними політиками принаймні в одному: в своїй безоглядній сліпій нечестивості до поступального руху історії.

«Америці потрібний новий ідеал»...

Мабуть колишній дипломат Боулс сподівається, що такий ідеал дадуть його країні представники династій мультимільярдерів?

Але можна бути певним, що вони до останнього подиху залишаться вірними своєму потворному божеству — капіталові. І самотньо з своїм золотим ідолом підуть у небуття.

У людства — інші ідеали й інші шляхи.

3. АМЕРИКА — ДЛЯ АМЕРИКАНЦІВ

135 років тому американський президент Монро проголосив доктрину, яка дістала його ім'я. «Доктрина Монро» — «Америка — для американців!» — з'явилась в умовах, коли над Сполученими Штатами нависла реальна загроза інтервенції європейських монархій у справи Західної півкулі. Хоч яскравий лозунг «Америка — для американців» і видавався за високопатріотичний та «республіканський», скоро з'ясувалось, що державні дії США тлумачать «доктрину Монро», м'яко кажучи, надто розширено: в їх устах вона звучала, як «Латинська Америка — для США». Природна еволюція доктрини привела до виправдання нею «дипломатії долара», а згодом до брутальної, відверто хижачької «big stick policy» — «політики великого кийка».

Проте страшенний галас, здійнятий навколо хвацького гасла Монро, — галас, що тривав протягом десятиріч, зробив свою справу: багато американців справді повірили в те, ніби державні дії ночей не досипають, мір-

куючи над тим, як би зробити так, щоб Америка лишалась справжньою батьківщиною самих американців.

Смертельна агонія цієї ідеї, спекулятивно перекрученої і остаточно звироднілої, настала в наші дні.

В сьогоднішній Америці найширшим фронтом йде війна — проти американців...

...Нещодавно знову розпочалися засідання «Комісії по розслідуванню антиамериканської діяльності» під головуванням члена палати представників демократа (демократ!) з штату Міссурі Моргана Моулдера. Цю знаменну подію газета «Нью-Йорк таймс» супроводила таким коментарем:

«Протягом останніх 20 років комісія палати представників по розслідуванню антиамериканської діяльності здійснює інквізиторські дії щодо політичних переконань різних об'єднань тисяч американців... Комісія несе відповідальність за кампанію наклепів і складання чорних списків, завдаючи непоправної шкоди нашої країні в очах усього світу і позбавляючи Америку її творчих талантів.

Тепер ця комісія знову викликає групу акторів, письменників, директорів і музикантів на новий ганебний публічний спектакль».

Перед суворими очима комісії стали: американський диригент Артур Ліф, директор популярних телевізійних програм компанії «Нейшл бродкастинг компанії» Чарльз Дубін, режисер «Шекспір фестиваль компанії» в Стратфордї, який набув широкої популярності як блискучий постановник шекспірівських п'єс, Бернард Герстен, актори, піаністи.

Особливу увагу комісії привернув, звичайно, диригент Артур Ліф. Ще б пак! Ліф наважився супроводжувати ансамбль Моїсеева під час гастролей цього ансамблю по США. Ансамбль Моїсеева, як відомо, гастролював з успіхом, який американська ж преса назвала «запаморочливим і казковим». Радянським танцюристам-віртуозам шалено аплодувала вся Америка, його виступ змушений був схвально вітати сам державний секретар Даллес. Тим гірше! — вирішили в комісії. І на Ліфа градом поспалились стільки ж дурні, скільки й образливі запитання. «Яким чином Ліф одержав запрошення від ансамблю?» «Чи не належав хто-небудь з американських музикантів оркестру, що супроводжував виступи ансамблю, до комуністів?» «Чи відвідував Ліф разом з членами трупи Моїсеева збори, не зв'язані з музичними справами?» І т. д., і т. п. Обурений Ліф відмовився відповідати на провокаційні запитання.

Для комісії «все було ясно».

Проковтнувши Ліфа, вона перейшла до наступної жертви. Директор телевізійних програм Чарльз Дубін, посилавшись на свої конституційні права («яка свята наївність», посміхнулись, презирнувшись, члени комісії), теж відмовився бути провокатором. «Я не міг би жити, — заявив він згодом представникам преси, — усвідомлюючи, що завдав шкоди ні в чому невинним людям». Голова комісії сказав багатозначно «Гм!», а наступного дня

компанія, в якій працював Чарльз Дубін, заявила, що люди, подібні йому, «неприйнятні як постійні службовці в програмах «Нейшл бродкастинг компанії».

Далі комісія взялась за Шекспіра, хоч сценічний директор телевізійної компанії Джозеф Пепп і намагався довести членам комісії, що «Шекспір написав свої п'єси багато років тому і що одним з принципів Шекспіра було — бути правдивим перед собою». Власне, Пеппа і акторів, що грали в п'єсах Шекспіра, оці необережні слова; «бути правдивим...» і загубили. Дізнавшись, що Шекспір не є комуністом і що він помер кілька століть тому, комісія ладна вже була зняти свої обвинувачення. Але остання необережна фраза Пеппа змусила членів комісії вигукнути «ого!», і справа була передірена...

Не встигла американська громадськість опам'ятатись від усіх цих непристойних для будь-якої цивілізованої країни «деталей» суспільного життя, як «Нью-Йорк пост» на видному місці опублікувала повідомлення з Вашингтона про те, що Федеральне бюро розслідувань (ФБР) і співробітники держдепартаменту, які видають питаннями безпеки, взяли за членів парламенту. Газета зі смаком повідомляла, що агенти ФБР допитували друзів і сусідів конгресменів «про їх приватне життя, так само і про політичні погляди і зв'язки».

Сенатор Хемфрі і член палати представників Уайр відмовились відповідати на запитання слідчих. «Вся ця історія, — заявив представникам преси Хемфрі, — дуже засмучує мене. Адже, коли нас допитують і піддають перевірці лояльності для того, щоб ми могли їздити в межах власної країни, — то вже дали йти нікуди». Уайр сказав представникам преси, що багато його друзів-демократів пошепки скаржаться, що «комісія дійсно перегинає палицю. Вони кажуть, що були б раді мати можливість виступити проти неї, але ніколи цього не зроблять».

Ще красномовнішими є свідчення клівлендського промисловця Сайруса Ітона, до якого теж було добралась горезвісна комісія. Ітон заявив представникові «Юнайтед прес», що американці шпигують один за одним і що мережа шпигунства в США набула ширших масштабів, ніж діяльність нацистського гестапо при Гітлері. В США, сказав Ітон, прогрес науки «у величезній мірі затримався», бо «вчений весь час усвідомлює, що у нього за спиною стоїть ФБР, яке його лякає». Крім ФБР, продовжував Ітон, існує ще, мабуть, близько 100 інших установ, які займаються шпигунством. «Кожне урядове відомство має тепер власних слідчих, свою власну поліцію і займається тим, що стежить за громадянами». «Якщо взяти поліційні сили міст, округів, штатів та урядових органів і скласти їх разом, то треба сказати, що Гітлер в часи свого розквіту, маючи в своєму розпорядженні гестапо, ніколи не мав такої організації стеження, яку маємо ми сьогодні».

Страх, сліпий, гнітючий тваринний страх панує сьогодні в американській імперії долара. Страх перед власним народом, перед прогресивними ідеями, які, незважаючи ні на що, упевнено прокладають собі шлях, перед величиною нового світу, уособлюваного країнами соціалістичного табору, перед майбутнім, яке зовсім виразно окреслилося.

Цей страх перед поступом часу виразно прозвучав у виступі Ейзенхауера, коли він рік тому, відкриваючи чергову нараду зловісних учасників НАТО в Шайо, сказав: «Нашою помилкою було вважати, що час працює на нас».

Про почуття приреченості світу, який відстоює сьогоднішня Америка, відверто говорить американський сенатор Дж. Уільям Фулбрайт. В нещодавно опублікованій в «Нью-Йорк таймс мегезін» статті Фулбрайт пише:

«Останніми тижнями мені все частіше приходить в голову історична паралель, яка навіє страх. 15 чи 16 років тому Римська імперія була всемогутньою, багатою, благоденствующою і самовдоволеною... Про імператорів складали думку з розваг, які влаштовували для публіки, і багатства й надбання імперії розтрачувались і нестримно розтринькувались. Коли хто-небудь виявляв настільки похалпним, що закликав звернути увагу на хмари, що насувались на горизонті, його таврували як пророка темряви і долі і засуджували за антиримську діяльність. В 1958 році подібного критика обвинувачують в тому, що він «продав Америку».

Зовні, говорить Фулбрайт, сучасна Америка «виглядає ніби міцною, повною блиску... Проте, в середині шкаралупи йде невидимий процес розпаду. І коли цивілізація стикається з викликом, на який вона не в змозі більше відповісти (Фулбрайт говорить про «виклик», який кинув США Радянський Союз та про «революції в Азії і Африці». — Ю. З.), тверда шкаралупа тріскається, оголошуючи порожню серцевину».

Повна тривожних і грізних передчуттів, сучасна Америка однак прагне створити у народів враження, що саме вона є ідеалом «вільного світу», що тут, і тільки тут, поборюються ідеали свободи людини, ставиться над усе «людський індивідуум».

4. «ЕМЕРІКЕН ВЕЙ ОФ ЛАЙФ»

Про «american way of life» — «американський спосіб життя» списано тільки за останні роки величезні стоси книжок, цими словами рясніють шпальти газет, які розповсюджуються по всьому світу в мільйонах примірників. «American way of life» нахабливо лізе в очі з ілюстрованих журналів, про нього галасують десятки і сотні дітнів, випліднених Голлівудом, ним заповнені телевізійні передачі і радіо, на нього посилаються як на беззаперечний аргумент бізнесмени і дипломати, історики і філософи, орга-

нізатори різноманітних міжнародних виставок і галасливі комівожери.

«American way of life» рекламується настирливо, як найновіша марка автомобіля чи новий засіб проти полісиння, і ця реклама, мабуть, пожирає більше доларів ніж реклами всіх інших товарів «казково багатой, розкішно багатой, невичерпно багатой Америки».

Ідея якнайширшої пропаганди «американського способу життя» подала як пекуча необхідність відразу, тільки-но господарі США усвідомили величезну притягальну силу, якою сьогодні для всього світу стали країни соціалістичного світу та країни, що піднялись на боротьбу проти імперіалістичного колоніального поневолення.

Реалізація цієї ідеї мусила «довести» народам, що буцимто капіталізм не застарів, історично не вичерпав себе, навпаки, — в особі імперіалістичної Америки він нібито являє нову і вищу стадію розвитку людського суспільства.

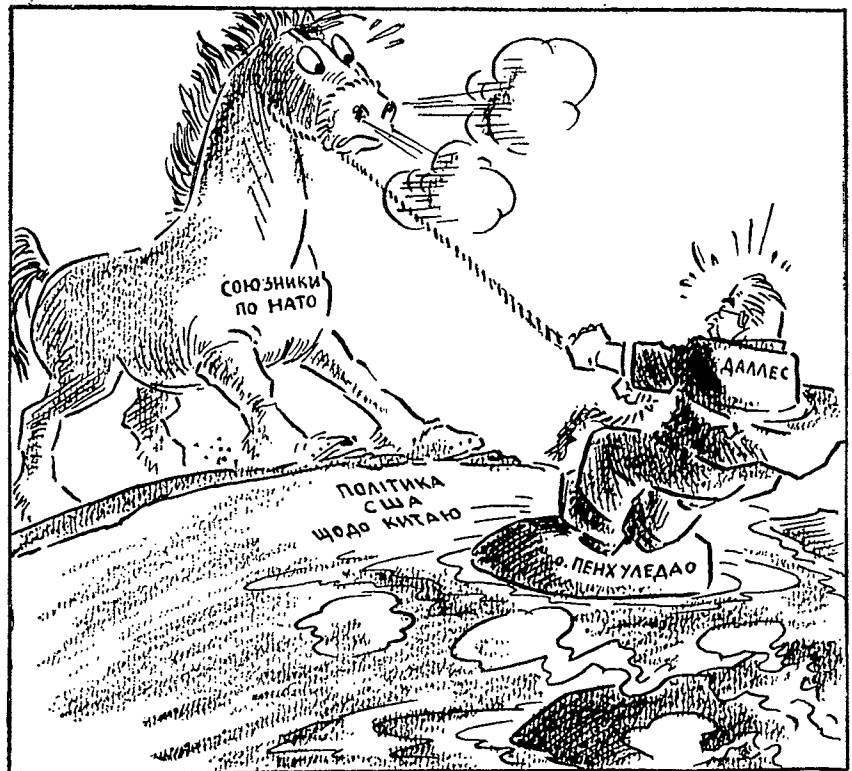
Оперують при цьому кількістю холодильників і телевізорів, автомобілів і ланчів, кількістю витрачених грошей на розваги для публіки — б'ють на зовнішній ефект, на брязкальця і лиск. Але старанно відвертають увагу, як це підмітив сенатор Фулбрайт, від «хмар, що пасувають на горизонті».

В «Нью-Йорк таймс мегезін» з'явилась стаття Е. Х. Раскіна під заголовком «Детройт — центр вирішальної боротьби». Автора турбує проблема змагання соціалістичної і капіталістичної систем. Він вважає, що Детройт — центр американської автомобільної промисловості — стоїть «на передовій лінії театру воєнних дій, обраного Хрущовим для змагання...» Детройт, за словами Раскіна, очолює економічне життя країни і тісно з ним зв'язаний. «Промисловці Детройта щорічно виграють мільярд доларів на своєму умінні вгадувати, що американці зажадають придбати і чи матимуть вони для цього потрібну кількість грошей. Багато робітників в цій промисловості є не менш запозятливими. Розраховуючи на сталість своїх заробітків, вони придбають велику кількість товарів у борг».

Автор починає подорож по місту, яке, за його словами, «усім світом вважається першоджерелом високого рівня життя в Америці».

Перше, що йому впадає в очі, — це залишені цехи підприємств трьох гігантських корпорацій: «Дженерал моторс», «Форд» і «Крайслер». Ті цехи «височать подібно до величезних надмогильних пам'ятників». Третина промислового устаткування не діє. Величезні продуктивні сили виключені з виробництва. Десятки тисяч робітників викинуті напризволяще.

Автора бентежить «видовисько злиднів, що є зворотним боком Детройта» — «безробітні, сили яких знехтувані; ті, хто не має власності або володіє нею неміцно; жінка, яка прямує в лікарню, щоб навідатись до чоловіка, у якого стався серцевий приступ саме того тижня, коли закінчився строк його страхування по роботі; юнак, що знову збирається закабали-

«Торонто Дейлі Стар»
(Канада)

тись в армію і який зізнається вам: «Ви можете почути, як брязкотять в кишені мої останні шеляги...»

Детройт, пише автор, залишиться бідуючим районом навіть після того, якби виробництво виявилось знову більш сталим. Місто позбавлене перспектив. «Ось фабрики, побудовані для створення більшого достатку. Вони устатковані за останнім словом техніки, за ними тягнуться переловлені конвейер сировини і оброблених матеріалів, що чекають перетворення на готові вироби. І ось перед вами 265 тисяч робітників, викинутих з цих фабрик через нестачу замовлень... Їхнє заняття — збирання допомоги по безробіттю. Їхній рівень життя низький і їхня віра у власну цінність падає з кожним тижнем, протягом якого вони зайвий раз переконаються в тому, що вони нікому не потрібні... Безробітних спантеличує те, що їхнє тяжке становище викликає так мало турбот у Вашингтоні».

«Таким є Детройт зразка 1958 року. Ніколи жоден шизофренік не терзався так від протиріч, конфліктів і загибелі націй», — резюмує автор. Він, правда, бадьориться, намагається заперечити себе і читача, що не все втрачено. Але на закінчення статті тривожно запитує: як виплутатись з такого становища, по якій лінії зрештою піде змагання двох систем?

Американська преса щодня друкує такі ось повідомлення (правда, на непомітних місцях, дрібним шрифтом): в Потсвіллі, штат Пенсільванія «поліцейські побачили, що о третій годині ночі вулицями ходить жінка, шукаючи молоко для своєї 10-місячної

дитини. У неї було тільки 5 центів... У неї безробітний чоловік і голодна дитина». «Нью-Йорк пост» повідомляє: 37-річний безробітний з шістьма центами в кишені повісився, бо не міг знайти роботи; його дружина розповіла, що він два місяці не мав роботи і сказав їй, що краще померти...

Преса наводить також факти, які розкривають зміст реклами про «американський спосіб життя» в країнах, що попали в міцну залежність від США.

Ось Пуерто-Ріко, яку «Вашінгтон-пост» називає «прекрасною вітриною США». В цій маленькій країні американські монополії бешкетують протягом останніх 60 років. Пуерто-Ріко, за словами газети «Ель-Мундо», займає серед країн Латинської Америки третє місце в торгівлі з США і сьоме місце в торгівлі США з усіма країнами. 100 процентів імпорту Пуерто-Ріко йде з США. Ця країна видається за «рай», американська реклама на всю Азію і Африку волає: «Йдіть за прикладом Пуерто-Ріко».

В цьому американському «раю» з 3 мільйонів населення близько 1 мільйона чоловік змушені були залишити батьківщину, щоб стати жертвами нелюдської експлуатації в США. За даними тієї ж «Ель-Мундо», армія робітників-пуерторіканців — сотні тисяч людей — не має роботи або працює неповний робочий тиждень. Газета наводить факти про жахливе становище тих, що опинились в США — в штатах Флоріда, Нью-Джерсі, Пенсільванія, Огайо, Нью-Йорк та інших. «Діаріо де Нуева-Йорк» пише: «Хоч

робітники підписують контракти, які гарантують їм мінімальну заробітну плату в 70 сентаво на годину, здебільшого їх примушують працювати відрядно, і вони одержують до 4 сентаво за кошик зібраних помідорів. Ці робітники змушені працювати з 5 годин ранку майже до 10 години вечора». Пуерториканці живуть в житах, «непридатних навіть для свиней», працюють «в умовах більш тяжких, ніж умови рабства». Газета розповідає: «Табір в Гласборо (Нью-Джерсі) складається з бараків, оточених колючим дротом, через який пропущено електричний струм, для того, щоб пуерториканці не могли втекти. Гірка правда полягає в тому, що з пуерториканцями поводяться в багатьох районах США, як з худобою. Різниця лише в тому, що до худоби виявляють більше турбот, уваги і сердечності...»

Антоніо Санатаеля, керівник пуерториканських масонів, заявив чільним журналістам, що американці дозволяють пуерториканцям вирощувати лише цукрову тростину, щоб міцніше прив'язати економіку країни до США; «американська пропаганда про процвітання моєї батьківщини є фарсом», заявив Санатаеля. В Пуерто-Ріко відсутні будь-які демократичні свободи. «Ми змушені подорожувати з американськими паспортами. Наші митниці належать американцям. На них працюють чиновники, призначені і оплачувані Вашингтоном. Пошта також належить американцям. Державні службовці мусять складати присягу на вірність конституції і законам Сполучених Штатів. Наші діти, досягнувши 17-літнього віку, мусять проходити службу в американській армії». Пуерто-Ріко перетворена американцями на свою військову базу.

Такою є «зразкова вітрина США». А як народи реагують на впровадження «американського способу життя» — показав «гарячий приїом», влаштований нещодавно народами Латинської Америки віце-президентів США Ніксону...

5. ПОРОЖНЯ СЕРЦЕВИНА

Охоплюючи своїм проникливим поглядом перспективи розвитку людства, вдумливо спостерігаючи грандіозні зміни, що відбуваються навколо, Ромен Роллан, великий поборник прогресу і співчужності, писав: «Новий час могутнього поривання, радісного руху вперед відкривається для всього людства. Це — момент, коли тисячі голосів прозвучать одою радості Бетховена».

Але й найзапамятливішим рекламником і апологетом капіталістичного ладу подібні життєствердуючі почуття, по суті, глибоко чужі й незрозумілі. Як не бравуюють вони, як не хизуються, як не прагнуть видати себе за самовпевнених і бадьорних носіїв нетлінних цінностей, — вся їх жалюгідна філософія, література, мистецтво, — все, в чому мали б проявити себе велич і сила людського духу, несуть на собі чорну печать приреченості, пе-

симізму, безперспективності, їхнє гнило розпаду.

В Сполучених Штатах видана праця «Сучасна суспільна наука» — результат колективних зусиль багатьох американських соціологів. В ній дається дуже характерна оцінка стану суспільної науки в капіталістичному світі. Автори пишуть:

«Багато хто з соціологів вважає, що ми не володіємо методом, який дає можливість виміряти прогрес чи провести різницю між прогресом і занепадом. Дехто вважає, що прогрес — відносний, що він цілком залежить від поставленої мети, а абсолютну мету встановити неможливо. Інші зупиняються перед великою складністю проблеми і віддають перевагу дослідженню різних аспектів соціальних змін, принаймні до того часу, доки перед ними не відкриється більш надійна соціальна перспектива. Іноді навіть самий термін — прогрес — розглядається як недозволений. Так думають всі ті, хто вважає, що наука повинна обмежуватись описом фактів і уникати всіх міркувань оцінювального характеру... Є й такі соціологи, які глибоко збентежені сучасними соціальними подіями і вважають, що суспільство йде шляхом загального занепаду, тому вони взагалі уникають дискусій з питань прогресу».

Колективний витвір соціологів, звідки взято цю цитату, не ставить завданням поставити все на своє місце. Він — «об'єктивний». Віп «тільки констатує». Його автори теж не бачать ніякого виходу з становища. Сенатор Фулбрайт в статті, яку ми вище вже цитували, говорить, що проблеми Сполучених Штатів не зводяться до того, «що в нашій політиці щось не гаразд». Питання стоїть серйозніше, каже сенатор: «Що сталося з нашим суспільством?» Американські і інші «соціологи» капіталістичного світу навіть не прагнуть поставити перед собою подібні питання, на які, вони знають, їм не відповісти. Вони вважають за краще і за безпечніше твердити як папури, що «історія подібно до поезії, подібно до моральної свідомості не має законів».

Відомий серед сучасних буржуазних соціологів Пітірім Сорокін — колишній приват-доцент Петербурзького університету, колишній член Установчих зборів, колишній соратник Керенського, а нині «професор» Гарвардського університету США — у багатотомній своїй «праці» «Соціальна і культурна динаміка», на підставі, як він пише, «узагальнення... 1622 революцій» (ніяк не менше!), прийшов до висновку, що світ знаходиться «на висхідній хвилі внутрішніх безладів», а історія цивілізації зовсім не є прогресом. «З свого боку, — пише цей «учений», — я виразно чую реків, який виконує симфонію історії».

Все духовне життя світу, що йде в небуття, відповідає цій філософії і політиці сучасних смертяшкіних.

Нещодавно в Сполучених Штатах підбивали підсумки театральному сезону, який щойно закінчився.

Театральні критики назвали минулий сезон «стимулюючим» і «багатим

на художній зміст». Він безумовно «залишиться в пам'яті», писали критики.

Ось кілька п'єс, які удостоїлись найбільших вихвалень.

П'єса «В саду», яку екзальтований критик назвав «чудовим видовиськом неослабного жаху». П'єсу написав відомий драматург Америки Теннесі Уільямс, який, до речі, оголосив у пресі, що ось вже кілька років він є психічно хворим, і що останні його п'єси, безсумнівно, відбивають стан його, драматурга, психіки! Даючи вказівки до постановки «В саду», Уільямс писав, що декорації повинні відображати фантастичний тропічний сад з великими квітами на деревах, що нагадують розідрані органи людського тіла, які кровоточать. Одним з «наїефектніших» моментів п'єси, є розповідь про те, як голодні іспанські діти з'їли тіло гомосексуаліста: «Він лежав голий, а вони пожирали частини його тіла. Вони відривали або відрізували шматки його тіла і проштовхували їх у свої несамовито роззявлені порожні чорні роти».

Іншим «зіркою сезону» була п'єса Мортоні Уїшенграда «Канатоходці», яка розповідає про жінку-садищу, що мучить себе, свою 2-річну дитину і свого чоловіка. Саму назву п'єси взято з нічшевого «Так говорив Зоратрастра». П'єса рясніє афоризмами на зразок: «Бути матір'ю — значить бути твариною». Вона пропагує ідею примирення «з потворною дійсністю», яку «не можна відсікти ножем».

П'єса молодого драматурга Уільяма Інджа «На темних сходах» розхвалюється за насиченість «психологічним аналізом» людських страждань, за опис проблеми «людської самотності». Драматурги Херлайхі і Нобл темою своєї п'єси «Синє полотно» обрали проблему «батьків і дітей». Вони розповідають про 15-річного хлопчика і 16-річну дівчину, що прагнуть кохання, але батьки їх не розуміють. Спочатку хлопчик задовольняє своє прагнення тим, що в підвалі свого комфортабельного будинку п'є пиво і палить заборонені цигарки. Дівчина «розв'язує» свою проблему, змусивши хлопчика спокусити її. Вона виявляється вагітною. Хлопчина підроблює підпис свого батька на чекові, щоб мати гроші для абортів. Зрештою батьки і діти примиряються. Так «розв'язується» проблема — з допомогою, як писали критики, «виховання через страждання».

В галузі живопису домінуючий вплив сьогодні належить так званому абстрактному мистецтву, зокрема, «новому американському живопису». Для цього роду «мистецтва» характерні анархія способів виразу, несамовитість виконання, незакінченість, і надмірно кричущі фарби. Для художника цього напрямку «творчий процес» являє собою щось на зразок поривання садизму і помсти.

В книзі «300 років американського живопису», виданій минулого року журналом «Тайм» під редакцією Олександра Еліота, відзначається, що «прихильники абстрактного експресіонізму звертають велику увагу на са-

мий фізичний акт малювання. Незалежно від того, чи працюють вони пензлем, цетром чи вигнутою ложкою, вони ставлять перед собою мету висловити свої почуття самими рухами, з допомогою яких накладається фарба... Вони рідко уявляють собі заздалегідь, що вони хочуть зобразити, і якнайкатегоричніше підкреслюють, що вони не хочуть цього знати».

Картини «найвидатніших» представників такого «мистецтва» — це зовсім безконтрольні, безладні рухи пензля. Критика, наприклад, захоплено вітає «роботи» Клайна: «Нерівні кінці, що залишаються від руху його величезного малярного пензля, і випадкові краплі на полотні створюють враження свіжості».

На формування художніх поглядів роблять великий вплив найкрупніші музеї Нью-Йорка: сучасного мистецтва, безпредметного мистецтва, «Метрополітен», американського мистецтва. Всі вони палко підтримують абстрактне мистецтво — «письмо без слів» на високих містичних нотах східної філософії, «магічний реалізм», «піктографію», зв'язану з тотемом, індіанським письмом, психоаналізом і неопримітивізмом».

Особливо рекламується Музей сучасного мистецтва, який називають «Музеєм Рокфеллера». Він прагне здійснювати вплив на характер освіти в галузі мистецтва в усій Америці. Щедро підтримуваний родиною мільярдерів, музей всіляко сприяє вихованню прихильників абстрактного мистецтва. Цього літа «Міжнародна рада» музею фінансувала показ в Європі виставки «Новий американський живопис». Журнал «Тайм» писав, що ця пересувна виставка «викликає схвалення наймолодших художників, обурення багатьох мистецтвознавців, критичні зауваження колекціонерів і велике здивування рядової публіки». Художній критик Леонардо Борджезе писав з обуренням у міланській газеті «Корр'єре делла сера»: «Це не живопис... Краплі фарби, бризки, брили, цівки, вихори, нерівності і плями, карлючки, мазанина і фон у вигляді калейдоскопу. Коли ж вони надішлють нам виставку справжнього американського мистецтва?»

На Всесвітню виставку в Брюсселі США відібрали «полотна» найбільш відомих абстракціоністів. Це обурило навіть деяких конгресменів. Член палати представників Альберт Морано зажадав включення у звіт конгресу редакційної статті газети «Вільдж газетт», в якій видавець Джон Саллівен з штату Коннектикут писав:

«...Уважно розглядаючи полотна з накипаючою фарбою, я всіляко намагався не виказати себе невігласом, я навіть ладен припустити, що дивак, який ляпає фарбою з східців, можливо є дійсно художником, хоч, правда, своїх дітей ми за такі провини караємо. Але, пробачте, 16 таких диваків! Виставити їх твори на Всесвітній виставці і сказати, що вони характерні зують американську культуру, — це справді осяяний вчинок...»

Але що робити, — ці твори справді «характеризують». Розповсюдження американської культури, як визнає сама американська преса, ставить під найсерйознішу загрозу «моральне обличчя молодого покоління». Серед американської молоді небачено поширились злочинність, факти жакливого морального і розумового розтління. Навіть Едгар Гувер, директор Федерального бюро розслідування, забив тривогу. Він назвав американські фільми і телевізійні передачі «отрутою», яка нівечить і губить молодь. Гувер розповів представникові агентства «Юнайтед Прес» про двох братів 10 і 12 років, які тероризували ціле місто в штаті Оклахома. Хлопчики відкрили стрільнину в місті, убивши одного чоловіка і двох поранивши. Вони заявили в поліції, що це їм «пришло на думку після телевізійних передач і кінофільмів про злочинців».

Кінокритик газети «Дейлі телеграф енд Морнінг пост» Кемпбел, пишучи про засилля американських фільмів в Англії, з гіркотою констатує: «Колнськіно було місцем розваг. Тепер воно швидко стає — якщо вже не стало — місцем, де садисти можуть збиратись для того, щоб добре провести вечір, насолоджуючись картинами смерті в усіх формах, які тільки може вигадати хвороблива уява».

Американські бізнесмени від куль-

тури наводять жах всюди, куди їм вдається пробратися. Грецька «Авгі» злякано пише про американські «комікси» і «бестселери», якими Америка наводнює «вільний світ». «Герой» цих книжок, пише «Авгі» — хлопчик, озброєний ножом, пістолетом і лассо. Для дітей старшого віку надається багатий вибір американських поліцейських романів і порнографічних коміксів, одні назви яких говорять самі за себе — «Місто скелетів», «Я готовий вбити», «Таємниця спальні...»

Американський журнал «Ньюсуїк» в статті під красномовним заголовком: «Наскільки глибока ненависть до Америки?» недавно писав, що в уяві народів Азії Сполучені Штати постають як «безглузда карикатура». «Освічені люди, — скаржиться «Ньюсуїк», — вважають нас варварами. На їх думку, американці цілковиті невігласи («по суті, не можна бути американцем і цікавитись мистецтвом», — сказав художник з Делі американському бізнесменові)».

Журнал робить невтішне резюме: «... Вся популярність американських речей не може перевищити непопулярність американських ідей...»

6. АЛЕ ПРИЙДЕ ЧАС...

Гнилий світ породжує гнилі ідеї, гнилий «спосіб життя» розповсюджує навколо себе могильний сморід. Він чепуриться, наводить на себе лиск, вважаючи свій зовнішній вигляд неабиякою моральною підтримкою для своїх поплічників. У грандіозному двобої, що йде, він хоче виглядати бравим молодиком, здатним запалуватись пристрастю високих ідей і поривань, йти попереду життя, а не човгати в минуле.

Та найдосконаліша косметика не в силі здійснити надприродних метаморфоз, як не в силі протягом тривалого часу вводити в оману цілі народи.

Передові ідеї Америці принесли не грюнтери, не протиприродний симбіоз капіталу і людської культури, понівеченої ним. Зрештою переможе «божественно прекрасна проста людина», якій співав осанну Уїтмен.

МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 30-Х РОКІВ

Вже давно відійшли у минуле ті часи, коли реакційні літературознавці ще наважувались естетськи-презирливо цькувати молоду радянську літературу. Тепер, коли благородна ідейна спрямованість та художня сила нашого мистецтва визнана всім прогресивним людством, такі відверто брутальні методи вже неможливі. Нині буржуазні критики почувають себе вимушеними вдаватися до дещо замаскованих, хоч і досить наївних прийомів. Вони вихваляють ідейно хибні чи художньо слабкі твори окремих письменників, в той же час замовчуючи чи невірні висвітлюючи справжні досягнення нашої багатонаціональної літератури, вони протиставляють один одному окремі періоди у розвитку радянської культури і прагнуть «довести» на прикладі цих завідомо бреливих протиставлень, нібито наша література і мистецтво «деградує», «вироджуються».

В буржуазних працях про радянську літературу і в ревізійністській критиці останніх років дедалі частіше можна зустріти одне надзвичайно фальшиве твердження. Дослідники прагнуть переконати зарубіжну громадську думку в тому, нібито радянська багатонаціональна література, мовляв, у 30-ті роки потрапила в смугу художньої кризи і досі не може отямитися від естетичних втрат, яких тоді зазнала.

Занепад і загинання буржуазної культури ідеологи старого світу намагаються приховати розмовами про вигадану ними ж «кризу» у радянській літературі 30-х років. Тим самим вони прагнуть оббрехати радянську літературу в цілому, поставити під сумнів усі її художні досягнення, твердять, нібито наша література відмовилася від захисту інтересів простої людини, оскільки, мовляв, вона «не відображає конфлікту між індивідуумом та суспільством».

Буржуазні вчені США, Англії, ФРН при підтримці польських, югославських та угорських ревізійністів протиставляють 20-ті роки в історії радянської літератури 30-м рокам. Тоді, мовляв, мистецтво «ще не було загнане в рамки п'ятирічок», як характеризує 20-ті роки західнонімецький філолог В. Леттенбауер у книзі «Історія російської літератури», — тоді, буцім-

то, НЕП ще створював «атмосферу спокою і відносно вільного розвитку».

Як бачимо, Леттенбауер має досить своєрідне уявлення про «спокій» та «вільний розвиток»! 20-ті роки подобаються йому саме тому, що тоді в економіці нашої країни мали ще деяку вагу залишки експлуататорських класів. Але головне не в цьому. Адже ніхто і не сподівався, що цей буржуазний професор стане захоплюватись успіхами соціалістичного будівництва в СРСР. Однак на догоду фальшивому теоретичному посиленню Леттенбауер навмисно перекичує факти, він, антрохи не турбуючись, змішує всі тенденції в літературній боротьбі 20-х років. На передній план він висуває фігури дрібні, третьорозрядні, цікаві для нього лише тим, що вони були зв'язані з різними формалістичними угрупованнями. Точнісінько так чинить і «Словник російської літератури» В. Харкіна, виданий 1956 р. у Нью-Йорку і перевиданий через рік у Лондоні. «Словник» приписує імажністам Івнєву і Шершеневичу ту роль, якої вони не грали і не могли грати в літературі 20-х років. І Леттенбауер, і автори «Словника», залишаючись вірними вибраному ними методу дослідження, першим планом подають Б. Пильняка та Є. Замятіна, — «героїв» 20-х років, скандально відомих своїми антирадянськими творами.

Природно, що справжні літературні шедеври 20-х років, книги, якими по праву пишаються радянські люди, книги, які першими принесли нашій літературі світову славу, дістають досить-таки «стримані» оцінки; їхні, «хоч і обмежені», художні достоїнства протиставляються ідейному змісту. Так вирішується питання про «Справу Артамонових» Горького, про поетичну творчість Маяковського. В такому ж дусі розглядаються в книзі Леттенбауера такі видатні твори, як «Розгром» О. Фадеева, «Цемент» Ф. Гладкова, «Залізний потік» О. Се-рафимовича.

Однак якщо в радянській літературі 20-х років буржуазні вчені чи ревізійністи, на зразок Яна Котта в Польщі, все ж знаходять дещо позитивне, розглядають її (за висловом італійського професора Ріпелліно) як «золотий час», то література 30-х років

зустрічає з їхнього боку беззастережний осуд. Ян Котт, наприклад, вважає, що радянська література 30-х років стоїть уже «поза сферою мистецтва».

1934 року на Першому з'їзді радянських письменників одержав назву той новий метод, що вже давно існував в літературі, починаючи з «Матері» Горького, метод, що його одні, як О. Толстой, називали «монументальним реалізмом», інші, як І. Кулик, «революційно-соціалістичним реалізмом», треті — «комуністичним реалізмом». Цей метод радянської літератури дістав назву реалізму соціалістичного. І ось наприкінці п'ятого десятиліття нашого віку в ревізійністів і буржуазних літераторів виستاє дотепності оголосити, що соціалістичний реалізм був нібито просто «вигаданий» у 30-ті роки. Лейпцігський літературознавець Ганс Майер навіть заявив: «Жодна людина не знає, що таке соціалістичний реалізм».

В. І. Ленін в роботі «Марксизм і ревізійнізм» писав: «Відомий вислів говорить, що коли б геометричні аксіоми зачіпали інтереси людей, то вони напевно спростовувалися б».¹

В наш час намагатися «спростувати» радянську літературу 30-х років, поставити під сумнів існування методу соціалістичного реалізму не менш смішно, ніж повставати проти геометричних аксіом. Література 30-х років завоювала міжнародне визнання завдяки своєму величезному впливу на становлення революційного і прогресивного мистецтва в Китаї, Франції, Англії. Поза її впливом важко уявити собі розвиток творчості Й. Бехера, Е. Вайнерта, Л. Арагона, М. Майєрової, М. Пуйманової, Л. Кручковського. Однак саме це і не подобається імперіалістичній буржуазії та її літературним слугам. І ось вони починають висувати, м'яко висловлюючись, анекдотичні положення. Хіба не дивно і не дико чути, що «Життя Кліма Самгіна» стоїть уже «поза сферою мистецтва»? Яка людина з нормальним естетичним смаком візьме під сумнів художні достоїнства «Ходіння по муках» і «Петра Першого»? І хіба не стали настільки ж книгами відважної молоді всіх країн «Як гартувала-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 15, стор. 174.

ся сталь», «Народжені бурею»? Хіба художня перемога, якої досягнув М. Шолохов у «Тихому Доні» та «Піднятій цілині», не спростовує рішуче теорію про «затухаючу криву» в розвитку радянської літератури? Адже те, що Леттенбауер говорить про «Підняту цілину», з головою викриває його як псевдовченого. Варто лише послухати таку тираду: «І нехай,— каже він,— цей роман є цікавим документом початкового періоду колективізації, нехай він написаний краще і об'єктивніше, ніж «Бруски», які звертаються до того ж матеріалу,—художня цінність «Піднятої цілини» незначна». Після цього відпадає будь-яка потреба доводити наукову неспроможність буржуазного і ревізійністського літературознавства. Навряд чи унтер-офіцерська вдова висікла себе болючіше, ніж це зробив західнонімецький професор. Такої думки про «Підняту цілину» може бути лише літературознавський страус, який, заплющивши очі на всі події, що його оточують, сховав голову під давно забуті опуси Пильняка, Кручених, Ремізова.

Марксистсько-ленінська естетика розглядає ідейність і художність літературного твору в їхній діалектичній єдності. Високий ідейний пафос «Піднятої цілини» набуває такої могутньої мобілізуючої сили лише завдяки досконалій художній формі. Але буржуазні вчені і ревізійністи не завжди ризикують відверто нападати на ідейний зміст творів, боячись розкрити свою справжню мету. Тоді їм тільки й залишається, що звертатися до обвинувань в «занепад літературної форми». Тоді висувається думка, що розповсюдження культу особи на радянську літературу призвело, буцімто, до «повного художнього занепаду», до «втраченої реалізму і правдивості».

Умисною брехнею є твердження про те, що нібито радянська література в 30-ті роки зійшла з головного шляху свого розвитку, що лакування, а не реалізм, який показує суспільство в його революційному розвитку, стало її домінуючою ознакою. Радянська література і в 30-ті, і в 40—50-ті роки не лише зберігає, але й розвиває її головне і вирішальне, що визначає її безупинний рух вперед: зростаючий зв'язок із життям, із потребами народу, яскравий пафос боротьби за соціалістичні ідеали, за щастя простої людини на землі.

Прагнучи будь-якою ціною опорочити радянську літературу, чимало буржуазних славістів вдаються до надзвичайно різноманітних методів та прийомів. Так, наприклад, виявляється, що брехати можна і мовчки. Це переконливо доводять автори американського «Словника» Харкінса. Та фігура замовчування, до якої вони вдаються, досить-таки багатозначна. «Словник» мовчить в тсму ж напрямі, що й промовляє. В 30-ті роки, як відомо, склалася наша чудова дитяча література. Однак в американському довіднику не знайдеш імен ні Аркадія Гайдара, ні Сергія Михалкова. Як у книзі Леттенбауера, так і в «Словнику», марно було б шукати характерис-

тики такого яскравого і самобутнього художника 30-х років, як А. Макаренко, хоч його твори перекладені на десятки іноземних мов. З легкістю думки, гідною Хлестакова, один з авторів «Словника» твердить, що соціалістичний реалізм не допускає проникнення в «тайники людської душі». Тому, мовляв, у Радянському Союзі немає ліричної поезії. Дозвольте спитати: хіба у Маяковського не було любовної лірики? Хіба можна забувати, що в 30-ті роки вступили в поезію Твардовський, Ісаковський, Сімонов, Заболоцький? А «Твоя поема» Кірсанова? Лірика Сосюри, Жарова, Чаренця, Уткіна — адже це один з помітних розділів в історії радянської багатонаціональної поезії. Радянські ліричні пісні, починаючи з «Катюші», облетіли весь світ. Однак їх чомусь не знають американські «спеціалісти» радянської літератури. Зате вони запам'ятали ім'я Б. Пастернака — людини, що, формально вважаючись радянським письменником, насправді на протязі всього свого творчого шляху була «внутрішнім емігрантом», глибоко чужим інтересам та прагненням соціалістичного суспільства. Але в тому-то й справа, що авторам «Словника» хотілося б, щоб зовсім не існувало енергійної і бойової поезії Твардовського і Сімонова, Рильського і Купали!

Виступи ревізійністів та буржуазних вчених не можна розглядати поза загальною боротьбою естетики реалістичних напрямків проти всіх течій сучасного декадансу. Як Котт, наприклад, прямо закликає вчитися у модерністської літератури. Йому вторує Ганс Майер, який прагне схилити сучасну німецьку соціалістичну літературу до навчання у Джойса і Кафки. Дьордь Лукач протиставляє художній метод світоглядів митця, принижуючи тим самим роль передових поглядів у творчому процесі, відкриваючи шлях для ідейних компромісів. Французький ревізійніст Лефевр взагалі наполягає на тому, щоб відмовитися від терміну соціалістичний реалізм, висуваючи натомість щось невизначене, що він гучно називає «революційним романтизмом».

З якого б однак боку не підходити до того, що пропонують сучасні спадкоємці ренегатів 30-х років Мальро, Жіда, Плів'є,— все це лише нові «дарні данайців». Радянська література, як і соціалістична література зарубіжних країн, сильна саме своєю ідейною чистотою, відвертою партійністю і художнім новаторством, що дозволили їй стати повним шаблем в художньому розвитку людства. Неупереджена оцінка радянської літератури 30-х років вибиває зброю з рук буржуазних дослідників та ревізійністів. У 1934 році один з німецьких антифашистів, який утік з концентраційного табору, розповідав про те, як підбаворювала і надихала їх, в'язнів, книга Ф. Панфьорова «Бруски». «Бруски» Панфьорова, — розповідав він, — це нас воістину вразило і надихнуло!.. Книга вселила в нас мужність, і ми докладали всіх зусиль, щоб дати її прочитати найбільшій кількості... робітників».

Голоси недругів нашої країни без-

надійно тонуть у могутньому потоці відгуків, оцінок і висловлювань про радянську літературу 30-х років з боку художників із світовими іменами: Т. Драйзера, Б. Шоу, Р. Роллана, Г. Манна, Б. Брехта, Лу Сіня, М. Пуйманової та інших.

* * *

Культурні і економічні перемоги, досягнуті Радянським Союзом у 30-ті роки, особливо наочно демонстрували перевагу соціалістичного ладу перед буржуазним. У буржуазному світі, що переживав в кінці 20-х — на початку 30-х років тяжку економічну кризу, поширювався і зміцнювався фашизм, який ніс смерть і поневолення народам. Панування фашизму встановилось у ці роки в Німеччині, Австрії, Балканських державах. У 1938—39 роках нацизм поневолив Чехословаччину. Активізувалась діяльність фашистських організацій у Франції, Англії, США. Разом з японським імперіалізмом німецькі монополії розробляли свої плани «світового панування». Военні дії, розв'язані італійськими фашистами, німецькими нацистами та японськими мілітаристами, охоплювали Абіссінію, Китай та Іспанію. Іспанія стала плацдармом відкритого воєнного наступу фашизму на передові суспільні сили світу... Наближалась друга світова війна.

Гуманістичні ідеї радянської літератури набували в ці роки за рубежом дедалі ширшої популярності. Нові твори М. Горького, романи М. Шолохова, О. Толстого, Ф. Панфьорова, М. Островського, А. Макаренка, п'єси О. Афінгоєнова та О. Корнійчука, лірика Купали, Тичини і Чаренця, зростання молодих талантів у літературах братніх республік — все це переконливо свідчило про широту та багатогранність життя радянської літератури. Вже тоді Захід почав сприймати радянську літературу як єдину і багатонаціональну. Ювілеї Пушкіна, Шевченка, Руставелі привертати увагу прогресивної громадськості світу; вони промовляли про славі традиції, успадковані радянськими літературами. За кордоном з'явилися перші переклади книг із мов національностей Радянського Союзу. Журнал «Коммюн» у березні — травні 1939 року вмістив серію статей про Шевченка і переклади його віршів, розповів французькому читачеві про культурне життя Радянської України. З неослабною увагою стежили зарубіжні читачі за Першим з'їздом письменників. «Я передрікаю величезне майбутнє новій російській літературі на новій соціальній базі», — писав у 1934 році Т. Драйзер.

Значення кращих творів радянських письменників вимальовується особливо виразно на тлі світового художнього процесу 30-х років. Паралельно із зростанням авторитету радянської літератури відбувається консолідація передових письменницьких сил у країнах капіталу. Розмежування ідеологічних таборів досягає особливої гостроти.

Нові і характерні явища відбуваються в зарубіжному культурному житті.

ті. Найяскравіший вираз знаходять вони в німецькій літературі. Фашистський переворот 1933 року і зростаюча загроза другої світової війни примусили кращих німецьких художників залишити країну. Німецьке мистецтво продовжує розвиватися поза географічними межами Німеччини. «Де перебуваю я, там перебуває німецька культура», — сказав у роки антифашистської еміграції Томас Манн. Культурні та економічні успіхи Радянського Союзу — єдиної реальної сили, спроможної перемогти фашизм, а також тривога за майбутнє Європи, прагнення до врятування демократичної культури і визволення Німеччини від іга гітлеризму сприяли тіснішому об'єднанню зусиль багатьох художників-демократів з боротьбою пролетарських письменників. Виникало явище, небачене раніше в світовій літературі: пліч-о-пліч виступають проти фашизму Йоганнес Бехер і Генріх Манн, Анна Зегерс і Томас Манн, Віллі Бредель і Ліон Фейхтвангер — співредактори в журналі «Das Wort». Г. Манн, А. Барбюс і Л. Арагон головують на антифашистських мітингах. Цими письменниками володіє лише одна думка: знищити фашизм, не допустити пожежі другої світової війни. Єдиний фронт усіх здорових і життєдіяльних національних сил знаходить своє втілення в німецькому національному і світовому літературному процесі.

З другого боку, в ці ж роки за кордоном з'являються нові песимістичні книги, сповнені незвіри у прогрес, у здатність народу до боротьби. Істеричні та цинічні твори виходять з-під пера письменників-декадентів, наляканих грізним зростанням суспільних протиріч. Чимало таких книг написані під помітним впливом фашистської ідеології. Такі, зокрема, романи Л. Селіна, О. Хакслі, писання Т. С. Еліота, який вдався до проповіді войовничого католицизму і виправдання фашистської реакції. Разом з тим декадентська література 30-х років стає сама по собі дедалі безбарвнішою, безсилою: її представники все частіше звертаються до Дж. Джойса, М. Пруста, канонізованих естетською критикою тих років.

Критичний реалізм 30-х років, який протистояв декадансу, в багатьох країнах набуває нових рис. Він радує широким і різномісним зображенням дійсності, глибшим, ніж раніше, проникненням в діалектику душі героя. Критика буржуазного суспільства в книгах Р. Роллана, Б. Шоу, А. Цвейга, Дж. Стейнбека звучить значно виразніше і переконливіше. Майстрі критичного реалізму в цей час підходять до зображення капіталістичної дійсності більш історично і конкретно, ніж раніше. В цьому їм допомагає звернення до теми народу, прагнення показати трудовий люд у мирному житті й боротьбі.

У новій якості критичного реалізму знайшли свій прояв уроки історії, і, зрозуміло, позначився вплив СРСР, який існував, як живий доказ історичної приреченості капіталізму, як приклад шляху в майбутнє.

Визначною подією в реалістичній літературі світу став роман «Зачарована душа» Р. Роллана; останні частини цього твору сповнені героїчних відгуків суспільної боротьби 20-х — 30-х років. Драма Р. Роллана «Робесп'єр» в роки Народного фронту нагадувала французам про славні традиції якобінців.

Спостерігалось помітне пожвавлення і в англійській літературі. З'являються нові, гострі твори Б. Шоу, де ще виразніше, ніж раніше, звучить тема наближення катастрофи Британської імперії. В новий період свого розвитку вступає Г. Уеллс, який закликає до активної боротьби проти фашизму (сценарій «Прийдешнє», роман «Гравець у крокет»). Увагу широкої читачської громадськості привертає Р. Оллінгтон. В романах «Усі люди — вороги», «Справжній рай» письменник прагне поставити гострі етичні та соціальні проблеми сучасності, виступає з критикою фальшу і жорстокості буржуазного суспільства.

Великого значення набуває в цей час американська реалістична проза 30-х років. Зокрема, широкою і заслуженою популярністю користуються романи та новели Е. Хемінгуей, Е. Колдуелла, «Грона гніву» Дж. Стейнбека. Помітно йде вперед С. Льюїс, який створив ряд глибоких творів про американську дійсність — серед них антифашистський роман «У нас це неможливо». З'являються нові твори Е. Сінклера — зокрема, «No pasaran!»

* * *

В середині 30-х років під прапором боротьби проти фашизму згуртувалися кращі письменники світу. Міжнародний антифашистський рух, різний за своїми формами в різних країнах, став сприятливим ґрунтом для розвитку національних літератур. Він підняв і облагородив багатьох художників; вони знайшли свою мету і місце в житті.

Поглиблюється і збагачується реалістична тенденція в слов'янських літературах. Про це свідчать нові чеські книги 30-х років — романи К. Чапека, М. Майєрової, М. Пуйманової, словацького письменника П. Ілемницького. 1935 року публікується повість болгарського письменника Л. Стоянова «Холера», де правдиве зображення балканських воєн було об'єктивно спрямоване проти паліїв нової війни. В творах Л. Кручковського «Павині пера», «Тенета», у віршах Броневського і Тувіма, у творах В. Василевської втілені серйозні ідейні шукання передової польської літератури 30-х років.

Новий етап почався в 30-ті роки і для художників країн Латинської Америки. Успішно розвивається соціальний роман у Мексиці, Аргентині та Гватемалі.

В 30-ті роки робить значні успіхи передова література у напівколоніальних країнах. В ці роки за Лу Сінем — основоположником сучасної ки-

тайської літератури — пішли кращі письменники і поети Китаю: Го Можо, Мао Дунь та інші. В ці ж роки з'явилися і деякі з кращих творів нової індійської літератури, набула міжнародного значення творчість Према Чанда.

Під впливом революційної активності широких народних мас до передової літератури прилучилося чимало письменників. Однак для деяких з таких митців це була лише тимчасова спілка, яку вони зрадили, ледве тільки міжнародна реакція підвела голову напередодні другої світової війни. Такими тимчасовими попутниками стали А. Жід, А. Мальро, Ж. Жюно, Т. Плів'є. Відмовився від гострої соціальної тематики у другій половині 30-х років і С. Льюїс. Але демократична культура йшла вперед до нових ідейно-художніх висот.

Помітно зросли і активізувалися зарубіжні організації письменників, які відверто заявили про свій зв'язок із визвольною боротьбою робітничого класу. На цьому етапі діяльності вони успішно переборюють помилки сектантського характеру, незрілість теоретичної думки та деякі інші недоліки, викликані тяжкими умовами зросту, — помилки і недоліки, особливо характерні для 20-х років. Заслуги цих організацій дуже великі. В їхніх рядах виховувалися такі художники, як Бехер і Бредель, Барбюс і Вайян-Кутюр'є, Дж. Ліндсей і М. А. Нексе.

Політика національних комуністичних партій значно сприяла дальшому зростанню цих організацій. Вирішення ряду важливіших питань літературного життя в Радянському Союзі, особливо історична постанова ЦК ВКП(б) 1932 року, допомогли переборенню сектантських помилок у діяльності міжнародних пролетарських об'єднань.

Велике значення для бойової пролетарської літератури мала Харківська конференція Міжнародного бюро революційної літератури (1930 рік). На ній були присутні представники двадцяти трьох зарубіжних країн. Підсумовуючи досвід революційної літератури 20-х років, вона в той же час знаменувала собою новий, масовіший етап у розвитку пролетарського літературного руху, що і визначило напрямки її роботи.

Харківська конференція найтіснішим чином пов'язала питання літературної практики і творчого методу з революційним наступом пролетаріату, консолідацію його сил для відсічі фашизму. Докладна доповідь про грандіозне культурне будівництво в СРСР, культурні та економічні досягнення самої Української РСР як наочна ілюстрація до доповіді переконали учасників конференції в правильності обраного ними шляху. Харківська конференція ще більше активізувала сили пролетарських письменників, що боролися проти фашизму, як вказував на це Й. Бехер. «Письменники вже сьогодні повинні навчитися стріляти книгами не гірше, ніж із кулеметів», — казав

вім.— Треба широко популяризувати значення п'ятирічки і пам'ятати, що будівництво соціалізму в Радянському Союзі дає такий агітаційний матеріал, якого ще ніколи не було в світі». Вказуючи на успіхи, досягнуті в наступні десятиріччя німецькою робітничою поезією, газета «Зоннтаг» відзначала 1957 року, що «письменницька конференція в Харкові багато в чому сприяла розвитку цієї поезії».

Літературний процес 30-х років дає підстави твердити, що на цей бурхливий період припадає важливий етап становлення в зарубіжних літературах соціалістичного реалізму. Цей передовий творчий метод сприймається вже в 30-ті роки рядом зарубіжних письменників і критиків як явище, що існує в їхніх національних літературах, має свою історію і відкриває великі перспективи.

В романах Бределя і Зегерс, Пуйманової та Майерової, в поезії Арагона, Вапцарова, Бехера і Вайнерта, в драматургії Брехта і Вольфа видно розвиток методу соціалістичного реалізму. Складний процес наближення до соціалістичного реалізму спостерігається в ці роки в творчості деяких художників старшого покоління, які, відмовляючись від своїх помилкових думок та колишніх уподобань, приходять до нового розуміння мистецтва і його ролі у житті. В творчості Г. Манна, Р. Роллана, Т. Драйзера цей рух до нового творчого методу проявляється з особливою силою, що правда переважно в публіцистиці, а не в художній творчості¹.

Звертає на себе увагу величезна художня майстерність, із якою Г. Манн у книзі «Мужність» створив образи німецьких комуністів — безсмертних героїв антифашистського підпілля. Г. Манн не написав романа чи драми про них. Але ці образи художньо переконливі, вони — здобуток німецького мистецтва, а не лише громадської думки. Т. Драйзер не написав романа про боротьбу американського робітничого класу проти диктатури монополій. Але те, що зроблено ним для розкриття цієї теми в книгах «Говорять гірники Харлана» і «Трагічна Америка» — це вже внесок в американську художню літературу, внесок в розвиток соціалістичного реалізму.

В цей період стає на ноги і міцніє теорія нового творчого методу. З'являється ряд книг, у яких зарубіжні письменники намагаються дати теоретичне обґрунтування своїх поглядів на соціалістичний реалізм. В літературознавських працях прямо ставиться питання про соціалістичний реалізм, як про новий творчий метод, що відкриває перед сучасними художниками безмежно багаті можливості зображення дійсності, можливості справжнього оновлення мистецтва.

Соціалістичному реалізму був присвячений окремий розділ у книзі англійського критика-комуніста Р. Фокса «Роман і народ». У зв'язку з проблемою соціалістичного реалізму ви-

рішуються і питання, поставлені в заключних розділах книги: «Живий герой», «Новий жанр прози», «Культурна спадщина». Р. Фокс мріє про роман, в якому буде зображено героїчне життя антифашиста-комуніста, він накреслює приблизний план цього роману, побудований на біографії Г. Димитрова. В ті ж роки з'являється й ряд важливих праць з марксистської естетики К. Колдуелла, Т. А. Джексона. Творча діяльність передових англійських художників Ш. О'Кейсі і Дж. Ліндсея — істотний внесок у боротьбу за принцип нового мистецтва.

Чимало письменників — Барбюс, Вайян-Кутюр'є, Бредель, Бехер — розкриваючи власну творчу лабораторію, говорили про свою творчість 30-х років, як про мистецтво соціалістичне.

Оцінюючи літературний процес 30-х років, не можна не помітити значних зрушень у всьому реалістичному мистецтві ХХ століття. В будь-якій країні цей рух вперед був наслідком національних, суспільних умов, місцевих, політичних і культурних стимулів. Одночасно з цим помітний життєдайний вплив радянської дійсності, радянської літератури.

* * *

Життя народу в Радянському Союзі, успіхи перших п'ятирічок і перспективи нашого руху до комунізму викликали великий інтерес за кордоном у мільйони простих людей. Щоб зменшити цей інтерес, імперіалістична преса вдавалася (подібно до того, як це робиться й сьогодні) до наклепів на СРСР. «Для антирадянської преси немає брехні, яка була б занадто фантастичною», — писав Б. Шоу у 1933 році, — немає наклепу, який був би занадто брудним, немає опудала, яке було б занадто дитячим, немає вигадки, яка була б занадто безглуздою і занадто суперечливою б усьому, що відомо про СРСР».

Починаючи з 1933 року, радянська книга була заборонена в Німеччині, де твори радянських письменників палали на вогнищах разом із кращими творами німецьких класиків.

Однак, незважаючи на прагнення приховати правду про СРСР, істина ставала дедалі очевиднішою, викликала захоплення друзів, подив і страх ворогів.

Розповсюдженню правди про СРСР великою мірою сприяли зарубіжні поїздки радянських письменників і артистів, діяльність Товариств Дружби, що розпочалася саме в ці роки, і виступи наших працівників культури на численних конгресах прогресивних організацій. Дуже багато для боротьби з антирадянською кампанією, яку провадила міжнародна реакційна преса, зробили ті зарубіжні письменники, які побували в СРСР, а потім розповіли своїм читачам правду про нашу країну.

Австралійська письменниця Катеріна Сусанна Прічард згадувала про свою поїздку до СРСР у 1933 році: «В ряді міст Радянського Союзу я

розмовляла з робітниками, художниками, письменниками, дітьми; я переконалася, що в жодній країні світу народні маси не мають таких можливостей для безмежного розвитку своїх здібностей, як у Радянському Союзі, що в жодній країні немає такого єднання народних мас у справі захисту всього того, що робить життя цінним».

1934 року Лу Сінь у листі до редакції журналу «Інтернаціональна література» заявив: «Існування і успіхи Радянського Союзу примусили мене рішуче повірити в те, що суспільство трудящих неодмінно буде побудоване. Це сповнило мене величезної відваги у моїй роботі і віри в майбутнє».

Відповідаючи на анкету журналу «Коммюнь», який звернувся до письменників Франції з горьковським запитанням «З ким ви, майстри культури?», Р. Роллан відзначав у 1934 році: «Я завжди писав для тих, хто йде попереду... Ось чому я разом з тим народом і класом, який прокладає русло потоку людської історії, разом з організованими масами пролетаріату, разом із Союзом Радянських Соціалістичних Республік. Їх мчить із собою нестримний порив історичного розвитку... За цією армією неминуче піде все громадянство людства, хочі на певній відстані, не без хитань, не без спроб до відступу. Ми, письменники, сурмимо збір тим, що відстають».

Святування двадцятиріччя СРСР у 1937 році стало своєрідною маніфестацією дружби передових письменників світу, визнанням історичної ролі нашої країни в світовій історії. Безліч телеграм, листів і звернень, підписаних славними іменами, принесла до 7 листопада 1937 року хвиля щирих, палких привітань, у яких яскраво відбилася глибоке почуття віри в СРСР — оплот миру, що протистоїть фашистській загрозі.

Англійський письменник і поет Дж. Ліндсей у кантаті «Ленін», яка виконувалася в Англії у формі масової декламації на святкуванні двадцятиріччя СРСР, говорив про велич ідей соціалізму, втілених у життя Радянським Союзом, про «могутній радянський голос», який лунає на весь світ, кличе до єднання. Ім'я Леніна стало для багатьох художників слова символом інтернаціонального єднання.

Образ Леніна і тема Радянського Союзу стають однією з постійних творчих проблем прогресивної літератури зарубіжних країн. 1932 року Х'ю Макдіармід написав «Перший гімн Леніну» — твір, у якому, за словами Ліндсея, «яскраво показано значення Жовтневої революції, розуміння тісного зв'язку ідей перетворення людини з боротьбою за завоювання свободи і братерства». Історичне значення Леніна в перетворенні світу підкреслював у своїй промові про Леніна, виголошеній у Ленінграді, і Бернард Шоу. Р. Фокс, попрацювавши в архівах Москви, написав «Біографію Леніна». В цій книзі Фокс звертається до досвіду Жовтневої революції і створює яскравий людський образ її вождя: «...людина без ніякої

¹ Слід відмітити, що в 40-і роки ри-
си нового методу в творчості Г. Ман-
на, на жаль, зникають.

афектації і з усіма рисами генія, яка зміла любити і яку дуже любили,— вона поставила нову віху в історії людства; філософ, що був вождем людей, вождь, який був людинолюбцем, людинолюбець, який ненавидів лицемірів і жорстокість експлуататорів, мучительство багатьох небагатьма».

Образ Леніна виникає також на сторінках роману «Базельські дзвони» Арагона та книги Барбюса про Сталіна. Наприкінці свого життя Барбюс розпочав монументальну книгу про Леніна. Передчасна смерть обірвала працю над нею.

Для демократичних письменників вчення Леніна відкривало новий тип гуманізму, допомагало їм звільнитися від пут капіталістичної ідеології. Як писав Л. Фейхтвангер, «все ширші прошарки інтелігенції Заходу кидають на смітник старі ідеалістичні теорії, заміняючи їх гострим, ясним, реалістичним гуманізмом Леніна».

* * *

Життя радянського суспільства 30-х років стало темою багатьох значних творів зарубіжної літератури. У віршах чеського поета В. Незвала «Запрошення подорожувати», в поемі Бехера «Великий план» і в багатьох його віршах, у репортажах Фучіка та Барбюса, в публіцистиці Кутюр'є, в книгах Фейхтвангера «Москва 1937» і Пуйманової «Люди на роздоріжжі» перед зарубіжними читачами поставала наша країна, що вершила великі діяння.

Надзвичайно показові заголовки статей Г. Манна, присвячених Радянському Союзові: «Єдина надія», «Ідея, втілена в життя», «Величний образ СРСР», «Це звучить, як казка». «Знати, що існує така держава,— писав Г. Манн про Радянський Союз,— це вже щастя... Існування Радянського Союзу та його приклад допомагають мислителю вірити у майбутнє».

Про вплив СРСР на культурний розвиток людства, на розвиток всієї зарубіжної літератури писав Т. Драйзер.

«Вступ Росії на шлях соціалізму,— твердив чудовий американський письменник,— осяяв існуючу в Америці соціальну нерівність таким сліпучим світлом, що поряд із книгами, єдиною метою яких є розважити читача і старанно обійти соціальні проблеми, неодмінно мусили з'явитися інші книги, які показували необхідність зміни суспільного ладу».

Цінність цього прогнозу Драйзера полягає в постановці питання про перспективи розвитку передової літератури за кордоном. На думку письменника, справа не лише у впливі радянської літератури, а й у тих умовах, які змінилися завдяки існуванню СРСР і його впливу на розвиток світової історії і культури.

Зрозуміло, роль радянської літератури в цьому зростаючому впливі СРСР була дуже значною. Лу Сінь, заклинаючи до зміцнення і розширення культурних зв'язків з Радянським

Союзом, дав у 1932 році високу оцінку радянської літератури, тих її творів, які допомагають перетворювати життя: «...останні п'ятнадцять років імперіалісти дивилися на Радянський Союз, як на пекельне зло, але література його одержала перемогу над літературою світовою. Перемога ця полягає в тому, що своїм чудовим змістом і художньою майстерністю вона завоювала широкі маси читачів і принесла величезну користь».

Причини популярності радянської літератури чудово визначив Драйзер. Книги радянських письменників, казав він, «сповнені бадьорості, заклику до виконання ваших широких загальнолюдських планів...» «Лише та література,— продовжував художник,— майстром якої був Горький, яка бачить прикраси і радощі нашого реального життя, лише така література пробуджує і спрямовує людську думку. Людина завдяки такій літературі може знайти шлях для свого економічного визволення і для побудови щасливого життя».

«Література, що бачить великі радощі і прикраси життя»,— такою була радянська література 30-х років не лише для чудового американського письменника, але й для мільйонів зарубіжних читачів. Вони тяглися до радянської книги, бачили в ній друга і вчителя.

З неослабною увагою стежив зарубіжний читач за новими творами О. М. Горького. «Життя Кліма Самгіна», з яким читач знайомився по виході окремих томів, справило найсильніше враження. Глибоко новаторським здавався самий метод створення соціальної епопеї, яка охоплювала бурхливий період суспільного життя і показувала суспільство, що йшло назустріч революційним подіям. Вирішення проблеми інтелігенції в романі і гостро поставлене питання про вибір життєвого шляху захоплювали зарубіжних читачів. Із листування Горького з Ролланом ми знаємо, з яким хвилюванням читав «Життя Кліма Самгіна» великий французький письменник, як вірно передбачав він закономірність падіння Самгіна.

Тема загибелі старого світу, яка так владно звучала в цьому творі, привертала до п'єс Горького увагу зарубіжного глядача. «Єгор Буличов», вийшовши на сцену зарубіжних театрів у середині 30-х років, став подією у світовій драматургії. Ця п'єса, яка показувала вимираючий капіталізм як лютого ворога, що несамовито обороняється, справила помітний вплив на передових зарубіжних письменників.

Особливо ж значний був вплив Горького-публіциста, Горького—організатора боротьби передових письменників світу проти фашизму.

Незрівняно великим було міжнародне значення полум'яного звернення Горького: «З ким ви, майстри культури?». Голос Горького почув увесь світ, і відгуки на цей заклик звучать протягом усього третього десятиріччя ХХ століття. Можна з певністю сказати, що для багатьох зарубіжних письменників слова Горько-

го стали могутнім стимулом у вирішенні власної долі. Зробивши крок до табору антифашистської літератури, приєднавшись до боротьби проти імперіалістичної реакції та її прислужників, багато зарубіжних літераторів із подякою зверталися до Горького як до вчителя і натхненника.

«Ви вказали мені своєю літературною творчістю, що і наше життя варте того, щоб його змалювати, щоб розповісти про нього незліченним читачам...» писала Горькому М. Майєрова.— Ви озброїли мене пролетарською гордістю і, спираючись на ваш погляд на свободу людини, я завжди потім відмітала співчуття і пропонувала світові впертість. Я почала працювати пером так, як працюєте Ви, і намагалась піти по шляху, який проклала пролетарська самосвідомість. Сьогодні я дякую Вам за те, що Ви привели мене на цей шлях».

В епоху розвитку передової публіцистики, в тридцяті роки, статті Горького були визначним явищем, зв'язаним численними нитками з явищами аналогічними — з публіцистикою Р. Роллана, Т. Драйзера, Г. Манна, Кутюр'є та багатьох інших.

Лу Сінь, Го Мо-жо та Мао Дунь неодноразово писали про вплив творчості Горького на розвиток літератури Китаю. Своєю силою і значенням він куди більший за вплив будь-якого іноземного письменника. Сучасна реалістична література Китаю чимало зобов'язана Горькому, твори якого протягом багатьох десятиріч допомагали китайському народові у боротьбі за свободу і незалежність.

Міжнародне значення діяльності Горького стало яскраво помітним у дні Першого з'їзду письменників, де зарубіжні гості неодмінно підкреслювали у своїх виступах високу повагу до Горького, бо бачили в ньому основоположника молодого радянської літератури, сили якої були так переконливо продемонстровані під час з'їзду. Зарубіжні письменники вітали Горького і як великого культурного діяча, що об'єднував сили передової літератури світу в боротьбі проти фашизму, в боротьбі за справжнє і чесне містечтво.

Смерть Горького глибоко вразила письменницьку інтелігенцію всього світу. Вайян-Кутюр'є не перебільшував, коли у своїй статті, присвяченій пам'яті Горького, писав: «Сьогодні весь світ охоплений скорботою—помер письменник, справді, в найвищому розумінні слова вартий називатися людиною. Помер Максим Горький. Від Москви до Сан-Франциско, від Мурманська до Кептауна, від Токіо до Буенос-Айреса його оплакують мільйони трудящих». Ліон Фейхтвангер, твори якого, здавалося б, не мали рис, подібних до рис творчості Горького, вказував: «Смерть Горького глибоко поранила мене. Вона мусить поранити будь-кого, чиему серцю близька нова Росія. Через цього письменника Росія говорила нам про себе чіткіше, виразніше, гостріше, ніж шляхом найяскравіших інформацій. Відчуженість відпадала, відстань зникала; читаючи

книги Горького, ми перебували серед російських людей. Не те щоб хтось один суб'єктивно говорив: ні, це сам народ знаходив голос і висловлювався про себе».

Майкл Голд заявив в ті дні: «Світова література осиротіла. Осиротіли революціонери всього світу. Але справа Горького живе, живе велика пролетарська література СРСР, живе і зростає пролетарська література і у нас. Ми споруджуємо Горькому пам'ятник, ще посиливши свою боротьбу за соціалізм».

Вплив Горького зростає і поширювався протягом усіх 30-х років, допомагаючи розвитку революційного мистецтва, сприяючи становленню і успіхам літератури соціалістичного реалізму.

Зміцнювалися і традиції Маяковського у світовій поезії 30-х років. Зростала кількість його перекладів, підвищувалась їхня якість. Широке коло зарубіжних читачів познайомилася в цей час із рядом невідомих їм досі віршів поета про соціалістичне будівництво. Вплив Маяковського стимулював поваторські шукання молодих поетів, які прагнули протистояти декадентським, формалістичним течіям. Виразно позначається плідотворний вплив традицій Маяковського на розвитку передової польської, чеської, болгарської, словацької поезії 30-х років, на творчості Броневського, Вапцарова, Неймана. Все помітніше стає значення Маяковського для розвитку німецької антифашистської поезії. Вона охоче звертається до досвіду великого російського поета, який оспівав революційну боротьбу свого народу. Й. Бехеру, поетика якого особливо близька до поезики Маяковського, вдалося створити яскравий образ радянського поета-трибуна у вірші «Маяковський» (1938).

Одним із пристрасних популяризаторів творчості Маяковського в Англії виступає Джек Ліндсей. «Слава Володимира Маяковського неухильно зростала, і тепер він є класиком Радянської Росії», писав Ліндсей.— Збірки його віршів розходяться в мільйонах екземплярів. Хоч він помер недавно, у 1930 році, вже можна піддати його творчість аналізу і визначити його роль у світовій літературі. Він — поет великого міжнародного значення... Можна сміливо сказати, що його творчість є поворотним пунктом в історії поезії, класичним відображенням цілої великої епохи».

Надзвичайної популярності поезія Маяковського набуває в Японії. Саме на початку 30-х років тут відбувається піднесення демократичного руху, розквіт пролетарської літератури. Поряд із збірками віршів Маяковського у 1928—1932 роках у Японії виходять переклади окремих віршів Дем'яна Бедного, Асеева, Безименського, Есеніна, Уткіна та ін. Демократична японська поезія цих років зазнає безсумнівного творчого впливу радянської поезії і особливо Маяковського. Властиві поезії Маяковського звернення до широких народних мас, революційний пафос були особливо близькі демократичним поетам Японії.

Треба також мати на увазі, що хоч кращі твори радянської літератури 20-х років й були майже всі перекладені на різні мови світу, їхні нові видання продовжували виходити і у 30-ті роки, зберігаючи, природно, своє значення. Тому романи Шолохова і Островського, Макаренка і Павличенка, п'єси Корнійчука, вірші Тичини, нові твори О. Толстого, Федіна і Леонова, Соболева, Новикова-Прибоя, Фадеева та інших входили в актив зарубіжного читача поряд із книгами Серафимовича, Гладкова, Фурманова, знайомими йому раніше.

Виступаючи на Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників, Франц Вайскопф сказав: «Піднята цілина» Шолохова була для нас чудовим підручником з усіх селянських питань у Радянському Союзі». 30-ті роки принесли світову славу кращим творам М. Шолохова. Вже перші частини «Тихого Дону» викликали жваву полеміку в закордонній пресі, а коли епопея була закінчена, вона увійшла в ряд класичних творів світової літератури. «Тихий Дон», який своєю майстерністю викликав вимушене визнання навіть з боку залятих ворогів радянської літератури, був сприйнятий у прогресивних колах як найцінніший радянський твір, що розкриває картину загибелі старої Росії і народження Росії радянської. Надзвичайно правдиве зображення боротьби за радянську владу і складних процесів, які відбуваються у психіці героїв книги, вміння показати історичну істину, — все це завоювало цій епопеї найширшу популярність.

«Тихий Дон» — роман про долю простих людей, про землю і про трудивників, які її обробляють. Тому з таким хвилюванням відгукнулися на нього письменники країн, в яких аграрна проблема лишалася питанням печучим і невирішеним. Так у Китаї роман Шолохова уже в 30-ті роки став улюбленою книгою всієї передової революційної молоді.

Книги про радянську дійсність нерідко ставали предметом серйозної полеміки за кордоном. Коли, наприклад, французьке видавництво «Галлімар» випустило тенденційно скорочений варіант «Піднятої цілини», прогресивний журнал «Коммюнь» прямо заявив про недостойну спекуляцію на інтересі до радянської теми: роман був довільно обірваний видавництвом на сцені бунту селян проти правління колгоспу.

Прагнучи зрозуміти радянське суспільство і тип нової людини, зарубіжні читачі особливо відзначали книгу М. Островського «Як гартувалася сталь». Образ Павки Корчагіна — яскраве узагальнення рис радянської людини — увійшов до галереї героїв світової літератури.

Новий тип героя, створений радянською літературою, справляв величезне враження силою свого соціалістичного гуманізму. «Перше, що кидається у вічі в романі Островського, це торжествуючий гуманізм, — писала нью-йоркська газета «Дейлі уоркер». — Цей гуманізм, ця цілеспрямованість, це бажання будувати і творити є, можливо, найціннішим із усього, що створила

пролетарська революція. Марно шукати в сучасних буржуазних романах цей героїзм, цю впевненість у тому, що життя реальне, що життя значне. Роман «Як гартувалася сталь» написаний надзвичайно просто, з великою прямоотою, його динаміка та образність ріднять його з кращими радянськими фільмами, які уславилися у всіх цивілізованих країнах». Лондонська «Дейлі уоркер» назвала роман М. Островського «віхою в історії пролетарської літератури».

Надзвичайно великим є естетичний і виховний вплив творів радянської літератури 30-х років на зарубіжного читача. Перекладач книги Островського на китайську мову письменник Май І пише: «Китайська молодь живе в епоху, дуже схожу на епоху Павла Корчагіна. Ми пройшли тяжкий, небезпечний і звивистий шлях, зрошений кров'ю загиблих. У війні проти Японії, проти гоміньдану і в боротьбі за відбудову і розвиток народного господарства ми черпали і черпаємо у Павла Корчагіна апетерість у боротьбі, незважаючи ні на які труднощі. Ми ставили і ставимо його собі за приклад».

Безсумнівний також значний вплив книги Островського на створення образів героїв-комуністів, що з'явилися в зарубіжній літературі 30-х років.

У романі Арагона «Комуністи» є незабутня сцена: солдат Жігуа, тяжко поранений в осінніх боях 1939 року, перекопнується, що він каліка. Але Жігуа черпає бадьорість і віру в майбутнє, згадуючи Павла Корчагіна, про якого він читав ще до війни. Ця жива спадкоємність тем і образів демонструє найтісніший зв'язок між літературами соціалістичного реалізму.

Відповідь на те, як формувалася, як «гартувалася» характер нової людини, передова зарубіжна громадськість знаходила і в інших радянських романах. Багато сторін формування характеру свідомого трудівника розкрила зарубіжному читачеві «Педагогічна поема» А. Макаренка. «Суть мистецтва Макаренка полягає в тому, — сказав через 20 років Арагон в книзі «Советские литературы», — що воно не фотографічне. Автор, змальовуючи, постійно відбирає корінним чином протилежне натуралізму. Я не думаю, що нині можна створити історію світової літератури... обійшовши мовчанням «Педагогічну поему». Тому, що це книга надзвичайна, книга нового типу».

У 30-ті роки в Чехословаччині побували П. Тичина і О. Корнійчук. З 1936 року п'єса Корнійчука «Платон Кречет» міцно увійшла в репертуар майже всіх зарубіжних театрів. Драматургія Корнійчука викликала особливо широкий резонанс у слов'янських країнах Європи. «Олександр Корнійчук став нашим народним письменником якось відразу, він увійшов у нашу літературу міцно і на довгий час», — розповідає болгарський письменник Орлин Василев.

Велике міжнародне значення мав Перший Всесоюзний з'їзд радянських письменників. Він показав досягнення

радянської літератури. З'їзд був яскравою демонстрацією дружби і міцніючих творчих зв'язків між усіма літературами народів СРСР. «На жодному з попередніх етапів розвитку літератури Радянського Союзу,— говорив І. Микитенко з трибуни з'їзду,— ми не могли бачити такого повного представництва братніх літератур, яке ми маємо на цьому з'їзді. Ще ніколи не було з такою широтою і глибиною розгорнуто картину творчої праці письменників усіх народів СРСР, як ми бачимо це на з'їзді».

У своєму виступі І. Микитенко яскраво і переконливо говорив про новий тип письменника, який складається в СРСР. Ця ж думка знайшла відгук у промовах і багатьох зарубіжних гостей. Представники іноземних делегацій відзначили, що огляд сил передової літератури світу — багатонаціональної радянської літератури — і нове обличчя її творів справили на них найсприятливіше враження. «Цей з'їзд,— казав М. А. Нексе,— грандіозний доказ того, що письменники, які звичайно схильні думати про себе, що вони уніками, улюбленці богів, які звалилися з неба, тут, у вас, оволоділи пролетарським духом, і цей дух володіє ними».

Для нас, які вимушені працювати там, у старому світі, де ми розпорошені, самотні, подібно до злидених Робінзонів на безлюдних островах, для нас можливість переконатися в цьому безмежно цінна. Тут, у вас, ми черпаємо сили... ви є передовим загоном, ви авангард людства.

Я вітаю у вашій особі цей авангард, я захоплений тим, що ви вже створили, і бажаю вам дальших великих успіхів».

Так палко і схвилювано відгукнувся Нексе на утвердження в радянській літературі нового типу письменника-художника, нерозривно зв'язаного з народом, що будує соціалізм.

Одним із найважливіших питань, які обговорювалися на з'їзді, було питання про соціалістичний реалізм. Багато зарубіжних письменників говорили про те, що метод соціалістичного реалізму — метод не лише радянської літератури, але й усіх передових літератур світу. З'їзд істотно допоміг дальшому розвитку соціалістичного реалізму в зарубіжних літературах, помітно стимулював теоретичну думку. Слід підкреслити, що вже тоді,

всередині 30-х років, найдосвідченіші письменники розглядали цю проблему у всій її складності, уникаючи схематизму, висловлювали міркування важливі, необхідні й зараз.

«Формула «соціалістичний реалізм»,— заявив Барбюс,— не є штучна формула. Це не довільне поєднання двох точок зору. Вона проповідує вивчення і зміну навколишньої дійсності, чи то героїчна боротьба тих, хто здійснив революцію, чи тих, хто з не меншою верптістю створював на основі революції новий світ».

Вже тоді багато зарубіжних письменників підкреслювали, що в соціалістичному реалізмі вони бачать зовсім не приклад для копіювання, а надихаючий доказ можливості знайти нові шляхи художнього розвитку, нові естетичні можливості. Думка про те, що в кожній національній літературі теорія і практика соціалістичного реалізму розвиватимуться по-своєму, відбиваючи специфіку життя даного суспільства і його національні літературні традиції, ще в той час висловлювалася багатьма зарубіжними письменниками.

«Наслідкування радянським книгам аж ніяк не є шляхом реалізму у Франції»,— заявив Луї Арагон у 1937 році.— Адже реалізм шукає прообрази в житті, а не в книгах... Соціалістичний реалізм вимагає знання дійсності для її перетворення. Соціалістичний реалізм набуває в кожній країні універсальної цінності, лише зануривши коріння в конкретну національну дійсність, на ґрунті якої він заб'є джерелом».

Аналізуючи боротьбу чеських письменників за соціалістичний реалізм, чеський поет і критик С. К. Нейман підкреслював, що ця боротьба є перш за все результатом розвитку самої чеської літератури. «Ми прийняли цю сумарну назву,— говорить він про соціалістичний реалізм,— винятково лише внаслідок принципів, які набагато старші, ніж саме це слово, принципів, за які ми боролися кожен по-своєму із спонукань вітчизняного характеру і вітчизняними засобами раніше, ніж це слово виникло». На думку Неймана, вже та боротьба, яку провадили передові письменники та критики за становлення пролетарської літератури в 20-ті роки, була, насправді, боротьбою за соціалістичний реалізм.

Взаємозв'язки і взаємодія радян-

ської літератури і літератур зарубіжних ніяк не можна обмежити лише однобічним впливом літератури радянської. Радянські письменники засвоюють усе найкраще, що є за кордоном. Письменники, які зверталися в ті роки до антифашистської тематики: Еренбург у «Падінні Парижа», Ю. Герман у романі «Бідний Генріх», використовували досвід зарубіжної антифашистської літератури. Звернення до досвіду зарубіжних письменників відчувається також у розповідній манері К. Паустовського в романі «Доля Шарля Лансевіля», в романі В. Катаєва «Час вперед!», у нарисах Ільфа і Петрова, в новелах Лапіна і Хацрєвіна.

В 30-ті роки в СРСР жило багато зарубіжних письменників, які знайшли тут для себе другу батьківщину і можливість віддатися улюбленій праці. Серед них була група угорських художників, які створили чимало значних творів: М. Залка, Ш. Гергей, Б. Іллеш. Багато німецьких письменників брали активну участь у радянському культурному будівництві, писали твори про СРСР, працювали над перекладами радянських книг, Й. Бехер, В. Бредель, Е. Вайнерт, Ф. Вольф згадували згодом про роки, проведені в СРСР з почуттям братерської вдячності до радянських людей.

В наступні роки і десятиріччя, роки боротьби проти фашизму і загрози третьої світової війни, незмірно поширився і зміцнів контакт радянської літератури з усіма соціалістичними літературами, які вступили віднині у пору своєї зрілості. Звертаючись сміливіше і впевненіше, ніж два десятиріччя тому, до створення образу сучасника і одиодумця, багато передових зарубіжних художників ще уважніше вдвляються в риси нової людини, розкриті з такою повнотою в нашій літературі 30-х років, із захопленням вивчають сучасний творчий досвід радянської літератури, «найвпливовішої літератури світу», як назвав її Горький.

Процес взаємозбагачення літератур радянської і зарубіжної — безперечний доказ того, що у 30-ті роки нашого століття радянська література не тільки не збідніла, а навпаки, швидко зростала, набираючи розмаху і сил. Її підтримували прогресивні літератури Заходу і Сходу, а вона в свою чергу надихала їх.

НЕОРЕАЛІЗМ, ЙОГО ВІДКРИТТЯ І ЙОГО МЕЖІ

I

Своє «літочислення» неореалізм почав з фільму «Рим — відкрите місто». Десять років тому цей твір режисера Роберто Росселіні вийшов на екран, і відтоді сучасне італійське кіномистецтво привертає широку увагу, навколо нього не припиняються розмови.

Розмови, але не дискусії: в ставленні до неореалізму наша критика зберігає рідкісну одностайність. Спочатку кожному італійському фільму, що виходив на радянський екран, адресувалися виключно найвищі епітети. Під оплески пройшли «Під небом Сіцилії», «Мрії на дорогах», «Рим об одинадцятій годині». Фільми, різні за якостями, здобували оцінку, однаково високу. І раптом — несподіваний злам. Рік-два тому почулося ремствування: «в неореалізмі криза», «неореалізм зайшов у безвихідь, з якої нема вороття».

Тимчасом, саме в останні роки сфера впливу прогресивної італійської кінематографії зросла. Тематика, стиль неореалістів помітно поширилися з екрана на образотворче мистецтво. Згадаємо картини Ренато Борсато і Джіроламо Дестопані, графіку Дзанконаро Гоно, представлені торік на художній виставці Всесвітнього фестивалю молоді в Москві. Це талановиті і своєрідні твори, присвячені повсякденному життю людей праці, сповнені трепетної любові до «маленьких героїв» італійських буднів. Мотиви, близькі до ідей неореалізму, посилилися в художній літературі Італії. Назвемо для прикладу «Чочару» Альберто Моравіа. Отже, коріння неореалізму життєдайне.

Не дуже точний, виходить, елементарний хронологічний розподіл на «розквіт» і «запад». І першим неореалістичним фільмам не пасував ореол бездоганності, вже в них поряд з удачами існували певні вади. Тепер, повторені в багатьох кінотворах, недоліки стали помітнішими. Та навряд чи можна заперечувати, що й нині кращі діячі італійського кіно прагнуть служити прогресивним ідеалам.

Неореалізм — явище складне, далеко не однорідне. В єдності, взаємозв'язку існують його достоїнства і хиби. Тіль-

ки так і можна їх розглядати — як різні якості одного мистецького напрямку.

В чому ж ідейні і художні особливості творів, об'єднаних терміном «неореалізм»? Дозволимо собі нагадати кілька епізодів.

...Доведені до відчаю жінки шукають роботи — вони погодяться на будь-яку («Рим об одинадцятій годині»). Молоде подружжя — муляр і робітниця, бездомні в розкішній італійській столиці, вночі, потай від поліції, будують для своєї майбутньої дитини дім, вірніше жалюгідну халупу («Дах»). Самотній старий, колишній державний службовець, всіма забутий і для всіх чужий, жебрачить під багатими вітринами, що виблискують неоновим райдугам реклами («Умберто Д.»).

Кожний італійський фільм — це окремий факт, вихоплений з життя поглядом вдумливим і спостережливим. Невипадково на початку цих фільмів часто повторюється однаковий прийом-заспів. Застигли в похмурому мовчанні десятки нерухомих постатей. Зараз об'єктив зупиниться на якійсь із них, і перед глядачем розкриється доля людини, що нічим не відрізняється від інших безробітних. Вікна, вікна... Що за ними? Загляньте в одне і довідаєтесь, як живуть за усіма.

Вибір героя може здатися випадковим, проте в ньому є закономірність. Митці немов підкреслюють: «Ми показуємо історію, звичайну для суспільства. В ній все конкретне — і все типове». Саме тому хитра інтрига, ефектна композиція, загадкові ситуації відсутні в неореалістичних творах. А якщо і трапляються в них несподіванки, то лише такі, на які щедро саме життя.

Від будь-якої бутафорії, вигадки далекі не тільки сценаристи, а й режисери та оператори. Їхній девіз — документальна точність і простота. Геть штучні краєвиди, підфарбоване небо, акуратні павільйони. Під справжньою колонадою знаменитого собору святого Петра і серед справжніх, не менш відомих, італійських передмість, біля підніжжя величного Везувію і в центрі гомінкого південного базару, на сходах площі Іспанії гра-

ють артисти. Власне, і артистів здебільшого немає. Замість зірок екрана в головних ролях — безробітний з Трієста, дочка римського офіціанта, професор Флорентійського університету. І все це — в ім'я тієї ж мети: уникнути штампу, відкрити вільний шлях правді життя.

Носії цієї правди — трударі.

У згаданих фільмах глядач, як правило, не зустрічається з представниками «вищого світу». Їхне існування відчуваєш. Встановлені ними вочі закони, їхня облудна мораль на кожному кроці чатує людину праці, загрожують її гідності, щастю, життю. Та самі вони — промислові магнати, фінансисти, церковники — наче навмисно залишені поза кадром. Об'єктив спрямований у протилежний бік — на ремісників, батраків, дрібних службовців.

Життя трудової Італії є незмінною темою неореалістичних фільмів, у ній їхнє визнання достоїнство.

Втілюється ця тема не зовсім звично. Італійські митці звільнюються від традиційного становища стороннього спостерігача. Ніби «зсередики» освітлюють вони зображувані події. Ми потрапляємо в коло цілком прозаїчних щоденних турбот мешканців бідних кварталів, підслухуємо їхні потаємні думки, стаємо свідками вчинків, які людина не любить згадувати навіть на самоті. Ніякої краси, чистоти, найменшого підсолоджування. На рідкість непідробні всі без винятку персонажі. Мабуть тому так швидко вони стають зрозумілими для нас. А прислів'я стверджує: «Зрозумієш — полюбиш».

Пам'ять може загубити імена людей, з якими познайомили фільми неореалістів. Та самі вони, ці люди, міцно входять в уяву.

Дівчина, яка крізь бруд, образи, цинізм проносить рятівну віру в те, що радість все-таки існує на землі.

Досвідчений залізничник. Йому заздрять сусіди — такий, мовляв, може не боятися наступного ранку. А тимчасом досить трагічної гри обставин, і він викинутий за борт.

Безпорадний старий вдивляється у натовп — шукає теплопого погляду. У відповідь — неприхована байдужість.

А він все одно не втрачає любові до людей.

І ще, ще постаті, які ввібрали в себе гіркоту непроглядних злиднів, ще обличчя, що несуть незгладимий слід утрат і розчарувань, очі, в яких крізь тугу і смуток пробивається порив до життя іншого, кращого. Розкрити різючі контрасти буржуазної сучасності так образно і сильно, без декларацій і риторики, через живі долі і характери може лише талановитий художник. Італійське кіно відкрило нам творчість цілої плеяди таких митців.

Насамперед Вітторіо Де Сіка, творець програмних фільмів неореалізму: «Викрадачі велосипедів», «Умберто Д.», «Дах». Режисер — портретист, майстер психологічної характеристики, співець дружби простих людей. Це він перший серед неореалістів зумів за суворістю зовнішньої бідняки розкрити щедre, чуйне, благородне серце, він пристрасно і переконано проголосив: буржуазна дійсність сіє егоїзм і злобу, та дружба простих людей згуртовує їх для опору.

Джузеппе Де Сантіс, автор кінокартин «Рим об одинадцятій годині», «Нема миру під олівами», «Утрачені мрії», ніжний лірик і натхненний публіцист, якому підвладні і високий трагізм і світла комедійність.

Петро Джермі, постановник «Дороги надії» і «Машиніста», режисер, що розкриває зміст складної сцени через єдину красномовну деталь, блискучий актор, що зіграв машиніста Андреа Маркоччі з величезним емоційним напруженням і захоплюючою легкістю.

Цікавий шлях у режисера Блазетті, який ще 15 років тому в фільмі «Чотири кроки у хмарах» довів, як багато може змінити людина в житті свого ближнього, якщо схоче замислитися над його долею і зробити назустріч йому хоча б кілька кроків.

І вже зовсім нікого не повторює почерк Федеріко Фелліні, що зняв недавно фільм «Дорога», сповнений безмежного трагізму і все ж оптимістичний за своєю філософією.

Кожний із цих оригінальних митців добре відомий, без перебільшення, в усьому світі. Про вярження від фільму «Мрії на дорогах» автора цих рядків наперебій розпитували паризькі робітники, що для розмови з радянськими турнстами на мить відірвалися від конвеєра автомобільного заводу «Рено». Під колонами невмирушого Парфенона журналіст грецької газети «Авгі» захоплено розповідав про новину культурного життя — прем'єру одного з фільмів Де Сіка в Афінах. У Швеції, Голландії, Туреччині бесіда на мистецькі теми рано чи пізно приводила до розмови про неореалізм.

І лише в самій Італії (маємо на увазі Італію офіційну) згадка про творчість неореалістів не викликала ентузіазму. Скоріше, навпаки. Дуже заманливо було зустрітися з італійськими кінематографістами на їхній батьківщині, яку ми вже добре знали завдяки їхнім фільмам. Та, не вдаючись у пояснення, нам у цьому відмовили. Хотілося хоча б побачити останні твори неореалістів. У відповідь був показаний пістрявий проспект, де на всі ладні оспівувалися американські

«бойовики». Влітку 1956 року в жодному кінотеатрі Рима не йшов жодний фільм кращих режисерів Італії. А Москва в ці самі дні готувалася до чергового фестивалю італійських фільмів, і з московських реклам, з сторінок радянських журналів і газет дивилися обличчя їхніх героїв...

Митців, що належать до неореалістичного напрямку, злісно переслідує Ватикан. Нестерпні умови створює для їхньої творчості політична цензура. Щороку збільшуються матеріальні перешкоди, — буржуазних продюсерів більше цікавлять «ефектні» витвори в дусі Голлівуда, ніж «небезпечні» фільми, присвячені італійській сучасності. Вітторіо Де Сіка, відомий майстер італійського кіно, протягом багатьох років не може здійснити свою заповітну мрію — поставити разом з Чезаре Дзаваттіні фільм «Моя Італія», що відтворив би на екрані сцени народно-го життя.

Де Сантіс, якого цькують реакційна преса і духовенство, змушений виїхати за кордон, щоб зняти свій новий фільм «Дорога довжиною в рік», присвячений тій же проблемі безробіття, що й заборонена в Італії картина «Рим об одинадцятій годині». А Едуардо Де Філіппо із сумом говорить: «У мене чимало тем, готових сюжетів. Але здійснити свої задуми в сьогоденних умовах дуже важко. Не знаходжу продюсера. Адже їх цікавлять не проблеми, а комерція...»

Напівлегальні умови, в яких працюють талановиті майстри кіно, свідчать, що не до вподоби правлячим колам Італії гуманістична спрямованість неореалістичних фільмів. А ми, радянські люди, насамперед за неї цінуємо їхню творчість. Ми щиро бажаємо, щоб вона міцніла, збагачувалася. І саме через це, відзначаючи паростки нового, цінного в мистецтві неореалістів, не можемо замовчувати те, що затримує їхній розвиток.

II

Простежимо уважніше дії героїв неореалістичних фільмів, замислимося над їхнім майбутнім.

Власне, слово «герої» не дуже підходить для дійових осіб італійських кінокартин. Ще раз повторимо вже сказане: неореалісти не бояться «приземлити» людей, яких показують. Значно старанніше обминається все, що може створити навколо них хоч щось подібне до романтичного ореолу.

Дівчата-манекенші, муляри і вагонводи, мандрівні фотографи і акробати не дискутують із приводу філософських чи моральних проблем, не виголошують високих фраз. Зате електрична лампа, яку хтось забув вимкнути, чи порвані панчохи нерідко стають причиною темпераментних баталій.

Дрібні інтереси? Можливо. Але на обличчях, що красою нагадують античні статуї, вони залишають передчасні зморшки, роблять трагічною посмішку дівчини і вбивають радість в очах дитини.

Так, проза повсякденності близько знайома тим, хто ледве зводить кішки

з кінцями, не відає втіхи чи розради. Чвари і плітки, незаслужені підозри і несправедливі образи, — чого не буває в тісних кімнатах бідняків? Та коли в дім трударя прийшла біда, сусід без прохання прийде на допомогу. Коли одному випала рідка удача, їй щиро зрадіє вся вулиця.

«Маленька людина»?.. Ні, персонажі італійських кінотворів маленькі хіба що за своїм становищем у капіталістичному суспільстві. Руки у них золоті, вдача — весела і мужня, розум добрий, кмітливий. Кращі риси народного характеру проступають в образах, любовно відтворених на екрані. Хоч яка жахлива буржуазна дійсність, та все ж не здатна вона вбити в народі здорову мораль, мудрість і душевне благородство. В цьому ствердженні — позитивний ідеал неореалістів.

Радянський глядач по заслугі оцінив цей демократичний ідеал відразу ж після першого знайомства з італійськими фільмами. Та от минули роки, ціле десятиріччя. Не раз нові твори неореалістів з'являлися за цей час на нашому екрані. Ми бачили, як шукають актуальних тем сценаристи, раділи творчим знахідкам режисерів, зростанню професіоналізму майстерності операторів. І чекали, що нарешті побачимо, як під впливом часу і подій зростають самі дійові особи італійських фільмів, як хороші зерна, в які ми повірили, проростуть у великих справах, як піднімуться на боротьбу ті, хто звик мовчки зносити страждання.

Тільки не справджуються ці сподівання. Дійовості, протесту, як і раніше, бракує людям, що населяють неореалістичні фільми. І тому твори, що надто довго обмежуються лише констатуванням зла, мимоволі починають породжувати розчарування.

Немає слів, картини народних страждань, талановито відтворені на екрані, загострюють соціальну увагу, породжують гнів у глядача. Та чому ж не ввійшов цей гнів до сердець самих нездолених страждальців? Як пояснити пасивність їхньої свідомості, в якій ніколи не спалахує питання: «Хто винен?»

Італійські кінематографісти немов зупинилися на півдорозі. Штучно відкладається з їхньої волі прозоріння тих, від кого дійсність вимагає негайної дії.

Фільми неореалістів, навіть найтрагічніші з них, звичайно завершуються світлим акордом. Радість життя знову відкрилася для змученого серця Умберто Д. Два гроши надії вистачає, щоб відчувати себе володарями землі бідняків-закоханих. Загинув машиніст Андреа, та щоранку поспішає звичним шляхом його сні.

Але все це — лише символічне розв'язання життєвого конфлікту. Гостра і конкретна соціальна проблема раптом переводиться в план моральної абстракції.

А де все ж такі знайдуть спасіння від катастрофи безробітні римські жінки? Що чекає втікачів-італійців за французьким кордоном, якого вони досягли після довгих поневірянь? На що житиме після примирення з дійс-

ністю пенсіонер з обличчям вченого? І чи зможуть хиткі стіни наспіх збудованого будиночка зберегти молоде подружжя від ударів неблаганної долі?

Фільми «Рим об одинадцятій годині», «Дорога надії», «Умберто Д.», «Дах», згадані зараз нами, належать до кращих творів неореалізму. Та навіть у них марно шукати відповіді на питання, що хвилюють і героїв, і глядачів. Мимоволі оживають у пам'яті фінальні кадри картин Чарлі Чапліна: герої, переслідувані злиднями і нещастям, відходять дорогою, що губиться в неясній даліні...

У дійових осіб неореалістичних фільмів нема визначеного шляху, відсутня тверда мета. Вони вперто не цікавляться політикою, далекі від розуміння соціальних законів. Їхня короткозорість переростає часом у сліпоту, і тоді людина, чесна і працьовита, стає близькою до зради. Як Маркочче, що єдиний увійшов до кабіни машиніста під час страйку, як гірники, що несподівано для самих себе стали штрейкбрехерами.

Зіставивши ці факти, бачиш: солідарність трударів у фільмах неореалістів інтуїтивна, не схожа на свідому класову єдність. Їхні здорові моральні якості скоріше природжені, аніж виховані. Вони живуть під владою інстинкту, а не інтелекту. І тому їхній конфлікт з суспільством поступово набуває рис одвічних стихійного зіткнення індивідуума з ворожим йому навколишнім світом.

Хай не зашкідять нас у прагненні до декларативної прямолінійності. Ми — за невимушеність, за художню складність. Але в реалістичному мистецтві ця складність невіддільна від чіткої ідеї, від ясної позиції митця.

Неореалісти яскраво показують, як цестерпно страждає народ — вони сильні у фактах, і замовкають там, де з іскри страждань мусить зрости полум'я гніву — вони слабкі у висновках. В цьому — принципове протиріччя неореалістичного фільму, і поглиблюється воно тим більше, чим довше не з'являється на екрані справжній герой.

Його не треба вигадувати. Не треба порушувати принципу документальності. В тому житті, яке вміють і люблять спостерігати неореалісти, буквально поруч із ними діють тисячі борців. Вони теж прості, працьовиті і веселі, зовсім як учень муляра Натале з «Даху». Але вони не сподіваються, як він, на милосердя поліція (до речі, за допомогою «доброго блюстителя закону» в фільмах неореалістів надто часто згасає протиріччя), і не заспокоюють себе тим, що народ зуміє дочекатися інших часів. Вони знають — ці часи може наблизити лише сам трудівник, і заради них не шкідують сили, крові, життя.

Образи цих героїв вже увійшли в кращі твори сучасної італійської літератури, потрапили з неї і на екран. Маємо на увазі фільм «Повість про бідних закоханих», знятий режисером Карло Лідзані за мотивами однойменної книги Васко Пратоліні.

...Маленька вуличка — віа дель Корно поблизу флорентійського Па-

лаццо Веккьо. Вже знайомий радянському глядачеві світ. Будинки, щільно притиснуті один до одного, промінь сонця або світло місяця зазирають лише у кімнати верхніх поверхів. Білизна, розвішана поперек вузьких тротуарів. Тут живуть на очах всієї вулиці, тут немає таємниць. Землекоп, швець, візник, кондитор, їхні дружини, діти — ми теж десь зустрічали цих трударів, що не бояться лиха і вміють повеселитися, коли прийшло свято. Їх рідність взаємне співчуття, спільне страждання. І вони живуть у вузькому колі особистих турбот. Та це — спочатку. Творці фільму показують, як змінюються мешканці віа дель Корно, як приходять до них прозріння.

Коваль Махісте, комуніст і антифашист, своїм героїзмом запалює людей, які здавалися покірними своїй долі. Ціною власного життя Махісте рятує від фашистської розправи кількох прогресивних діячів. Коваль гине. Та на його місце до лав партії стають інші. Зеленья Уго, який ще недавно жив гірко, але бездумно, завдяки Махісте відкриває справжню мету життя — боротьбу за свободу. Правда комуністичних ідеалів освітлює шлях робітнику Маріо, служниці Джезуїні. Іншою стає вся вулиця. І нелюда Карліно, що хизується чорною сорочкою, зустрічають уже не злякані, а загрозові погляди — віа дель Корно перетворилася на барикаду опору чорній чумі. Оце — свідомо солідарність однопумців, справжня бойова єдність.

У фільмі «Повість про бідних закоханих» відчутно звучить пафос боротьби, в ньому є позитивний герой, що тисячам італійців може підказати, яким шляхом іти в житті. І як збагачується від цього кінотвір — не тільки ідейно, а й художньо! Якої довершеності, гармонійності він набуває! Твір Карло Лідзані доводить, що дехто з італійських митців відчуває: на екрані потрібний герой, за світоглядом і життєвим покликанням принципово інший, вищий, ніж ті, що досі з'являлися там.

На жаль, талановита спроба відтворити образ народного героя, розкрити прекрасний зміст його життя поки що лишається поодиноким для неореалізму. Сценаристи і режисери цього напрямку, як правило, в своїх шуканнях все ще нерішуче зупиняються біля межі, яка відділяє сферу «загальнолюдських» моральних проблем від конкретних соціальних явищ сучасності.

III

— А чи не забули ви, часом, про Ватікан, про невсипуше око цензури? — можуть запитати у відповідь на наші докори.

Звичайно, політична реакція серйозно заважає прогресивним митцям. Але історія італійського кіно свідчить: його майстри не так легко поступаються переконанням, вони не йдуть на компроміси з властями. Ні, не стороннє втручання затримує народження повноцінного героя, не зовнішні перешкоди заважають неореалістам відповісти з екрана на питання, ними поставлене: «Що далі?»

Заважає, насамперед, світогляд самих митців, кругозір їхнього мистецтва, яке, фактично викривляючи буржуазне суспільство, не може подолати багатих властивих йому ілюзій. Свідчення цьому — недавно опублікована стаття Чезаре Дзаваттіні «Деякі думки про кіномистецтво», в якій сформульовано основні теоретичні положення неореалізму.

З рядом цих положень не можна не погодитися. Там, де Дзаваттіні ратує за перемогу живих подій над мертвими схемами, де він виступає як пристрасний прихильник «віри в факти, в події, в людей» — ми на його боці. Там, де він закликає уважно вивчати дійсність, де підкреслює: «кіно... мусить, як обов'язкову умову, прийняти сучасність. Сьогодні, сьогодні, сьогодні!» — ми широко приєднуємося. Актуальність теми, життєвість матеріалу — добре, «людина зі справжнім, а не вигаданим ім'ям і прізвиськом», тобто цілком конкретний герой, — що ж, і ця вимога не викликає принципових заперечень. Та от Дзаваттіні від констатації «семи заповідей» неореалізму переходить до їхнього тлумачення. І негайно виникає потреба суперечки, навіть спростування.

Істини, що здавалися безсумнівними, доводяться до крайності і відразу ж обертаються своєю зворотною стороною. Замість теорії, підказаної життям, з'являється догма, — а вона здатна лише зв'язати художника крила, збіднити його можливості. Давайте послідовно розберемо викладені в статті погляди.

Непримітна, непоказна людина стала в фільмі неореалістів центральною. Не мелодраматичні страсті аристократів, а сувороді аспекти скромних трудівників покладена в основу сюжету. Це явище прогресивне. Та хіба означає це, що тільки такі дійові особи заслуговують на увагу художника?

В буднях бідняка є своя велич. Та невже подвиг страждань і жертвованості — найбільше, на що здатна людина, виразник народного характеру? Невже нема кращого застосування для її сили, волі, героїзму?

Стривайте — ми, здається, наблизилися до забороненої зони. «Я проти героїв, я завжди відчував до них інстинктивну ненависть. Я почував себе ображеним, далеко відсунутим на задній план разом із мільйонами інших людських істот. ...Герої породжують у глядача комплекс неповноцінності», — категорично стверджує Дзаваттіні.

Ось у чому, виявляється, справа. Виходить, ігнорування неореалістами героїки, зведення змісту всіх без виключення фільмів до показу сірих буднів теоретично обгрунтоване, цілком свідоме.

Дзаваттіні заперечує проти героя в принципі — він, мовляв, завдає удару по самолюбству глядача.

Та ось перед нами вже не стаття, а сценарій Чезаре Дзаваттіні під назвою «Я продаю своє око», новий твір митця, за яким незабаром в Італії почнуться зйомки фільму. В центрі сценарію талановитий кінорежисер Джованні Маркуччі. Схвилюваний трагедією сім'ї бідняка, побаченою в

житті, Джованні вирішує створити фільм про людину, що не має роботи і знаходить єдиний засіб заробити гроші — продати власне око. Не швидко вдається Джованні умовити продюсера погодитися на такий сюжет. Нарешті, згода є.

Весь талант, багатство спостережень, любов до простих людей і біль за їхню долю вкладає режисер у свій фільм. Зйомки успішно закінчені. Навіть власники кінокомпанії, що звикли приховувати свої почуття, визнають надзвичайну художню силу твору. Але водночас ставлять режисеру умову: щоб фільм вийшов на екран, треба змінити його фінал. З трагічного він мусить стати щасливим: капіталіст, що хотів придбати око, відмовляється від цієї «угоди», залишивши бідняку солідний завдаток...

Джованні обурений. Він припиняє роботу. Він готовий відмовитися від особистого благополуччя, від кар'єри в ім'я своїх переконань. Почуття режисера цілком ширі, на нього, здається, не впливають ані загрози, ані спокуси...

Спостерігаєш за розвитком сюжету і з радістю думаєш: отже, сам Дзаваттіні на практиці порушує свою теоретичну тезу, оспівуючи людську стійкість, вірність ідеї. На жаль, невдовзі переконуєшся, — завчасним був такий оптимістичний висновок. Не до перемоги, а до повного краху приводить Дзаваттіні свого героя. Джованні, що був таким непримиреним і твердим, побачивши нових мешканців своєї розкішної квартири, за яку він не зможе платити, якщо відмовиться від зйомки, повертається на кіностудію. Він знімає ідилічний фінал, що всупереч правді життя стверджує людяність капіталістів і беззмарне щастя трударів...

Влада грошей перемагає найкращі поривання людини. Марні спроби боротися за правду, за справедливість — все одно фальш і цинізм змусять тебе відступити, — говорить Дзаваттіні глядачам, виправдовуючи, по суті, ганебний компроміс, зречення від високої ідеї.

Запитуємо Чезаре Дзаваттіні: хіба не обурить італійських патріотів, про мужню боротьбу яких за мир, за інтереси трудівників ми щодня одержуємо хвилюючі звістки, — поетизація образу людини, слабкої духом, не здатної витримати першого зіткнення з дійсністю? Хіба не сповняться гордістю тисячі простих італійців побачивши на екрані образ, подібний до постаті народного героя Італії Альчідо Черві, що виховав сім синів-антифашистів, які загинули за свою батьківщину? Невже фільм, близький

за змістом до історії сім'ї Черві, не захопить, не схвилює, не допоможе в житті рядовим італійцям — таким, як Андреа Маркоччі з «Машиніста» чи Анна Заккео з «Втрачених мрій»?

Допомагати, навчати, надихати на боротьбу... По-нашому, це перший обов'язок справді народного реалістичного мистецтва. Але знову заперече нам Дзаваттіні: «Що стосується шляхів виходу, то вказувати їх — не завдання художника: з нього доволі — і це вже не мало — натяку на необхідність шукати їх». Одним словом, наша справа — поставити питання, а ви, глядачі, шукайте відповідь — яку завгодно, це вже нас не стосується...

Надто небезпечно теоретична позиція — від неї недалеко до виправдання пасивного колекціювання фактів...

Чи не перетворюються факти для неореалістів на самоціль, чи не штовхають вони до споглядальності, натуралізму? І згадуються численні епізоди, де без почуття міри смакувалися другорядні деталі. Наявні вони і в «Дорозі», і у «Втрачених мріях».

Конкретність, переконливість художнього образу завжди цінна. Але мистецтво — не фотографія, тим більше — не протокол. Зовнішня правдоподібність не замінить правди художнього узагальнення, в якій зливаються і спостережливість митця, і його творча фантазія, і натхнення. Ці істини — не нові. Вони відкриті давно, втілені в кращих зразках світового мистецтва. Та як мало спільного з ними у твердженнях Дзаваттіні: «Кіно мусить розповідати про найменші факти оточуючого життя без будь-якого втручання фантазії», «ні до чого розкривати ідею збереження миру через якісь великі факти, досить фактів дрібних», «кіно володіє дорожочним умінням фотографувати факти».

Протест проти фальшивих ефектів, надуманих ситуацій, перебільшень і штампів, з яким свого часу виступили неореалісти, можна тільки вітати. Та коли подія чи характер вважаються штучними лише тому, що вони значні, це — не вірність дійсності, а спотворення її. Бо знання життя — насамперед означає вміння бачити в ньому типове, розуміти його перспективу, — тобто те, чого не хочуть бачити за часоколом дрібних фактів неореалісти.

Якщо порівняти останні неореалістичні фільми з творами ранніми, наприклад поставити поруч «Дах» і «Викрадачів велосипедів», то ні в ідеях, ні в творчому рішенні ми не помітимо істотної різниці. Італійські кінематографісти не розгубили того, чим зацікавили десять років тому. Але ні вони, ні їхні герої і не набули за цей

час нічого істотно нового. А для митця, що взяв на себе місію сурмача сучасності, це не просто зупинка, це відступ.

Його причини, як ще раз показала стаття Дзаваттіні, глибші випадкових зривів чи тимчасових невдач. «В житті, в сучасній діяльності нема більше порожнечі», — зауважує Дзаваттіні. Істина вірна, підтвердження їй знаходимо в самій практиці італійського кіно. Неореалісти уникають масштабних тем, обходять мовчанням революційну боротьбу сучасного італійського пролетаріату, керованого випробуваною в боях партією комуністів, і натомість до їхніх фільмів потрапляють сюжети ними ж переспівані, а часом просто сірі. Вони уникають узагальнення проблем життя, і внаслідок, хочуть того чи ні, прирікають своїх героїв на примирення з ворожою їм дійсністю.

Такі міркування щодо дальшої долі неореалізму могли б наштовхнути на невтішні висновки. Та все ж ми дотримуємося вже висловленої думки: «криза» — далеко не краще визначення для сьогодиньшого стану італійського кіно. Не можна забувати — неореалізм виник не на голому місці. Він ввібрав у себе кращі традиції національної італійської культури, її гуманізм і демократизм. Його майстри, за їхнім власним визнанням, вчать у Чехова і Горького, Шолохова і Гончара. Невичерпним джерелом у творчому шуканні є для них зразки, створені радянськими кінорежисерами Довженком, Ейзенштейном, Пудовкіним, Герасимовим.

Кінематографісти Італії створили талановиті фільми. Один з них — «Викрадачів велосипедів» — за рішенням журі Брюссельського фестивалю віднесений до числа шести кращих кінотворів усіх часів і країн.

Все це дозволяє чекати — неореалісти зуміють подолати ідейні протиріччя, визначити свій шлях. Надію вселяє, зокрема, їхня самокритичність, що звучить і в словах Дзаваттіні: «Неореалізм сьогодні нагадує армію, готову вирушити в похід... Доводиться визнати, що ми всі поки що на старті... Перспективи неореалізму значно ширші, ніж може здатися сьогодні — це перспективи покласти на кіно завдання *аналізу, дослідження* дійсності» (підкреслення наше — Л. В.).

Якщо ці слова стануть провідним лозунгом неореалістів, то віритися, ми ще відзначимо їхні перемоги. Адже дослідження дійсності вимагає узагальнень і висновків, воно потребує активної, наступальної дії, в якій хочеться нарешті побачити майстрів італійського кіно.

СМІСЛО

ПОБОРНИК МИРУ І ГУМАНІЗМУ

Понад двадцять років тому в прогресивній французькій газеті «Се суар» від імені Міжнародної асоціації письменників на захист культури була опублікована пропозиція про присудження Нобелівської літературної премії великому чеському письменникові Карелу Чапеку. Під пропозицією підписалися Ромен Роллан, Луї Арагон, Жан-Рішар Блок, Пабло Пікассо та інші прогресивні митці Європи.

Але грім другої світової війни, грюкит кованих чобіт солдатів фашизму, проти якого Чапек боровся своїми кращими творами, заглушили ці голоси.

А два з половиною місяці згодом — 25 грудня 1938 року — Карела Чапека не стало. Він догорів у мужній і благородній боротьбі проти імперіалістичної реакції і фашистського мракобісся.

Чапек, за словами Луї Арагона, «помер не скорившись». «Його втрату, — сказав тоді Бернард Шоу, — відчуваю не тільки я, його близький друг, його втрату відчуває не тільки Чехословаччина... але й увесь світ, якому він дав стільки радості своїми книгами і п'єсами».

Карел Чапек — один з найвидатніших чеських письменників ХХ століття — був багатограним майстром художнього слова. В історії чеської літератури він відомий як романіст і драматург, новеліст і фейлетоніст, публіцист, перекладач і критик. Світову популярність Чапеку принесли сатиричні твори. Романи його перекладені на мови багатьох народів, п'єси з успіхом пройшли у великих театрах Європи, Азії, Америки, Австралії. Усе краще з класичної спадщини Карела Чапека користується заслуженою популярністю в Радянському Союзі. Багато творів Чапека були видані в СРСР ще за життя письменника. Антифашистський сатиричний роман «Війна з саламандрами» і драма «Мати» видаються в СРСР великими тиражами. «Мати» напередодні другої світової війни обійшла сцени театрів Москви, Ленінграда, Одеси, Харкова, Свердловська та інших міст Радянського Союзу. Нашому читачеві добре відомі антиімперіалістичні памфлети «Покарання Прометея», «Дипломати в судейських тогах», сатиричні опові-

дання з циклу «Як це робиться».

І це зрозуміло, бо глибина критики імперіалізму, майстерність сатиричного викриття політики капіталістів — всі ті риси, якими позначаються кращі твори Чапека, роблять його одним із найвидатніших митців критичного реалізму ХХ століття, ставлять його поряд з Роменом Ролланом та Анатолем Франсом, Бернардом Шоу та Генріхом Манном.

В роки другої світової війни, коли Чехословаччина, як і інші країни Європи, була поневолена німецьким фашизмом, навіть мертвий Чапек, за виразом Ю. Фучіка, лишився в лавах живих борців проти темних сил фашизму і війни. «Можна сміливо сказати, — писала газета «Правда», — що це був один із найвидатніших борців проти фашизму в передовій літературі. Як ніхто інший, відчував Чапек занесений над головою Чехословацької Республіки меч німецьких агресорів. І сьогодні твори Чапека — гостра зброя в руках усіх борців за мир, демократію і гуманізм».

* * *

Карел Чапек пройшов складний і суперечливий творчий шлях.

Під впливом перемоги соціалістичної революції в Росії і революційних виступів робітничого класу в самій Чехословаччині 1918—1921 рр. Чапек написав ряд творів значної соціальної гостроти («РУР», «Фабрика абсолюту», «Англіські листи», «Кракатит»).

У широко відомій драмі «РУР» («Росумовські універсальні роботи») в сценічно-фантастичній формі Чапек провіщає можливий логічний кінець капіталістичної цивілізації. Достойність п'єси, головним чином, полягає в силі критики капіталістичного способу виробництва. Зі сторінок саме цього твору вперше зійшов у світ горезвісний «робот» — втілення мрії Фордів, рокфеллерів, батів та інших «королів викачування поту».

Драма «РУР» принесла Чапеку широкую популярність не тільки в Чехословаччині, але й далеко за її межами. Висока сценічність п'єси, незвичайність тематики, гострота конфлікту, основу якого становила жива дійс-

Карел Чапек.

ність, зумовили її успіх. Протягом кількох років ця п'єса була перекладена на більшість мов Європи і поставлена в багатьох театрах світу. Російською мовою драма була видана 1924 року в серії «Новости иностранной литературы» (Ленінград) і того ж року поставлена кількома ленінградськими театрами.

З видатних радянських критиків і письменників «РУР» високо оцінили А. В. Луначарський та О. М. Толстой. Луначарський охарактеризував п'єсу як «яскраву трагікомічну сатиру», а Толстой сказав про неї, що це «динамічна за змістом і динамічна по силі розвитку дії п'єса». Як відомо, О. Толстой на матеріалі драми Чапека написав свою п'єсу «Бунт машин» (1924).

Тема драми «РУР» пізніше зацікавила й інших радянських письменників. Зокрема поет С. Кірсанов за мотивами чапеківської п'єси написав поему «Робит». В українській літературі з викриттям ідеї біологічного «вдосконалення» людського організму, з метою перетворення його на слухняну машину згодом виступив Ю. Смолич (роман «Господарство доктора Гальванеску» — 1928).

Викриттю протиріч капіталістичного суспільства присвячений і роман Чапека «Кракатит» (в українському перекладі виданий 1930 р.). Але, піддаючи різкій критиці пороки буржуазного ладу, тавруючи його побудовану на експлуатації людської системи виробництва, письменник все-таки не приходив до висновку про необхідність корінних суспільних перетворень. Реалізм Чапека періоду 1918—1924 років має ще споглядальний характер.

Хитка політична позиція письменника ще виразніше позначилася на творах Чапека, що були написані між 1924 та 1934 роками.

Це десятиріччя в творчій біографії Чапека було періодом глибокої ідей-

ної кризи. За словами Ю. Фучіка, це були роки вимушеного оскудіння, «коли одні з задоволенням, а інші з сумом називали Чапека «офіційним письменником».

Вантаж університетської ідеалістичної філософії, фальшива соціологія Т. Масарика, наївна віра у реформізм і парламентаризм буржуазної демократії довго тримали Чапека в таборі правлячої чехословацької буржуазії, заважали йому наблизитися до трудящих мас. Тому твори, написані Чапеком у той час, позначені намаганням згладити соціальні протиріччя капіталістичної дійсності (збірки новел «Рік садівника», «Оповідання з одної кишені», «Оповідання з другої кишені»).

Однак Чапек ніколи не був зовсім байдужим до навколишнього світу. Жорстока економічна криза 1929—1931 рр., зростання безробіття, тяжке становище трудящих так чи інакше знаходили своє відображення у його творчості. Про це свідчать романи «Гордубал», «Метеор» і «Звичайне життя» (1933—1934). Найпоказовішим із них є роман «Гордубал». На сторінках книги незримо присутня страшна потвора імперіалізму — криза, від якої віє холодом запустіння і омертвіння. Разом із героєм роману Гордубалом автор проклинає «тяжкі часи», коли фабрики і заводи закриваються і «ніде немає роботи».

Зовні в основу сюжету роману «Гордубал» покладено традиційний «трикутник»: обдурений чоловік, зрадлива жінка і коханець. Але зміст книги значно глибший і ширший. У творі змальовано трагічну долю підкарпатського селянина-українця, що змушений покинути сім'ю і поїхати на заробітки до країни «процвітання» — Америки. Після восьми років роботи на шахтах США Гордубал переконується, що тут ще в більшій мірі, ніж на його батьківщині, панує зневага до бідної людини та її праці. Повернувшись додому, він з ненавистю і страхом згадує про Америку, де лютувала криза і безробіття. Але й тут, у буржуазній Чехословаччині, Гордубал не знаходить щастя. Вся глибина відчаю героя розкривається в його словах, звернених до друга-собаки: «Тяжко, тяжко це, гірше, ніж твій ланцюг... І між людьми тісно. Двоє-троє зійдуться, а яка тіснота! Що, не чути, як бряжчать наші ланцюги?»

Але виходу з цього становища, на думку письменника, не існує...

Незважаючи на ідейну обмеженість, роман «Гордубал» свідчить про талант письменника. Твір проіннятий справжньою поезією, шпирістю почуттів і переживань героїв. Соціальними мотивами і глибиною зображення психології характерів роман Чапека нагадує драму І. Франка «Украдене щастя».

Роман «Гордубал», виданий 1938 року в російському перекладі, був тепло зустрінутий радянською критикою.

Еволюцію Чапека прискорило саме життя: світова економічна криза, безробіття, розстріли страйкуючих, міжнародний наступ фашизму підірвали віру письменника в можливість «кла-

сового миру» і «процвітання» буржуазної демократії.

Визначну роль у цьому процесі відіграли й представники чехословацької прогресивної критики: Зденек Нездлі, Бедржіх Вацлавек, Ян Мукаровичовський, Юліус Фучік. Різнозасуджуючи буржуазний лібералізм, ідейну обмеженість письменника, критики-комуністи разом з тим ставилися з ширшою повагою до таланту Чапека, вказували на все прогресивне і цінне в його творах, будили громадську совість митця, закликали йти разом з трудящим народом. Так відомий критик-комуніст Б. Вацлавек, що виступив у 1937 році на сторінках радянського журналу «Інтернаціональная литература», писав: «Фашистська агентура в Чехословаччині з усіх чеських письменників особливо сильно ненавидить Карела Чапека. Це недивно: Чапек активно виступає в галузі журналістики, відкрито й рішуче захищає ідеї демократії і миру. Все зростаюча ворожість Чапека до фашизму, його тяжіння до прогресивних течій в літературі і до громадського життя пояснюють, чому проти нього ополчилися наймити німецького фашизму в Чехословаччині»¹.

Одним із найголовніших факторів, що сприяли демократизації світогляду і творчості Чапека, було існування і далі зміцнення першої в світі соціалістичної держави. Успіхи соціалістичної індустріалізації і розмах культурного будівництва в СРСР переконують письменника в тому, що революційні маси здатні не лише руйнувати, але й творити.

Великий виховний вплив справила на Чапека і радянська література. Одним з перших «попередів» радянської літератури в Чехословаччині був В. Маяковський. Після Маяковського протягом 30-х років Чехословаччину відвідали О. Толстой, О. Фадеев, І. Еренбург, Г. Караваєва, Я. Колас, О. Корнійчук, І. Микитенко та багато інших радянських письменників і журналістів. З деякими з них К. Чапек був особисто знайомий і підтримував творчі зв'язки (наприклад з О. Толстим). Вже до 1935 року в Чехословаччині були видані майже всі видатні твори радянської літератури того часу. Отже, К. Чапек мав цілковиту можливість переконатися не тільки в економічній стійкості радянського ладу, але і в бурхливому розвитку молоді і якісно нової радянської літератури.

Особливо жвавий відгук у серці Карела Чапека знаходить неспокійне ставлення Радянського Союзу, радянської літератури до фашизму. Максим Горький, який очолював боротьбу наших літераторів проти фашизму, був для Чапека «одним з найпередовіших людей ХХ століття». У 1935 році, в признаний Горьким «День миру» Чапек відгукується на заклик великого пролетарського письменника-гуманіста програмною статтею «Нічого нового».

В умовах наростання фашистської воєнної загрози активізують свою

¹ Б. Вацлавек, «Карел Чапек», «Інтернаціональная литература», 1937, № 11, стор. 226.

діяльність демократичні міжнародні письменницькі організації, і Чапек стає активним членом Міжнародної асоціації захисту культури. В останні роки свого життя він, за свідченням Луї Арагона, перетворив чехословацьку секцію Асоціації на національну організацію.

За ініціативою чехословацької секції цієї асоціації, передові письменники Чехословаччини у жовтні 1938 року звернулися з відозвою «До совісті всього люства». Ті, що підписали відозву, заставували мюнхенську змову, як зраду справи миру і демократії. Чеські письменники заявили про готовність продовжувати боротьбу за демократію і незалежність своєї батьківщини.

На заклик чеських літераторів відгукнулося багато передових письменників, що емігрували з фашистської Німеччини (Віллі Бредель, Анна Зегерс, Генріх Манн та інші).

Радянські художники одними з перших заявили про солідарність з чехословацькими братами. «Хай фашистські варвари знають, — говорилось в посланні радянських літераторів, — що ніякі злигодні й жертви не зломлять вільного духу чехословацького народу. Ви не будете самотні, ми вас не залишимо, ми вам допоможемо».

Слова підбадьорення і дружнього співчуття радянських і зарубіжних друзів допомагали К. Чапеку мужливо зносити цькування і напади гітлерівської агентури. Незабаром після мюнхенської змови письменник виступає по радіо з закликом до рідного народу. Голос його прозвучав, як голос самої батьківщини, символічний образ якої з такою надзвичайною силою розкрито письменником в драмі «Мати».

«Дорогі співгромадяни! Розігрується найжорстокіша драма нашої нової історії. Йде боротьба не лише за нашу землю, а й за нашу душу, за душу кожного з нас. Будьте напоготові в ці страшні дні, не дозволяйте собі ніяких вагань».

Вірючи, що боротьба проти фашистського насильства закінчиться перемогою демократії, Чапек заповідав своєму народові стійкість, рішучість і мужність. «Ми знесемо всі випробування, якщо будемо твердо вірити в майбутнє нашого народу і твердо сподіватися на кращий світовий порядок. Для цього ми будемо працювати, навіть якщо доведеться тримати в одній руці меч, а в другій знаряддя праці».

* * *

Бурхлива громадська діяльність тих років не тільки не перешкоджала, а, навпаки, допомагала Чапеку писати твори великої ідейної та художньої сили. Саме в цей період письменник створив роман «Війна з саламандрами» (1935 р.). Ця книга Чапека по праву зайняла почесне місце поряд з кращими творами Марка Твена, Анатолія Франса, Генріха Манна та інших зарубіжних сатириків, що викривали імперіалізм. За романом «Війна з саламандрами» можна вивчити майже всі характерні особливості прози Карела Чапека: фантастику, привабливість сюжету, багатство відтінків

іронії, яскравість і гіперболізм сатиричних образів і ситуацій, майстерність композицій, своєрідність стилю і поетичної мови.

Чапек-сатирик — продовжувач традицій світової літератури. Великі сатирики минулого, наслідуючи народну творчість і намагаючись рельєфніше показати вади сучасного їм суспільства, уподібнювали людей до тварин або ж наділяли останніх людськими рисами. Миші й жаби старогрецької пародії «Батрахоміахія», осел Апулея, благородні коні й огидні йеху у Свіфта, звіринці Крилова, пінгвіни Анатолія Франса — це лише кілька прикладів.

Приблизно ту саму художню функцію, що й миші, ведмеді чи пінгвіни в перелічених творах світової літератури, виконують у Чапека саламандри. Але чеський письменник надав цим образам оригінального змісту, що відповідав новим проблемам суспільного життя.

«Війна з саламандрами» — це в першу чергу роман антифашистський. Розповідаючи про те, як відкриті десь біля узбережжя Індонезії великі саламандри (спочатку капіталістичні монополії використовували їх як дешеву робочу силу на найважчій праці) починають швидко розмножуватися, створюють тоталітарну підводну державу, вибирають собі у «фюрери» якогось колишнього фельдфебеля і починають війну з людьми за «життєвий простір», Чапек гнівно викриває гітлеризм.

Але роман має й ширше соціальне значення.

Етапи «сходження» саламандри «по щаблях цивілізації» символізують історичний шлях виродження капіталістичної системи. Логічним результатом цього шляху є імперіалізм, а найпотворнішим проявом останнього — «саламандро-фашизм». Неминучість сутички народів з фашизмом — ось велика тема твору, що визначає основну ідею роману «Війна з саламандрами».

Сатиричний антибуржуазний характер твору підкреслює і його побудова, яка є цікавим прикладом пародіювання різних жанрів і видів літературної продукції буржуазного світу. Чапек пародіює пригодницький роман, кінорепортаж, повідомлення наукової експедиції, циркову рекламу, газетні статті, протокол ділової наради. Це створює можливість для різнобічного спостереження сучасного капіталістичного суспільства з усіма його пороками.

Описані в романі події, що відбуваються у різних країнах і частинах земної кулі, сприймаються читачем як єдиний ланцюг подій, як діяльність людства в буржуазному світі. І разом з тим сатира Чапека не позбавлена конкретності. Саме в ній полягає її головне достоїнство. Письменник осміює не лише пороки буржуазного ладу взагалі, але й конкретних, найтипічніших його представників — американську і англійську (а в наступних книгах і франко-німецьку, і «рідну» — чеську) імперіалістичну буржуазію.

Ідко висміюючи моральне убожество компанії містера Ейба, що подорожує на яхті «Глорія Пікфорд», Чапек начебто «мимохідь» звертає свій погляд і на американський континент. Іронічне зауваження «мимохідь» зустрічається в романі неодноразово і виступає як оригінальний стильовий засіб.

Особливо тонкою і нищівною іронія Чапека стає в результаті використання деяких стилістичних фігур. Найчастіше вживається контраст. Два або кілька підряд зроблених зауважень «злегка», як правило, різко протилежні одне одному. Зіставляючи несумісні факти, цілковито протилежні спостереження, письменник досягає найбільшого сатиричного ефекту.

Ось, наприклад, погляд «мимохідь» на «американський спосіб життя»: «...на каліфорнійських пляжах молодь купалася у костюмах тритонів і нерід (три нитки перлів і більше нічого), а в Центральних Штатах і штатах Середнього Заходу надзвичайно розвинувся «Рух за викорінення аморальності (РВА)»; справа дійшла до публічних маніфестацій, причому кілька негрів було повішено і кілька спалено».

Американський спосіб життя не є самостійною темою в романі. Ці спостереження письменник фіксує начебто у зв'язку з розповіддю про наслідки зустрічі містера Ейба і його друзів із саламандрами. Але якого важливого значення набуває таке, зроблене «мимохідь», зауваження! Дошкульно висміюючи моральну спустошеність «вищих кіл», воно разом з тим викриває всю потворність і брехливість хвалені «американської демократії» з її свободою моральною і політичною проститутки, расовою дискримінацією та судом Лінча.

Уміння надати найгострішій публіцистичній думці високої художньої форми — одна з ознак письменницької майстерності Чапека.

В основі чапеківської пародії лежать справжні історичні події. Звернемось, наприклад, до історії дипломатії. Радянська делегація на Міжнародній конференції по роззброєнню 6 лютого 1933 року внесла пропозицію про визначення агресора. «Але дискусія цих проблем», — говориться в «Історії дипломатії», — проходила марно. Ніяких конкретних рішень винесено не було. Не було прийнято й жодного з численних проєктів конвенції по роззброєнню».

«Женевська комісія», яка фігурує в романі, засідаючи «протягом багатьох років», ніяк не може зупинитися на «Єдиній міжнародній назві для саламандри». Вона «старанно і з цілковитим знанням справи займалася цим до самого кінця Саламандрового Віку, але так і не прийшла до якогось остаточного рішення».

Майбутнє буржуазної цивілізації Чапек намагається провозвістити майже у всіх своїх фантастичних творах: у драмі «РУР», романах «Фабрика абсолюту», «Кракатит». Але в спробі передбачення письменник нерідко виходив із хибних передумов, що неминуче приводило його до помилок.

Так трапилося і в романі «Війна з саламандрами». Передрішки чимало подій політичної історії, що відбулися напередодні другої світової війни (наприклад, ганебну Мюнхенську угоду), передрішки і неминучість самої «війни з саламандрами», письменник проте помилився у передбаченні результату боротьби між фашизмом і силами демократії. Це трапилося тому, що він недооцінив зростаючої могутності Радянського Союзу, який в середині 30-х років уже являв собою реальну силу, здатну протистояти загрози фашизму.

Тема СРСР і тема народних мас у романі, на жаль, відсутня. І це в значній мірі знижує силу громадського впливу всього твору. Проте, це не позбавляє роман «Війна з саламандрами» великого позитивного змісту і значення. Виступаючи проти фашизму і війни, Чапек, по суті, виступає разом з народами Радянського Союзу, народами всього світу.

Художнім втіленням думки Чапека, що «у світі воєн сам Мир повинен бути твердим і незламним борцем», була його п'єса «Біла хвороба». Якщо в романі «Війна з саламандрами» зображення і викриття фашизму і мілітаризму дано алегорично, то в драмі «Біла хвороба» палії війни сміливо виведені на сцену в їхній справжній ролі.

Але вершиною творчості Карела Чапека є його остання драма «Мати». За важливістю поставлених проблем, за ідейною глибиною і художньою майстерністю п'єси «Мати» стоїть незрівняно вище його ранніх п'єс.

Драма «Мати» створювалася в той час, коли друга імперіалістична війна фактично вже почалася. Героїчна боротьба республіканської Іспанії проти фашистських змовників і інтервентів викликала глибоке співчуття демократичної громадськості всього світу.

Своєрідною відповіддю на питання, поставлені перед людством подіями громадянської війни в Іспанії, була і п'єса Чапека.

П'єса «Мати» — твір активного вторгнення в життя, велика драма потрясіння. Герої її — мужні, вольові і життєздатні люди, одухотворені високими громадськими ідеалами. Центральна проблема драми — смисл і призначення людського життя.

«Мати» — твір багатопроблемний. Але через усю п'єсу проходить головний конфлікт між найглибшим із людських почуттів — материнською любов'ю і обов'язком матері-громадянки (внутрішній конфлікт Долорес), який посилюється і доповнюється сутичками протилежних характерів і ворожих ідеалів.

Гострі політичні проблеми, великі людські почуття і глибокі потрясіння, що наповнюють драму «Мати», майстерно поєднуються у творі завдяки його оригінальній драматургічній композиції: образи померлих синів і чоловіка героїні діють у ньому ніби живі.

Для чого потрібні письменникові образи померлих?

В їхній символіці — глибокий смисл. Образи загинувших виконують не тільки

своєрідну композиційну роль, але й несуть важливе ідейне навантаження. Вони сприяють розкриттю складного характеру головної героїні і зближують, зв'язують різні за часом і місцем драматичні події, вони, нарешті, самі є учасниками драматичного конфлікту. Як носії певних суспільних поглядів і уявлень, загиблі вступають у конфлікт з відповідними поглядами і уявленнями матері.

В ідейному відношенні образи померлих є втіленням традицій, кращі риси яких належить використати і продовжити живим. Чапек одухотворює не примари мерців, а ті діла, що лишилися після смерті героїв, їхні подвиги і добре ім'я,— все те, що збереглося в пам'яті живих.

П'єса «Мати» агітує в кращому розумінні цього слова, агітує за мужність, боротьбу, за незламний опір реакції, фашизму, мракобіссу. Проте зміст п'єси не може бути зведений лише до суми політичних ідей. Цінність драми полягає саме в єдності її ідейної і художньої значимості, в багатстві засобів художньої виразності.

Мати відмовляється відпускати на війну останнього сина.

Настає кульмінаційний момент драматичної дії. До голосу матері-громадянки приєднуються голоси чоловіка, синів, дідуся. І все-таки жінка-мати продовжує трагічну боротьбу за життя останнього сина. Читач і глядач разом з героями п'єси схиляються перед величчю і святістю материнських почуттів, материнського страждання. Але в найнапруженіший момент драматичної боротьби до серця матері з ефіру доливає страшна правда сучасності: «маленьких пустунів — дітей», заради яких мати живе й бореться, з безглуздою, зв'язаною жорстокістю вбивають

фашистські солдати. Це вирішує внутрішню психологічну боротьбу. Вагання матері триває секунду — рівно стільки, скільки потрібно, щоб почуття стало усвідомленим.

Розв'язка настає раптово. Мати, байдужа до суспільної боротьби, мати, яка доклала всіх зусиль, щоб врятувати життя останнього сина, власноручно дає йому бойову зброю з єдиним, але потрясаючим напутнім словом: «Іди!»

Так Чапек відповідає на питання про смисл людського життя: воно ґрунтується на громадсько-історичному діянні. Для жінки-матері цей смисл полягає не тільки в тому, щоб давати й оберігати життя, але також і в тому, щоб жертвувати життям в ім'я торжества самого життя.

Від дрібнобуржуазної боязні революції і наївної віри у можливість «примирення» класових протиріч в умовах буржуазно-демократичного ладу письменник приходять до визнання справедливості класових боїв пролетаріату. Боротьба за революційне перетворення світу є смислом і метою життя одного з головних героїв драми «Мати» — Петра. Від зображення борця-одиначки і показу робітничого класу як політично-пасивної маси (в романі «Перша зміна») Чапек переходить до створення позитивного героя, безпосередньо зв'язаного з революційною боротьбою трудового народу.

Незважаючи на деякі істотні недоліки ідейного характеру, драма «Мати» — велике творче досягнення Чапека. Їй по праву належить почесне місце в скарбниці чеської і світової драматургії.

Цей твір сприяв вирішенню найгостріших політичних питань, що назрі-

ли напередодні другої світової війни. Своїми творами Чапек об'єктивно підтримував політичну лінію Чеської компартії, визначену К. Готвальдом у промові на VII партійному з'їзді (1936 р.) і виступах у парламенті напередодні мюнхенської зради. Закликаючи до організації народного фронту і збройного опору наростаючій загрозі фашистській агресії, Чапек ставить свою творчість на службу не тільки рідному народові, але й загальній справі миру, гуманізму і справжньої демократії.

* * *

Творчість Чапека останніх років життя письменника зриває маску з обличчя сучасного імперіалізму. І в наші дні його книги продовжують бути дійовою ідеологічною зброєю в руках мільйонів борців за мир у всіх країнах світу.

«Обов'язок перед людством,— казав М. С. Хрущов у промові на X з'їзді компартії Чехословаччини,— зобов'язує всіх поборників миру не допускати розв'язування нової війни, зривати плани агресивних кіл, щоб, кажучи словами відомого чеського письменника Карела Чапека, не дати пустити в хід отруту зміям і зуби тигра».

Ми свідки того, що об'єкт чапеківської сатири — войовничий мілітаризм — знову відроджується. Фанатики «холодної війни» продовжують підтримувати гонку озброєнь, відмовляються припинити випробування термоядерної зброї, підігрівають воєнну істерію. Недобиті і новоявлені «саламандро-фашисти» знову готують чорну змову проти миру і демократії. Тому нині звучання антифашистських творів Карела Чапека стає особливо актуальним.

Сцена з спектаклю «Щуролов» у постановці театру «Д-34».

НОТАТКИ НА ХОДУ

Дивишся на кремезну постать Еміля Буріана, на його дещо нервові обличчя, з жадібними до всього нового юнацькими очима, — і дивишся, скільки творчої енергії в цій людині.

Мені важко у невеличкій статті всебічно розповісти про видатного актора і громадянина, художнього керівника чехословацького театру «Д-34». Та з численних статей і рецензій, надрукованих в радянській пресі під час гастролей цього чудового колективу, читач уже, мабуть, знає про життя Еміля Буріана. В темні дні фашизму віч не хотів мовчати, і за це його було кинуто до концтабору. Тяжкі випробування не зломали його оптимізму, не згасили світлої любові до людини.

Я хочу розповісти не стільки про Буріана, скільки про враження від творчого обличчя колективу, який він очолює.

Насамперед про назву театру. Вона вражає своєю незвичністю. Насправді ж усе дуже просто. «Д» — перша літера слова «divadlo» (по-чеськи — «театр»). А «34» — дві останні цифри числа 1934. Театр було створено в

1933 році. «34» означає, що колектив його завжди прагнутиме випереджати свій час.

Уся творчість театру Буріана пройнята великими ідеями гуманізму, соціально загостреною думкою. Вражає чудова майстерність акторського складу. Нам, радянським артистам, цей театр дорогий і близький ще й тому, що в його роботі відчувається велика принциповість і вимогливість справжніх митців. Спектаклі «Д-34», — які б відмінні за духом і за формою твори не ставив цей колектив, — об'єднуються своєрідним творчим почерком постановника. Це знаходить своє вираження і в режисерських прийомах, і в розкритті психологічного малюнку різних сценічних положень, і в трактуванні образів.

Театр уміє зло і чітко донести сатиричний дух — там де треба розвінчати прояви буржуазної ідеології, дошкульно висміяти жалюгідну і тупу міщанську мораль, але він уміє з меншою силою донести до глядача позитивну, творчу думку автора.

Авторові цих рядків не під силу вдаватися в докладний і всебічний

розгляд усієї діяльності «Д-34» — про це вже подбали фахівці-театрознавці. Я залишив за собою право обмежитись голозним чином міркуваннями, що виникли у мене особисто під час перегляду вистав «Д-34». Я мав нагоду познайомитися лише з трьома його роботами. Це — «Щуролов», «Кожному по заслугі» і «Швейк». Але й по них уже можна робити висновки про творчі можливості колективу, про його ідейну спрямованість, про майстерність режисурі, артистів, художників.

...У залі гасне світло — і перед нами з'являються картини чудесної казки про Щуролова. Саме картини, тому що вся ця прозора вистава постає перед глядачем, як альбом старовинних гравюр. Такий принцип зовнішнього оформлення художника Владіміра Нивлти, така манера режисера.

З перших же хвилин дії вражає витонченість мізансцен, ніби вписаних в полотно цих картин на протязі всієї вистави.

Поетична легенда про Щуролова набула у Е. Буріана нової трактовки. До цього часу Щуролов зображувався благородною людиною, яка приносить добро людям, тваринам і має над ними чудодійну владу. Щуролов Буріана вважає себе «надлюдною», цурається і уникає всього живого. Своєю чаклунською музикою він тягне людей у безодню. Тільки простий рибалка не йде за Щуроловом. Він врятувався з дитиною на руках. (Саме за цей спектакль, який прозвучав як гостра пародія на фашизм, і був заарештований Еміль Буріан).

Згадаймо перше освідчення Щуролова з Агнес біля її будинку. На порівняно невеликій площадці з балюстрадою йде діалог цих двох персонажів. Начебто і немає жодних мізансцен, а відвіється пильніше, і ви побачите найскладніший малюнок рухів, які підкреслюють внутрішній стан героїв. До цього слід додати, що обидва виконавці чудово відчувають стиль твору, з диворичною, я б сказав, витонченістю виконують свої завдання. Виконавця ролі Агнес Марта Кучікова, не вдаючись у надмірну стилізацію, веде свою роль з граничною чіткістю від сцени до сцени і завершує її з справжнім пафосом ліричного драматизму. В сцені самогубства Агнес актриса ніби розплутує до кінця клубок переживань героїні. Легко й просто діє в складному образі Щуролова артист В. Бразец. Пластику своєю він підпорядковує внутрішнім переживанням героя, і це примушує глядача ще з більшою увагою слідкувати за його поведінкою. Говорячи про чіткість зовнішнього малюнку, який диктується стилем усього постановочного завдання, не можна обминути таких розкішно виліплених мізансцен, як, скажімо, картина сну рибалки, сцена в корчмі.

Важко виділити когось із виконавців. Збагачений загальним розумінням стилю твору, акторський склад являє собою чудесний ансамбль. Однак було б несправедливим замовчувати такі особливі удачі, як виконання ролі матері Агнес артисткою Г. Войтовою, яка просто і надзвичайно тонко зігра-

ла сцену божевілля, артиста Я. Вагнера в образі Фауста та багатьох інших.

...Знову згасає світло. Та на цей раз ми знайомимося з творами Вацлава Клімента Кліцпери, на жаль, мало відомого в нас чеського драматурга-просвітителя XIX сторіччя, нещадна сатира якого жива і зараз. Боротьба з мішанством — ось тема, яка хвилює автора, а разом з ним і глядача, хоч десятиріччя віддаляють нас від тих часів, про які писав Кліцпера.

Сюжет п'єси «Кожному по заслугі» нескладний. Маленьке провінційне містечко схвилюване. Когось із жителів буде призначено бургомістром. Але кого саме? Про це відомо тільки управителю, але він мовчить. В управителя є дочка — Мінка. Її посаг, — ласий шматок для всіх, хто прагне до наживи. Мінка належатиме щасливчику, який стане бургомістром. Так вирішила Йоганна, її мати, — пуста, гонориста жінка. Мінка кохає Єсенського, та Йоганні він не до вподоби.

Один за одним перед глядачем проходять пивовар, мірошник та інші претенденти на руку Мінки. Автор висміює їхню тупість, жадібність, лицемірство.

Фінал п'єси несподіваний. Бургомістром призначено Єсенського, бідну, але єдину чесну людину в цьому суспільстві. Йоганна підкоряється, зрозумівши всю непорядність своєї поведінки. Мінка заручена з коханою людиною.

...Ми знову на виставі театру «Д-34» але яка величезна різниця в подачі драматургічного матеріалу, в інтерпретації образів! З появою Пролога-Кліцпери (артист В. Очасек) мимоволі насторожуєшся. Щось дуже вже хитрий та іронічний в обходженні з нами, глядачами, цей представник автора, театру... Примружені очі, м'який тон і тиха мова... Зараз має трапитися щось таке, чого ми аж ніяк не сподіваємось.

Закінчився пролог — і посеред «прикрашеної» сцени, в рамках войовничого мішанського «розкошу» починають діяти дві пари слуг: двоє чоловіків і дві дівчини. Неможливо відірватися від їхніх інтермедій, які пролизують всю п'єсу, всю виставу. Їхнє завдання пародіювати те, що відбувається в п'єсі, що покладено в основу сюжету. Окрім цього вони розігрують і самостійні пантоміми, розігрують гостро, ніби знушаючись подвійно і над персонажами вистави і над собою. Тут мені пригадуються славновісні висловлювання Мейерхольда про «жарти, властиві театру». Іронія, насмішка автора, режисера і самих акторів, які грайливо «жартують» з дійових осіб, переростає часом в таку актуальну сатиру, що мимохіть починаєш дивуватися: адже драматургічна основа спектаклю створена все-таки багато-багато років тому!

А яка сміливість у режисерських прийомах, в акторському виконанні! Це і є справжній реалістичний спектакль! Насправді, хіба діалоги мами-Йоганни зі своєю дочкою Мінкою не є цілком «правдоподібне», реалістичне «спілкування» двох актрис, за всіма

правилами системи Станіславського? Так, звичайно, актриси (мати — Л. Гавелкова, дочка — А. Кройзманова) ведуть свої діалоги, ні на йоту не відступаючи від тієї сценічної правди, якої вимагав від актора найвидатніший педагог театру К. С. Станіславський. Вони майстерно поєднують реалістичний малюнок із своєрідним, ніби контурно накресленим, вираженням свого акторського ставлення до створеного образу. Актриса (або актори, бо це стосується не лише Г. Гавелкової і А. Кройзманової) ніби несуть подвійне навантаження. Вони грають роль і поряд з цим виявляють своє громадське ставлення до неї. Це саме яскраво і дохідливо роблять слуги (артисти А. Голек, Е. Жлабек, Е. Рерлова і М. Влашкова). Я гадаю, що якби їхні пантоміми можна було поєднати тематично і сюжетно, ця четвірка змогла б із величезним успіхом цілком самостійно працювати на естраді, як великий, закінчений номер.

Чудовий квартет являють собою чотири вдівоньки. Вони з'являються в останній дії, щоб дізнатися, кого ж таки призначено бургомістром. З якою чарівною злістю автор, режисер і актриси висміюють святенництво, лицемірство і брехню! Вдівоньки вдягнені зовсім однаково, але кожна з них — це характер. Не можна не відзначити блискучу майстерність перевтілення. Актриса, яку ми вчора бачили в цілковито протилежній ролі (Віола Зінкова), виступає у зовсім іншому амплуа,

глядачеві можливість у найнезначніших, з першого погляду, ролях бачити прекрасних акторів. Це примушує виконавця завжди бути в повній формі, відчувати відповідальність за спектакль. Ми знаємо, що такий принцип народився в стінах Московського Художнього театру ще в перші роки його виникнення, допоміг йому стати кращим театром світу. Відрадно бачити, що традиції його лягли в основу діяльності чехословацьких друзів.

Але повернемося до вистави «Кожному по заслугі».

Виразність кожної ролі, — ось що знаходимо ми в спектаклі. Приносить справжню радість творчий діапазон виконавців. Так, талановитий актор Франтішек Голар, якого ми завтра зустрінемо в блакитному вбранні австрійського солдата Швейка сьогодні захоплює нас в образі брутального, цинічного винокура Млато. Творче обличчя цього артиста вимагає особливого дослідницького пера. Його гру не можна описати кількома словами.

В цій виставі глядач знову зустрічається з художником Владіміром Нивлтом. Ми вправі чекати якихось повторень, прикрих «асоціацій». І ось — приємне розчарування: ми «відкриваємо» зовсім іншого художника, іншу манеру письма. І водночас — це Нивлт, талановитий і оригінальний вигадник. Якою іронією наповнив він дію, розписавши сцену в приголомшливо-крикливих тонах! Скільки мистецьки відтвореного мішанського несма-

Розмова Мінки з матір'ю («Кожному по заслугі»).

сьогодні вона малює на сцені абсолютно протилежний характер. Гадаю, що це не лише заслуга В. Зінкової. Тут яскраво позначилася спрямовуюча рука постановника Е. Буріана, вибагливого митця, чудого педагога і керівника. Цікавий факт: у «масовій сцені» вистави «Швейк» беруть участь актори, що вчора виконували головні ролі. Це не випадковість, це принцип колективу, самого Буріана, що дає

ку в барвах і формі павільйону, в меблях і костюмах! Художник — справді прекрасний помічник актора, режисера. Це — головне. Зумів схопити «дух» спектаклю і композитор Карел Рейнер. Особливо чарівна пісенька «Закувала зозуленька», яку майстерно виконує артист В. Швець.

Шкода розлучатися з цим веселим, легким, сповненим їдкої сатири спектаклем.

Особливе почуття з'являється на перегляді «Швейка». Книга Ярослава Гашека стала в нашій країні однією з найулюбленіших. Радянські театри в різних інтерпретаціях здійснювали постановку цього твору. Образ «Бравого солдата» був по-різному тлумачений багатьма акторами Радянського Союзу. Зрозуміло, що я нетерпляче чекав появи на сцені Швейка, створеного чеським театром, чеським виконавцем.

Я вже говорив, що про творчість Франтішка Голара, напевно, будуть говорити і писати фахівці у цій галузі. На мій погляд, найдорогоцінніше, що несе він у своєму Швейку, — це справді народна мудрість, тонка усмішка і якась особлива, притаманна йому, м'яка добродушність. Ці властивості актора відразу ж, із перших реплік настільки зближають його з глядачем, що здається, ніби ви знайомі з давніх-давен. Швейк—Голар виділяється серед усіх попередніх виконавців цієї ролі.

Не можна не згадати й інших виконавців. Цікаво розв'язані образи фельдкурата Каца (артист Ф. Крут), трактірника Палівця і його дружини (К. Ліни і артистка З. Подліпна), Йоганни фон-Мангейм (В. Зінкова), панни Пені (М. Кучіркова), Кеті (З. Кочова) та багатьох інших.

Яскравим гумором проняті сцени в госпіталі, у поручика Лукаша (роль якого з належним йому тактом виконує В. Швець), сутичка Швейка з підпоручиком Дубом (в соковитому, образному трактуванні Й. Козака). А як виразно звучать сцени в тюремній камері, перед шиночком, у поліції. Просто неможливо перерахувати всіх знахідок режисера і акторів!

Вистава про мудру, просту людину — Швейка, яка переступила рамки національного театру, є справжнім пам'ятником авторові «Бравого солдата Швейка» і по праву ввійде до скарбниці чехословацького мистецтва.

Ось, здається, й усе. Мені залишається тільки зробити деякі висновки. Перш за все: що повчального у виставах «Д-34» для наших театрів? Це, на мою думку, повний антинатуралізм,

Бравий солдат Швейк (ліворуч) — Франтішек Голар.

притаманний роботам наших друзів, і, з другого боку, цікаве тлумачення ними поняття «умовності» в театрі.

Цей термін взагалі викликає гарячі дискусії. І ми, актори, і критика любимо теоретизувати щодо «умовності» в театрі, забуваючи про те, що театр сам по собі в усіх його видах і жанрах — явище умовне. Тому, здається нам, навіть трохи смішно сперечатися про те, чи припустима у театрі умовність. Але «умовність» не повинна бути самоціллю. Коли ідейна суть твору, його зміст і стиль підкріплюються оригінальними режисерськими видумками, то така «умовність» може лише допомогти вірному сприйманню п'єси. Більш того: вона посилюватиме це сприйняття.

В роботах «Д-34», які мені довелося бачити, спостерігається саме таке рішення питання «умовності». Приклади? Їх безліч. Це—ділення дії на маленькі відрізки у «Шуролові», це незначні, на перший погляд, деталі зовнішнього оформлення у «Кожному по заслусі», це ті дрібниці, що охоплюють твір, як кровеносна система людський організм, і служать єдиній ме-

ті — розкриттю ідейного задуму п'єси.

Таке суворе ставлення до матеріалу може служити прикладом для деяких наших театральних діячів, які часом, захоплюючись шуканнями «форми», забувають про жанр, зміст і ідейну спрямованість твору. Умовність заради умовності неминуче призводить до формалізму, до збіднення сценічного твору. У п'єсі «всі гармати повинні стріляти». Якою б цікавою не була «знахідка» постановника, якщо вона обмежено не пов'язана з усіма компонентами твору, то завжди буде перешкодою, а не помічником режисера. Роботи Еміля Буріана — яскравий взірець того, що «умовність» у театральних постановках зовсім не «витискує» реалізму.

Мені здається, що саме говорячи про творчий колектив «Д-34», я таким чином розповів читачеві і про Еміля Буріана.

Ю. ЛАВРОВ,

Народний артист УРСР,

ВІН БАЧИТЬ СЕРЦЕМ

Поезія в Албанії надзвичайно популярна: в кожному албанському селі можна знайти тонких її цінителів. Випчати напам'ять велику кількість улюблених віршів — чудова традиція албанської молоді. Існують і такі вірші, які в країні знають майже всі — і молодь і старі люди. Це вірші класиків національної літератури, які раніше співалися як бойові пісні, коли діди і прадіди йшли в бій за свободу, це також і пісні партизанів, співані в боях проти фашизму.

Протягом століть в албанського народу, з його тяжкою, сповненою бур і потрясінь, долею, складалося ставлення до поезії, як до славної зброї, що допомагає боротися і жити.

І в наші дні було складено багато віршів, відомих всій країні. Це вірші про оновлену батьківщину, про велетенські перетворення, що відбулися на її полях і горах, про новобудови і нових людей, про Москву і радянський народ. В Албанії влаштовуються творчі зустрічі з кращими поетами, дискусії про нові твори; поети виїзять в кооперативи, у військові частини, на фабрики; в літературних конкурсах беруть участь досить широкі маси населення. На один із таких конкурсів, наприклад, який

Idriz Bashe Metallija. Syte e mij, Tira-
ne, 1958.

відбувся минулого року, було надіслано 10 тисяч віршів.

В Албанії здавна існує звичай поетичної імпровізації, а народних поетів-імпровізаторів у країні багато й зараз. Вони складають пісні, які співають робітники, селяни, молодь. Щороку в Албанії влаштовуються фольклористичні фестивалі, на яких виступають поети-імпровізатори.

Визначною рисою сучасної албанської поезії є те, що більшість поетів — не професіонали, а поети народні. Це прості люди нової республіки: селяни, будівельники, студенти, кооперативісти, солдати Народної армії. Вони публікують свої вірші в газетах, у збірках, часто виступають по радіо. Пісні, які вони складають (а пісні — це головний жанр їхньої поетичної творчості), співаються по всій країні, до них пишуть музику кращі композитори Албанії.

Народні поети з гордістю пишуть про все нове в своїй країні, пишуть про те, чим відрізняється сьогоднішнє життя від старого, про велетенські зміни в місті і на селі, про нові кана-

ли та електростанції, про дружбу народів та мир.

Ідріз Баше Металія, якому присвячені ці рядки, також народний поет. Натхнення він знаходить у бурхливому житті своєї країни, що будує соціалізм. Нещодавно в Тірані вийшли з друку його перша книжка — збірка віршів «Мої очі».

Цікава, але трагічна доля поета. Його, молодого парубка, за зв'язок з партизанами схопили німецькі фашисти, які вдерлися до країни в 1943 році. Юнака кинули у відомий своїми жахами концтабір Маутхаузен в Німеччині. Ось що він писав про свою долю в листі до сестри:

«Мої страждання, сестро, неможливо описати. Кожного ранку до камери вдираються есесівці з ціпками і виганяють нас на роботу... Істи нам вранці не дають... Багато в'язнів неприємніють, і есесівці добивають їх кийками... і ми працюємо, як раби, з ранку до вечора, голодні і роздягнені. Смерть блукає навколо нас...

Ось учора ввечері вдерлися німці і схопили Халіта, мого друга. За що? Ніхто не знає. Його розстріляли, а я всю ніч провів без сну. Потім нас привели до печі і на наших очах спалили Халіта. Вони думали нас залякати, але вийшло навпаки: ми стискали кулаки і клялися помститися. Я шепотів про себе: «Прийде і для нас світанок, а для вас він буде останнім, кровопивні».

Дорога сестро! Ти б мене не впізнала. Щоби мої позападали, очі зблякли. На голові замість волосся рани від ударів кием. Коли я йду, то хитаюся від вітру, як суха трава...

Уві сні я часто бачу гарну Албанію, мені здається, ніби я вдома, а коло вогнища — мати. А вранці мої сні уривають удари кийка по тілу. «Ауф!» — горляють німці. Це тяжкий час, сестро. Але я впевнений, що ще побачу Албанію.

Ти знаєш, сестро, чого я хочу. Одного — мститися! Одягнися хлопцем, візьми в руки мій маузер і йди в гори до партизанів. Коли тобі буде важко, згадай брата. І коли дивитимешся на мушку своєї зброї, згадай брата Ідріза. Це мій заповіт».

Ідріз Металія повернувся на батьківщину лише після війни, після розгрому гітлерівців. Проте його бажання побачити Албанію не могло здійс-

нитися. Нацисти в таборі по-звірячому катували його електричним током, і молодий поет осліпнув.

Він повернувся до рідного села в горах Північної Албанії. Ніякі муки і страждання не вбили в ньому патріота. Ідріз вирішив будь-якими засобами служити своєму народові. Очі його не бачили, але він всім своїм еством відчував, за які величезні перетворення взявся народ. Він став поетом, його вірші та пісні набули популярності не лише в рідному селі і його гірському районі, але й по всій Албанії. Його вірші друкувалися в газетах, а нещодавно в Тірані, як ми вже казали, вийшла перша збірка віршів «Мої очі».

«Мої очі — це товариство!» — пише поет в одному із віршів збірки. «Мої очі — це дружба, це допомога друзів, це єднання всіх албанців». Ця дружба замінює йому очі, допомагає бачити розквіт оновленої батьківщини.

В одному з віршів поет каже, що над країною гудуть заводи, полями повзуть трактори, поміж гірськими схилами мчать паровози. Але він нічого не бачить, він лише чує про все це по радіо. І молодий поет вигукує, що він зараз би з задоволенням тримав у руках кирку, будував канали чи стояв би на варті кордонів своєї батьківщини! Він сам не може трудитися, але його друзі працюють і будують нове життя. І він з ними, він не вийшов із лав, він став поетом і співає про батьківщину, про дружбу, про колишніх партизанів, які зараз стали будівниками. Тому молодий поет забуває про свої рани, про свою тугу. Він пише про працю і тим самим бере участь у праці своєї молоді республіки.

Вірші поета сповнені патріотичних почуттів, оптимізму, вони актуальні.

Албанська молодіжна газета «Зері і рінісьо» писала нещодавно, що вірші Ідріза Металія відзначаються великою щирістю, безпосередністю почуттів, ліричною глибиною. Головну свою мету поет вбачає в оспівуванні ентузіазму народу і закликів сучасників ще наполегливіше, під керівництвом партії Праці, боротися за будівництво соціалізму, за щасливе майбутнє.

У своїй творчості поет використовує традиційні для албанського фольклору 8-складові, а також 11-складові рядки. Він вживає багату ритміку і оригінальні рими.

Тематика віршів Ідріза Металія різноманітна. У вірші «Дівчата із Тропної» він з гордістю оспівує дівчат півночі країни, які добровільно пішли працювати на будівництво гірської електростанції. Струнки красуні, зав'язані співачки, вони сховали свої гарні чорні коси під хусточки і взяли до рук кайла, щоб воювати із скелями.

У Ідріза Металія є вірші, присвячені студентам, чабанам, трактористам, балеринам, прикордонникам, шоферам, робітникам, які будують фабрики і нові шляхи, простим селянам, які знайшли своє щастя у колективній праці, — загалом усім людям наших днів, які сприяють розквітові батьківщини. І не випадково образ вес-

ни, образ розквіту природи так часто зустрічається в його віршах. Він пише, що в Албанію нині прийшла нев'януча весна, і кожний чесний трудивник відчуває весну в серці. «Хай квітне у віках моя республіка!» — вигукує молодий поет, — «Хай міцніє дружба з Радянським Союзом!» Темі дружби з Радянським Союзом поет присвячує кілька проникливих віршів.

Гнівний голос сліпого поета підноситься проти війни, проти паліїв нової світової бойні. Вірші про мир набувають героїко-патетичного звучання.

Значне місце в творчості молодого поета займає недавнє героїчне минуле, партизанська війна проти італійських та німецьких фашистів. У яскравій романтичній формі Металія оспівує подвиги народних героїв. У поемі «Гори встають за батьківщину» він прославляє молодих юнаків та дівчат — партизанів, народних месників. У великій поемі «Смерть партизана» відображує події осені 1944 року, коли албанські партизанські дивізії, переслідуючи частини фашистської армії, що відступали з Албанії, пере-

йшли кордон Югославії і разом з чорногорськими партизанами добивали невідомого ворога.

Головне достоїнство віршів Ідріза Металія про партизанську війну в тому, що йому пощастило добре показати загальнонародний характер цієї війни, коли проти фашистів повставали всі, малі й старі, коли після смерті юнаків їхню зброю брали до рук наречені, сестри і батьки.

Молодому поетові пощастило вдало відобразити полум'яний патріотизм албанського народу і в роки війни і в роки мирного будівництва.

Вірші Ідріза Металія приваблюють своєю правдивістю, реалізмом і в той же час романтичним пафосом, спрямованістю до майбутнього і життєдайним оптимізмом. Цей оптимізм свідчить про те, що незважаючи на трагічність долі, незважаючи на сліпоту, молодий поет нерозривно зв'язаний з життям народу, сповненого бурхливою енергією і впевненістю у своїх справах. І ця енергія і ця впевненість б'ють поетичним пульсом у віршах Ідріза Металія.

Г. МАЛИНИЧЕВ

ПЕРША ЛАСТІВКА

У вересні 1958 року видавництво «Радянський письменник» вперше в історії нашої літератури подарувало читачам антологію творів сучасних поетів Італії. У книжці представлені 16 поетів: Еліо Філіппо Аккротта, Сибілла Алерамо, Тіто Балестра, Джіно Бальйо, Марко Вісконті, Сальваторе Квазімодо, Раймондо Манеллі, Тіто Марія Маніакко, Франко Матакотта, Діно Менікіні, П'єр Паоло Пазоліні, Джорджо Пйовано, Анджело Марія Ріппеліно, Умберто Саба, Рокко Скотелларо і Джуліо Стольфі. Їхні вірші і уривки з поем старанно перекладені колективом українських поетів під загальним керівництвом М. Бажана.

З італійської сучасної поезії. Переклади за редакцією Миколи Бажана. «Радянський письменник», Київ. 1958.

Відчувається, що видання цієї збірки готували з почуттям глибокої любові до поетичного слова: охайно зроблену книжечку, надруковану на хорошому папері, у суперобкладинці кольорів італійського національного прапора приємно взяти в руки. Поетичним творам тут передую вступ літературознавця Г. Брейтбурда, який дає загальне уявлення про стан сучасної італійської поезії. Окремо наведені короткі довідки про поетів, у примітках пояснюються деякі слова, назви та імена, що зустрічаються в текстах. Добре й те, що книга вий-

шла оперативно і вчасно, саме в переддень приїзду до Радянського Союзу групи поетів Італії.

Сотні тисяч читачів Радянської України знають і люблять величній творчості італійського Відродження — «Божественну комедію» Данте, лірику Петрарки, новели Боккаччо. Добре знають у нас і комедії Гольдони. Проте сучасна поезія Італії, за винятком творчості Джанні Родарі, до останнього часу була майже зовсім невідома нашому читачеві.

Книга «З італійської сучасної поезії», представляючи собою лише якусь частину поетів країни (досить сказати, що в ній нема творів таких майстрів слова, як наші недавні гості Серджіо Сольмі, Вельсо Муччі, Іньяціо Бутіта, Доменіко Кадорезі та Вітторіо Страда), все ж дає картину літературного життя сучасної Італії, картину боротьби за подолання формалізму і всього того сумного та ганебного, що насаджувалося у поезії під час «чорного двадцятиліття» панування фашизму.

Крах фашизму, всенародний рух Опору, боротьба за демократизацію країни — все це стало ґрунтом, на якому виростають в Італії нові, реалістичні напрямки в літературі. Передові італійські письменники рішуче закликають до зв'язку поезії з життям народу, прагнуть правдиво відтворити дійсність.

Про це свідчать, наприклад, вміщені в збірці поезії одного з найстаріших представників італійської літератури — комуністки Сибілли Алерамо. Пригадуючи свій вступ до партії, поетеса пише у вірші «Сюди, товаришу...»

Відтоді минуло десять років.
Я не була самотньою ці роки,
Здала жила я від самотніх троп.
Були наді мною в небі і грози, і
радощі світлі,—
Знайшла я мільйони людей,
Задивлених мужньо в майбутнє.
Як і я, вони вірили в щастя.
Борці. Їхня воля стала.

(Переклад М. Бажана).

Поет неореалістичного напрямку Джорджо Пйовано схильовано розповідає про події, свідком яких був він сам. Уривок його поеми «Пісня 14-го липня» влучними мазками малює солідарність трудящих і народний гнів, викликані замахом на Пальміро Тольятті.

А. Малишко майстерно перекладає вірш Франко Матакотта «Хор партизанів у місячну ніч». Поет з боєм говорить про людей, байдужих до долі народу:

Людина заснула й про брата не
знає,
Хоч брат у борні не чекає
відстрочки.
Людині цій спогади час об'їдає,
Мов той шовковик, що з'їдає
листочки.
А наприкінці поет додає:

Але в багатьох вже розплющені
очі,—

На варту йдуть вони, прагнучи волі.
Це для них і «грюкають молоти грому в ковадла землі», для них «блис-

кавка з неба вціляє в кайдани», на їхньому боці і симпатії поета.

З віршем Ф. Матакотта тематично перегукуються вірші «На згадку» Діно Менікіні, присвячений сербській дівчині Наді Вогрик, що боролася під час другої світової війни проти фашистів у лавах італійських партизанів.

У віршах ряду молодих італійських поетів зустрічаємо реалістичне зображення капіталістичної дійсності — горя і злиднів трудящих, трагедію пригнобленої людини.

Ось, наприклад, картинка сучасного італійського життя, змальована поетом Марко Вісконті.

Поет сидить у приміському трактирі і споглядає навколишнє. Мимохиті зір зупиняється на стемнілій картині битви часів Ренесансу, яка висить на стіні. Але всю увагу поета привертає бідна вечерея сім'ї трудівників: «літні батьки мовчазні і похилі, і, схоже на мрію, дівча худорляве». Його турбує доля цих людей. Гуманізмом просякнуті рядки вірша «Маленьке оповідання»:

Мій погляд в дівочих очах
загубився,—
Відбилась в них синіми тінями
втома.
Дівчатко неначе розшукує двері,
Що з них може радість ввійти
невідомо.

(Переклад М. Упеніка).

Не байдужий поет і до батька тієї дівчини, літньої людини, «яке вже нездатна ні ради, ні втіхи подати нікому».

Сумні враження М. Вісконті і від капіталістичного міста. Повітря Мілана «надто вже нервово». Поетові починає здаватися, що він сам потрапив у «павутиння, що їм дівчат оплутано, які зів'язли від неонових снів». Знаходячи іскриві фарби, щоб намалювати непривабливі картини капіталістичної дійсності, поет-неореаліст М. Вісконті, однак вірний своєму творчому напрямку; він не шукає революційних засобів і шляхів, щоб змінити цю дійсність.

Особливо впадає в око це нашому радянському читачеві. Ми сприймаємо твори Радіщева і Пушкіна, Шевченка і Некрасова, Лесі Українки і Франка, Елюара і Брехта, як твори, що насажують людину, пробуджують її сили. Цього бракує вміщеним у книзі творам Вісконті, бракує і творам іншого відомого молодого поета Пазоліні.

І уривки з поем «Земля труда», «Багатство», і вірш «Закінчено свято», з якими має можливість познайомитися наш читач, малюють картини злиднів, безробіття, горя. З розпачем загадує поет про свої дитячі роки:

А скільки життя
Пішло на те, щоб кожного ранку,
Продираючись крізь натовпи

голодних,
Бігти від своєї убогої халупки
До вбогої школи на іншій околиці
міста...

Так, на це погодиться лиш той,
Кого за горло міцно схоплять
злидні,

Тільки той,— кому саме життя —
це ворог.
(Переклад М. Упеніка).

Поетові близьке і знайоме життя робітників і безробітних, він знає їхні болі і страждання, бачить, що «обличчя їхні вкриті сірим потом, і сплять вони в одному ліжку з дітьми — в закурених, забруднених кімнатах». Пристрасно звучать слова поета:

Коли оця дитина світлолиця
Прокинеться,— слова нові, як світ,
Вона прокаже.

(Переклад М. Бажана).

Опуклою образністю вражають вірші одного з найвизначніших сучасних італійських поетів Сальваторе Квазімодо. Вміщені в збірці твори якоюсь мірою дають можливість помітити шлях поета від замкнутої в собі поезії до мистецтва, якому близька доля народу. Блискуче написаний, з погляду поетичної форми, побудови, ліричного сюжету, невеличкий вірш «Зачувши плюскіт моря» (власне, це мініатюра, бо кількістю рядків він менше сонета). Тимчасом твор не викликає сильного хвилювання, бо в ньому висловлена дуже обмежена думка, яка не виходить за вузьке коло суб'єктивних асоціацій автора на тему кохання. Весь його зміст укладається в одному реченні: я згадую тебе і хочу, щоб тебе торкнулась про мене згадка».

Інше звучання і відгосл мають такі вірші С. Квазімодо, як «На гіллі плакучих верб», «Мені, мандрівнику...» «Мій сучасник», характерні новим підходом поета до завдання художньої творчості. Тут автора вже турбують важливі суспільні питання, він висловлює своє до них ставлення:

На півдні вдалині моя земля,
Розпечена від сліз і від боїв.
Там з дому йдуть жінки у чорних
шляях
І, ставши на порозі, тиху мову
Ведуть про мертвих.

(Переклад М. Бажана).

Ці рядки допомагають зрозуміти глибину туги поета за тим, що «ніколи не приходять два рази щастя». Проте його заклики до сучасника забути про «хмари, набряклі кров'ю», про вічну ворожнечу між людьми позбавлені глибокого класового розуміння дійсності, невизначені, абстрактні.

Книга знайомить і з творами видатного сучасного італійського поета Умберто Саба, який помер у 1957 році. Цей самотній художник, який протягом п'ятдесяти років свого творчого шляху лишився осторонь всіляких «модних» течій, представлений у антології чудовими ліричними творами. Великої поетичної сили вірш «Мое надбання», в якому поет замислюється над долею свого покоління. Рефреном проходять через вірш рядки страшної правди:

Усе забрав у мене неблаганно
Фашистський злодій, гітлерівський
кат.

(Переклад О. Новицького).

Саба кінець кінцем знайшов шлях до серця широких читацьких кіл

своєї батьківщини, його твори безпечно зацікавлять і нашого радянського читача.

Багаті яскравими деталями народного життя своєрідні поезії Рокко Скотелларо, одного з найталановитіших поетів молодого покоління, який брав активну участь у боротьбі за соціальне оновлення своєї батьківщини. На жаль, його творчий шлях рано обірвався, тридцятирічним поет помер у 1953 році.

Один з учасників недавніх зустрічей італійських і радянських поетів у Москві, Ленінграді, Тбілісі і Києві відомий поет і літературознавець Серджіо Сольмі висловив про сучасну поезію своєї країни таку думку:

«Якщо подивитися збоку, то можна побачити, що сучасна італійська поезія виходить з періоду так званого «герметизму». Герметизм, як і сюрреалістична поезія, користуються системою образів, розрахованих на інтуїтивний шок, а сьогодні поезія приходить до мови логіки. Фашизм примусив поета до замкнутості, до моральної самотності. Нині ж молоді поети Італії, зокрема Пазоліні, підходять до нового змісту, до тем колективного життя, до тем, які диктує історичний момент. Мир, дійсність сьогоднішнього дня ввірвалися в італійську

поезію і привели до внутрішнього вибуху. Як завжди в моменти перелому, літературні течії не позначаються виразними контурами. В поезіях ряду молодих авторів стилістичні засоби герметизму перемішані із засобами, які свідчать про прагнення стати ближче до повсякденного життя. Незважаючи на цю плутанину, паростки нового, позитивного видні вже досить чітко».

Такий же висновок впливає і з розгляду першої антології італійської сучасної поезії, виданої українською мовою.

Автор передмови висловлює сподівання, що за цією першою ластівкою послідує нові, повніші видання сучасної італійської поезії, які дадуть змогу нашому читачеві ширше і глибше познайомитися з творчістю потомків Данте і Петрарки. Під час перебування італійських поетів у Радянському Союзі в періодиці з'явилося багато нових перекладів їхніх творів, зміцніли живі зв'язки нашої радянської і сучасної італійської поезії. Нема сумніву, що в ближчі роки українські видавництва дадуть читачеві такі антології.

Час уже подумати нам і про підготовку аналогічних видань сучасної поезії інших народів світу.

Ю. ПЕТРОВ

присвячує твір темі боротьби чилійського народу в тяжку добу розгулу реакції й терору. Герої — прості чилійці, в'язні концтабору Пісагуа, існування якого, за висловом газети «Сігло», увійде в історію країни, як одна з найстрашніших її сторінок.

Пісагуа лежить на крайній півночі Чилі. Раніше тут було гірничке селище, яке в 1947 році реакціонери перетворили на концентраційний табір, куди засиляли страйкуючих робітників, комуністів і профспілкових діячів.

У тяжких умовах живуть засланці. Здається, на всьому узбережжі Південної Америки немає похмурішого і пустельнішого місця. Біля самого краю води підіймаються, мов нескінченна стіна, скелясті стрімкі схили Берегових Кордільєр, за якими тягнеться пустеля Атакама. Люди страждають від спеки, від нестачі води, помирають від хвороб...

Тейтельбойм сам відбував заслання в Пісагуа і бачив багато з того, про що розповідає у романі. Але це не репортаж. Живий інтерес до народної волі, прагнення знайти історичну правду, поєднати її з правдою людського характеру допомогли письменнику створити хвилюючий високохудожній твір.

Люди борються з антинародною клімою, яка керує країною. Їх заточують у концтабір. Але вони не припиняють боротьби. Однією з форм такої боротьби в'язні Пісагуа вважають організацію курсів, на яких навчають грамоті неписьменних; вони влаштовують політичні демонстрації під час поховання померлих товаришів, співають революційних пісень.

Письменник з винятковою майстерністю змальовує зростання революційної свідомості ув'язнених. У день національного свята Визволення, на знак протесту проти свого ув'язнення, вони проголошують дводенну голодовку, а через деякий час відмовляються від їжі на цілих сім днів. Цікаво, що голодує весь табір без винятку. І коли комендант Санчес намагається розладнати їхню єдність, пропонуючи скромному хлопцеві Порото Хіменесу смачні страви, той з огидою відвертається від спокуси. Зламати стійкість молодого робітника досвідченому карателю не вдалося навіть при допомозі лікаря і солдатів.

Серед в'язнів концтабору є і досвідчені борці за справу народу. Це, наприклад, колишній шахтар Раймундо Айала. В ньому письменник розкриває кращі риси національного характеру. Айала — профспілковий діяч, ватажок підпільної боротьби шахтарів, організатор втечі в'язнів з Пісагуа.

Раймундо приїхав до Пісагуа, коли в таборі був ще «ліберальний» комендант, попередник Санчеса. Тоді йому дозволили взяти з собою у заслання дружину і маленьку дочку. Але згодом Санчес висилає сім'ю Айала з Пісагуа.

Становище в'язнів взагалі значно погіршилося з появою нового коменданта. Санчес — справжній фашистський кат, який ввів у Пісагуа нові порядки, запозичені ним з практики гітлерівських концтаборів. Рай-

НОЧІ

І ДНІ

ПІСАГУА

Наприкінці 1957 року в Чилі вийшов у світ роман письменника В. Тейтельбойма «Зерна в піску». Зараз іще важко говорити про глибину суспільного резонансу, який матиме цей твір у країнах Латинської Америки, але з цілковитою впевненістю можна сказати, що книга знайде багато читачів.

Тейтельбойм — талановитий і зрілий майстер. Його попередній роман «Син селітри» — широке реалістичне полотно суспільного життя Чилі на по-

V. Teitelboim, La Semilla en la Arena, Ed. Anstral, Santiago., 1967.

чатку XX століття. — мав винятковий успіх. Книгу неодноразово перевидували, вона була перекладена на кілька мов.

Роман «Зерна в піску» — нове значне досягнення письменника. Автор

ХРОНІКА

КУЛЬТУРНИХ

ЗВ'ЯЗКІВ

УКРАЇНА ОЧИМА ІНОЗЕМЦІВ

(3 статей і промов зарубіжних гостей)

Яскравим свідченням зростаючого інтересу за рубежем до Країни Рад, до її життя і успіхів є відвідування Радянського Союзу численними іноземними делегаціями і туристами. Щороку в СРСР приїздять тисячі гостей як з країн народної демократії, так і з капіталістичних держав.

Число іноземців, які відвідали, зокрема, Українську РСР, з року в рік збільшується. У 1957 році на Україні побувало близько 800 іноземних делегацій і зарубіжних діячів з 75 країн світу. Значно зріс на Україні й іноземний туризм. Тільки в Києві за два роки (1956—1957) гостювало більше 30 тисяч іноземних туристів. Сотні зарубіжних делегацій і тисячі іноземних туристів побували в нашій республіці в 1958 році.

В числі зарубіжних гостей — представники товариств дружби з Радянським Союзом, державні, громадські і профспілкові діячі, робітники і селяни, вчені і письменники, художники, артисти, спортсмени та багато інших представників зарубіжної громадськості — люди найрізноманітніших професій, віросповідань і поглядів.

Під час перебування в містах і селах Української РСР зарубіжні гості з цікавістю знайомились із життям трудящих республіки, відвідували промислові підприємства і колгоспи, оглядали учбові заклади, соціально-побутові і культурні установи, зустрічалися і розмовляли з багатьма радянськими людьми.

Враження про все бачене наші зарубіжні гості передавали у своїх висловлюваннях і письмових заявах, у виступах по радіо і телебаченню, на прес-конференціях, в статтях, брошурах і книгах, написаних після повернення на свою батьківщину.

Як правило, ці хвилюючі розповіді, пройняті глибокою пошаною до радянської людини, її величними перемогами на фронтах мирного будівництва і невтомною вірою в справу миру і дружби між народами.

Надруковані нижче матеріали розповідають про враження іноземців, які відвідали нашу республіку.

Як у рідному домі

Хто з нас не знає прекрасної України! Дніпро при місячному сяйві, жовтозолотаві лани пшениці, чарівні народні пісні, веселий життєрадісний, працьовитий і талановитий народ. Багато років тому вірші Шевченка, картини Куїнджі, повісті Гоголя вперше вкарбували в наші серця чудові українські краєвиди. А фільми, створені Київською кіностудією, і своєрідні, оригінальні п'єси Корнійчука познайомили нас з блискучими успіхами, здобутими Українською Радянською Республікою у велику соціалістичну епоху. Почуття симпатії китайського народу до України, — це почуття, яке протягом попередніх років поступово міцніло, а тепер переросло у глибоку любов.

Очолювана Лю Ніном китайська делегація, яка брала участь у святку-

ванні сорокової річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, відвідала столицю України — стародавній, але по-молодому енергійний і квітучий Київ. На вокзалі нас зустріли з букетами рідних нам хризантем. Тут же ми побачили й маршала Чуйкова. Він привітно зустрів нас, весело розмовляв з нами, але найбільш відрадним було те, що його обрали заступником голови недавно створеного Товариства радянсько-китайської дружби.

Ми добре пам'ятаємо, що понад сто років тому великий український поет Шевченко з надзвичайною теплотою оспівав китайських селян, учасників повстання тайпінів. Але в дореволюційні часи лише окремі прогресивні діячі висловлювали своє велике співчуття до Китаю. Нині братню любов до китайського народу висловлює весь український народ, вихований Комуністичною партією.

Під час нашого відвідання заводу верстатобудування імені Горького кілька робітників саме готували до відправки партію нових верстатів. Вони радісно зустріли нас. Один з робітників, показавши на ящики, сказав: — Ці нові верстати підуть у Лоян (місто, де будується тракторний завод.— Прим. ред.).

А очі його ніби промовляли: «Своїм серцем я разом з цими верстатами буду в Китаї, щоб допомогти вам будувати соціалізм!»

Скрізь, де ми побували, зустрічі з киянами перетворювалися на свято дружби трудящих наших країн...

Київ, перлино України, ти справді прекрасний! Але найпрекрасніше в тобі — це радянські люди, які будують і оберігають тебе. Хоч ми виросли в різних країнах і не належимо до однієї нації, але спільні ідеї, єдина мета — побудова комунізму — міцно згуртовують нас у єдину велику соціалістичну сім'ю.

У ЛАНЬ-ХАНЬ

(Із статті у китайському журналі «Синь гуанча», 1958 р.).

Взаєморозуміння на благо миру

В Радянському Союзі ми перебуваємо вже три тижні. І я гадаю, що як для мене, так і для всіх моїх колег, це перебування було дуже цінним і повчальним.

Ми щасливі нагоді відвідати Україну. І я повинен сказати, як від себе особисто, так і від імені усіх членів делегації, що гостинність, дружелюбність і сердечність людей, яких ми бачили і зустрічали, просто вразили нас усіх. Я особливо радий був можливості зустрітися і розмовляти з своїми колегами в Київському університеті і Академії наук, — у галузі історії, що мене особливо цікавило.

Я цікавився їхньою роботою не тільки відносно історії України, але й щодо історії західних країн і Сполучених Штатів. Я можу лише сказати, що весь їхній досвід був надзвичайно цікавим. На мене справили глибоке враження почуття сердечності і дружелюбності з боку народу України. Я казав усім членам нашої делегації, що ці культурні взаємообмінні надзвичайно важливі і безумовно, — я переконаний в цьому, — зроблять вклад у справу дружби і взаєморозуміння між народами Радянського Союзу і Сполучених Штатів.

І ми зробимо все, що в наших силах, щоб розширити взаєморозуміння між народами на благо миру і дружби між Сполученими Штатами і Радянським Союзом.

Я хотів би сподіватися, що радянські люди матимуть можливість відвідати Сполучені Штати, і я впевнений, що вони відчують те саме з боку народу моєї країни.

Професор ФОСТЕРЛЕЙ ДАЛЛЕС,
член делегації американських вчених,

Сердечна дружба

Вже сім днів ми гостюємо у вашому місті. Передусім, ми, делегація Лейпціга, ще раз хочемо передати сердечне вітання всім жителям Києва.

За ці кілька днів ми ще раз переконалися в існуванні сердечної дружби, про яку нам було відомо ще в Лейпцігу. Дуже легко поглиблювати наші дружні традиції і завдяки взаємному обміну досвідом приносити користь нашим містам, нашим народам.

Наша партія і наш уряд на 5 з'їзді Соціалістичної єдиної партії Німеччини поставили великі політичні й економічні завдання, які сприятимуть зміцненню прогресивних сил нашої батьківщини, швидкому об'єднанню їх на демократичній основі, зміцненню миру. Цей розвиток ще більше, ніж досі, показує, що соціалізму належить майбутнє та що імперіалізм і мілітаризм зникнуть назавжди...

Тому й орієнтуємо ми наших людей на постійну боротьбу за розв'язання цього значного і великого завдання.

Дні, проведені в Києві, були дуже плодотворні. Поряд із зміцненням дружніх відносин, вивченням культурного та політичного життя, ми були зайняті оглядом місцевої промисловості, вивчали методи роботи в школі і торгівлі.

Так, наприклад, під час відвідання заводу «Точелектроприлад» і шовкового комбінату в Дарниці ми побачили багато цікавого. З великою сердечністю і глибоко по-дружньому приймали нас всюди, і ми змогли з'ясувати всі питання, які цікавлять нас.

Велике враження справили на нас всебічно розвинені, старанні і висококваліфіковані робітники, а особливо молодь. Ми весь час відчували глибоку дружбу. Наша делегація, за дорученням населення Лейпціга, може вас запевнити, що ця дружба ніколи не порушиться.

Під керівництвом нашої партії і за допомогою прогресивних сил Західної Німеччини ми будемо проводити постійну боротьбу проти реакції, мілітаризму й фашизму в Західній Німеччині. Але і в нас, у Східній Німеччині, ми повинні боротися проти опортунізму та ревізіонізму.

Тепер я скажу кілька слів про ваше місто. Делегація мала можливість відвідати театр, кіно, цирк, інститути, установи і розмовляти з різними людьми.

Всюди відчували ми однакову сердечність і дружбу, а також піклування про зміцнення миру у всьому світі.

Впевненість в майбутньому, віра в сили радянського народу, а також віра в могутність зброї миру під керівництвом Радянського Союзу — сильна й оптимістична.

Доктор Вальтер КРОГУЛЛ,
заступник голови муніципалітету,
м. Лейпціг (НДР).

Нова Україна

Київ — одно з найкращих міст світу — очаровує приїжджого своєю барвистістю, своїм чудесним і дорогим серцю українця широким Дніпром. Хіба можна, хоч раз побачивши, забути мальовничі береги Дніпра, прикрашені чудовими парками, з широкими алеями й поетичними стежками, що ховаються в зелені, в квітах, з Володимирською гіркою та Аскольдовою могилою, які нагадують про славне минуле древнього, але вічно молодого Києва?

Скільки руйнувань не зазнав Київ, — а руйнували його не раз і не два, — він завжди підіймався з руїн, загоював рани, молодів і чарував своєю новою силою та красою. Він і сьогодні вражає своєю величчю, своїми старовинними й новими пам'ятниками, своїм Дніпром, зеленню та квітами, незмінними каштанами, оновленим Хрещатиком, чи не найкращою вулицею в світі. Чи ж можна таке місто забути?

...Але Київ — це не лише державний і культурний центр України. Київ — також велике індустріальне місто.

Коротенький переліт на літаку, — і ми вже у Львові... Львів змінився докорінним чином. Там сьогодні створено новий, індустріальний Львів, з фабриками, заводами, великими житловими будинками й з новими сімейними будиночками, що за стилем подібні до наших будинків у містах Канади. У Львові, як і в Києві, Москві та інших містах Радянського Союзу, виростають не лише нові квартали, але й цілі райони. Всюди можна бачити споруди, що будуються, підйомні крани...

З Львова ми дуже приємно й інтересно подорожували автомобілем по доброму шосе у Червоноград. Червоноград, розташований недалеко від радянсько-польського кордону, став центром нового вугільного басейну в Західній Україні, у Львівській та Волинській областях.

Тернопіль — найбільше місто поблизу від мого рідного села — був майже знищений в останній війні. Нинішній Тернопіль — це вже зовсім нове місто з 45 тисячами жителів, з чудовим парком та штучним озером, створеним на місці, де перед війною був смітник.

Тернопіль відіграє важливу громадську, культурну та індустріальну роль у західноукраїнському Поділлі. В 1957 році в Тернополі відкрилася

медичний інститут, і ми мали честь бути присутніми на його офіційному відкритті.

Наступного дня через Теребовлю ми приїхали на автомобілі до мого рідного села Сорочьке...

Моє село значно змінилося за останні три роки. Видно, що селяни с. Сорочьке, як і взагалі селяни в західних областях України, швидко освоїлися з колективним веденням господарства і в результаті одержують значно більше доходи...

Василь СВИСТУН,

Голова Канадського товариства культурного зв'язку з Україною.

(Із статті в канадській газеті «Українське слово» від 2 квітня 1958 року).

Праця, мир і братерство

Чому ми перебуваємо зараз у вас, дорогі радянські брати? Дехто розповідав про вас стільки хорошего, дехто — стільки поганого, що найдоцільнішим, вирішили ми, буде приїхати до вас і на власному досвіді скласти уяву про все, що ми тут побачимо. Я щасливий, що можу сказати: ми цілком на вашому боці; праця, мир і братерство надихають вас у вашій повсякденній діяльності.

Для Радянського Союзу завжди знайдеться місце в серцях африканських людей. Ми ревно зберігаємо любов до радянських людей. Наскільки чорна наша шкіра, настільки сильні наші почуття. Те, що ми побачили у вас, нас захопило. Безкрайні поля, що рясніють різноманітними культурами, активне промислове будівництво, неперевершені успіхи в галузі науки, про які яскраво свідчить запуск супутників, ця феєрична подія, що їй заздять однаковою мірою як ваші друзі, так і ваші вороги.

На другий день по нашому поверненні на батьківщину, в нашу Африку, народи якої сповнені дружніх почуттів до вас, наша головна роль полягатиме в тому, щоб там, далеко звідси, в іншій частині світу, розповісти про те, що існує великий народ, якому має завдавати все людство. Цей народ — ви, радянські люди, цей народ — ви, українці.

...Я закінчую, кажучи вам, що якщо всі нації братимуть приклад з Радянського Союзу, велика ідея переможе, ідея, яка міститься в словах: мир і дружба!

ГЕЙ АБДУЛ ЛАТИФ,

представник Чорної Африки, учасник Стокгольмського конгресу за роззброєння і міжнародне співробітництво.

Рівноправність жінок — моє найбільше враження

На мене справили велике враження гостинність і той чудовий прийом, який виявили нам кияни. Вони дару-

вали нам квіти і вітали нас ласкавими посмішками.

Я багато про що дізналася в Радянському Союзі. Я побачила, як тепло зустрічають нас — представників азіатських країн — радянські люди...

На мене справило глибоке враження те, що в Радянському Союзі дбайливо охороняють здоров'я людини. Всюди, де ми були, ми бачили багато різноманітних медичних закладів. Навіть на фабриках існують клініки. В Радянському Союзі велика увага приділяється також вихованню і навчанню дітей. Мені сподобалися школи, дитячі садки, ясла. При такій увазі до дітей населення буде швидко зростати, люди будуть здорові і міцні.

Я побачила красиві парки на березі Дніпра. Тут чудові умови для відпочинку трудящих. На концерті, який відбувся в день нашого приїзду, ми відчули, як люблять радянські люди мистецтво. Мені запам'яталась маленька дівчинка років семи, яка грала на піаніно. Інші номери в концерті теж були чудові. Ми також дивилися балет. Я бачила немало балетних вистав у своїй країні, але ця була неперевершена. Декорації і постановка були чудові.

Але те, що справило на мене найбільше враження — це рівноправність жінок у Радянському Союзі, рівноправність в усіх відношеннях. Жінки в Радянській країні займають високі пости. В нашій країні дуже рідко жінкам вдається одержати відповідальні посади. А в Радянському Союзі у кожній галузі громадського життя жінки беруть участь.

Наше перебування в Києві, на жаль, коротке. Ми намагалися побачити якомога більше за цей час. Нам дуже сподобались архітектурні пам'ятники Києва... З Києва ми виїжджаємо в Крим. Я думаю, що від цієї поїздки у нас будуть такі ж чудові враження. На закінчення мені б хотілося подякувати киянам і Комітетові радянських жінок, який організував нашу подорож і так багато зробив, щоб наше перебування в Радянському Союзі було приємним і цікавим.

НАГАМАНІЄ ПЕРУМА,

представниця Цейлону, делегатка IV конгресу МДФЖ.

Спасибі!

З тієї миті, як, щойно зійшовши з поїзда, ми ступили на землю чудового міста Києва, ми одразу ж відчули тепле ставлення і інтерес його жителів до нашої народної музики.

Нам уже було відомо від бразильців, які відвідували Київ, що жителі його привітні й доброзичливі і що вони з ентузіазмом зустрінуть тих, хто їм привезе миролюбний братерський і дружній привіт від інших народів.

Тут, як і в інших містах Радянського Союзу, ми — посланці миру, братерства й дружби з Бразилією.

Наші актори, співаки й музиканти поріднилися з жителями Києва через нашу народну музику й танці.

Перший наш виступ у театрі опери та балету підтвердив усі наші сподівання на те, що ми будемо добре прийняті київською публікою.

Публіка, що заповнила величезний театр, не залишила без оплесків жодний номер нашої програми, від першого до останнього...

І на додаток до всіх чествувань і свідчень сердечної дружби київських жителів, у цьому місті сталося так, що ми, бразильські актори, музиканти і керівники, під час концерту вперше на власні очі побачили прекрасне видовище — третій супутник, який пройшов небом, випромінюючи блиск. Він немовби хотів, проходячи над Києвом, висловити братерські почуття всього радянського народу до народу Бразилії. Цю мить ми не забудемо ніколи в житті.

Ми відчуваємо величезне задоволення, знаючи, що бразильський народ з такою ж любов'ю зустрине нас і буде щасливий, дізнавшись, що наші актори на практиці здійснюють союз між двома великими народами — народами Бразилії, моєї рідної Бразилії, і народами могутнього й непереможного Радянського Союзу.

Я не знаю, як висловити мої почуття і почуття всіх акторів та музикантів. Я гадаю, що все можна вкласти в одне слово: «Спасибі!»

АЛЬБЕРТ КАРЛЮ,

керівник групи артистів радіо, телебачення та кіно Бразилії.

Чудовий відпочинок дітей

Ми дуже раді, що є першими представниками Ліги освіти Франції, яким довелося побувати на Україні. Я передаю братерський привіт вчителів Франції нашим українським колегам, всім жителям чудової республіки.

Хоч пробули ми на Україні і не довго, але завдяки чудовій організації ця поїздка принесла нам багато корисного. З цікавістю ми подивились олімпіаду художньої самодіяльності вчителів України, її вокальний та хоровий цикли. Нас захопила також старовинна архітектура Києво-Печерської лаври і, особливо, дитяча залізниця, що знаходиться під Києвом. Я думаю, французькі діти були б щасливі, якби мали щось подібне.

Незабутнє враження справило на нас відвідання піонерського табору «Ясний». Ми були присутні на бездо-

ганий піонерській лінійці, обійшли весь табір і познайомилися з життям піонерів.

Взагалі, відпочинок ваших дітей чудовий. Особливо захоплює його масовість і державний характер.

З хвилюванням познайомилася наша делегація з творчістю великого поета і художника Тараса Григоровича Шевченка, людини, яка всього себе віддала служінню своїй батьківщині і народові, справі його соціального прогресу.

Одна з наших популярних пісень починається так: «Якщо б хлопці всього світу подали один одному руки»... Хай же і наш короточасний візит, протягнувши нитку від Парижа до Києва, перетвориться у символ союзу людей доброї волі, послужить міжнародному єднанню і згоді народів, миру у всьому світі.

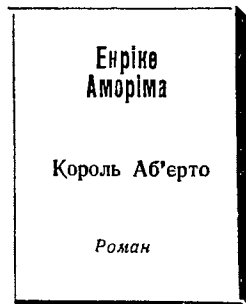
Жорж МОЛОШ,

голова делегації вчителів Ліги освіти Франції.

Видано на УКРАЇНІ

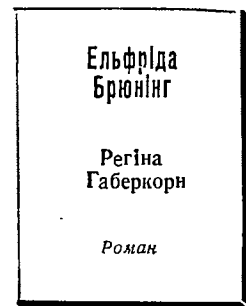
Як вже ми відзначали в попередніх номерах, багато уваги в 1958 році приділяли видавництва України виданню в українських перекладах кращих зразків літератури країн народної демократії і прогресивної літератури інших країн світу. В останні місяці минулого року у видавництві «Радянський письменник» і Держлітвидаві вийшло ще кілька перекладів з зарубіжної літератури. Серед них звертають на себе увагу:

Переклад з іспанської. Ціна 10 крб., в оправі.

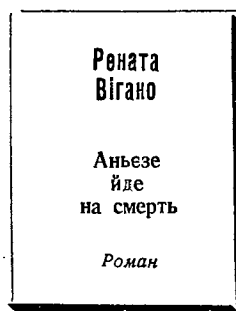
Книга належить відомому прогресивному письменникові Уругваю, борцю за мир і демократію. В ній описується жахливе життя сільського населення країни, яке буквально гине без світла і води та без лікарської допомоги. Молоді й сильні духом люди тікають до міст, але й там не знаходять собі щастя і стають жертвами голоду й безробіття або таємної поліції,

яка жорстоко переслідує всіх, хто намагається боротися за краще життя. Але, як підкреслює письменник, боротьба триває. Люди згуртовуються і з кожним днем все сміливіше виступають за свої права.

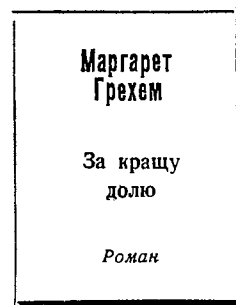
Переклад з німецької. Ціна 8 крб., в оправі.

Роман про молоду німецьку жінку її шлях до творчої праці і особистого щастя. Письменник виступає проти старих поглядів на жінку як хатню робітницю і переконливо стверджує щастя жінки в активній діяльності на благо свого народу.

Переклад з італійської. Ціна 6 крб., в оправі.

Автор романа — колишня італійська партизанка, член Комуністичної партії. Сюжет твору розгортається на фоні партизанської боротьби проти фашистських загарбників у північних районах Італії. У горнилі цієї боротьби виростають нові люди, що прагнуть до повного визволення італійського народу. Певна в перемозі над ворогом, партизанка Аньезе сміливо йде на смерть.

Переклад з англійської. Ціна 12 крб., в оправі.

Це одна з кращих книг про робітничий клас Америки, який героїчно бореться за визволення з-під капіталістичного рабства. Письменниця протягом 30-ти років вивчала життя американських шахтарів, металургів, а також творчу працю трудящих в Радянському Союзі й написала хвилюючий і правдивий твір, котрий, як співаєється сама М. Грехем, «допоможе багатьом людям в Америці зрозуміти, що їхнє майбутнє залежить від того шляху, який вони оберуть у житті». Герої книги, що побували в Радянському Союзі, обрали собі світлий і єдино можливий шлях — шлях боротьби за соціальну рівність і справедливість; до цього вони закликають всіх пролетарів Америки, мужньо і голосно відстоюючи свої ідеї «в той час, коли багато людей в сучасній Америці бояться навіть шептатися про такі речі».

**Леопольд
Пирманд**

Злий

*Пригодницький
роман.*

Переклад з польської. Ціна
7 крб. 50 коп., в оправі.

В романі розповідається про боротьбу з бандитським підпіллям Варшави. Автор описав життя й побут злочинського світу, розповів про дії молодих патріотів, які хитрими й дотепними способами ліквідують банду, що тероризувала все місто.

Роман читається з великим захопленням і виховує у молодого покоління мужність і сміливість у боротьбі з ворогами.

**Жан-Батіст
Мольєр**

Комедії

Ціна 11 крб., в ледериновій
оправі.

До збірки входять такі твори великого французького комедюграфа, як «Тартюф», «Скулій», «Мізантроп», «Лікар мимоволі», «Хворий та й годі», «Дон Жуан», «Витівки Скапена», «Жорж Данден», «Міщанин-шляхтич» і «Кумедні мавірніці». П'єси дані в перекладах М. Т. Рильського, В. Самійленка, І. І. Стешенко, М. І. Тобілевич-Кресан.

Георг Веерт

**Життя і подвиги
славетного рицаря
Шнапганського**

Повість

Переклад з німецької. Ціна
4 крб., в оправі.

Георг Веерт (1822—1856)— видатний німецький письменник-революціонер, сучасник К. Маркса і Ф. Енгельса. Енгельс назвав його першим і найвизначнішим поетом німецького пролетаріату.

В блискучому сатиричному романі про рицаря Шнапганського, як і в інших своїх творах, Георг Веерт нещадно викриває реакційне пруссацтво. Роман побудований

на фактах життя політичного пройдисвіта Ліхновського. За цей твір Г. Веерта було кинуто до в'язниці.

**Матей
Галла**

Злочин

Повість

Переклад з румунської. Ціна
8 крб., в оправі.

Повість розповідає про злочин румунських фашистів, котрі, тікаючи під ударами радянського війська, по-звірячому знищили групу румунських комуністів, в'язнів концтабору. Серед приречених на загибель був і сам автор книги. Але його врятували від неминучої смерті радянські солдати. Книга документальна і, водночас, глибоко психологічна. Румунська літературна критика вважає повість Галла одним з найкращих творів про боротьбу румунського народу проти фашизму і війни. Автор на дійсних фактах викриває людононенавистницьку суть фашизму і малює героїчну Комуністичну партію як організатора народу. З великою подякою звертається він від імені народу до радянських братів, що принесли румунським трудящим визволення і свободу.

**Нандлан
Д. Датта**

**Рамаєна —
дорогоцінний
скарб**

Переклад з англійської. Ціна
12 крб., в оправі.

Прозовий переказ всесвітньовідомого стародавнього епосу «Рамаєна», розрахований на широкі кола читачів.

Бодо Узе

Патріоти

Роман

Переклад з німецької. Ціна
13 крб. 50 коп., в оправі.

В романі розповідається про німецьких патріотів, що боролися проти гітлерівського режиму в роки другої світової війни. Герої книги — антифашисти з Національного Комітету «Вільна Німеччина», послані на нелегальну роботу в тил фашистів.

«Патріоти»—визначний твір про другу світову війну, читається з великим інтересом.

В Радянському Союзі видається вперше.

БУДЕ ВИДАНО В 1959 РОЦІ

Інтерв'ю «Всесвіту»

— Які твори іноземної літератури в українському перекладі вийдуть в цьому році? — З таким запитанням редакція звернулася до керівників ряду видавництв нашої республіки.

Директор Державного видавництва художньої літератури УРСР тов. Бандура розповів:

— За тематичним планом наше видавництво передбачає випустити в новому, 1959 році понад 40 творів прозаїків, поетів, драматургів різних країн світу.

Що це за твори?

У цьому році все прогресивне людство широко відзначатиме десятиріччя Китайської Народної Республіки. Одним із подарунків до цієї знаменної дати буде видання поезій Голдун Китайської Народної Республіки Мао Цзе-дуна, написаних в різний час.

Серед інших творів китайських письменників слід відзначити нове видання «Вибраного» видатного сучасного письменника Китаю, президента Китайської Академії Наук Го Мо-жо. В цю книгу увійдуть його найкращі ліричні твори, ряд оповідань, публіцистичних статей, а також широко відомі п'єси «Близнята» і «Цюй Юань». Книга відкривається великою вступною статтею члена-кореспондента Академії Наук СРСР М. Т. Федоренка.

Українському читачеві пропонується також роман Мао Дуна «Веселка». В центрі твору — образ молодого дівчини Мей, яка після складної внутрішньої боротьби прийшла в ряди бійців за свободу своєї Вітчизни.

Великою популярністю користуються твори письменників країн соціалістичного табору, бо в них відображено ті історичні зміни, що відбулися в цих країнах.

З інтересом сприйме читач книгу відомого польського сучасного письменника І. Неверлі «Хлопець із Сальських степів». Цей твір користується широкою популярністю в Польщі і витримав уже дев'ять видань.

Другим, розширеним виданням готуються вибрані поезії славнозвісного угорського поета-революціонера Шан-

дора Петефі в перекладах Л. Первомайського. Вийде з друку дуже цікавий роман класика угорської літератури Мора Йокаї «Сини людини з кам'яним серцем».

Зацікавить читача й роман «Своя земля» болгарського письменника Стояна Ц. Даскалова, неодноразового Лауреата Димитровської премії.

Любителям пригодницької літератури пропонується науково-фантастичний твір чеського письменника Володимира Бабулі «Сигнали із Всесвіту». Слід віддати належне автору роману: його фантастика по-справжньому наукова, вона відповідає останнім досягненням науки, політично цілеспрямована.

У 1959 році святкуватиметься 150-річчя з дня народження геніального польського поета Юліуша Словацького. Держлітвидав України готує розкішно оформлене двотомне ювілейне видання вибраних творів Ю. Словацького в перекладах М. Рильського, А. Малишка, Л. Первомайського та інших українських поетів. До першого тома входять ліричні вірші поета і поеми, серед яких особливо вирізняються такі шедеври як «Беньовський», «В Швейцарії», «Батько зачумлених» та ін. Другий том складають драми — «Марія Стюарт», «Мазепа», «Балладина», «Горштинський», «Лілла Венета» та «Фантазій».

Двотомник виходить за редакцією М. Рильського.

Познайомить видавництво українського читача й з творами, в яких висвітлено великі історичні зрушення в країнах Арабського Сходу, Африки, Азії і показано боротьбу народів колоніальних та залежних країн за своє національне визволення, проти загарбницької політики імперіалістичних країн. Так, наприклад, в тематичному плані передбачено випустити тридцяти тисячним тиражем талановитий роман відомого індійського письменника Бхабани Бхаттачарія «Той, що сів на тигра», про зростання національної самосвідомості народів Індії.

Будуть видані твори прогресивних письменників і інших капіталістичних

країн. Вийде новий роман відомого канадського письменника і прогресивного громадського діяча Дайсона Картера «Сини без батьків», роман ісландського письменника Халлдора Лакснесса «Самостійні люди».

Кілька слів про бібліотечну серію «Класики світової літератури», яку випускає видавництво. В новому році ця серія поповниться романами В. Гюго — «93-й рік», Е. Золя — «Кар'єра Ругонів», «Завоювання Плассана», Д. Лондона — «Мартін Іден», «Залізна п'ята», Стендаля — «Червоне і чорне», Р. Тагора — «Катастрофа» та ін.

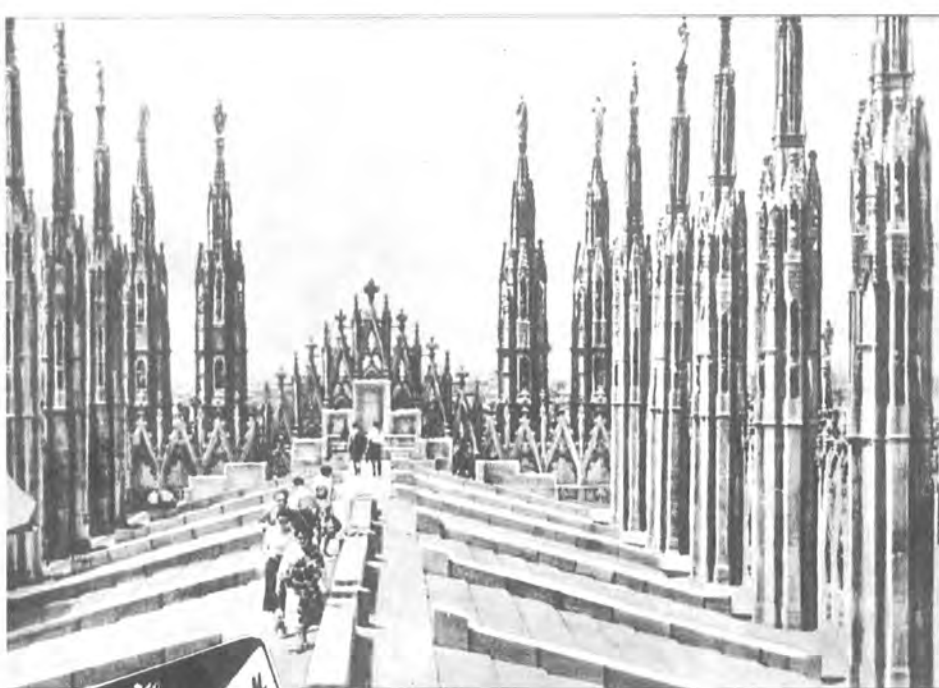
Антирелігійна література представлена творами Г. Флобера — «Проста душа» і К. Чапека — «Абсолютний дух».

Прогресивне людство світу відзначає в цьому місяці двохсотріччя з дня народження славетного шотландського поета Роберта Бернса. До цієї дати Держлітвидав підготував книгу «Вибраного» Р. Бернса, в якій представлені його кращі твори: патріотичні поезії, вірші про соціальну несправедливість, балади з життя шотландського народу, пісні про шире кохання, твори, що принесли поетові світову славу.

«Вибране» виходить в серії подарункових видань. В цій же серії, яка користується широкою популярністю серед книголюбів, вийде чимало інших творів. Готується ілюстроване подарункове видання п'єс Ф. Шіллера «Розбійники» і «Підступність і любов» з нагоди двохсотріччя з дня народження поета.

Неабиякий інтерес становитиме книга «Рамаяна — дорогоцінний скарб» — прозовий переказ всесвітньовідомого епічного твору стародавньої індійської літератури.

Окремими книгами вийдуть твори, що вже друкувалися на сторінках журналу «Всесвіт». Це «Відгомін Жовтня» відомого болгарського письменника Георгія Караславова, «Повернувся живий!» словацького письменника Мілоша Крно, «Нешадна ніч» Курта Занднера (Західна Німеччина).

ПІД НЕБОМ ІТАЛІЇ

Кратною мистецьких пам'яток уявляється Італія кожній людині, яка вперше приїхала в цю мальовничу, щедро заллиту південним сонцем країну. Величкі пам'ятки античної римської культури, архітектурні споруди й картини великих майстрів Відродження, такі ж прекрасні, як сама природа Італії, вічнозелені ліси, білі шпильні гір, лазурові озера, блакитні чаші Тірренського й Адріатичного морів.

Уже на півночі Італії, в Мілані, ви стоїте в німому подиві перед будовою собору, який споруджувався близько п'ятисот років, і захоплюєтеся цією кам'яною симфонією, однаково прекрасною і своїм фасадом, і кожною архітектурною деталлю. На цьому фото ви бачите дах міланського собору.

У Венеції, місті островів, вашу увагу привертають, насамперед, гондольєри. Щойно вийшовши з вокзалу, ви вже потрапляєте в мережу каналів і пересвідчуєтеся, що єдиний спосіб заїхати до міста — сісти на тану от, оспівану поетами, гондолу.

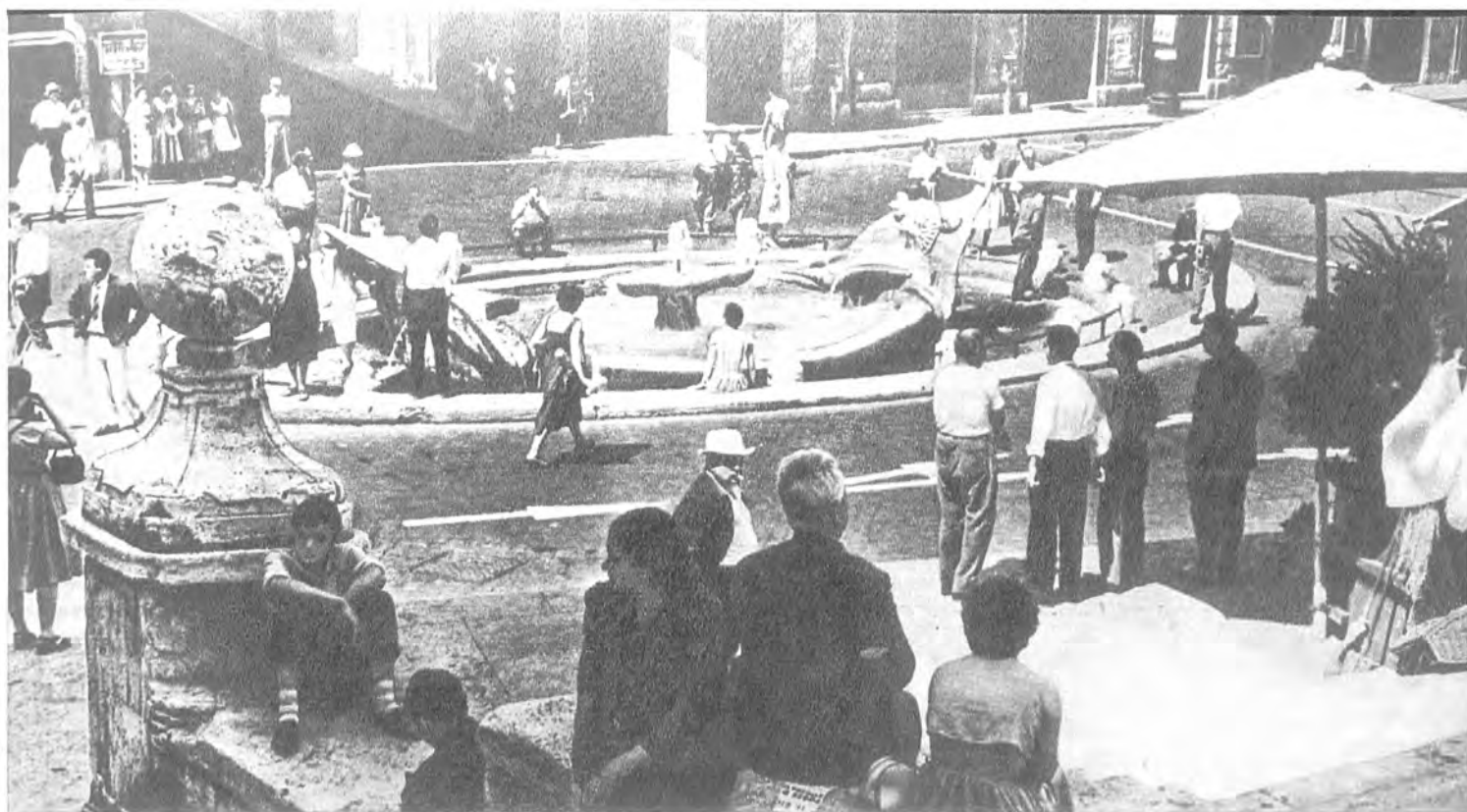
В центрі Венеції височить казна будова собору святого Марка, перед якою збираються тисячі туристів.

Якщо вони хочуть проїхати вулицями Рима з швидкістю три кілометри на годину, щоб краще ознайомитись з містом, — до їхніх послуг спеціальні візники.

До послуг іноземних туристів — розкішні бари й готелі острова Капрі.

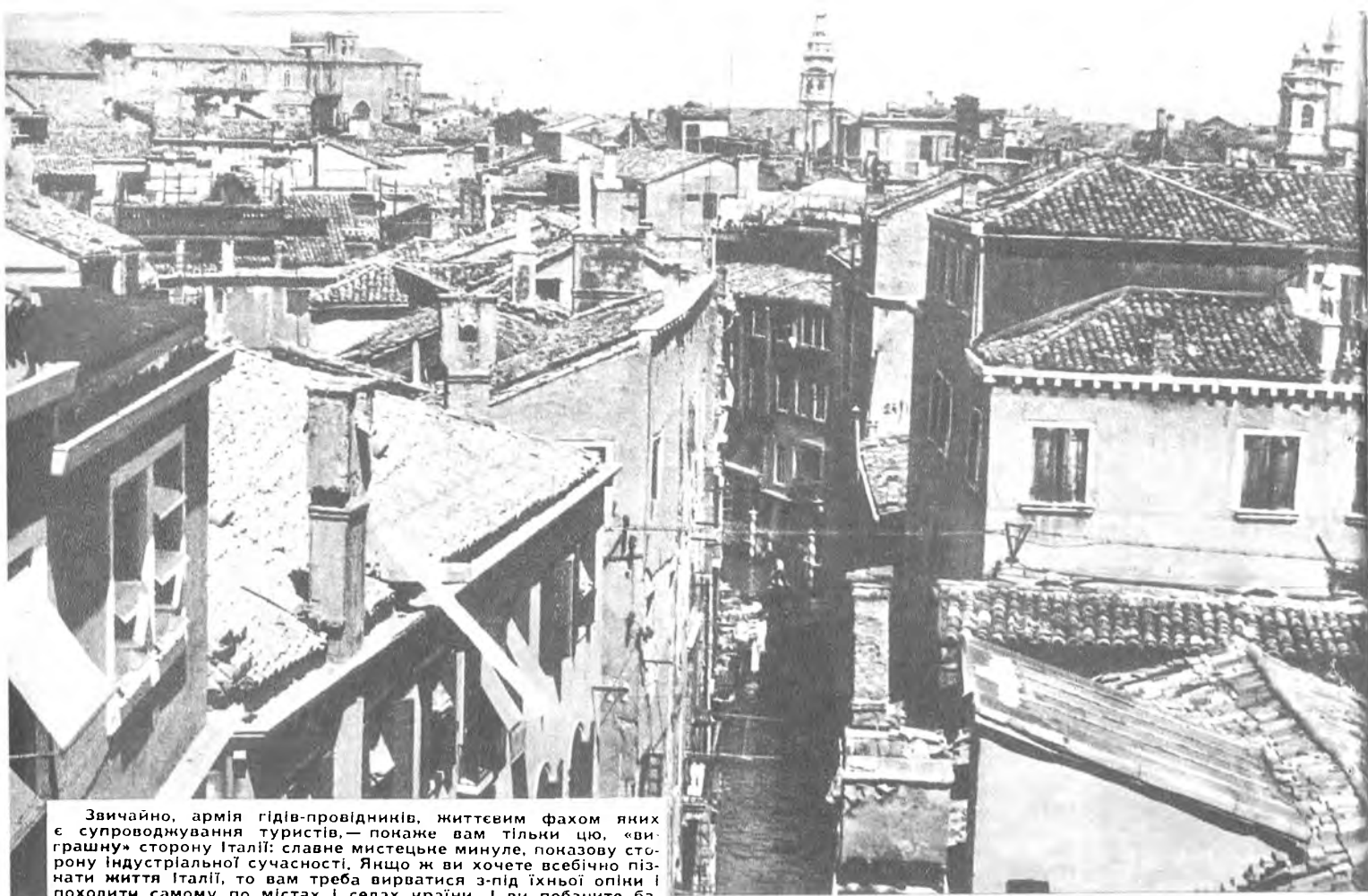
Туристи потрапляють і на славнозвісну площу Іспанії в Римі. Трохи далі у глибині провулка — знамените «Кафе античе Греко», де наш великий Гоголь писав «Мертві душі».

Американські туристи ходять по вулицях Італії в «костюмах», які мало чим відрізняються від... одягу Єви. Їм наплювати на правила пристойної поведінки, як наплювати й на те, що думають про них жителі Італійських міст.

Однак Італія — зовсім не «країна минулого». Це — одна з найрозвиненіших індустріальних країн Західної Європи. Індустріальний центр Італії — її північ: Турін, Мілан, славний своїми автомобільними й машинобудівними заводами. Останнім часом в Італії відкрито джерела нафти. В тому ж Мілані, неподалік від собору, ви можете побачити нові будинки, побудовані в модерному, конструктивному стилі.

Звичайно, армія гідів-провідників, життєвим фахом яких є супроводжування туристів, — покаже вам тільки цю, «ви-
грашну» сторону Італії: славне мистецьке минуле, показову сто-
рону індустріальної сучасності. Якщо ж ви хочете всебічно піз-
нати життя Італії, то вам треба вирватися з-під їхньої опіки і
походити самому по містах і селах країни. І ви побачите ба-
гато такого, про що не розповість вам жоден гід, про що ви
не прочитаете в жодному путівнику.

Італія — країна контрастів, пишноти і злиднів, багатства
й різкої бідності. За півкварталу від венеціанського собору
святого Марка, від пишного Палацу Дожів ви побачите квар-
тали, нуди ніколи не заглядає сонце, між якими тече смердюча
вода вузьких каналів.

Спитайте оцю жінку, що називається гордим іме-
нем римлянки, як живеться їй в цьому от підвалі з
чотирма дітьми, в одній кімнатці, яка править для
неї, дітей і безробітного чоловіка і за спальню, і за
кухню?

Звичайно, ви не побачите бідності в центральних кварталах
міст, поблизу банків та інших установ, де мчать тисячі машин,
рух яких скеровує поліцей у тропічному шоломі. Її немає і в
аристократичних кварталах, де живуть багатії.

Ви не побачите італійської бідноти і на каналах Венеції, по яких гондольєри возять цінавих туристів

Та придивіться уважніше до вулиці, де живе біднота, і ви зрозумієте, як тяжко в цій країні бідній людині.

Посеред невеличкого дворика ви можете побачити химерну картину: якийсь юнак, тримаючи на руках патефон, розкриває рота і жестикулює в такт пісні, що звучить із пластинки. Хлопець був вуличним співаком-жебракком, щодня надригався, співаючи пісень по дворах, і втратив голос. Тепер за нього співає патефон, а він тільки, мов риба, беззвучно роззявляє рота і благально дивиться на розчинені вікна будинків.

Багато в Італії розкішних універсальних магазинів. Та в них можуть купувати собі різні речі тільки забезпечені люди. За статистикою, в 1956 році лише кожен другий італієць міг купити собі протягом цілого року одну пару пантофль. Біднота відправляється на такі базари, як-от у місті Резіна, вибираючи найменш зношене, з найменшою кількістю дірок, старе лахміття.

Якщо погано живеться робітникові, то доля безробітного безмірно тяжча. А в Італії стільки безробітних, що існує навіть приказна: «Один працює, а троє дивляться». Уряд християнських демократів, очолюваний ставлеником великої буржуазії Фанфані, неспроможний дати роботу двом мільйонам безробітних (стільки налічується їх сьогодні під Італійським небом). І люди вдаються до найхімерніших професій, аби заробити собі хоч на жменю макаронів, на шматок сиру. От «спеціаліст», який влаштувався при одному із взуттєвих підприємств і розношує черевики, поки вони не набирають форми, зручної для ніжних ніг якогось багатія, і не перестають рипіти.

Цій дівчині працювати б десь на фабриці, а вона змушена продавати контрабандні цигарки, які привозять до Неаполя матроси американських військових кораблів.

У Неаполі, населення якого дорівнює, приблизно, одному мільйону, безробітних — близько ста тисяч.

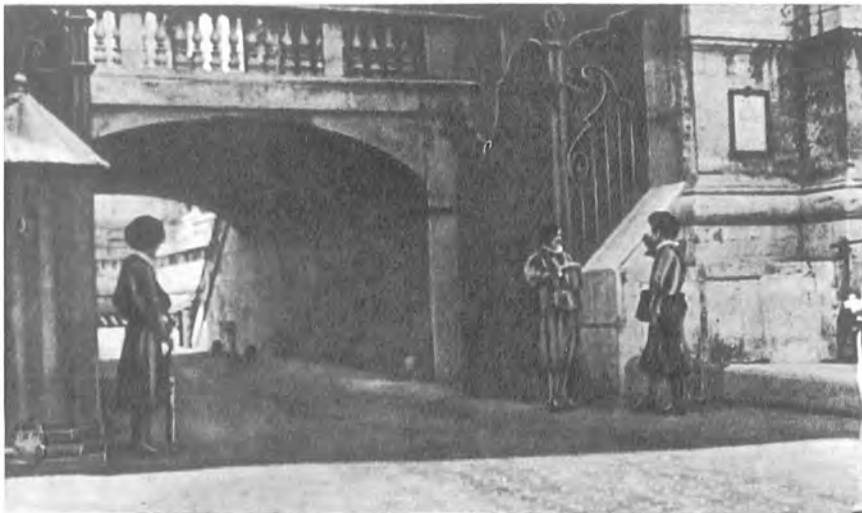

Вражає величезна кількість дітей, які з ранніх років змушені займатися виснажливою фізичною працею. Замість того, щоб ходити до школи, діти працюють підручними на заводах, одержуючи мізерну зарплатню, або, як оці хлопчики в селищі поблизу Рима, змушені орудувати найлом, непомірно важким для малих рученят.

От поодинокі щасливиці — діти жителів Калабрії, які мають змогу ходити до школи. У цій південній провінції Італії нараховується 550 тисяч зовсім неписьмених — третина всього місцевого населення.

Немає, мабуть, іншої країни в світі, де б на вулицях було стільки ченців — цієї агентури Ватикану, центра католицької реакції. Перед будовами «святого дому», де живе папа римський, стоїть швейцарська гвардія в нарядних костюмах середньовічного крою. Скута релігійними забобонами людська свідомість дуже допомагає експлуататорським класам тримати в покорі волелюбний італійський народ.

Подив викинає велика група довгоризких ченців-францисканців. Мимоволі думаєш: яка прекрасна футбольна команда могла б вийти з цієї отари здоровезних молодиків!

Справжнє лихо сучасної Італії — це її підлеглість американському імперіалізму. В Неаполі, де стоять американські військові кораблі і де найкращі райони віддано під «немпи» американським воїнам, на вузьких вуличках ви побачите зловісні постаті матросів, представників тієї воячини, яка розпоряджається на чужій землі як справжній завойовник.

На стражі «порядку» стоять поліцейські з пістолетами і блискавками.

Трудачі Італії наполегливо борються за свої права. Часті страйки паралізують життя Рима. В такі дні на його вулиці й площі відряджаються загони поліції і війська. От який вигляд має площа Венеції в Римі під час чергового страйку працівників міського транспорту.

На цьому фото ви бачите поліцію, що готується розганяти демонстрацію жінок в Римі, які вимагають поліпшення житлових умов.

«Відгадую майбутнє!» Ці слова написані на плакаті, виставленому на стіні палацу Гравіна — вищої школи архітектури — якимось безробітним бідлахом. Як видно з його пози, він сам з жахом думає про власне майбутнє.

Страйкують і студенти вищих шкіл разом з викладачами, які вимагають від уряду збільшення заробітної платні. Середня зарплатня професора в Італії складає 40 тисяч лір на місяць, в той час як прожитковий мінімум для родини з чотирьох осіб складає 120 тисяч лір. Під час розгону однієї студентської демонстрації в Римі жертвами поліцейського терору стало 21 важко- і 60 легкопораних.

Страйкар кидається під колеса поліцейського автомобіля, який везе підкріплення для розгону робітничої демонстрації.

Майбутнє Італії... За дітьми — майбутнє. Боритися за справжнє життя кличе трудящих країни її випробуваний політичний вождь — Комуністична партія Італії, найсильніша і наймогутніша партія Італійського народу.

Фото К. ВЕДЯШКІНА, О. ОСИПОВА та іноземної хроніки.

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВА

АЛБАНИЯ

ДО СЛАВНОГО ЮВІЛЕЮ

Албанські письменники працюють над новими творами, присвячуючи їх 15-річчю визволення країни. Газета «Башкімі» повідомляє в статті «Що пишуть тепер наші поети і прозаїки», що тема визвольної війни і післявоєнного будівництва займає в цих творах провідне місце.

Голова Спілки письменників і діячів мистецтва Албанії Д. Шутерічі працює над збіркою оповідань про епізоди партизанської війни проти фашистських окупантів та над кіносценарієм на цю ж тему.

Молодий прозаїк Кін Душі завершує роботу над романом «Серце в боротьбі», в якому змальовує героїзм та

самовідданість рядових бійців під час визвольної війни. Кін Душі пише сценарій про славні подвиги народних месників.

Письменник Фатмір Дьята пише роман про життя сучасного гірського села. Це буде перший в сучасній албанській літературі роман на таку тему. Крім того, письменник готує до ювілею збірку оповідань про Народну армію.

Над поемою про життя сучасників працює Л. Сілічі. Герой поеми — селянин з району Маті.

Славний річниці Л. Сілічі присвятив лібретто опери «В тіні платана», музику до неї пише композитор Тіш Дайя.

вістрі її спрямоване проти британської розвідувальної служби».

...В столиці Куби Гавані живе продавець пілососів, дуже милий англієць Джім Уормолд. Дружина залишила його, і Джім сам виховує свою надзвичайно вродливу дочку, прагнучи дати їй якнайкращу, і отже найдорожчу, освіту. До того ж дочка — неабияка модниця, і на її наряди також потрібні гроші. Але Джіму не щастить у торговельній справі. Та й як на те, американська фірма, чиї пілососи він продає, наполягає на тому, щоб остання модель її виробництва називалася не інакше як «атомний всмоктувач». «Вони не розуміють, що таке ймення, можливо, і годиться для США, але тут воно не проходить», — скаржиться Джім.

Отже, скидається на те, що далі монастирської школи його дочка в навчанні не піде. Джім уже було примирився з цією думкою, коли раптом йому пропонують додатковий заробіток. Трапляється це в дуже романтичному місці, а саме — в туалеті для чоловіків, де його вербує на службу в британську розвідку надзвичайно підозрілий та обереж-

ний агент англійської секретної служби. «Нам потрібна своя людина в Гавані, а продавець пілососів — це ж чудова вивіска», — пояснює агент.

Так Джім Уормолд стає № 59200/5. Як добра й щира людина він у принципі зневажає шпionаж, але йому потрібні гроші, і отже він вирішує вигадувати як «інформації» так і «контакти».

Він навіть надсилає своєму новому начальству власноручно зроблені креслення різних частин «атомного всмоктувача», твердячи, що це — деталі якогось таємного механізму, що його бачив один з «контактів» на неіснуючій величезній залізобетонній платформі десь у кубинських горах...

В своїй характеристиці провідних експертів британської розвідки «Грін, мабуть, ближчий до істини, ніж він сам гадає, — зауважує рецензент. — А сцена на обіді в Європейській асоціації торговців, де, як знає Джім, його мають отруїти справжні і дуже серйозні контрагенти, звучить як дійсно чаплінська».

На закінчення рецензент відзначає соціально-викривальне значення нового твору Гріна.

АНГЛІЯ

ГРЕХЕМ ГРІН — САТИРИК

«Коли б Чарлі Чаплін вирішив на один раз відійти від своєї незмінної звички писати сценарії для власних фільмів, то книжка «Наша людина в Гавані» могла б послужити йому готовим матеріалом», — так починає

свою рецензію на новий твір відомого англійського письменника Грехема Гріна критик Джон Гріттен в газеті «Дейлі уоркер». Письменник «звернувся до сатири і вийшла дуже, дуже весела книжка. Тим більше, що

ХУДОЖНЯ ВИСТАВКА НДР В ЛОНДОНІ

В Лондоні відкрито першу художню виставку Німецької Демократичної Республіки. Тут експонувалося понад 200 картин, створених за останні

роки митцями НДР. Англійська громадськість виявила великий інтерес до виставки, що є для неї, взагалі, першим знайомством з мистецт-

вом Німецької Демократичної Республіки. Фахівці і критика відзначали високий художній рівень виставлених творів.

На відкриття виставки в

Лондон прибули представники Академії мистецтв НДР — письменник Бодо Узе і відомий німецький художник та мистецтвознавець Макс Швіммер.

БОЛГАРІЯ

БРАТЕРСЬКИЙ ЗВ'ЯЗОК

Вийшла з друку збірка віршів поета Николи Марангозова «Заповітний шлях», присвячена Радянському Союзу.

Розповідаючи про свої враження від перебування в СРСР, Н. Марангозов оспівує непорушну дружбу, яка з давніх-давен єднає болгарський і радянський народи. Про це говорить і сама

назва збірки. Заповітний шлях — це шлях, який болгарі заповідали з покоління в покоління, шлях віковичної дружби і непорушної єдності з народом-братом, визволителем і другом.

Никола Марангозов у своїх віршах звертається до історії болгарського народу, висвітлює давні зв'язки Болгарії з Росією.

КНИГА ПРО ІВАНА ВАЗОВА

Іван Вазов — один з найвідоміших поетів Болгарії. Видавництво «Народна младеж» нещодавно випустило книжку про початок творчого шляху письменника, написану родичкою поета Єлизаветою Консуловою-Вазовою.

На матеріалі листування і спогадів рідних про Івана Вазова Консулова в коротеньких оповіданнях знайомить читачів з історією сім'ї письменника і розповідає про дитинство, юнацькі роки та перші літературні спроби поета.

Твори Андрія Николова — видатного скульптора Болгарії, лауреата Димитровської премії, добре відомі болгарському народу. Його жіночі портрети «Пеша», «Катя», «Валентина», мармурові скульптури «Ідол», «Мати і дитина», портретні бюсти Христо Вотева, Пенчо Славейкова, Любена Каравелова експонувалися в Радянському Союзі та на інших закордонних виставках.

На фото: внизу — Андрій Николов за роботою; вгорі — мармурова скульптура «Мати і дитина».

В Болгарії відбувся національний огляд оперного, опереткового та балетного мистецтва, в якому брали участь колективи шести театрів.

На фото: сцена з опери П. І. Чайковського «Мазепа», поставленої Русенською народною оперою. В ролі Мазепа — відомий болгарський актор К. Кристев.

ДАНІЯ

ПРОТИ АМЕРИКАНІЗАЦІЇ

Одна з найстаріших у світі кінокомпаній — датська «Нордиск фільмс» випустила на екрани фільм «Золото і зелені ліси», в якому засобами сатири висловлюється протест проти американізації, що триває в країні з 1945 року.

Дія фільму відбувається на Біркьо — одному з 620 датських островів. Містечковий шкільний учитель — людина, яка аж ніяк не відзначається великими розумовими здібностями та й до того ж ще вважає себе генієм у галузі геології,—

оголошує, що відкрив на острові поклади нафти. Не встигає ця новина поширитися серед жителів Біркьо, як на острові з'являється представник американської «Сьюпер ойл компанії» з цілим полчищем помічників і кількома десантними суднами. За одну ніч острів перетворюється на «маленьку Америку». Тягачі та джипи заповнюють вулиці містечка, американський журнал порнографічного напрямку «Цілком секретно» витісняє місцеву датську газету, долар стає єдиною одиницею

Кадр з фільму «Золото і зелені ліси».

обігу... «Американський спосіб життя» починає отруєвати побут і свідомість людей. Це триває доти, доки не виявляється, що на острові немає ніякої нафти. Американці зникають разом із своїми доларами, вишками й джіпами, а дат-

чани, що підпали впливові «духу вільної ініціативи», знову стають нормальними людьми.

Ролі в фільмі виконують найвідоміші датські актори, серед них — Джуді Грінгер та Карл Стеггер.

КАНАДА

БОЙОВИЙ, РЕАЛІСТИЧНИЙ ТВІР

Молодий канадський письменник Герберт Стейнхаус видав першу книжку під назвою «Через десять років». Рецензент англійської газети «Дейлі уоркер» Воген Філіппс характеризує твір, як «політичний роман, що є водночас романом про справжніх людей і захоплюючим оповіданням».

«Через десять років» — це книжка про війну в Алжирі. Її герой — розумний, допитливий американський журналіст і радіокоментатор Марті Річардсон, людина ліберальних поглядів, яка спочатку твердо бажає бути нейтральним спостерігачем, залишатися неупередженим і оповідати лише правду.

Річардсону вдається взяти дуже цікаве інтерв'ю в одного з керівників повстанців, а потім проникнути і в штаб повстанців Алжіру. Він встигає побувати всюди, і чим більше узнає, тим більше переконується, що лишатися безчасним неможливо. Річардсон водночас офіцій-

но співробітничав в одній з міжнародних організацій, створених після війни в Парижі, проте і тут йому забороняють розповідати світові правду. Ця організація є, по суті, інструментом американського державного департаменту, і чесних порядних американців, що в ній працюють, нещадно переслідують, вдаючись до найпідліших, бузувірських методів.

Розповідь про сміливу боротьбу цих людей проти маккартизму звучить натхненно і хвилююче. Кінець кінцем чиновники держдепартаменту примушують Марті Річардсона залишити Францію й Алжир і відбирають у нього закордонний паспорт.

«Це — переконливий, надзвичайно правдивий і вірний в деталях роман про простих людей Франції, — пише рецензент. — Натопи на вулицях, сцени в кафе, масові демонстрації змальовані реалістично, яскраво, і ці кар-

тини викривають злісну брехню про те, нібито французи стали байдужими до політичного життя.

Молодий канадський пись-

менник своєю першою книжкою спростовує тих, хто твердить, ніби хвилюючих, актуальних тем про сучасність сьогодні не існує».

КИТАЙ

«РОЗРУБАТИ ГОРУ І СТВОРИТИ МОРЕ»

Групою працівників скульптурної фабрики Кита (висота скульптури шість метрів), який розсуває ске-

таю створено в Пекіні роботою під назвою «Розрубати гору і створити море». Скульптура зображує людину-гіган-

ті. Її встановлено в Пекіні біля входу в парк Сун Ят-сена. Скульптура дістала високу оцінку громадськості.

НІМЕЧЧИНА

НДР

«МИСТЕЦТВО, ЩО БОРЕТЬСЯ»

«Кемпфенде кунст», «Мистецтво, що бореться» — так називається нова серія книжок, яку випускає видав-

ництво міністерства національної оборони Німецької Демократичної Республіки. Серія познайомить німець-

ких читачів з кращими зразками революційної літератури Німеччини та інших країн. Серія починається творами німецьких пролетарських революційних письменників догитлерівського періоду, майже зовсім невідомих новому поколінню читачів.

Вже вийшли перші чотири книжки нової серії і серед них роман «Барикади Веддінга», що належить перу Клауса Нейкранца. Автор був активним діячем Комуністичної партії Німеччини, брав участь у травневих подіях 1929 року, коли робітники Веддінга — пролетарського району Берліна — піднялися на боротьбу проти реакційного уряду, за наказом якого була розстріляна першотравнева демонстрація берлінських робітників. Роман «Барикади Веддінга» був виданий ще до захоплення влади фашистами і після того не перевидавався.

Великий інтерес становить також книжка поезій і прози Сланга. Під цим псевдо-

німом друкував свої бойові вірші, оповідання, сатиричні пісні і твори для робітничих театралізованих агітгруп німецький комуніст Фріц Гампель. Вони були знаряддям боротьби Комуністичної партії Німеччини в 20-х і на початку 30-х років, користувалися великою популярністю серед робітників.

Третя книжка серії — збірка «Вперед! Наш час настає!» поета-трибуна Еріха Вайнерта. Тут представлені вірші, оповідання і промови 1929—1932 років.

Першою з перекладених творів у серії вийшла збірка оповідань радянського письменника Всеволода Вишневського «Матроси».

Газета «Берлінер цейтунг», схвалюючи ініціативу видавництва, нагадує, що автори перших трьох книжок належали до створеної 1928 року в Німеччині «Спілки пролетарсько-революційних письменників», досвід якої має тепер велике значення для розвитку нової німецької літератури.

Радянські глядачі бачили цей хвилюючий кінофільм про дві світові війни, про пістолеття німецької історії, про бурхливі події XX століття.

Талановитим кіномитцем довелося проробити величезну роботу, щоб створити цей фільм. Разом з працівниками своєї творчої групи, вони переглянули понад два мільйони метрів плівки з різних кіноархівів: німецьких, радянських, польських, французьких, німецьку кінохроніку за багато років, численні матеріали з гітлерівських архівів, таємні матеріали гестапо, багато історичних документів.

Ендрю і Аннелі Торндайк розповідали, що, працюючи над архівами, вони відкривали нові й нові цінні матеріали, що їх чудово можна було використати для дуже

цікавих і кінце потрібних кінотворів, які б викривали ворогів людства, закликали до пильності. Так вони прийшли до думки про створення цілої серії документальних фільмів «Архіви свідчать». Із завзяттям справжніх митців вони взялися за цю надзвичайно важку і цікаву роботу.

Сучасне документальне кіно не знає ще роботи такого сміливого творчого розмаху. «Архіви свідчать» — це загальна назва десяти фільмів про гітлерівських військових злочинців, які залишилися непокараними і тепер виринають на поверхню в Західній Німеччині.

Торік з'явився перший фільм цієї серії «Відпустка на Зільті» — про колишнього есесівського генерала Гейнца Рейнефарта, гітлерів-

СОТА ВИСТАВА «ЖИТТЯ ГАЛІЛЕЯ»

В театрі «Берлінер Ансамбль» нещодавно відбулася сота вистава відомої п'єси Бертольта Брехта «Життя Галілея».

Колектив берлінського театру з великим успіхом по-

казував цю п'єсу під час гастролей у Західній Німеччині.

П'єса Брехта вже перекладена на кілька мов і буде поставлена в Чехословаччині і Угорщині.

ФІЛЬМИ ЕНДРЮ І АННЕЛІ ТОРНДАЙК

Десять років тому в Берліні демонструвався документальний фільм. Він називався «13 жовтня», і його автором був молодий, тоді ще мало відомий, німецький кінорежисер Ендрю Торндайк. Фільм розповідав про грудовий подвиг Адольфа Геннеке — німецького шахтаря з Цвіккау. 13 жовтня 1948 року він виконав заміну майже чотири норми, поклавши цим початок могутньому руху передовиків виробництва в новій Німеччині.

Документальний фільм про робітника, про труд шахтаря! Це було щось зовсім нове, нечуване. Фільм «13 жовтня» вражає своєю гострою публіцистичністю, оспівував труд робітника, що віднині працює на себе, на нове суспільство. На фільмі

позначився вплив кращих зразків радянського документального кіно.

В наступні роки Ендрю Торндайк створив нові документальні фільми: «Вільгельм Пік» — про життя і революційну діяльність президента НДР, «Іспит» — про радянсько-німецьку дружбу. Майстерність молодого режисера зростала від фільму до фільму. Його робота була відзначена Національною премією Німецької Демократичної Республіки.

Тепер імена Ендрю Торндайка та його дружини й товариша по роботі Аннелі Торндайк стали відомими в багатьох країнах як імена чудових майстрів документального кіномистецтва. Майже 50 країн світу з великим успіхом обійшов їхній фільм «Це не повинно повторити-

Ендрю і Аннелі Торндайк (X) з працівниками їхньої дружинної творчої групи. Навколо — безліч коробок з фільмами. Все це треба було уважно, іноді двічі й тричі переглянути, щоб знайти потрібні кадри.

ського злочинця, ката Варшави, вбивцю тисяч людей.

У фільмі відтворене страшне минуле. 1944 рік, Варшава, розправи над тисячами польських чоловіків, жінок, дітей, катування, розстріли... Цією чорною справою керував Гейнц Рейнефарт. За свої «заслуги» він одержав від самого фюрера вищу нагороду «Третього рейху».

Проте злочинець уникнув справедливого покарання, бо йому вдалося втекти до Західної Німеччини. Тепер він помітна особа в боннській державі. Він не носить генеральського мундира, але напевне готується до нової діяльності за своїм фахом. На Зільті Рейнефарт перебуває, так би мовити, у відпустці...

Талановитий колектив створив і другий фільм — «Операція «Тевтонський меч» — про теперішнього діяча НАТО, колишнього гітлерівського генерала і військового злочинця Ганса Шпейделя. Цей фільм одержав премію на XI Міжнародному кінофестивалі у Карлових Варах і з великим успіхом демонструється на екранах 27 країн світу.

Раніше доводилося тримати в таємниці імена дійових осіб майбутніх фільмів Торндайків, щоб не перешкодити збиранню матеріалів про них. Тепер, коли талановиті митці мають потрібні кадри для всіх десяти кінокартин, вони назвали

імена «героїв» своїх наступних фільмів. Це — Каммгубер, Кессельрінг, Мантейфель — колишні гітлерівські генерали, адмірали й фельдмаршали, військові злочинці, які залучаються тепер до підготовки нової війни. Незабаром має вийти фільм про Каммгубера — того самого, що влітку 1940 року командував гітлерівською ескадриєю, яка з провокаційною метою скинула бомби на німецьке місто Фрейбург; гітлерівці потім обвинуватили в цьому англійців і піддали варварському бомбардуванню міста Англії. Тепер генерал Каммгубер командує боннською авіацією. В руках цього злочинця ракети, що можуть бути оснащені атомним зарядом. Новий фільм показує, кому американці надають атомну зброю, і яку небезпеку це становить для людства.

Щоб знайти і відібрати кадри, потрібні для серії «Архіви свідчать», Торндайки переглянули 6 мільйонів метрів плівки. Це щось понад дві тисячі повнометражних фільмів! А скільки довелося переглянути фотографій, документів, книг, газет, журналів!

Мільйони людей з великим інтересом чекають фільмів Ендрю і Аннелі Торндайків, фільмів, що служать благородній справі боротьби проти паліїв війни, закликають людей до пильності, до активної боротьби за мир.

ренції був опублікований список її учасників. Там були імена Леонгарда Франка, Еріха Кестнера, Вальтера фон-Моло, Гюнтера Вейзенборна та інших відомих письменників. Але жодний з них не прибув на конференцію. З приводу складу учасників конференції газета «Дейче фольксцейтунг» пише, що «ті, хто могли щось сказати, не прибули на конференцію, а ті, що прибули сюди, не мають чого сказати...»

«Сучасне становище німецької літератури та її зв'язки з світовою літературою» — так називалося перше питання, що його мала обговорити конференція. Після доповіді, яку газета називає спробою уникнути всього, що справді може цікавити письменників, один з промовців запитав, чому на конференції немає жодного письменника з Німецької Демократичної Республіки, і запропонував обговорити питання про взаємовідносини письменників і літератур Східної та Західної Німеччини. Головуючий на конференції Ганс Егон Гольтузен одразу ж відхилив цю пропозицію, заявивши, що вона не відповідає «традиціям» конференції і може порушити її принципи «невтручання в політичні суперечки сучасності...»

Подібну позицію керівники конференції зайняли і при обговоренні другого питання — «Соціальне становище письменника та його культурні наслідки». Як повідомляє «Дейче фольксцейтунг», доповідач Фрідріх Меркер, розповідаючи про важкі матеріальні умови, в яких живе багато літераторів у Західній Німеччині, Австрії та інших країнах, почав гостро критикувати уряди цих країн за їхнє байдуже ставлення до письменників. Це, напевне, не входило в плани керівників конференції, бо головуючий втрутився, пославшись на те ж саме порушення принципу «аполітичності». Проте питання виявилось таким гострим, що він не зміг перешкодити учасникам конференції ухвалити зовсім непередбачену резолюцію. Вони звернулися до парламентів Західної Німеччини, Австрії, Швейцарії з проханням переглянути існуюче авторське право, створити «культурний фонд», а також вжити інших заходів з метою покращення матеріального становища письменників.

«Дейче фольксцейтунг» пише, що це — єдиний позитивний наслідок конференції, на якій «було так багато говорено і так мало сказано».

НЕВІДОМА ОПЕРА МОЦАРТА

Як повідомляє французька газета «Ар», в музичних архівах міста Бонн нещодавно було знайдено досі ще невідому оперу Моцарта «Пробудження на світанку».

Опера написана приблизно у 1777 році, коли композиторові було чотирнадцять років. Пізніше деякі музичні теми цієї опери увійшли до «Весілля Фігаро».

ФРН

«БАГАТО ГОВОРЕНО І МАЛО СКАЗАНО»

«Конференція письменників, що пишуть німецькою мовою», — під такою офіційною назвою після війни майже щороку влаштовуються зустрічі письменників Західної Німеччини, Австрії, Швейцарії та деяких інших країн. Організатори цих зустрічей — представники офіційних кіл ФРН рекламують їх, як «письменницькі форуми, вільні від політичних суперечок». Проте організатори зустрічей, прикриваючись гаслом «аполітичності», намагаються під виглядом

начебто «чисто літературних питань», нав'язувати учасникам конференцій погляди, панівні в Західній Німеччині. Саме тому, як зазначають газети, провідні письменники вже не беруть участі в «форумах».

На підтвердження цього дюссельдорфська газета «Дейче фольксцейтунг» вміщує звіт про чергову «Конференцію письменників, що пишуть німецькою мовою», яка відбулася нещодавно в Мюнхені.

Перед початком конфе-

ПОЛЬЩА

СПОГАДИ ПРО ШОПЕНА

Про Шопена, так само як і про Міцкевича, написано багато монографій, романів, спогадів. Однак дослідження біографії великого композитора не припиняється, поповнюючись новими цікавими фактами.

Нещодавно в Польщі вийшла нова праця про життя композитора — «Шопен

живе в своїх листах і в очах сучасників».

Книжка опрацьована нині покійним Адамом Чартковським, відомим літературознавцем, а також Зофією Єжєвською.

Жваво написаний твір про Шопена містить в собі цікаві уривки з листування композитора і спогади про нього

ДРУГА КНИГА ПИСЬМЕННИКА

Незабаром після виходу роману Тітуса Поповича «Чужий» на прилавках книжкових магазинів Румунії з'явився новий твір молодого талановитого письменника — роман «Спрага». Дія роману відбувається навесні 1945 року в одному із трансільванських сіл. Через образ головного героя роману, вчителя, який щойно повернувся з війни, письменник порушує питання про роль і долю інтелігенції в революції. Як свідчить сам автор,

цього разу героєм твору є не юнак, світогляд якого складається саме в час піднесення революції (як Андрій з роману «Чужий»), а цілком зріла людина.

Написаний з такою самою майстерністю, що й роман «Чужий», новий твір має чітку і гармонійну структуру. Глибина і гострота спостережливості письменника знаходить вияв у життєвості дійових осіб роману і безумовній силі епічних образів.

ФРАНЦІЯ

В ГАЛЕРЕЇ СЕН-ПЛАСІД

Нещодавно паризька громадськість ознайомила з виставленими в галереї Сен-Пласід творами лауреатів премії Критики за 1958 рік П. Лезйора та А. Кроля. Твори П. Лезйора свідчать, за думкою газети «Юманіте», про те, що художник уміє в простих і, на перший погляд, звичайних речах побачити справжню поезію і красу.

Вулиця, пейзаж, відкрите вікно, крізь яке видно море, у П. Лезйора вражають оригінальністю відображення, витонченістю ліній та яскравістю барв.

Гравюри А. Кроля — здебільшого ілюстрації до різних творів художньої літератури — привертають увагу своєю великою майстерністю, віртуозністю техніки і чіткістю ліній.

У Франції екранізовано відомий твір Молассана «Життя». Фільм створений режисерами А. Астрюком та Р. Лоденбахом. Головні ролі виконують західнонімецька кіноактриса Марія Шел та актор Крістіан Маркан.

На фото: кадр з фільму «Життя».

НОВИЙ РОМАН П'ЕРА ГАСКАРА

Газета «Юманіте» дає схвальну оцінку новому роману П'єра Гаскара «Коралові рифи». Як зазначає літературний критик газети, в романі мова йде про одну з найважливіших у наш час соціальних проблем — про визволення народів з-під колоніального ярма.

Дія роману відбувається в далекому порту Італійського Сомалі. Молодий італієць покохав чорну дівчину, але, звичайно, в умовах колоні-

лізму їхня любов приречена. «Коли ж це скінчиться?» — з обуренням запитує автор. Прямої відповіді на це П'єр Гаскар не дає, але весь зміст роману приводить до висновку, що хоч сьогодні панують колонізатори, завтра сомалійці стануть хазяями своєї країни і самі вирішуватимуть свою долю. Персонажі книги Гаскара змальовані правдиво і тонко, їхні взаємини приваблюють щирістю і ліризмом.

РОМАН Н. РИБАКА ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ

Прогресивний французький тижневик «Леттр франсез» із жовтня минулого року друкує роман українського письменника Натана Рибак «Помилка Оноре де-Бальзака».

Разом з оголошенням про свій намір друкувати роман газета вмістила портрет Оноре де-Бальзака — нову роботу відомого французького художника Пабло Пікассо.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

Наприкінці вересня в Вратіславі, в приміщенні Словацької національної галереї, експонувалась виставка робіт українських радянських графіків: народного художника СРСР В. І. Касіяна, народного художника УРСР М. Г. Дерегуса і заслуженого діяча мистецтва УРСР О. С. Пашенка.

На фото: У виставочному залі.

ШВЕЙЦАРІЯ

РОЗПРОДАЖ МУЗЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

Значне скорочення державних асигнувань поставило швейцарські музеї в надзви-

чайно скрутне матеріальне становище. Щоб якось знайти кошти для свого дальшо-

го існування, деякі музеї змушені продавати частину виставлених в них експонатів.

Як повідомляє швейцарська преса, в різних містах країни влаштовано тепер спеціальні виставки картин, скульптур та інших мистецьких творів, призначених для продажу. В цілях реклами музеї дають ці твори на прокат, «для ознайомлення».

Свій товар музеї рекламують і за кордоном. Наприклад, в Західній Німеччині та

інших країнах відоме «Швейцарське бюро туризму» поруч з рекламою красот швейцарської природи і швейцарських готелів широко повідомляє також про аукціони музейного майна.

Швейцарська газета «Форвертс», що виходить у Базелі, гостро критикує політику уряду, яка призвела до такого тяжкого становища в галузі культури. «Наші музеї,— пише газета,— ще ніколи не зазнавали таких труднощів».

вариство прогресивного мистецтва». Учасники цієї організації беруть активну участь у боротьбі японського народу проти американської окупації, і ця боротьба є провідною темою їхніх нових творів.

Тосіко Акамацу та Ірі Марукі на власному прикладі розповідають, як життя та події останніх років впливають на митців, повертають їх від абстракціонізму до реального мистецтва.

«Ми також,— пишуть вони,— довгий час перебували в полоні загального захоплення абстракціонізмом. Та втративши через атомний вибух своїх родичів і друзів, сповнені скорботи й гніву, ми написали панно про атомне страхіття в японському місті Хіросіма».

Художники розповідають, що їхній твір викликав незадоволення з боку японських офіційних кіл. Деякі знавці мистецтва твердили, що творча манера авторів панно «застаріла». Офіційна критика намагалася замовчати твір. Але прості люди Японії гаряче зустріли роботу Тосіко Акамацу та Ірі Марукі. Панно експонувалося в усіх містах країни. Там,

де воно виставлялося, провадився збір підписів під вимогою заборони атомної зброї. Панно відіграло чималу роль у справі посилення боротьби японського народу проти нової війни.

Так саме життя приводить митця до участі у всесвітньому русі на захист миру,— пишуть автори статті. На цей шлях стає тепер багато японських митців. Розкол, що відбувається серед японських художників, є позитивним явищем, бо він наближає багатьох з них до реалізму, до мистецтва, пов'язаного з життям народу і головними проблемами сучасності.

На закінчення статті Тосіко Акамацу та Ірі Марукі розповідають про свій намір створити в Хіросімі виставку, де будуть зібрані їхні картини, а також антивоєнні твори інших японських художників. «Було б добре,— пишуть вони,— коли б ми мали змогу виставити тут також твори радянських і китайських художників, в яких висловлюється протест проти війни. Ми хочемо, щоб Хіросіма стала центром, де збиралися б твори мистецтва, спрямовані проти війни та атомної бомби».

ЯПОНІЯ

НОВЕ В ЯПОНЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

Японські художники Тосіко Акамацу та Ірі Марукі, які створили широко відому серію панно «Страхіття Хіросіми», виступили в газеті «Зоннтаг» (НДР) із статтею «Позитивний розкол», в якій розповідають про найважливіші явища в сучасному мистецтві Японії. Вони зазначають, що останнім ча-

сом помітним стає відхід багатьох японських митців від абстракціонізму, формалізму та інших модерністських напрямків.

Велика група талановитих художників відмовилася від участі в традиційних виставках, влаштованих міністерством освіти, і створила нову творчу організацію «То-

Журнал «Весь мир»
(На українском языке)

Головний редактор О. І. Полторацький

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник [заст.
головного редактора], Т. К. Якимович.

Держлітвидав України.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефон: 3-01-71

БФ 20432. підписано до друку 23/XII 1958. Формат паперу 60 × 92 Паперових арк. 10. Друк арк. 20. Зам. 905.
Тираж 15 000.

Книжково-журнальна ф-ка Головидаву Міністерства культури УРСР. Київ, вул. Воровського, 24.

ВСЕСВІТ

Ціна 6 крб.